

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2638
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1606

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ

Yazarlar

Prof.Dr. Mehmet AKGÜN (Ünite 1)

Dr. Fahri ATASOY (Ünite 2)

Prof.Dr. Nilgün ÇELEBİ (Ünite 3)

Doç.Dr. Yıldız AKPOLAT (Ünite 4)

Prof.Dr. Bayram KAÇMAZOĞLU (Ünite 5, 6)

Doç.Dr. Ufuk ÖZCAN (Ünite 7)

Prof.Dr. Ertan EĞRİBEL - Doç.Dr. Ufuk ÖZCAN (Ünite 8)

Editör

Prof.Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İçindekiler

Önsöz	vii
-------------	-----

19. Asırda Osmanlı Türk Düşüncesi	2
GİRİŞ	3
BATI İLE İLİŞKİLER VE YENİLİK HAREKETLERİ	3
FELSEFİ AKIMLAR	5
Rasyonalizm	6
İbrahim Şinasi	6
Hoca Tahsin Efendi	8
Pozitivizm	10
Beşir Fuad	10
Materyalizm	13
UZLAŞIMCI BİR FİKİR ADAMI AHMET CEVDET PAŞA	15
DEVİRİMCİ BİR FİKİR ADAMI ALİ SUAVİ	17
MUHAFAZAKÂR MEŞRUTİYETÇİ BİR FİKİR ADAMI NAMIK KEMAL	19
Özet	23
Kendimizi Sınayalım	25
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	26
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	26
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	27

1. ÜNİTE

Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları	28
MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCE AKIMLARI	29
İkinci Meşrutiyete Kadar Yenileşme Hareketleri	30
İkinci Meşrutiyet Dönemi Düşünce Ortamı	32
Osmanlıcılık	33
Batıcılık/Garpçılık	35
İslamcılık	36
Türkçülük/Turancılık	38
FİKİR AKIMLARI VE SOSYOLOJİNİN GELİŞMESİ	40
Özet	44
Kendimizi Sınayalım	46
Okuma Parçası	47
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	48
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	48
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	49

2. ÜNİTE

Türkiye’de Sosyolojinin Kurumsallaşması	50
KOLEKTİF KİŞİLİKLERİN KURUMSALLAŞMASI	51
SOSYOLOJİNİN TÜRKİYE’DE KURUMSALLAŞMA ALANLARI	53

3. ÜNİTE

İlk Sosyoloji Kitaplarından Günümüze	54
İlk Sosyoloji Dergilerinden Günümüze	56
İlk Sosyoloji Derslerinden Günümüze	57
İlk Sosyoloji Bölümlerinden Günümüze	59
İlk Sosyoloji Derneklerinden Günümüze	63
Sosyolojinin Meslekleşmesi	64
SONUÇ	66
Özet	67
Kendimizi Sınayalım	69
Okuma Parçası	70
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	70
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	71
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	72

4. ÜNİTE

Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Sosyolojisi 74

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DEVRİMİ ALGISI.....	76
1940'LARDA KÖY MONOGRAFİ ÇALIŞMALARI	88
Özet	92
Kendimizi Sınayalım	93
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	94
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	94
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	95

5. ÜNİTE

1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi..... 96

1950-1960 DÖNEMİ SOSYOLOJİSİ.....	97
1950'li Yıllarda Sosyolojide Etkili Olan Ekoller, Sosyologlar ve Eserleri	98
KÖY SOSYOLOJİSİ	99
KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ VE BATILILAŞMA.....	100
EĞİTİM SOSYOLOJİSİ.....	103
Dil Sosyolojisi Kapsamında Yapılan Tartışmalar.....	104
DÖNEMİN BAŞAT EKONOMİ - POLİTİK ANLAYIŞI.....	105
İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ VE DİĞER KONULAR.....	106
GÖÇ SOSYOLOJİSİ	107
Özet	109
Kendimizi Sınayalım	111
Okuma Parçası 1	112
Okuma Parçası 2	112
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	113
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	113
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	114

1960-1980 Döneminde Türkiye’de Sosyoloji 116**6. ÜNİTE**

1960-1980 DÖNEMİNDE TÜRK SOSYOLOJİSİNİN GENEL EĞİLİMLERİ...	118
ASYA, OSMANLI VE TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISININ NELİĞİ	
TARTIŞMALARI, TOPLUMSAL DEĞİŞME VE AZ GELİŞMİŞLİK.....	119
KÖY SOSYOLOJİSİ	125
GECEKONDU VE KENT SOSYOLOJİSİ	128
DİN SOSYOLOJİSİ.....	129
TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE SİYASET SOSYOLOJİSİ	131
AİLE, KADIN VE GENÇLİK SOSYOLOJİSİ.....	134
Özet.....	135
Kendimizi Sınayalım.....	137
Okuma Parçası	138
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	138
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	139
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	140

1980-2000 Döneminde Türkiye’de Sosyoloji 142**7. ÜNİTE**

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YENİ YÖNELİŞLER	143
Türk Sosyolojisinde 1980 Sonrası Dönüşümün Sosyo-Politik Temelleri ...	144
Sivilleşme Tartışmaları.....	145
1980’lerde Sosyal Teorinin Dönüşümü	146
1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK SOSYOLOJİSİNDE BAŞLICA	
TEMA VE KAVRAMLAR	147
Değişen Bilgi/Bilim Anlayışı ve Pozitivizm Eleştirileri	147
Ulus-Devletin Sorgulanması	149
Kimlik/Aidiyet ve Din/Laiklik Eksenli Çalışmalar	151
Küreselleşme Tartışmaları ve Küreselleşmenin Getirisi Olarak Melezlik...	153
Postmodernizmin Girişi ve Batı-Dışı Modernlik Tartışması.....	154
1980-2000 DÖNEMİNDE TÜRK SOSYOLOJİSİNDE ÖNE ÇIKAN	
BAZI İSİMLER	156
1960’ların Sonlarından 2000’lere Baykan Sezer Sosyolojisi	158
TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YOL AYRIMI	160
Özet.....	163
Kendimizi Sınayalım.....	164
Okuma Parçası 1	165
Okuma Parçası 2	165
Okuma Parçası 3	165
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	166
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	166
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	167

8. ÜNİTE**Türk Sosyolojisinin Temel Nitelikleri ve Genel****Eğilimleri..... 168**

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN ANA YÖNELİŞİ: BATICILIK

TÜRKÇÜLÜK..... 171

İMPARATORLUKLA İLİŞKİLİ İSLAMCILIKTAN LAİKLİĞE 178

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE DOĞU-BATI ÇATIŞMASI..... 184

Özet 187

Kendimizi Sınayalım 188

Okuma Parçası 190

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 190

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 190

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 191

Önsöz

Türkiye’de Sosyoloji kitabı uzaktan eğitim yoluyla lisans düzeyinde sosyoloji programına kayıtlı öğrencilere yönelik olarak hazırlanmıştır. *Türkiye’de Sosyoloji* kitabının ünitelerini belirlerken geçen yüzyılın başında Darülfünun’da (Üniversite-de) kurulan içtimaiyat (sosyoloji) kürsüsüyle beraber gelişen sosyolojinin özellikle üniversiter çatı altında seyrini ve gelişimini daha iyi anlamak için 19. Yüzyıl düşüncesini ve ardından da II. Meşrutiyet dönemine bakmak gerekiyordu. Dolayısıyla kitabın ilk ünitesi 19. Yüzyıl Osmanlı-Türk düşüncesine ayrıldı. Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecinin son evresinde kristalize olmaya başlayan sosyolojik düşünce üniversitede statü kazandıktan sonra kurumsallaşması ağırlıklı olarak İstanbul merkezli ve daha sonra da Anadolu’da açılan üniversitelerde bölümler kurulması biçiminde bir gelişim çizgisi göstermiştir.

Elinizdeki kitabın son altı ünitesi cumhuriyet döneminin siyasal kırılma ve geçiş dönemleri dikkate alınarak yazarlarımız tarafından kaleme alınmıştır. Son ünite *Türk Sosyolojisinin Temel Nitelikleri Genel Eğilimleri* ele alınarak öğrenciye genel bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır. Her ünitenin sonunda özet, sıra sizde ve kendimizi sınavalım bölümleri okuduğunuz metinleri daha iyi anlamaya ve sınavlara hazırlanmaya yardımcı olacaktır.

Türkiye’de Sosyoloji kitabındaki ünitelerin yazılmasına katkıda bulunan Prof.Dr. Nilgün Çelebi’ye, Prof.Dr. Bayram Kaçmazoğlu’na, Prof.Dr. Ertan Eğribel’e, Prof.Dr. Mehmet Akgün’e, Doç.Dr. Yıldız Akpolat’a, Doç.Dr. Ufuk Özcan’a, Dr. Fahri Atasoy’a, Arş.Gör. Aslıhan Selcen Bingöl’e ve Arş.Gör. Erhan Akarçay’a; ayrıca kitabın tasarımına katkılarından dolayı Yrd.Doç.Dr. D. Alper Altunay ve basım işlerinde çalışan A.Ö.F. Dizgi Birimine emeklerinden dolayı teşekkür ederim.

Editör

Prof.Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Batı ile ilişkiler ve yenilik hareketlerini açıklayabilecek,
- 19. Asırda Türk düşüncesini özetleyebilecek,
- Türk düşüncesinde rasyonalizmin yansımalarını değerlendirebilecek,
- Türk düşüncesinde pozitivizmin yansımalarını açıklayabilecek,
- Türk düşüncesinde materyalizmin yansımalarını özetleyebilecek,
- Dengeci ve meşrutiyetçi düşünürleri değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Matbaa
- Akıl
- Adalet
- Zulüm
- Hürriyet
- Pozitivizm
- Materyalizm

İçindekiler

Türkiye'de Sosyoloji

19. Asırda Osmanlı
Türk Düşüncesi

- GİRİŞ
- BATI İLE İLİŞKİLER VE YENİLİK HAREKETLERİ
- FELSEFİ AKIMLAR
- UZLAŞIMCI BİR FİKİR ADAMI AHMET CEVDET PAŞA
- DEVRİMCİ BİR FİKİR ADAMI ALİ SUAVİ
- MUHAFAZAKAR MEŞRUTİYETÇİ BİR FİKİR ADAMI NAMIK KEMAL

19. Asırda Osmanlı Türk Düşüncesi

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu 17. asırdan itibaren Avrupa devletleriyle yaptığı her savaşta artık topraklar alarak değil topraklar bırakarak geri çekilmeye başlamıştır. Özellikle 1683'teki ikinci Viyana yenilgisi, Avrupa devletlerine Osmanlıların eski gücünde olmadığını göstermiştir. 18. asırdan itibaren ise bilimsel, pedagojik, askerî ve ekonomik yönden yeni hayat şartları yaratmış Avrupa devletleri karşısında, sözü edilen alanlarda hiçbir gelişme kaydedemeyen, ekonomik yönden art arda gelen savaşlar ve isyanlarla birçok alanda gelişmeyi ve ilerlemeyi unutmuş bir Osmanlı imparatorluğu bulunmaktadır. Batı'nın bilim, eğitim, askerî, teknolojik ve ekonomik yönden bu üstünlüğü karşısında bazı devlet adamlarımız, Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kurarak onların sözü edilen alanlardaki gelişmelerinin takip edilmesi ve gerekli yenilik hareketlerinin yapılması kanaatine varmışlardır. Bu nedenle 19. asır Türk düşüncesi ünitesinde hem Batı'yla olan ilişkiler, hem bu ilişkiler neticesinde ülkemizde yapılan yenilik hareketleri söz konusu edilecektir. Bundan sonra Batı kaynaklı olan felsefi akımların ülkemizde hangi fikir adamları tarafından hangi düzeyde temsil edildikleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca 19. asırda hem yenilikçi, hem gelenekçi düşünceyi eklektik bir tavırla ele alıp dengeci bir politika güden Ahmet Cevdet Paşa'nın, Türkiye Cumhuriyetinin temel fikirlerini gündeme getiren Ali Suavi'nin, günümüzde bazı fikirleri öne çıkan hürriyetçi düşünür Namık Kemal'in fikirleri verilecektir. Böylece 19. asır hakkında analiz yapabilme imkânı doğacaktır.

BATI İLE İLİŞKİLER VE YENİLİK HAREKETLERİ

Batı ile ilişkiler ve yenilik hareketlerini açıklayabilmek.

Türklerin Batılı olarak isimlendirilen toplumlarla asıl ilişkileri, aşağı yukarı iki buçuk asır kadar süren Haçlı Seferleri zamanında olmuştur. Çünkü bu savaşlar her iki tarafın birbirlerini tanımaları için fırsatlar yaratmıştır.

13. asırda Haçlı seferlerinin duraklaması ve 1204'de İstanbul'da kurulan Latin imparatorluğunun 1261'de yıkılması üzerine Batı ile ilişkiler önemli hale gelmiştir. 1299'da kurulan Osmanlı devleti, Anadolu'nun batısında Bizans'ı yenip İstanbul'u 1453'te fethettikten sonra başladığı Karadeniz sahillerinin fetih işlemini tamamlaya-

rak Akdeniz’in kuzeyindeki Ceneviz hâkimiyetini sona erdirmiştir. Bu sıralarda Suriye ve Mısır’da önemli ticaret imkânına sahip olan Venedikliler, Osmanlı devletiyle anlaşılmışlardır. Bu nedenle Venedik ve Cenevizliler, Türklerin bire bir ilişkide bulundukları ilk Batılı kavimlerdir (Tanpınar, 1976: 37-38).

1453’ten sonra Avrupa’da başlayan Rönesans’tan, güzel sanatlar, bilim ve fen alanlarıyla toplumsal ve siyasal kuruluşlar etkilenmişlerdir. Böylece Avrupa’da; yeni sanatla, yeni fenle ve yeni teşkilatla donatılmış devletler doğmuştur. Batı’da Francis Bacon’la (1561-1626) başlayan bilimsel hareket, doğa güçlerinden insanların azami ölçüde faydalanma imkânını hazırlamıştır. Kâğıt ve matbaanın keşfiyle fikirler ve hisler kolaylıkla yayılma imkânını bulmuştur (Atuf, 1930: 36-37).

Batı’yla Haçlı seferleriyle başlayan ilişkiye rağmen, III. Ahmet devrine kadar, fikir ve sanat alanlarında doğurucu niteliklere sahip etkiler olmamıştır. Kara Mehmet Paşa’nın Viyana’ya yaptığı sefer heyetine katılan Evliya Çelebi, Avrupa’yla ilişkimizi konu edinen bir eser yazmıştır. O, bu eserinde, Viyana ziyareti sırasında oradaki ordunun, düzenli ve disiplinli olduğunu, onların, askerî alanda çok iyi düzenlenmiş savunmayı güçlendirici sistemleri bulunduğunu bildirmektedir (Tanpınar, 1976: 39-43).

28 Çelebi Mehmet Efendi ise, 1721’de gittiği Paris’le ilgili padişaha sunduğu sefaretnamesinde, Avrupa’da yeni teknikler, bilim kurulları, askerî okullar, hastaneler, rasathaneler, teşrihhaneler, limanlar, karantina yöntemleri, hayvanat bahçeleri, park, tiyatro ve opera gibi hiç bilinmeyen eğlence yerleri bulunduğunu belirtir (Berkes, 1973:32).

28 Çelebi Mehmet Efendi’yle birlikte Paris’e giden oğlu Said Mehmet Efendi, ziyareti sırasında kısa sürede binlerce eserin basıldığını gördüğü matbaaları gezmiştir. Said Mehmet Efendi, İstanbul’a dönünce aslen Macaristanlı olan Müteferrika İbrahim Efendi (1674-1745)’yle görüşüp, bir matbaa kurulması için, Vezir-i Azam İbrahim Paşa’ya (1662-1730) başvurmaya karar vermişlerdir. O, Müteferrika İbrahim Efendi’yle birlikte matbaanın kurulma gerekçesini açıklayan *Vesilet-üt-Tıbaa* ismiyle bir risale yazarak dilekçelerini sadrazama sunmuşlardır.

Onlar, dilekçelerinde; yangınlar, isyanlar nedeniyle bir çok eserin yırtıldığını veya yok olduğunu, yazma eserlerin ise hattatların dikkatsizliğiyle yanlış yazıldığını, medrese öğrencilerinin eser bulmakta güçlük çektiklerini belirterek kitap basımına izin verilirse sözü edilen eksikliklerin giderileceğini bildirmişlerdir. Damad İbrahim Paşa bir encümen huzurunda incelediği başvuruyu uygun bulmuş ve konuyu şer’î görüşü alınmak üzere, Şeyhul İslâm Abdullah Efendi’ye havale etmiştir. O da, yapılabilecek olası itirazları göz önünde bulundurarak dinsel bazı kitapların dışında lügât, mantık, heyet, tarih, coğrafya, edebiyat, tıp ve felsefe alanlarında yazılan kitapların basılabileceği konusunda fetva verir. Bu fetvaya dayanarak çıkan bir fermanla 1727 Temmuz’unda matbaa kurulur ve Türkçe eserler basılmaya başlanır (Uzunçarşılı, 1978: 158-160).

Kurulan matbaada, XVI. asır sonları bilginlerinden Vanlı Mehmed Bin Mustafa’nın, *Vankulu Lügatı* ismiyle 31 Ocak 1729’da çevrilen *Sıbah-i Cevheri*’si, bin nüsha ve ciltiz olarak basılan ilk eserdir (Uzunçarşılı, 1978: 161; Korlaelçi, 2002: 155).

Kâtip Çelebi’nin *Tuhfetü’l-Kibâr fî Esfari’l-Bihâr*, İbrahim Müteferrika’nın çevirdiği *Tarih-i Seyyah*, Aristo ve Gazaî’nin fikirlerinin bir çeşit özeti olan *Usûlü’l-hikem fî Nizam-il-Âlem* (Ülken, 1966: 17), İbrahim Müteferrika’nın *Füyüzât-ı Mıknatıyye*, Kâtip Çelebi’nin *Cihannüma*’sıyla *Takvimü’t-Tevarih*’i ve *Nâima Tarihi* gibi eserler bu matbaada basılmıştır (Uzunçarşılı, 1978: 162).

Matbaanın Türkiye’ye getirilmesi, bilim, felsefe, sanat, eğitim alanlarında birçok eserin basımını kolaylaştırdığı gibi, öğrencilerin kitap ve not sıkıntılarının giderilmesine yardımcı olmuştur.

1699'da imzalanan Karlofça antlaşmasıyla birlikte Batı'nın askerî, teknolojik ve eğitim yönünden üstünlüğü anlaşıldığından, bazı devlet adamları, Osmanlı ordusunun askeri tekniğinin yenileştirilmesi gerektiğine inanıyorlar (Ülken, 1966: 16).

Bu nedenle III. Mustafa (1757-1773) döneminde, askerî alanda ordunun Batı esasına göre düzenlenmesi üzerinde durulur. Yapılacak yenilikler konusunda, Baron de Tott isimli Macar asıllı bir Fransız ajan padişaha yardımcı olur. Süratçi ocağının oluşturulması, yeni icat edilen topların kullanılması, tophanenin ıslahı ve mühendishane mektebinin kurulması, bu devrin yenilikleri arasında yer alır. Özellikle mühendishane mektebinde, matematiksel bilgiler alanında yeni ve önemli bir hareket olmuştur. Baron de Tott'un, mühendishanede verdiği dersler; Osmanlıların, Avrupa bilim ve tekniğiyle açık bir şekilde ilk buluşması sayılır (Tanpınar, 1976: 48).

III. Selim (1789-1807)'in dönemi, yenileşme ve kuruluşları Avrupalılaştırma fikrinin yerleşme zamanıdır. O, yenileşme ve Batılılaşma hareketlerinde ilk olarak Yeniçeri ocağının yanında Avrupa yöntemleriyle eğitim gören yeni bir ordunun kurulması ve bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Batılıların fenni harp kitaplarının getirilmesi işini ele alır. Bunu gerçekleştirmek için hem içerden hem dışarıdan fikirler alınmış, Fransa, İngiltere vs. gibi Batılı devletlerden kara ve deniz orduları için uzmanlar istenmiştir. Ayrıca sefirlikler kurulan Batılı ülkelerinin Londra, Viyana, Berlin ve Paris gibi başkentlerine elçiler gönderilmiştir (Tanpınar, 1976: 52-54).

II. Mahmut (1808-1839) döneminde 1825'te Yeniçeri ocağı kaldırılmış (Berkes, 1973: 142) ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurulmuştur. 1828'de Askerî Kâtipler mektebiyle Tıbhane mektebi açılmıştır (Ergin, 1977: 336). 1828 veya 1829'da Cerrahhane kurulmuştur. Sağlık alanında karantina yöntemine geçilmiştir. 1839'da II. Mahmut'un emriyle çiçek aşısı uygulamasına başlanmıştır (Berkes, 1973: 163-167).

II. Mahmut (1808-1839) döneminde 1825'te Yeniçeri ocağı kaldırılmış ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurulmuştur.

19. Asrın önemli yenilik hareketleri nelerdir?

SIRA SİZDE

Hükümet şûrası, adliye işleri yüksek meclisi ve askeri şûra dairesinden ibaret olan üç meclis kurulmuştur. Sadrazamlık, Başvekile dönüştürülmüştür. Bakanlıklar birbirlerinden ayrılmalara rağmen, İç İşleri, Dış İşleri ve Maliye bakanlıkları dışındaki bakanlıklar, Milli Eğitim'e bağlanmıştır. Şeyhulislâmlık, hükümet yönetimi dışında bırakılarak, İslâm milletinin din görevlisi haline getirilmiştir (Berkes, 1973: 153-154). 1838'de ilkokullara öğretmen, tıbbiye ve harbiyeye okur yazar öğrenci yetiştirmek gayesiyle Rüştîye okulları açılmıştır (Berkes, 1973: 161).

1848'de kılık kıyafette yenilikler yapılmıştır. Böylece her derecedeki memurların mesai ve tatil günlerinde giyecekleri kıyafetler belirlenmiştir. Gaye devlet memurlarına şekil vermek olduğundan esnafların kıyafetleri hariç tutulmuştur (Ergin, 1977: 1856) Memurların fes giymeleri kabul edilmiştir (Ergin, 1977: 1859).

FELSEFÎ AKIMLAR

19. Asırda Türk düşüncesini özetleyebilmek.

19. asırda Türk fikir dünyasında, günümüzde anlaşıldığı anlamda sistemli bir şekilde felsefi fikirlerin ortaya atıldıkları ve bir görüş olarak en açık şekliyle savunuldukları söylenemez. Çünkü Tanzimat'tan önceki dönemlerde eğitim ve öğretim kurumları olan medreselerin ders programlarında felsefeye yer verilmiştir. Ancak

bu durum felsefeye gereken önemin verildiği anlamına gelmez. Durumun böyle olduğu felsefe alanıyla ilgili olarak yazılan eserlerin azlığından ve hatta var olanlarının da birtakım şerhlerden ibaret olmasından anlaşılabilir. Hal böyle olunca felsefi düşünüş tarzına pek itibar etmeyen ve düşünce derinlikleri üzerinde durmanın insanlık açısından yararları olduğunu fark edemeyen ülkelerin insanı, bu farklı medeniyet ve kültüre sahip olan ülkelerdeki gelişme ve ilerlemelerle karşılaşınca, bu ülkelerin, fikir, bilim ve teknik yönlerinden kendi ülkesinden daha üstün ve daha ileride olduğunu görünce, ister istemez bunlardan etkilenir ve bu gelişmeleri, heyecanla, hayretle, şaşkınlıkla, tereddütle izler. Böylece geri kalmış bu ülkenin insanı, bu gelişmeler karşısında, kabul etme veya kabul etmeme gibi karmaşık duygular arasında bocalar. Bu şekilde karmaşık düşünce ve duyguların hakim olduğu ülkelerin insanlarından, olgun ve yaratıcı düşüncelerin doğmasını beklemek biraz hayalcilik olur. Böyle bir durumda ister istemez felsefi akımların, Batı’daki anlaşıldığı anlamıyla değil, sadece izleri veya yansımalarıyla temsil edilmesine neden olmuştur. Bundan dolayı 19. asrın Türk fikir adamlarının metotları, kuralları, düşünülüş ve ele alınış şekilleri belli olan felsefe sistemlerini kendilerine has yöntemlerle ortaya koyduklarını söylemek doğru ve isabetli olmayacağından, sadece rasyonalizm, pozitivizm ve materyalizm gibi felsefi akımların onlardaki yansımaları üzerinde durulacaktır.

Rasyonalizm

Türk düşüncesinde rasyonalizmin yansımalarını değerlendirebilmek.

Rasyonalizm, doğru bilginin kaynağının akıl olduğunu, iyi ve doğru eylemin akılla belirleneceğini, insan hak ve hürriyetinin akılla sağlanacağını savunan felsefi görüştür. Bu felsefi görüşün Türk düşüncesinde, bazı şair ve yazarlarda yansımaları üzerinde durulacaktır.

İbrahim Şinasi

1826’da İstanbul’da doğmuştur. Babası, Bolulu Mehmet Ağa’dır. Küçük yaşta Topthane kalemine giren İbrahim Şinasi, orada İbrahim Efendi’den İslâmi bilimleri öğrenmiştir. Fransız uzman Chateuneuf’tan Fransızca dersi almıştır. 1849’da Paris’e gitmiş ve 1855’te İstanbul’a dönünce Meclis-i Maarif üyeliğine atanmıştır. Reşit Paşa’dan yardım görmesi, Ali Paşa’nın kendisine karşı cephe almasına neden olmuştur. Sakalını kestirmedeği gerekçesiyle Ali Paşa tarafından görevden alınmıştır. Şinasi, ilk Batı şiiri örneği olan *Tercüme-i Manzumê*’yi 1859’da yayımlamıştır. 1861’de İbrahim Agah’la birlikte *Tercüman-ı Ahvâl*’i çıkarmıştır. *Divan*, onun, ilk Batı şiiri örneği sayılır. *Divan*’ındaki Reşit Paşa kasidesi Ali Paşa’yı kızdırdığından Meclis-i Maarif üyeliğinden alınmıştır. Düşünsel faaliyetlerini kendisinin çıkardığı *Tasvir-i Efkar*’da sürdürür. Görevden alındıktan sonra Paris’e gitmiştir. Şinasi, burada **T**ı harfine kadar bir lügat yazmıştır. Ayrıca Paris’te kendisinden düşünsel etki aldığı Ernest Renan’la tanışmıştır. 1870’de İstanbul’a dönen Şinasi, 1871’de ölmüştür (Ülken, 1966: 79-80).

Hisseder nurunu ammâ ki basîret basarı
Vahdet-i zâtına aklımca şehadet lâzım

Dilin irâdesini başta akl eder tedbir
Ki tercemân-ı lisandır anı eden takrîr

Eder tasavvurunun cism-i nâtıkın tasvîr
Ziyâ-yı akl ile tefrîk-i hüsn ü kubh olunur.

Ki ettiler ana hükmünce adl ü hak ta'bîr
Bu adl ü hakka diyânet demiş kimi âkil
Takıldı nefis ü hevânın boğazına zincir

Halâsımı umarım ben zamân-ı adlinde
Ederse akl-i reşîdin eder buna tedbîr

(Göçgün, 1987: 5-8; Akyüz, 1970: 10-12; Kaplan,
Enginün, Emil, 1974: 490-492; Tanpınar, 1976: 200).

Münacat ve Kaside'lerden örnek olarak verilen beyitlerde o, âlemin, sanatkara-
ne bir şekilde Tanrı tarafından yaratıldığı ve bu konu üzerinde akıl yürütme yapıldığı zaman, bunun rahatlıkla anlaşılabileceği düşüncesindedir. Beyitlerde o, bilgini-
nin akılla elde edileceğini, iyi eylemlerin akılla seçilebileceğini, haklılık ve haksız-
lığın, akılla ayırt edilebileceğini, ilk beyitte, inanma ve dolayısıyla iman etmede
akıl gücünün önemine işaret ediyor.

Ona göre, yeni girilen Batı medeniyetinin temelinde akıl ve adalet vardır. Ka-
nun, yeni medeniyetin temeli sayılır. Adalet, hak ve hikmet kavramları yeni de-
ğerler dünyası olarak ortaya çıkmıştır. O, İslâmîyet'in bilgisizlik devrini kapattığı
gibi yeni medeniyetin zulüm ve bilgisizlik devrini kapatarak, akıl ve adalet devri-
ni açtığı düşüncesindedir. Regim değışikliğı düşüncesinde olmayan Şinasi, herke-
se eşit ölçüde yaklaşan bir hükümdar istemektedir. O, zulüm ve köleliğe karşıdır.
Ona göre, zulmün ve köleliğin temelinde adaletsizlik ve bilgisizlik vardır. Bilgisiz-
liğin ortadan kaldırılmasını akıl, zulmün ortadan kaldırılmasını adalet temin ede-
cektir. Akıl adaleti insani gayelere yönlendirdiğinden, adalet, aklın emrindedir.
Yeni medeniyet, İslâmîyet'in ilkelerine uygundur. Dönem, akıl çağı dönemidir.
Dönemin insanı rasyonel insandır. Rasyonel insanın hedefi, insan ve insanlıktır.
İnsanlığa ancak insanın nefisini yenmesiyle ulaşılabilir. İnsanın nefisini yenmesi
akılla sağlanacaktır. Adaletli davranılarak zulmün önüne geçilebilir ve insanlığa
hizmet edilebilir. Tek gaye, insan ve insanlıktır; milletler, ona giden yollardır.

Batı medeniyeti, İslâm medeniyeti gibi akıl ve adalete dayanır. Bilgisizlik ve
adaletsizlik akıl ve adaletin dışına çıkmaktır ve yanlış yollara sapmaktır. O, her mil-
letin layık olduğu hükümet tarafından yönetildiği düşüncesindedir. Hükümet fikri,
sorumluluk fikrine bağlıdır. Hükümet, halkı memleket yönetimine ortak edebilir-
se, sorumluluğu o oranda hafifler. Bütün işleri kendisi yöneten yönetimler, yöne-
timi yönetimleri altında tuttuklarından sorumlulukları o derecede artar. Her iş, dev-
letin girişimiyle yapılır. Batı medeniyetine girince gereksinimlerimiz arttığından,
daha fazla çalışmak gerekmektedir. Toplum gibi toplumlardan ibaret insanlık da
bir bütündür.

Çalışamayanlar, bütünün hasta organları olduğundan, devlet çalışamayanlara
bakmakla yükümlüdür. Devlet ile fert arasındaki ilişkiler, karşılıklı hak ve görev
ilişkileridir (Ülken, 1966: 80-82).

Regim değışikliğı
düşüncesinde olmayan
Şinasi, herkese eşit ölçüde
yaklaşan bir hükümdar
istemektedir. O, zulüm ve
köleliğe karşıdır. Ona göre,
zulmün ve köleliğin
temelinde adaletsizlik ve
bilgisizlik vardır.
Bilgisizliğin ortadan
kaldırılmasını akıl, zulmün
ortadan kaldırılmasını
adalet temin edecektir.

Batı medeniyeti, akıl, adalet,
hak ve hikmet kavramlarına
ağırlık verir. Akıl ve adalet,
bilgisizliğin ve zulmün sona
erdirilmesi demektir.

Hoca Tahsin Efendi

Hoca Tahsin Efendi, 1811’de Arnavutluk’tan Çamlık’ın Filat kazasına bağlı Ninat Köy’ünde doğmuştur (İnal, 1969: 1833, Akün, 1998: 198, Ş. Sami, 1308a: 1628-1629) İlköğrenimini babasından almıştır (Ş. Sami, 1308a: 1628-1629). Medreselerde, İslâmi ve Arabi bilimleri, Doğu edebiyatını tahsil etmiştir (Ş. Sami, 1298b:72-76, H. Tahsin, 1311a: 6) Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) tarafından birkaç arkadaşıyla birlikte Avrupa dil ve bilimlerinin öğrenimini yapmak üzere Paris’e gönderilmiştir (Ş. Sami, 1308a: 1628) 1857’de Paris’te, Mekteb-i Osmani öğretmenliği yapmış, geceleri Fransızca dersi almış, yüksek okullarda, fizik, kimya, biyoloji, matematik ve astronomi derslerini takip etmiştir (Ülken, 1966: 298; Akün, 1998: 199). 1861’de yurda dönen Hoca Tahsin Efendi, 1862’de tekrar devlet tarafından elçilik imamlığı göreviyle görevlendirildiği için Paris’e gider. Onun bu ikinci Paris devresi, 28 Şubat 1869’da İstanbul’a dönmesiyle sona erer (Akün, 1998: 199-200).

1868’de yeni açılan Darü’l-fünûn’un müdürlüğüne tayin edilir. 1871’de sanayi-nin teşvik edilmesi gayesiyle Darü’l-fünûn’da bir konferans verilmesini sağlar (İnal, 1969: 1834-1835). Konferans sonrası yapılan tartışmalar nedeniyle, müdürlük görevinden alınır. Bundan sonra Hoca Tahsin, küçük bir mektebi medrese ve yurt kabul ederek, kalan ömrünü burada geçirmiştir (Ş. Sami, 1308a: 1629) 1881’de vefat etmiştir.

Tarih-i Tekvin Yahud Hilkat, Psikoloji Yahud İlm-i Ahvâl-i Ruh, Esâs-ı İlm-i Heyet, Esrâr-ı Abu Hava, Heyet-i Âlem, Mürebbi-i Etfâl, Gülliver Nam-ı Müellifin Seyahatnamesi (çeviri), *Miratüssemâ, Nevamis-i Tabîiye* (çeviri) gibi eserleri vardır. 1296’da *Mecmua-ı Ulûm* adında bir mecmua çıkarmıştır. Bu mecmuada, onun tarih-i hututa dair *Eklâmü’l-Akvâm* başlıklı bir yazısı bulunmaktadır. Hoca Tahsin’in, yıldızlar evreniyle ilgili bir şiiri de *Esâs-ı İlm-i Heyet* isimli eserinde yer almaktadır.

Bu dönemde felsefi anlamda akılcılık üzerinde en dikkate değer şekilde duran Hoca Tahsin Efendi’dir. O, duyularla elde edilen bilgiye inanmakla birlikte, insan aklının bu bilgileri oluşturmada, genelleştirmesinde ve bütünü kavramada, duyulara üstünlüğünü kabul etmektedir. Çünkü ona göre, insan zihninin derinliklerinde, gittikçe gelişerek ortaya çıkan ve olgunlaşan, bir anlama kuvveti bulunmaktadır ki, insan, işte bu kuvvet sayesinde, eşyanın hakikatini keşfederek kavrar ve onların farklı derecelerdeki ilişkilerini idrak eder. Hoca Tahsin, bu kuvvetin, duyularımızın gösterdikleri eşya ile bu eşyaların, mana ve keyfiyetlerine ait yüzeyel bilgilerle yetinmediğini, onların derinliklerine nüfuz ederek, gözümüzün görüp ulaşmadığı, bir sırlar âlemine daldığını belirtir. Bu kuvvet böyle yapmakla, olayların bağlı olduğu ve bu olayların olmasına sebep olan sebeplerin ötesinde ilişkiler, gölge varlıkların arkasında hakikatler bulur. Hoca Tahsin, bu kuvvetin, illetler ve oluş kanununun sonunda bir ilk sebep, beğenilen ve sanatkarane yapılmış şeyler dairesinin meydana gelmesinde, olayların kendisinden kaynaklandığı, bir merkez aradığı kanaatindedir. Bu öyle bir merkezdir ki, zaman ve mekân ve onun içinde bulunanlar, ondan çıkar ve durmadan dönüp yine onda cereyan ederler.

Hoca Tahsin, bütün ilimlerin aletin anlama kuvveti olduğu düşüncesindedir. O, aklın, daima hakikate ulaşmak istediğini, hakikatin ortaya çıkmasının da, edinilen bilginin, gerçekliğe uygun olmasına bağlı olduğunu belirtir. Tözlerin mahiyetleri, bize sadece işaretleriyle görünürler. Demek ki, tözlerin bilgisine, herhangi bir objenin bilgisine ulaştığımız gibi ulaşmamız mümkün değildir. İnsanların bilgisi, genel olarak, ilişkiler ve izlenimlerden ibarettir. Ona göre, insan, ruh ve beden birleşmesinden meydana gelen bir varlık olduğundan, düşünen, algılayan bir varlıktır.

Akil, duyuların gösterdikleri eşya ile bu eşyaların anlam ve keyfiyetlerine ait yüzeyel bilgilerle yetinmez, onların derinliklerine işleyerek, olayların bağlı olduğu veya bu olayların meydana gelmesine neden olan nedenlerin ötesinde ilişkiler ve gölge varlıkların arkasında hakikatler bulur.

Bu dönemde felsefi anlamda akılcılık üzerinde en dikkate değer şekilde duran Hoca Tahsin Efendi’dir. O, duyularla elde edilen bilgiye inanmakla birlikte, insan aklının bu bilgileri oluşturmada, genelleştirmesinde ve bütünü kavramada, duyulara üstünlüğünü kabul etmektedir. Çünkü ona göre, insan zihninin derinliklerinde, gittikçe gelişerek ortaya çıkan ve olgunlaşan, bir anlama kuvveti bulunmaktadır ki, insan, işte bu kuvvet sayesinde, eşyanın hakikatini keşfederek kavrar ve onların farklı derecelerdeki ilişkilerini idrak eder.

Şayet insan akli iyi incelenecek olursa, idrak silsilesinin ucunun, duyumların son halkasına ulaşır, onunla temas halinde olduğu görülecektir. Ona göre, şayet eski düşünürler, duygu, duyum ve izlenimlerin, izler sahasını ve tesirler bölgesini en ince noktalarına kadar belirlemiş olsalardı, beynin, duyumların asıl aleti ve yeri olduğunu anladıkları gibi, bütün duyumların toplanma yeri olduklarını da anlayacaklardı. Bizim beynimiz, duyumlarımız vasıtasıyla, dış dünyadaki cisimlerden etkilenecek birtakım izlenimler alır ve bu izlenimler neticesinde de ruhumuzda bilinç meydana gelir. Ruhumuzda meydana gelen bu durumdan biz, vicdanımızla haberdar oluruz. Görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma olmak üzere beşe ayrılan dış duyularımız, bizim için dışarı ile ilişkimizi sağlayan beş kapı derecesindedir ki, bunlar vasıtasıyla elde edilen izlenimler anlama hazinemize dahil olurlar. İç duyumun ise, vicdan, şuur, dikkat, mülâhaza, dışa ait his, hükmün verilmesi, hafızanın tereddütü, genelleme vb. leridir. Ona göre, akıl, ruh, idrak, kavram, hüküm, düşünme, fikir, anlayış, duyum vb. leri ilmin tabirleridir. İnsan, yaratılışı itibarıyla öğreti halinde, düşünceden önce duyumlama, çok defa duygu ile birbirlerine benzeyen ruhsal eylemler ve kavram, genellikle kalp ile ilgili tesirler ve değişiklerle ifade edilen idrak olmak üzere üç türlü olaya yakındır.

İnsan bilgisi, kendisini bilmekten ibaret olan vicdanla başlar. Açıklık ve seçikliğin, analiz ve sentez sonunda doğruların yanlışlardan ayıklanarak bir araya getirilip genelleştirilmesinden kaynaklandığı ortadadır.

Hoca Tahsin, akıl yürütme kavramının, duyum, istidâl, hüküm ve irade gibi ruhun bütününü içerdiğini belirtir. O, vicdanın, ruhun hiç değişmeyip etki edici olduğu, zıddının ise daima değişmek üzere bulunduğu düşüncesindedir. Bu sözden, ruhun ben ile bende cereyan eden ilişki neticesinde değişmediği, bedenın ise ancak ruh vasıtasıyla varlığını sürdürdüğünü anlamak gerekir. Beden, ruhsuz varlığını sürdüremediği halde, ruh bedensiz varlığını sürdürebilir. Kısaca söylemek gerekirse, ona göre, birinci olarak iç idraktan ibaret olan şuur ve vicdanı, ikinci olarak dış dünyadaki olaylardan bizi haberdar eden duyumları, üçüncü olarak ta duyumların verdiklerinin anlama kuvvetinde hıfzedilip hatırlanmasını sağlayan hafızayı kabul etmek gerekiyor.

Görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma olmak üzere beşe ayrılan dış duyularımız, bizim için dışarı ile ilişkimizi sağlayan beş kapı derecesindedir ki, bunlar vasıtasıyla elde edilen izlenimler anlama hazinemize dahil olurlar. İç duyumun ise, vicdan, şuur, dikkat, mülâhaza, dışa ait his, hükmün verilmesi, hafızanın tereddütü, genelleme vb. leridir.

İnsan, ruh ve bedenden meydana gelmiştir. O, düşünen, algılayan bir varlıktır. İnsan bilgisi, kendisini bilmekten ibaret olan vicdanla başlar. Ruh, kendi başına varlığını devam ettirebilir, ama beden varlığını ruha borçludur. Ruh, gelip geçici değil, beden ise gelip geçicidir. Bu nedenle ruh ölümsüz, beden ise ölümlüdür. Akıl, duyumlardan hareketle sentezler oluşturabilme gücüne sahiptir.

Hoca Tahsin'e göre idrakın faaliyetleri kaç ayrıdır?

İdrak işlerini tespit etme hususunda acımız bulunmasına rağmen, geçmişten bugüne kadar bu hususta kabul edilenleri dört başlık altında toplayabiliriz:

1. Dış dünyadaki varlıklardan, dolaysız veya dolaylı olarak anlama kuvveti aletleri üzerinde meydana gelen tasavvur,
2. Organlar vasıtasıyla sinirlerin, duyum üzerinde meydana getirdikleri izlenim,
3. Sinirler yardımıyla beyinde meydana gelen etki ve tasavvur,
4. Ruhun irade dediğimiz fiilinin meydana geliş ve işleyiş şekli ki, bu, diğer tesirlerin tersinedir.

Her ne kadar bütün akıllar, beş duyumla algılanabilen aletlere bağlı ise de, akıl gücü, bu algılanabilenleri alıp dışarıda bulunmayan ama akla uygun olarak soyutlanabilen şeylerin hepsini ortaya koyar. Mesela dışarıda üç adam gördüğümüz zaman, akıl kuvveti, o adamlarda meydana gelen oluştta var olmadığı halde üç sayısını oluşturur. Ona göre insan akli, bu örnekteki gibi, her şeyin nitelik, nicelik ve diğer unsurlarına dikkat ederek maddeden soyutlayıp o şeyden ayrı olarak bir tümel kavram tasavvur eder. Mesela, sıcak su ve kırmızı bir elbise görüp ısı ve kırmızılığa bakmakla, bu iki nitelikten tümel kavramlar oluşturur. Bu şekilde oluştur-

duğu fikirleri de, algılanabilen parçalardan ayırmak için, buna tümel kavramlar adını verir. Örneğin armut, kiraz, incir vb.leri olan ağaçlar görülünce, bunlardan meydana gelen çeşitli zihinsel şekillere ve ayrılmış olduğu kütük, dal, filiz, yaprak gibi müşterek eşyasını görünce, bunları bir arada toplayan “ağaç” ortak kavramını oluşturur. Yine bu kavram armut, kiraz, incir vs. den hiçbirisi olmadığı halde, belki zihni varlıklar dediğimiz pekçok fertlere ad olarak verilebilir. O, bu kavramın altında yer alan bütün şahısların her birine “fert”; kiraz, incir vb. leri olan genel kavramların her birine “tür”; türleri içeren genel kavrama da “cins” adını verebileceğimizi söyler. Hoca Tahsin, insan aklının kazandığı bilgilerin, tasvir kuvvetinin meydana getirdiği, bu tümel kavramlar sayesinde oluştuğunu ileri sürer. İnsanı, diğer hayvanlardan ayıran bu kuvvettir.

O, aklın ve vehmin işlerini belirlerken, aklın, ruh ile ilgili kuvvetlerin işi; vehmin de cisimsel kuvvetlerin işi olduğunu belirtir. Vehmin hükümünün, bedensel şaibelerle ve hayale ait şeylerle karışık olmasına karşılık; aklın, bu tür şaibelerden uzak olduğuna işaret eder. Ona göre, ruh tümelleri bizzat, tikelleri ise bedensel aletlerle idrak eder. Çünkü ruhun iki yönden iki kuvveti vardır; bunlardan birisi idraktır ki; fizik ötesi alemde, diğeri de faaliyettir ki, o da görünen alemde olduğu için, hem etki eden ve hem de etkilenen olmuş olur. Birincisine teorik, diğeri-ne uygulamalı akıl denir. İdrak dörde ayrılır:

İdrak dörde ayrılır:

1. Maddenin parçalarını idrak etmekten ibaret olan duyumlama.
2. Maddi parçaları tahayyül etme.
3. Beş duyardan biriyle algılanamayanları algılamak demek olan vehmetme.
4. Maddelerin ve kısımların, parçaların gayrılarını idrak etmekten ibaret olan düşünme.

1. Maddenin parçalarını idrak etmekten ibaret olan duyumlama.
2. Maddi parçaları tahayyül etme.
3. Beş duyardan biriyle algılanamayanları algılamak demek olan vehmetme.
4. Maddelerin ve kısımların, parçaların gayrılarını idrak etmekten ibaret olan düşünme.

O, “bir tek idrakın dahi, önce duyum, sonra tahayyül etme, bundan sonra da düşünme olduğunu” söyler (H. Tahsin, 1310b: 7-45; Akgün, 2005a: 149-155; Akgün, 1991b: 201-211).

Pozitivizm

Türk düşüncesinde pozitivizmin yansımalarını açıklayabilmek.

Pozitivizm, olayları, olayların içinde kalarak, deney ve gözlem yoluyla elde edilen verilere dayanan bilgileri doğru bilgi olarak kabul eder. Deney ve gözlemle ilgisi olmayan her çeşit bilgiyi metafiziksel bilgiler olarak görür. Bu bağlamda bakıldığında pozitivistler, din ve metafiziksel bilgileri, bilgi olarak kabul etmezler. Pozitivizm, bilgide deney ve gözlemi esas alan felsefedir.

Pozitivizm, olayların meydana geliş şartlarını inceleyerek, onlar arasındaki ilişkilerde benzerlikler bulan ve onların, birbirlerini takip edişlerinde birini diğerine bağlayan, duyularla hissedilen olayların dışındaki olaylarla ilgilenmeyen, duyularla hissedilenlerle elde edilen bilgilerin dışındaki bilgilere pek değer vermeyen, deneyle doğruluğu ortaya konulmamış her türlü bilgiyi geçersiz kabul eden, hissedilebilir olayları ve onların kanunlarını deney metodu vasıtasıyla incelemeyi konu edinen, her şeyde hakikat ve menfaati arayan veya özellikle zevkleri ve maddi menfaatleri ön planda tutan, düşüncenin metafizik kayıtlardan ve hatta her türlü metafizik problemlerden tamamıyla kurtarılmasını isteyen, bilgi işlerinin empirik bilimlere örneğine göre elde edilmesini esas hedef olarak gören bir felsefi akımdır (Korlaelçi, 2002: 16-18).

Beşir Fuad

Onu iyi tanıyan Ahmet Mithat’ın bir eserinde, Beşir Fuad için, “Ahiren vukuu intiharında sinnini (yaşını) otuz iki tahmin ettiler. Otuz diyenler dahi oldu. Fakat bencesi otuz dörtlük, otuz beşlik idi” (A. Mithat, 1305a: 22) şeklindeki ifadelerinden,

onun, 1887'de öldüğü bilindiğine göre, 1852 veya 1853 yıllarında doğmuş olduğu tahmin edilebilir.

İlk öğrenimini Fatih Rüştîyesi'nde yapar (Okay, 1969: 40). Burada Arapça ve Farsça'yı öğrenmiştir. *Kur'an*'ı, Fransızca çevirisinden öğrenmiştir. (A. Mithat, 1305a: 32) 1862-1867 yılları arasında öğrenimini Suriye'de Cizvit Mektebi'nde sürdürmüştür. 1867-1870 yılları arasında Askerî İdadî öğrenimini yaptıktan sonra, 1871'de Harbiye Mektebi'ne girmiştir. Harbiye'den mezun olduktan sonra, Yaverran-ı Hazret-i Şehriyârî görevinde bulunmuştur. 1875-1876 Sırp savaşlarına, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına, Girit isyanları sırasında oradaki eşkıya hareketlerini bastırmaya fiilen katılmıştır. 1881-1882 yıllarında İstanbul'da kolağası olarak, Harbiye Levazımat-ı Umumiyesi dairesi teftiş heyeti komisyonunda üyelik yapmıştır. Askerîyedeki son görevi, Haydarpaşa Hastanesi hesaplarının incelenmesine memur olarak tayin edilmesidir (Okay, 1969: 40-43). 5 Şubat 1887'de intihar ederek ölmüştür (Okay, 1969: 75).

Beşir Fuad, *Envâr-ı Zekâ, Haver, Güneş, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Hakikat* ve *Saadet* gazetelerinde yazılar yazmıştır (Okay, 1969: 52-54).

İki Bebek, Binbaşını Davet, Birinci Kat, Beşer, Mebhas-ı Kıbıf ve Netayici, Mektubat, İntikad ve Voltaire isimli telif eserleri vardır.

Beşir Fuad, *Bir Lokma Ekmeğin Tarihi, Bedreka-ı Lisân-ı Fransevî, Miftah-ı Usul-ı Talim, Usul-ı Talim, Almanca Muallimi, İngilizce Muallimi, Soyтары ve Cınayetin Tesiri* isimli eserleri çevirmiştir.

O, Ahmet Mithat Efendi'ye yazdığı mektubunda, felsefi mesleğini bilmeyenlere eserlerinde isimlerini verdiği filozoflara bakılmasını tavsiye etmiştir. Onun eserlerinde, Emile Litre (1801-1881), Claude Bernard, Herbert Spencer, Diderot (1713-1784), D'alembert (1717-1783), De La Mattrie (1709-1751) ve Ludwig Büchner (1824-1899) gibi filozofların isimleri geçmektedir ki, bu isimler ya materyalist ya da pozitivist görüşe sahip olan filozoflardır.

Beşir Fuad, Victor Hugo'nun, matematik bilimine gereği kadar değer vermemesini, her şeyi doğru olarak inceleyememesine, deney ve gözleme değil, hayallere yer vermesine bağlar. Ancak o, Victor Hugo'nun, matematik biliminden tamamen habersiz olmadığını, hele bir kara cümleyi doğru dürüst yazamayan şairlere bakılırsa, ona şairlerin Newton'u gözüyle bakılabileceğini ileri sürer. Çünkü ona göre, Victor Hugo, zaman zaman eserlerinde matematikten bahsetmekten çekinmemiştir. O, "...Hele Ziya Paşa merhumun *Terci-i Bend*'inde, en parlak ve en çok rağbete mazhar olan parça, kozmografyaya ait bazı özet bilgileri ihtiva eden kısımdır ki, bunun münderacatı on iki yaşındaki mektep çocuklarına mahsus olmak üzere yazılan coğrafya kitaplarının mukaddimesinde gökyüzüne ait verilen başlangıç bilgilere göre bile pek noksandır. Ancak fenne uygun fikir ileri sürmek bir hayli araştırma yapmaya bağlı olup şairlerin çoğu öyle külfete girmekten hoşlanmadığından, şair olmak için müspet ilimleri bilmeye gerek yoktur gibi garip bir mütalâada bulunuyorlar." (B. Fuad, 1302a: 29-30) şeklindeki ifadeleriyle, şiirin bile pozitif bir niteliğe sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Gerçeğe uygun olmayan bir şeyin yanlış kabul edilmesi gerekir. Temele bu fikir alındıktan sonra, gerçekte ilgisi olmayan, tamamıyla hayallere dayanan edebiyatın, yanlışlardan başka bir şey getirmeyeceği ortadadır. Zira, Beşir Fuad'a göre, E. Zola'nın, "tahayyül etmemeli, bakmalı, incelemeli ve gördüğünü gerçek için vasıflandırmalı ve tarif etmelidir" şeklindeki ifadesi, bu fikri doğrular niteliktedir. Beşir Fuad, Zola'nın sadece gözlemlerle yetinmediğini, gözlemlerini deneyle kaynaştırarak yazarın fikirlerini kullanmasına geniş bir alan bıraktığını belirtir. Ona göre,

Victor Hugo'nun matematik bilimine gerekli değeri vermemesinin nedeni, deney ve gözlem yerine hayale dayalı bilgilere yer vermesidir. Beşir Fuad'a göre, realiteye bağlı bilgilere itibar edilmelidir. Hatta edebiyatın bile böyle olması gerekir. O, bu konuda Ziya Paşa'nın *Terci-i Bend*'inin dahi deney ve gözleme dayanması gerektiği üzerinde durur. O, bu konuda E. Zola ile C. Bernard'ı örnek olarak verir.

Olaylar, olaylara hiçbir şey ilave edilmeden doğanın bize sunduğu şekilde incelenmelidir. Gözlem gösterir, deney bilgili kılar. Deney yapan, doğanın bir çeşit sorgu hakimi olmalıdır. İncelenmesi gereken olay, deney ve gözlem yöntemine bağlı kalınarak incelenmelidir. Deney ve gözlem yöntemi, keyfi ve hayali değil, tamamiyle doğrudan doğruya realiteyle ilgilidir.

Zola, bu hususta, fizyolojiyi canlandıran Claude Bernard’ın, *Tıpta Tecrübe Usûlüne Giriş* isimli eserinde ortaya koyduğu esas ilkeleri, edebiyata uygulamakla, bir çok yerlerinde sadece tabip ifadesini, “hikâye-i nüvis” sözünü değiştirmekle yetinmiştir (B. Fuad, 1302a: 182-183).

Beşir Fuad, deneyin önemi üzerinde dururken, Claude Bernard’ın, “Eser ve olayları değiştirmeksizin, yani tabiat bunları bize ne şekilde arz ediyorsa, öylece incelemek için, basit ve bileşik inceleme vasıtalarını bunlara uygulayana gözlemci, herhangi bir maksatla, eser ve tabii hadiseleri değiştirmek, yani tabiatın bize arz edemediği, durum ve şekillerde, bunları zuhur ettirmek için, basit ve bileşik inceleme vasıtalarını kullanana tecrübe eden ismi verilir.” (B. Fuad, 1302a: 184) şeklinde dile getirdiği sözlerine yer verir.

O, astronomi biliminin gözleme, kimya biliminin ise deneye dayandığını belirtir. Bazı olaylar gözlemlendikten sonra, bunların meydana gelişini sağlayan sebeplerin ne olduklarını düşünmek, gözlem ve deneye dayanan bilimlerin esasını oluşturur. Bundan dolayı her hangi bir olayla ilgili olarak birden bire akla gelen faraziyelerin gerçeğe uygun olup olmadıklarını araştırmak için deneye başvurulur. Beşir Fuad’a göre, “gözlem” gösterir, “deney” ise bilgili kılar. Burada onun dayanağının, Claude Bernard’ın, “Tecrübeci, tabiatın sorgu hakimidir” sözünün olduğunu düşünebiliriz.

Beşir Fuad, tasvir edilmesi istenilen bir olayı, bu metoda bağlı kalarak, hakikat ve doğa dairesi çerçevesinden çıkarmadan aynen ortaya koyabilmek için, ne kadar bilgi ve incelemeye ihtiyaç bulunduğu hesaba katıldığında, bu yola giren bir yazarın meziyetinin küçülmeyeceğini, tam tersine artacağını, yükseleceğini ileri sürer.

Ona göre, bir deney basit olabilir ama unutmamak gerekir ki bu basit deney bile bir gözlemin sebep olduğu bir fikre dayanmaktadır. Bu fikir ve görüşlerini delillendirmek için o, yine Claude Bernard’a dayanarak, deney fikrinin, keyfi ve hayali olmadığını, gözlemlenen evrenin, aslında bu fikrin bir dayanma noktası bulunduğunu, bir zamanlar hayat sahibi olan canlılar hakkında deney yapmanın imkânsız olduğunu iddia edildiğini, ancak bu iddianın geçersizliğini Claude Bernard’ın ortaya çıkardığını, kimyada, deney metodunun geçerli olduğunu, söz konusu şahsın fizyolojiye uyguladığı metotla bazı gerçekleri keşfederek gösterdiğini belirtir (B. Fuad, 1302a: 184-187).

Pozitivizmde, deney ve gözleme dayanmadığı ileri sürülen din ve metafiziğe pek itibar edilmemesi durumuna Beşir Fuad’da da rastlanmaktadır.

O, Victor Hugo’nun, “...Köylere *İncil* ekiniz, her kulübeye *Tevrat* veriniz, sözüyle, insanları suç ve cinayet işlemekten men etmek için tavsiye ettiği garip tedbir, o nispette tebessümü gerektirir!... En müthiş cinayeti, kötü işleri yapan Borgialar, Cizvitler ilah. *İncil*’den habersiz miydiler?... Yunan ve Roma medeniyeti, ortadan kalktıktan sonra Hristiyanlığın hüküm sürdüğü yerlerde, bilgisizlik ve vahşetten başka bir eser görülmemiş ve bu vahşet devri tam XIV asır sürmüştür. Avrupa’nın şu andaki terakkileri ise, Hristiyanlığın sona ermeye yüz tuttuğu andan itibaren başlamıştır. Yeni medeniyetin kurucusu olanlar Hristiyan olmalarına rağmen, meslekleri Hristiyanlığa aykırı görüldüğünden zamana göre, kimi işkenceye tabi tutuldu, kimi aforoz edildi” (B. Fuad, 1302a: 119-121) şeklindeki fikirlerini kendisinin, bu husustaki görüşlerine delil olarak verir.

O, “Felsefeye dair tavsiye edeceğim, eserler mütalaa edildikten sonra, eserin şairane olan kısımları düşünürümüzden tard ile yalnız ciddi kısımlarını hıfzedersiniz” (B. Fuad, 1302a: 20) demektedir. Burada Beşir Fuad, şairane kelimesiyle, metafiziği kastetmektedir. Metafizik konusunda onun, “...Bendenizin fikrince filozof unva-

nına layık olanlar, zamanında mevcut olan ilim ve fenlerin hepsine -metafizik gibi şeyleri ilimden saymadığım için, bu kabilden olan şeyler hariçtir -vakıf olmak ve bu vukufunu ciddi eserleriyle ispatlamış olmak gerekir. Ancak XIX. asır, bu sebeple filozoftan mahrum olmaz; çünkü Littre gibi, Auguste Comte gibi bir çoklarının yetiştirdi.” (B. Fuad, 1302a: 31) demesi konuya bakışını yeteri derecede ispatlamaktadır. Ona göre metafizikle ilgilenmek insanı fenden ve dolayısıyla bilimden uzaklaştırır.

Beşir Fuad’ın, 19. Asır Türk aydınları üzerinde etkisi olduğunu söylemek biraz zordur. Ancak II. Meşrutiyet’ten sonraki yıllarda pozitivist ve materyalist düşünce dünyasına bağlı olduğu bilinen Baha Tevfik, Ahmet Nebil, Subhi Edhem, Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri gibi düşünürlerin onun takipçileri olduğu ifade edilebilir.

Servet-i Fünun dergisinde pozitivist düşünürler tanıtılmış ve onlar hakkında bilgiler verilmiştir. *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* gibi dergiler de bu fikirlerin tanıtıldığı dergiler olmuştur (Korlaelçi, 2002: 175-180).

Milli Eğitim Teşkilatında görev alan hocalardan Ahmet Şuayb (1876-1910), Hukuk Mektebinde hocalık yapmış, II. Meşrutiyetten sonra Maarif Meclisi üyeliğine getirilmiş ve İstanbul Maarif Müdürlüğü görevinde bulunmuştur (Korlaelçi, 2002: 379).

Materyalizm

Türk düşüncesinde materyalizmin yankılarını özetleyebilmek.

Materyalizm, maddecilik düşüncesini benimseyerek yegane varlığın madde olduğunu, madde dışında hiç bir cevherin bulunmadığını, maddi ve manevi gerçekliğin, özünün ve temelini maddede bulunduğunu, zihinsel ve tabiatüstü hiç bir şeyin olmadığını, her şeyin hareket halindeki maddeyle veya madde ve enerji ile açıklanabileceğini, bütün niteliksel farklılıkların niceliksel farklılıklara indirgenebileceğini (Runes, ...?: 189; Akgün, 2005a: 16-20; Akgün, 1993c: 49-52) kabul eder.

Materyalizmin Avrupa’da hızlı bir şekilde yayıldığı 19. yüzyılda, Batı dünyası te-sirlerine açılmamız ve onlarla ilişkilerde bulunmamız, ülkemizde de, materyalist fikir-lere karşı bir ilginin doğmasına neden olmuştur. Çünkü bu dönemde, askerî, idari, bilimsel, pedagojik vb. gibi bazı alanlarda, yukarıda da ifade edildiği gibi ye-nilik yapma zorunluluğu hissedilmiştir. Medreselerin eski önemini kaybetmesi, devletin yenileşme gayesiyle yeni eğitim kurumlarını açmasına neden olmuştur. 1826’da, Avrupai nitelikte açılan Tıbhane Mektebi’nin kütüphanesi, o sıraların fik-rî modasına uygun olarak zamanla materyalist anlayıştaki kitapları içeren bir kü-tüphane haline gelmiştir. Fransız sefiri Mac Forlane, bu kütüphanede, Baron d’Hol-bach (1723-1789)’ın “Sisteme de la Nature” ünün olduğunu, bu kitaptan da, özel-likle Tanrı’nın olmadığı, ruhun ölmezliği inancının imkânsızlığının gösterildiği kı-sımlarının, öğrenciler tarafından okunduğunu görünce şaşırıldığını (Berkes, 1973: 205-206, Korlaelçi, 2002: 161, Akgün, 2005a: 82-83) belirtiyor. Bu durum 1860’lar-da materyalizmin ülkemize girmesi için gerekli şartların hazırlandığını gösterir.

Niyazi Berkes, Hoca Tahsin’le ilgili olarak, “Dogmalara karşı ve düşün özgürlü-ğüne dönük materyalist felsefelere eğilimli Bektaşiler gibi, o da, Avrupa’da o za-man çok moda olan Ludwig Büchner’in yazdığı *Madde ve Kuvvet* adlı eserin Fran-sızca çevirisinden çok etkilenen bir kişi olmuştur” (Berkes, 1973: 210) demektedir.

Beşir Fuad’ın, 19. Asır Türk aydınları üzerinde etkisi olduğunu söylemek biraz zordur. Ancak II.

Meşrutiyet’ten sonraki yıllarda pozitivist ve materyalist düşünce dünyasına bağlı olduğu bilinen Baha Tevfik, Ahmet Nebil, Subhi Edhem, Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri gibi düşünürlerin onun takipçileri olduğu ifade edilebilir.

Materyalizm, her şeyin yegane sebebinin madde olduğunu, maddenin dışında zihinsel ve doğaüstü hiçbir gücün bulunmadığını kabul eden felsefe anlayışıdır.

Medreselerin eski önemini kaybetmesi, devletin yenileşme gayesiyle yeni eğitim kurumlarını açmasına neden olmuştur. 1826’da, Avrupai nitelikte açılan Tıbhane Mektebi’nin kütüphanesi, o sıraların fikrî modasına uygun olarak zamanla materyalist anlayıştaki kitapları içeren bir kütüphane haline gelmiştir.

Hoca Tahsin fikirlerini verirken, bazı yerlerde zaman zaman muğlak ve kaçamak ifadeler kullanarak, sanki materyalist anlayışa sahipmiş gibi bir izlenim bırakmasına rağmen onun için saf anlamda materyalisttir denilemez.

Yine o, “Tahsin Efendi’nin Paris’de bulunduğu sırada materyalist denebilecek eserleri araştırdığı” (Berkes, 1973: 212) ve “Hoca Tahsin, varlığına inanmadığı öteki dünyaya ömrünün son yıllarının sefaleti içinde göçer” (Berkes, 1973: 234) şeklinde ifadeler kullanmaktadır ki, Niyazi Berkes’in bu ifadelerinin kesinlikle doğru olduğu söylenemez. Hoca Tahsin fikirlerini verirken, bazı yerlerde zaman zaman muğlak ve kaçamak ifadeler kullanarak, sanki materyalist anlayışa sahipmiş gibi bir izlenim bırakmasına rağmen onun için saf anlamda materyalisttir denilemez. Çünkü o, bu ifadelerinin hemen arkasından, sahip olduğu fikirlerinin, âyet ve hadislerle uygun olduğunu göstermek üzere örnekler veriyor. Ayrıca onun *Esas-ı İlmi Heyet* isimli eserindeki şiirinde, inancının sağlam olduğunu gösteren ifadeler bulunmaktadır. Şöyle ki; o, bu şiirinde, “Kaderin yüksekliği gök cisimlerinin hakkında olduğu gibi, Hakkında apaçık Kur’an âyetleri indirilmiştir...Muvaffakiyet veren Mevlâ’nın çalışmalarına yardımcı olmasıyla, Acizane Tahsin, ikmâl muvaffak oldu itinayla,...Özetle açıklamasını dinle ne hayret vericidir, O Mevlâ’nın sanat kitabında, âlemler beğenilmiş seçilmiştir...” (H. Tahsin, 1311a: 24-27) demektedir. Bütün bu bilgiler dikkate alındığında, Hoca Tahsin’in, şuurlu bir şekilde materyalizmi savunmadığını, ancak bazı fikirleriyle, bu felsefe anlayışının ülkemize girmesi için gerekli zemini hazırladığını söyleyebiliriz. Onun, Ludwig Büchner’in, *Madde ve Kuvvet* isimli eserini okumuş olması muhtemeldir. Çünkü o sıralarda, Büchner’in söz konusu eseri çok moda olduğu için, bu eseri, Türk fikir dünyasında okumayan hemen hemen hiç yok gibidir. Hoca Tahsin’in fikirleri, materyalist anlayışlardan o sıralarda ayrı görülmeyen evrimciliğe daha yakındır. Çünkü o, Darwin (1809-1882)’in, varlıkların oluşumuyla ilgili fikirlerinin geliştirilmesiyle, yaratılma olayının açıklanabileceği kanaatine sahip bulunmaktadır (H. Tahsin, 1310c: 20-24). Bilimsel yönden ise, onun, pozitivist bir bilim anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Beşir Fuad, “Mevcudatın herhangi birini inceleyecek olursak her şeyden önce iki şey dikkatimizi çekecektir: Madde ve Kuvvet! Şu iki kelimenin haiz olduğu önemi takdir edebilmek için o isimle zuhur eden bir kitabın felsefe alemince yeni bir tarih oluşturduğunu beyan etmek yeterlidir” (B. Fuad, M. Naci, 1304b:70) demektedir ki, bu ifadeler, Ludwig Büchner’in *Madde ve Kuvvet* isimli eserinden alınmıştır.

O, “Âlemde hiçbir şey yoktur ki, dikkat ve hayretimizi celb edecek birtakım yüksek meseleleri ihtiva etmemiş olsun... Bunlar tıpkı şairin yaptığı gibi şairane sözlerle tasvir edilmemelidir. Alimin yaptığı şekilde bir varlığın en küçük parçasını ele alıp mikroskopla inceleyerek, o varlığın meydana gelişi ve yaşayışı hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmalıdır” (B. Fuad, M. Naci, 1304b: 71) derken de Büchner’in fikirlerine katılmaktadır. Ancak bu şekilde hareket edildiği takdirde, doğa ve evren kitabının gerçekleri meydana çıkarılabilir.

Beşir Fuad’a göre, evrende atomlardan güneş sistemine kadar herhangi bir şeyin tasvir edilmesi isteniyorsa, o şeyden hayrete şayan, istifadesi gerekli bir veya birkaç yön bulunabilir. O, evren kitabının, her bir sahifesinin bir mucizeye işaret olduğu fikrini benimsediği için, asıl hüner, “İşte bunları heceleyip manasını anlamaktan ibarettir” (B. Fuad, M. Naci, 1304b:79) der.

Beşer adlı eserinde, anatominin ilkelerinin evrim geçirdiği sıralarda gösterdikleri neticeleri, genel bir şekilde ifade etmek için hayat kuvveti deyimi biyolojide daimi olsa bile, bundan maddenin özelliği ile atomların hareketlerinin özel bir şeklini alması gerektiğini (B. Fuad, 1303c: 66) vurgular. Hatta o, gözlemlenen varlıkların, biyolojide, gerek özele ve gerekse genele ait olsun, bunların fiziksel ve kimyasal unsurlardan ve belki de, sadece mihanikî unsurlardan ibaret olduğu görüşünü

de ileri sürer. Nitekim kan dolaşımına ait olan alet, fennî makinenin en basit yasalarına bağlıdır. Göz bilimi ise fiziğin, ışığın kırılması bahsine ait bir alettir. Sindirim borusunda, nişastanın şekere dönüşmesi olayı ise, kimyasal bir fiildir. Zira o, “hayata ait eserlerin bir özelliği var ise, o da meydana getirdiği neticelerde veya kullandığı kuvvetlerde değil, bu kuvvetleri terkip etme şeklindedir” (B. Fuad, 1303c: 68) görüşünü benimser.

Onun ruhun ölümsüzlüğü konusunda *Voltaire* isimli eserinin “hatime” kısmında, *Voltaire*’in ruh hakkındaki fikrini öğrenmek isteyenlerin, onun “insan öldükten sonra ruhu ne olur?” sorusuna verdiği cevaptaki sözlere itibar etmesi gerektiğini belirtir. *Voltaire*’in bu soruya cevabı, “...İstikbâli bilmek ve hatta ruhun ne olduğunu anlamak kolay olmadı. Muhakkak bilirim ki, tabiatla hüküm süren mutlak kudret, bana hissetmek, düşünmek, düşündüğümü anlama yetisini verdi. Ben öldükten sonra, bu yetiler bana bâkî kalacak mı? diye soru sorulursa, hemen benim de onlara, bir bülbülün karakuş yedikten sonra, bülbülün ötüşü bâkî kalır mı? sorusunu soracağını geliyor” (B. Fuad, 1304d: 124) şeklindedir.

Beşir Fuad, aynı konuda, “Ruh bedenden ayrılınca ne olur?” diye sorulan soruya, İbn Abbas’ın “Kandilin yağı bitince ışığı ne olur?” sorusuyla karşılık verdiğini, iki benzetme arasında bir fark varsa da, ma’nen bunların tamamıyla birbirinin aynı olduğunu ileri sürer. O, *Voltaire*’in bülbül teşbihinin, İslam hikmetine uygun olduğunu söyler ve şayet ona zıt bir söze rastlanırsa, bunun zamanın zorlamalarından dolayı ileri geldiği (B. Fuad, 1304d: 124, Korlaelçi, 2002:183-196) hükmünün verilebileceğini belirtir.

Materyalizm konusunda müphem mesajlar veren bir diğer düşünür, Ahmet Mithat Efendi (1844-1912)’dir. Onun kendi çıkardığı *Dağarcık* dergisinde yazmış olduğu bazı makaleler, materyalist anlayışları çağrıştırdığından, ağır suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, Dıvardan Bir Sada, (A. Mithat, 1288b: 99-102, Bolay, 1979: 311-312) Veladet, (A. Mithat, 1288c: 49-52) İnsan, (A. Mithat, 1288d: 45-47) İnsan- Dünyada İnsanın Zuhuru (A. Mithat, 1288e: 109-116) başlıklı yazılarında, şuurlu ve sistemli olmaktan uzak materyalist, hatta evrimci anlayışlar vardır.

UZLAŞIMCI BİR FİKİR ADAMI AHMET CEVDET PAŞA

Dengeci ve meşrutiyetçi düşüncüleri değerlendirebilmek.

1822’de Lofça’da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini burada yapmıştır. 1839’da öğrenimini tamamlamak üzere İstanbul’a gitmiştir. Fatih Camiinde derslere devam etmiş ve öğrenimi esnasında İslâmi bilgilerin yanında modern bilgiler de almıştır. Miralay Nuri Bey’e Muhtasar, Meani, Kadı Mir gibi kitaplar okutmuş, kendisi de ondan hesap, cebir, logaritma, usul-ı hendese mecmuatü’l mühendis ve oktant risalesi, İshak Efendi’nin ulum-ı riyażiyesi gibi yeni yöntemler üzerine ulum-ı riyażiye dersleri almıştır. Bu arada Gelenbevi’nin *Burban*’ını okumuştur. 1845’te müderris olmuştur. Murat Molla tekkesine giderek Farsça dersleri yanında Murat Molla’dan mesnevi okumuştur. Tasavvuf edebiyatıyla ilgili olarak Muhiddin Arabî’yi okumuştur. Bu arada şair Fehmi’nin konağına devam etmiştir. Tavsiye üzerine Reşit Paşa’nın çocuklarına ders vermek üzere konağa devama başlamıştır. Ali ve Fuad Efendilerle yakın dost olmuştur. Reşit Paşa, onu bazı devlet işlerinde kullanmıştır.

1850’de Meclis-i Maarif üyeliğine ve Darülmuallimin müdürlüğüne atanmıştır. 1851’de *Kavaid-i Osmaniye* isimli eserinin Padişah Abdulmecid’den basılması em-

ri alınmıştır. 1855’te Tarih’in ilk üç cildini yazması üzerine Süleymaniye rütbesine geçmiş ve vakanüvis olmuştur. 1855’te, *Kitabü'l - Buyû* yazmaya başlamıştır. 1856’da Galata mollası olmuştur. 1857’de Mekke payesi almıştır.

1861’de, iki meclisin birleştirilmesiyle kurulan Meclis-i Vala’ya üye olmuştur ve İşkodra komiserliğine atanmıştır. 1862’de Bosna Hersek müfettişliğinde, 1865’te Kozan ıslahatında ve Meclis-i Hazain’de üye olarak görevlendirilmiştir. 1866-1868 arasında Halep valiliğinde bulunmuştur. 1868’de Divan-ı Ahkam-ı Adliye reisliğine atanmıştır. 1870’de atandığı Bursa valiliğinden alınmıştır. 1871’de Şuray-ı Devlet Tanzimat dairesi reisi ve ıslahat komisyonu üyesi olmuştur. 1873’te Maarif-i Umumiye nazırlığına atanmıştır. İdadiler için *Miyar-ı Sedat* ve *Kavaid-i Türkiye* isimli eserlerini yayınlamıştır. Bir sene sonra Şuray-ı Devlet Mülkiye dairesi reis yardımcılığına atanmıştır. 1874’de Yanya’ya tayin edilmiştir. 1875’te ikinci defa Maarif nazırı olmuştur. Ancak sonradan bu görevi, uzun sürmeyen Divan-ı Ahkam-ı Adliye nazırlığına dönüştürülmüştür. 1876’da Bulgaristan’a inceleme için gönderilmiş, ancak iki ay sonra İstanbul’a dönmüştür.

1876’da tekrar Suriye valiliğine atanmıştır. Ancak aynı yıl Ticaret nazırlığı ile İstanbul’a çağırılmıştır. 1879’da adliye nazırı olmuştur. 1880’de hukuk mektebini açmıştır. 1885’de Rumeli-i Şarkî komiserliğinde görevlendirilmiştir. 1886’da tekrar Adliye nazırı olmuştur. Girit Fermanı komisyonuna reislik yapmıştır. 1890’da azledilmiştir. 1895’te vefat etmiştir.

Cevdet Paşa, hem medrese ve hem de modern bilim yönünü temsil eder. Kurucu, yapıcı ve uzlaştırıcı bir kişiliğe sahiptir. Avrupa’ya hayran ve medeniyetçidir. Gelişmecidir, ancak örf ve adeti yok sayacak gelişmeciliğin karşısındadır. İlk adliye nazırı olarak hukuk mektebinin açıcısıdır. Ömrünü tarafsızlığa adanmıştır. Yeni kanunların çoğunun; yani ceza, ticaret ve arazi kanunlarının yapıcısıdır. İdarede, teşkilatta, kanun hazırlamakta, araştırmacı özelliğe sahiptir. Onun tek gayesi, mevcudu bilmek ayıklamaktır. Bütün bunlara, kavrayıcı zekayı, halkla bütünleşmeyi, halkı ve hayatı anlamaya yardım eden yerli anlayışı, sorunlar karşısında şaşkınlığa imkân bırakmayan bazen en kısa ve iyi yolu bulan akl-ı selimi, bir halk realizmini, uzun süre yönetim kulislerinde elde ettiği tecrübelerden gelen iç siyaset ve insan bilgisini de eklemek gerekir. İç politikada hep denge unsuru olmuştur. Yeni bir devlet mekanizmasının kurulmasını istemesine rağmen, sonlara doğru onda Tanzimat’a karşı bir tepki uyanmıştır. Onun en önemli özelliği ahlaklı olmak ve genelin çıkarını düşünmektir.

O, her şeyden önce bir tarihçi, iyi bir vesikacıdır. Ahmet Cevdet Paşa, devlet adamı sıfatıyla eski ile yenileşmenin uzlaşması olduğu gibi, tarihçi olarak da eski ile yeninin kaynaşması sayılır. Batı’nın bilimsel gelişmelerine ve yeniliklerine yabancı olmadığı gibi, tarihçi olarak Batı’ya borçlu olduğu pek fazla bir şey yoktur. Tarih anlayışı, çevirisini yaptığı İbn-i Haldun’un *Mukaddime*’sine dayanır (Tanpınar, 1976: 159-178, Ülken, 1966: 90-92).

Onun eserleri arasında en önemlisi hiç şüphesiz, *Mecelle*’dir. Bu kitap, Hanefi fıkhnı esas alan Arapça fıkıh kitaplarının muamelat yani, medeni hayata ait hükümlerine dayanılarak yazılmış bir kanun kitabıdır. Kitap, Osmanlı imparatorluğunun hukuksal gereksinimlerini İslam imparatorluğunun evrimini göz önünde bulundurularak yazılmıştır. Eser, genel hükümler şeklindeki bir ön sözle, satış, kira, kefillik, havale, rehin, emanet, hibe, gasp, hacir, ikrah, şirket, vekalet, sulh, ibra, dava vb. isimleri altında 16 kitap halinde hazırlanmıştır. Bütün halinde 73 bab ve 1851 maddeden ibarettir. *Mecelle* sayesinde eski mahkemelerdeki karışıklık, fetvalar ve oylar arasındaki çelişki ortadan kalkmıştır. Hukuk Fakültesi ile Mülkiyede

Ahmet Cevdet Paşa, devlet adamı sıfatıyla eski ile yenileşmenin uzlaşması olduğu gibi, tarihçi olarak da eski ile yeninin kaynaşması sayılır. Batı’nın bilimsel gelişmelerine ve yeniliklerine yabancı olmadığı gibi, tarihçi olarak Batı’ya borçlu olduğu pek fazla bir şey yoktur. Tarih anlayışı, çevirisini yaptığı İbn-i Haldun’un *Mukaddimesi*’ne dayanır.

ders kitabı olarak okutulan *Mecelle*, Türk Medeni Kanununun 17 Şubat 1926'da yürürlüğe girinceye kadar Türk mahkemelerinde önemini sürdürmüştür.

Mecelle, sadece Türkiye için değil, bütün İslam ülkeleri için önemlidir. Batı'nın eşliğinde devamlı değişimler halinde olan bir ülke için bu yeterli midir, sorusu sorulabilir. Cumhuriyetin getirdiği medeni kanun fikri o zaman da vardı. Burada İslami hukukun tedvini ile bir Batı ülkesinden medeni hukuk çevirisi diye karşıt iddia kendini göstermektedir. Acaba böyle bir alternatif o zaman ve sonra kendisini zorluyor muydu? Yoksa iki karşıt iddia arasında bir orta çözüm yolu var mıydı? İşte bu sorular, medeni kanun bakımından İslam ülkelerinin bulduğu çeşitli çözüm yolları üzerinde düşünmeye götürebilir. Mısır, Endonezya, Pakistan Cumhuriyetleri birer medeni kanun hazırlamışlardır. Mısır İslam hukuku temellerine dayanıyorsa da onlar medeni kanunlarını yaparken Avrupa ülkelerinin medeni kanunlarıyla karşılaştırmışlardır. Bu nedenle onların hukukları, Batı hukukunun şekli ile fıkıh doktrinleri halini almış örf ve adetler içeriğinin birleşmesinden doğmuştur. Pakistan medeni hukuku tamamıyla İslam hukukuna dayanmaktadır. Endonezya medeni hukuku memleketin çok çeşitli örf ve adetleriyle uzlaştırmakta, bir çok yerde örf sınırsız yer vermektedir. Bu İslam ülkelerinden verilen örnekler, yukarıda sözü edilen iki karşıt görüş arasında çözüm yolları olduğunu göstermektedir. Bunlardan hangisinin başarılı olacağı sorusuna kesin bir cevap vermek güçtür. Çünkü hukuki norm ile örf ve adetin içeriği arasında sentez oranı bu şartlara göre çok değişik olabilir. Bunu çözecek olanlar bu konu üzerinde çalışanlar olacaktır. Bu durumda yeni bir medeniyet dairesi içine giren veya girmekte olan bir toplumda kültür değişmelerinin hızına göre kurulan hukukun şekli, içeriği nereden gelmelidir? Kısacası İslami bir hukuk şekliyle yeni hayat şartlarının içeriğini mi koymalı, Batı hukuku şekline göre ülke hayatının örf ve adetle karışmış olan İslam hukukunun içeriğini mi koymalı? İslam hukukunda dört mezhepten her birinin dinsel şekil yanında örf ve adete verdikleri yerin (kıyas, icma-ı ümmet vs.) rolleri değişir.

Bu fıkıh mezheplerinden en fazla akla yer vereni Hanefi fıkıhı, hukukta evrimi kabul eder. Nitekim Osmanlı fetva makamları bundan hareketle, İslam hukukuna bir yumuşaklık vermişler ve böylece yeni hükümler getirmişlerdir. Bu hükümler içerisinde toprak hukukunun evrimi, vakıflar hukuku, kadınların hukuksal statüsü, miras hukuku vb. önemli yerini almaktadır (Ülken, 1966: 92-97).

Ali Suavi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin esasını oluşturan fikirleri nelerdir?

SIRA SİZDE

DEVRİMCİ BİR FİKİR ADAMI ALİ SUAVİ

1839'da İstanbul'da doğmuştur. Davutpaşa Rüştîyesi'nde ve ardından Medresede öğrenim görmüştür. İlk görevi yoklama kaleminde kâtipçiliktir. Sonra Bursa Rüştîyesi'yle, Simav ve Filibe Rüştîyesi'nde öğretmenlik, ayrıca Filibe'de ticaret mahkemesi reisliği yapmıştır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce bilir. M. Philippe'le Muhbir gazetesini çıkarmıştır. Yeni Osmanlılarla birlikte Avrupa'ya gitmiştir. Londra'da *Muhbir*, Paris'te *Ulum*, *Bab-ı Ali* gazeteleriyle Fransızca olarak *République'i* çıkarmıştır. Bir İngiliz kadınla evlenmiştir. *Ulum*, gazeteden ziyade 64 sayfalık el büyüklüğünde bir dergidir. Abdulhamit döneminde Galatasaray Sultanisi'ne müdür olarak atanmıştır. Galatasaray'daki müdürlük görevinden alındıktan sonra Maarif nazırı Vehbi Paşa'nın konağında korunmuştur. 1878 yılında Çırağan Sarayı baskınında öldürülmüştür.

O, İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin, “Kur’an her milletin kendi dilinde okunabilir” sözünden hareketle *Kur’an*’ı Türkçe okumak gerektiğini ileri sürer. Hatta hutbele-rin Arapça okunmasına karşı çıkar. Hilafet kurumunu kabul etmeyen Suavi, Pey-gamber’in halife diye bir vekil bırakmadığını, hiç kimsenin vekil olmak iddiasında bulunamayacağını, halife unvanının sadece Hz. Ebu Bekir’e ait olduğunu söyler. Ona göre, halifeliğin hiçbir dinsel temeli yoktur, sonradan icat edilmiştir. İslam’da ruhbanlık diye bir kurum bulunmadığından, teokratik yönetim şekline karşıdır. Halife, imam, padişah bunların hiçbiri Peygamberin vekili değildir. İslam’da hü-kümdar da ceza görür. Bunun en güzel örneği tahttan indirmedir. Ona göre en bil-gin Müslümanların elleri halife ve sultan kanlarına bulaşmıştır. 72 halifenin üçte bi-ri katledilmiştir. Bu nedenle o, mutlakiyet idaresi yerine meşrutiyet idaresine geç-menin zorunlu olduğunu düşünür. Ona göre, meşrutiyet yönetimi cumhuriyete doğru kazanılmış bir safhadır. Böylece o, dinsel kanunlara karşı laikliği, mutlak idareye karşı cumhuriyeti, Osmanlıcılığa karşı da Türkçülüğü savunur. Dilin güc-lüğünün harflerden değil, dilin yapısından kaynaklandığını, bu nedenle Latin alfa-besine geçilebileceğini belirtir.

O, tekkecilik ve dervişliğin İslam ülkelerini medeniyetçe, sanat ve ticaret bakı-mından geri bıraktığını belirtir. Ona göre tekke ve zaviye İslamiyet’e sonradan baş-ka dinlerden girmiştir. Resme karşı olan yayınların karşısında yer alır. Çünkü ona göre İslamiyet puta tapmayı kaldırmak için heykeli yasak etmiştir. Ancak resmi ya-sak eden hiçbir ayet ve hadis yoktur. Onda en önemli fikirlerden biri de eğitim ve öğretimde birlik fikridir. Bu fikir, 1924’te ciddi olarak ele alınmıştır. Medreselerin çoğalmasının fayda ve zararları üzerinde durarak skolastik eğitimden modern eği-time geçilmesi gerektiğini belirtmiştir (Ülken, 1966: 101-113).

Ona göre, hakimiyet, istediğini istediği şekilde mutlak olarak yapmak demek-tir. Mutlak anlamdaki yapma gücü sadece Allah’a aittir. İnsanın hakimiyeti, insana göredir. İnsan kendi başına bütün gereksinimlerini karşılayamayacağından toplu olarak yaşamak zorundadır. Aile ve ümmet olmak üzere iki toplum vardır. Bunla-rın dayanağı maddi çıkarlar değil ilahî kuvvettir. Doğal hukuk denen şey, ilahî hu-kuktur. Kişi aileye, aile siyasal topluma bağlı olarak alınınca halk hakimiyeti, siya-sal toplumu oluşturanların bütününe hükümeti demektir. Hükümet, kanunlar ya-pan, uygulayan ve bu uygulamayı sağlayan güçtür. Kanun, yap ve yapmalardan meydana geldiği için bu yap ve yapma emirlerini kim verecek? İnsanlar eşit oldu-ğuna göre, insanın kendi kendine kanun yapmak ve ceza vermek hakkını kim ve-recek? Kanun yapma gücü, insan üstü bir kaynaktan, Allah’tan gelir. Bu kanunu bir kişi temsil ederse bu yönetim şekli monarşi, bir kısım insanlar temsil ederse oligar-şi olur, fakat ilahî gücü bütün insanlar temsil ederlerse bu cumhuriyet demektir. Si-yasal toplum üzerinde fiilî hükümet, ilahî hakimiyetin görünüşüdür. Ezeli adalet burada ortaya çıkar. Kısaca söylemek gerekirse hükümetin temeli ilahîdir. Böyle bir yönetim şeklinde insanlar eşittirler ve eşit olarak yükümlüdürler. Eğer toplum-da görüşler dinlenmezse, o hükümet meşru değildir. Halifeliğin geçerliliği toplum oylarının çoğunluğunun kabulüne bağlıdır. Ama hükümetin uygulama yöntemleri ila-hî değildir. Siyaset bilimi tecrübeyle öğrenilen bir şeydir. İlahî hakimiyet sınırsız-dır, fakat kişilerin hakları sınırsız olamaz. Esas, toplumun çıkarı olduğundan top-lumun can, ırz ve mal güvenliği hakları vardır. Meşru bir yönetim, bulunduğu yer ve zamanın gereksinimine, ahlakına, kabiliyetine uygun olmalıdır. Bu nedenle mo-narşi, oligarşi, cumhuriyet yönetimleri, meşruluk bakımından aynı şartlara bağlıdır-lar. Gerçek emredici ve hâkim Allah’tır. Bir veya birkaç meclis kurulması, bunların birbirlerini kontrol etmesi imametın birliğine aykırı değildir. Gerçek hükümet hal-

kın hükümetidir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulacak olursa dünyada cumhuriyetten daha iyi bir yönetim şekli olamaz. Zalim hükümet, toplumun genelini çıkarını göz önünde bulundurmeyen hükümettir. Eğer hükümet, yalnız hükümdara, zenginlere veya fakirlere hizmet ederse faydalanan taraf faydalanmayanlar için zorba halini alır. O, Batılıların cumhuriyet ve oligarşi Batı'ya, monarşi Doğu'ya aittir sözüne katılmaz. Ona göre İslam bilginleri başkan çokluğu demek olan oligarşiyi, tehlikelerinden dolayı beğenmemişlerdir. Onlar, cumhuriyete hükümetin borcu, kamunun çıkarı olduğundan iyi gözle bakmışlardır. İslam bilginleri ahlaksız bir hükümet olmayacağı konusunda hemfikirdir. Meşru hükümet ancak memleketin gereksinim, ahlak ve medeniyet derecesine uygun olan hükümettir. O, parlamentoda, parti kavgalarının iyi ayarlanamamasından dolayı kamunun faydasının gözetilmediğini belirtir. Bir partinin iyi dediğine diğerinin kötü dediğini ifade ediyor. O, memleketin faydasına olan durumlarda parti çıkarının gözetilmemesi düşüncesindedir. Partiler, ahlaka ve siyasal terbiyeye dayanmalıdır (Ülken, 1966: 124-126).

O, Batılıların cumhuriyet ve oligarşi Batı'ya, monarşi Doğu'ya aittir sözüne katılmaz. Ona göre İslam bilginleri başkan çokluğu demek olan oligarşiyi, tehlikelerinden dolayı beğenmemişlerdir. Onlar, cumhuriyete hükümetin borcu, kamunun çıkarı olduğundan iyi gözle bakmışlardır. İslam bilginleri ahlaksız bir hükümet olmayacağı konusunda hemfikirdir.

MUHAFAZAKÂR MEŞRUTİYETÇİ BİR FİKİR ADAMI NAMIK KEMAL

1840'da Tekirdağ'da doğmuştur. Babası Mustafa Asım, annesi ise Nesime Hanımdır. 10 yaşında dedesi ile birlikte Kars'a gitmiştir. İstanbul'a dönüşünde Memduh Faik ve Hayret gibi şairlerle tanışmıştır. Hersekli Arif Hikmet'in evinde şairler toplantısına katılmıştır. Gümrük kalemine memur olarak girmiştir. Şinasi'yle tanışması eski şiir tarzından vazgeçmesine ve fikirlerinde değişiklikler olmasına neden olmuştur. Mehmet Mansur'dan Fransızca ve H. Fanton'dan da hukuk dersi almıştır. Fikir arkadaşlarıyla birlikte Paris'e kaçmıştır. Burada Fransız romantiklerini yakından tanımıştır. *Diyojen* gazetesine fıkralar yazmıştır. Ebuzziya'yla birlikte *Tasvir-i Efkar*'da gazetecilik yapmışlar, *Hadika* ve *Sirac*'ı da çıkarmışlardır. Bundan birkaç ay önce asıl siyasal faaliyetlerini yürüttüğü *İbret* gazetesi çıkmıştır. *İbret* 19. sayıda kapatılmış, ancak Mithat Paşa sadrazam olunca gazete tekrar çıkmaya başlamıştır. Atandığı Gelibolu'dan gazeteye yazılar göndermiştir. *Vatan Yabut Silistre*'yi oynatması yönetimin tepkisini çektiğinden, eserin oynatılması yasaklanmış ve Magoşa'ya sürülmüştür. Namık Kemal'de bu sırada dinsel duygular canlanmıştır (Ülken, 1966: 130-132, Tanpınar, 1976: 342-418). Abdulhamid devri başında İstanbul'a dönmüştür. Mithat Paşa ile tanışmış ve Devlet Şûrası üyeliğine getirilmiştir. Kanun-ı Esasî encümeninde çalışmıştır. Bu encümende Padişah'a "Şüpheli gördüğü her vatandaş memleketten uzaklaştırma hakkını" veren maddeye itiraz etmiştir. Bundan sonra Midilli'ye sürülmüştür. Görevi Midilli'den Rodos'a, oradan da Sakız'a nakledilmiştir. Burada 1888'de zatüreden vefat etmiştir. Onun şiirlerinin dışında *Vatan Yabut Silistre*, *Zavallı Çocuk*, *Akif Bey*, *Gülnihal*, *Celaleddin Harzemşah*, *Karabela* gibi tiyatro eserleriyle *İntibah* ve *Cezmi* isimlerinde yazılmış romanları bulunmaktadır.

Namık Kemal, *İbret* gazetesindeki "Avrupa Medeniyetinden İbret Dersi Almak" isimli yazısında, bu medeniyete bilinçli bir bakışın, dayanışmayı doğuracağını, dayanışmanın okullaşmaya götüreceğini, okullaşmanın bilgilendirmeyi, bilgileneenin tezgâhları, tezgâhların fabrikayı, fabrikaların bankayı, bankanın ise refahı ve zenginliği getireceğini ileri sürer (Ülken, 1966: 134).

O, "Kavimler Anlaşması" isimli yazısında; Osmanlı toplumu için, aynı coğrafya üzerinde hukukta birbirine eşit, çıkarda ortak, dilde, ırkta, fikirlerde farklı parçaların birleşmesinden meydana gelmiş bir toplumdur diyor. Bunun bir başka örneği yoktur. Bu durum, bu toplumun devamına engel değildir. Altı yüzyıl sürdüğüne

Medeniyet; dayanışmayı, dayanışma okullaşmayı, okullaşma bilgilene olmayı, bilgilene tezgâhları, tezgâhlar fabrikaları, fabrikalar bankayı, bankalar refahı ve zenginliği getirir.

göre bundan sonra da devam edebilir. Buna o, bir çeşit federalizm anlayışıyla kavimler anlaşması demiştir. Mezhep, dil ayrılıklarının birliğe engel olmadığına dair Avrupa’dan, Fransa, İngiltere, Avusturya, Belçika ve İsviçre’yi örnek olarak verir. Din, ırk, dil ayrılıklarına rağmen vatan birliğinin birleştirmeye yettiğini belirtir. Teoride kavram bir şekil olan vatanın, eşit hakları, ortak çıkarları korumada demir istihkâmdan daha kuvvetli olduğuna dair fikirler kökleşmiştir. Böyle bir duruma itiraz etmek mümkün değildir. Ona göre, memur, halkın velisi değil hizmetkârdır (Ülken, 1966: 135-136).

O, “Umumî Hukuk” isimli yazısında, bu hukuku, bir toplumun gerek başka toplumlarla, gerekse kendi bireyleriyle ilişkilerinden ileri gelen kaideler olarak tanımlar. Genel hukuk, uluslararası, siyasi ve idari olmak üzere üçe ayrılır. Toplum, kendini oluşturan bireylerden ayrı düşünülemez. Bu ilişkilerden, bireysel hukuktan başka ilkelerin doğması imkânsızdır. Devletlerin ilişkilerini gerektiren ilkelere devletler hukuku denir. Bu ilkeler, bireylerin ilişkilerine ait ilkelerden ayrı olamaz. Uluslararası hukuk, bireyler hukukunun toplamından ibarettir. Siyasal hukuk, hukukun bireylerle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen kısmıdır. İdare hukuku, bireylerle idare bölümlerinin ilişkilerini gerektiren hukuktur. Umumi hukuk, bunların toplamından ibaret olduğundan başka bir şey söylemeye gerek yoktur. Siyasal hukuk, ümmetin hakimiyeti, hükümet güçlerinin ayrılması, memurların sorumluluğu, bireysel özgürlük, eşitlik, fikir özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, tasarruf hakkı, evlerin masunluğu ve mahremliği gibi ilkelerden ibarettir. Halkın hakimiyeti, genele ait boş bir hak değil, her bireyin yaratılıştan getirdiği kendine ait bağımsızlığın gereklerindendir. Batı’dan ülkemize gelmekte olan terakki tufanı, bir gün ülke fertlerinin gözlerini açacaktır (Ülken, 1966: 137-138).

Namık Kemal, bir toplumda bireylerin derecelerine göre, yönetici ve memur olarak bulunmasının hakların korunması için olduğunu belirtiyor. Ona göre, yönetici ve memur sınıfları dışındaki bireylerin birbirlerine ve genele karşı sahip olduğu yapma gücünün manevi ifadesine kamu sanısı denir.

Namık Kemal, bir toplumda bireylerin derecelerine göre, yönetici ve memur olarak bulunmasının hakların korunması için olduğunu belirtiyor. Ona göre, yönetici ve memur sınıfları dışındaki bireylerin birbirlerine ve genele karşı sahip olduğu yapma gücünün manevi ifadesine kamu sanısı denir. Siyaset biliminde kamu sanısı, halkın bir problemde birleştiği genel kanaattir. Ülkemizde kamu sanısı yoktur iddiasında bulunan *Hakaik* dergisi, kamu sanısından ne kastedildiğini anlamamaktadır. Böyle bir iddiada bulunabilmek için Türkiye tarihine bakmak gerekir. Ona göre, hiçbir olayda, zalimlerin dışında kimsenin kılına dokunulmamıştır. Müslüman olsun veya olmasın hiç kimsenin dükkânını soyma olayının olmaması ülkemizde kamu sanısı bulunduğunu gösterir. Ancak her dönemde kamu sanısı fikri, devrine göre değişmiş olabilir. Önceki dönemlerin kamu sanısının şimdi anlaşılamaması bu nedenledir. Hiçbir zaman hiçbir ülke kamu sanısından yoksun olamaz. Ona göre, *Hakaik* dergisi, kamu sanısı fiilde işlememektedir anlamında kamu sanısı yoktur diyorsa, sadece kendi döneminde görülen fikir karışıklığına ibret gözüyle bakması, bu iddianın ne kadar yersiz olduğunu gösterecektir (Ülken, 1966: 139).

Namık Kemal, “Aile” isimli yazısında, orta halli bir ailenin evine gidilir ve nasıl yaşadığına bakılırsa, neler tespit edilebilir, bunun üzerinde duruyor. Önce böyle bir ailede baba göze çarpar. Baba, bir zamanlar çocukmuş, onun her türlü gereksinimini karşılayan bir dadısı ile bir kedisi varmış. Büyüyüp evlilik yaşına gelince onu evlendirmişler. Evlenince dadısı gitmiş, yerine bacı gelmiş. Beyinin gerekli gereksiz ne kadar gereksinimi varsa, eşi onu karşılamadan rahat etmezmiş. Babanın çocukluğunda beslediği kedisi, evlendikten sonra gitmiş, onun yerine bir iki çocuk gelmiş. Şimdi ise eğitim adı altında bütün düşündüklerini çocuklarının fikir ve vicdanına yerleştirmeye çalışmış. Evin hanımını ise çocukluğunda vasisi giydirmiş,

15-16 yaşlarına geldiğinde vasi gitmiş, yerine bir efendi gelmiş. Şimdi ise işi gücü mideleri fesada sokacak yemekleri yapmak, iki düğünde bir elbise giymektir. Ona göre, nikah ve nafaka davaları iki hanedan ömrü sürer. Oğullar ise sıkıntı çekme dünyasına her türlü hayatı koruma imkânından yoksun olarak gelmişlerdir. O, babaya masraf görme, anaya ise kâhya kadın gözüyle bakarlar diyor. Örnek olarak verilen böyle bir ailenin haline bakanlar için büyükler hala çocuk, küçükler ise hâlâ cenindir (Ülken, 1966: 140).

Namık Kemal'e göre Avrupa Medeniyetinden niçin ibret almalıyız?

SIRA SİZDE

O, "Medeniyet" isimli yazısında, eski filozoflara dayanarak medeniyetin, insanın toplum halinde yaşaması anlamında alındığında, insandaki terakki yeteneğinin toplum halinde ortaya çıkmasından dolayı, insan hayatı için doğal bir şey olduğunu söyler. Siyaset bilimi ise, medeniyetin, rahatlıkta olgunluk olduğunu kabul eder. Rahatlık çeşitli anlamları çağrıştırdığında, rahatlıkta olgunluk anlamında medeniyet, gerekli midir, değil midir? Fakir bir sofrada karnını doyurmaya alışmış kanaatkar bir kimsenin duyduğu rahatlık, yaldızlı karyolada yatan bir adamın rahatından az mıdır? Medeniyetin sağladığı zenginlik, manevi doyumu arttırıp ömrü uzatır mı? Medeniyetin getirdiği sağlam binalar hastalığı durdurur mu? Medeniyet telgrafı icat etmiş, fakat yakınındaki komşularının durumundan haberdar olmayan çaresize göre Amerika'daki olayları öğrenmenin ne anlamı var? Ona göre, bu çeşit düşünceler doğa ve istidattan tam bir gaflet eseridir. Dünyaya geldiğinde imkân bakımından bütün hayvanlardan eksik olan insan, sonradan medeniyet sayesinde geliştirdiği imkânlarla onların üstüne çıkıyor. İnsanın ortaya koyduğu gelişmeler medeniyet sayesinde olduğundan, medeniyet asla ihmal edilemez. Her şeyden önce insanın en önemli hakkı, hürriyetle yaşamaktır. Hürriyet ise medeniyetle korunur. Medeni toplumlarda görülen bazı ahlaksızlıkların nedeni, medeniyetin yanlış uygulanmasıdır. Çünkü rahatlıkta olgunluk tarifi, ahlaksızlıkların men edilmesi vardır. Eğer bir memlekette içki nefsi öldürecek derecede yaygınlaşmışsa, dalkavukluk incelikten, yalancılık işgüzarlıktan sayılmaktaysa, o ülkede rahatlık da ister istemez bozulmuş olur (Ülken, 1966: 141-142).

O, *Hürriyet* gazetesinde çıkan yazılarında meşveret yöntemi hakkındaki fikirlerini verir. Bu yazılarında o, Şuray-ı Devlet (Danıştay), Şuray-ı Ümmet (Kanun Kurucu Meclis), Senato konularını ele alıp işlemektedir. Ayrıca mektuplarına yapılan itirazlara da cevaplar vermektedir.

Namık Kemal, "İbret" isimli yazısında, Fransızların doksan yıl önce insan haklarını dünyaya yaymaya başladıklarını, bilimsel teorilerin uygulama alanına girmesinden itibaren buhar gücünü ve elektriği keşfettiklerini, denizde ve karada mesafeleri kısalttıklarını, hava gazı ile geceyi gündüze kattıklarını, tıbbın akıl durdurucu gelişmeler kaydettiğini, hukukun kamu sanısının himayesine girdiğini, bilgi tasavvur sınırlarının sonuna ulaştığını, iktisat biliminin işleri böldüğünü, bir çocuğun bile artık eski işçilerden fazla ürün verdiğini, sanatın insan gücünün üstüne çıkmak sevdasına tutulduğunu, ticaretin şaşılacak bir itibar kazandığını, bin şirketten zengin kimseler, bir devletten güçlü şirketler doğduğunu belirtiyor. Eğer sözü edilen bu gelişmeleri gerçekleştirenlerin dirilmeleri mümkün olsaydı, belki de onların hiç biri mutluluğu için kendilerini feda ettikleri dünyanın bu dünya olduğuna inanmazlardı. Ona göre, medeni gelişmelere ibretle bakmamak, gelişmelerden habersiz olmaktır. Eğer fabrika yoksa sanatın, şirket kurulamamışsa ticaretin ilerlemesi mümkün değildir. Bir İslâm Bankası yoksa, zenginlik yok demektir. Ona göre, biz

Dünyaya geldiğinde imkân bakımından bütün hayvanlardan eksik olan insan, sonradan medeniyet sayesinde geliştirdiği imkânlarla onların üstüne çıkıyor. İnsanın ortaya koyduğu gelişmeler medeniyet sayesinde olduğundan, medeniyet asla ihmal edilemez. Her şeyden önce insanın en önemli hakkı, hürriyetle yaşamaktır. Hürriyet ise medeniyetle korunur.

hâlâ dedelerimizin miraslarıyla yaşamımızı sürdürüyoruz. O, bazılarının bizde para olmadığından istediğimizi yapamayışımızı mazeret olarak gösterdiklerini ancak fabrika ve şirketler olmadan paranın olmayacağını söylüyor. Bu durumda, servetimiz olmadığından bilgiden, şirketten, sanattan; bilgimiz, şirketimiz, sanatımız olmadığından servetten yoksun mu kalalım? Doğada her sebep bir başkasının sonucu, her sonuç da bir başkasının sebebidir. Burada sebepler ve sonuçlar arasında ilk olan çok kolay keşfedilebilir. Ona göre, bu hareket noktası belirince sebepler zinciri işlemeğe başlar. O, bizim toplum olarak her isteğimizin gerçekleşmesini önce hükümetten, sonra eğer gerçekleşmezse Allah’tan beklediğimizi belirtir. Oysa hükümet, halkın ne babası, ne hocası, ne vasisidir. Eğer hükümet, bireylerin bilgisine, mülkün mamurluğuna, insanlığın olgunlaşmasına, medeniyetin ilerlemesine hizmet ederse, hem kendinin, hem halkının, hem bütün dünyanın yararına yardım etmiş olur. Hükümet asıl görevi olan adaletin uygulanmasıyla uğraşırsa, ondan bundan fazlasını istemeye hakkımız yoktur. Bu dünyanın düzeltilmesi ve halkın eğitimi Allah’ın işi değildir. Allah, sadece doğa düzenini yaratmış, bu düzenden ders çıkarmasını ise insanlara bırakmıştır. Doğal kaynaklarımızı ortaya çıkarmak istersek, medeniyet bakımından ilerlemiş milletlerden ibret almamız yeterli olacaktır (Ülken, 1966: 150-151).

Özet

Batı ile ilişkiler ve yenilik hareketlerini açıklayabilmek.

Türklerin Batılı ülkelerle ilişkileri Haçlı Seferleriyle birlikte başlamış, ancak 18. asra kadar doğurucu anlamda herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Bu asra gelindiğinde hemen hemen her alanda geri kalmış bir Osmanlı imparatorluğu bulunmaktaydı. Bazı devlet adamları tarafından bilim, felsefe, sanat, teknoloji ve ekonomik alandaki geri kalmışlık tespit edildiğinden, askerî, eğitim ve idari yönden yenilik yapılması kararına varılmıştır. Aşağı yukarı 400 yıla yakın bir süre sonra ülkeye matbaa getirilmiştir. Bunu takiben ilk olarak askerî alandaki yenilik hareketlerine, ardından da bilim, idari ve eğitim alanlarındaki yenilik hareketlerine başlanmıştır.

19. Asırda Türk düşüncesini özetleyebilmek.

Düşünsel alanda yöntem ve ortaya konuluşu itibarıyla yaratıcı düşünceler geliştiren düşün adamlarımız olmamıştır. En azından Türk-İslam felsefesi alanında oluşmuş olan felsefe geleneği devam ettirilmiş olsaydı böyle bir durumla karşılaşılması olabilirdi. Bunun neticesi olarak yeni fikir ve görüşler geliştiren değil en azından eksikliği hissedilen felsefe alanının doldurulması için Batı kaynaklı olan felsefe anlayışlarının temsil edilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen 19. Asır Türk düşüncesi için yeni sayılabilecek önemli fikirleri ülkemizde dile getiren düşün adamlarımız olmuştur.

Türk düşüncesinde rasyonalizmin yansımalarını değerlendirebilmek.

İbrahim Şinasi, şiirlerinde ve diğer yazılarında, rasyonalist anlayışın etkisi altında kalarak evrenin sanatkarane bir şekilde Tanrı tarafından yaratıldığını, doğru bilgiye akıl yürütme yoluyla ulaşıldığını, iyi, doğru, güzel ve adil eylemlerin aklın rehberliğiyle tespit edildiğini ileri sürmektedir. Onun yeni medeniyetin temelini, akıl ve adaletin oluşturduğu şeklindeki ifadeleri de rasyonalist anlayışın uzantılarıdır. Aynı şekilde bu

dönemde Türk düşüncesinde Hoca Tahsin Efendi de, bilgi anlayışında deneysel bilgiyi esas almasına rağmen, bu bilgilerin oluşturulmasında, genelleştirilmesinde ve bütünü kavramada aklın duylara üstünlüğünü kabul etmesiyle rasyonalist anlayışın uzantılarını temsil eden düşünürlerimizden birisi olmuştur.

Türk düşüncesinde pozitivistin yansımalarını açıklayabilmek.

19. asırda Türkiye’de pozitivistin temsilcisi Beşir Fuad olmuştur. Çünkü o, incelenmesi gereken bir olayı, deney ve gözlem yöntemine bağlı kalarak, incelenen olayın içinde kalarak, o olayın olmasına neden olan sebepleri tespit etmek gerektiğini söylemektedir. Ona göre, deneyde keyfîlik / subjektiflik ve hayalilik yoktur. Bu nedenle deneyle elde edilen bilgiler, doğru bilgilerdir ve bilimseldirler. Beşir Fuad’da, genel anlamda Auguste Comte’un pozitivist düşüncesinin uzantısını bulmak mümkündür.

Türk düşüncesinde materyalizmin yankılarını özetleyebilmek.

Bu asırda Türk düşüncesinde materyalist anlayışın sistemli ve bilinçli bir şekilde savunulduğunu söylemek zordur. Ancak fikir kırıntıları şeklinde de olsa, bazı düşünürlerimizde materyalist anlayışlara rastlanabilir. Çevremizdeki eşyayı incelediğimizde iki şey dikkatimizi çeker ki, bunlar madde ve kuvvettir diyen Beşir Fuad ile, 1872 yılında “Dîvardan Bir Sada” ile “Veladet” başlıklı yazılarında Ahmet Mithat Efendi materyalist içerikli kırıntılar halinde fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle her iki düşünür Türk düşüncesinde materyalizmin temsil edilmesine zemin hazırlamışlardır. Materyalizmin Türk düşüncesindeki asıl uzantıları ikinci Meşrutiyet (1908) sonrasında Baha Tevfik ve arkadaşlarında görülebilir.

Dengeci ve meşrutiyetçi düşünürleri değerlendirebilmek.

Ahmet Cevdet, gelenekçi, yenilikçi, geçmişle zamanı arasında eklektik bir yol izleyen düşünürdür. Yazmış olduğu kanun kitabı *Mecelle*'de, Hanefî fikhını esas alarak Batı'daki hukuksal yasalarla dengeci bir yol izlemiştir. *Mecelle*, 1926 medeni kanununun kabulüne kadar geçerliliğini sürdürmüştür.

Ali Suavi, hem İslami hem yenilikçi yönü olan bir düşünürdür. Bu nedenle kendisi için "Sarıklı Devrimci" denilmiştir. Yukarıda belirtilen birçok fikri, Cumhuriyet Türkiye'sinin temelini oluşturmuştur. Kanunun kaynağını Allah'ta görür. Mutlak yetkinin sadece Allah'a ait olduğu düşünce-sindedir. Çoğunun iradesini temsil eden idare olarak Cumhuriyet'i görür. Her insanın doğal hakkı olarak can, mal ve ırz güvenliğini savunması dönemi için oldukça önemlidir. Meclislerin kurulmasını ve birbirlerini kontrol etmesini imamete aykırı bulmaz.

Namık Kemal, insanın en temel hakkı olarak, yaşama hürriyetini esas alır. Allah dışında insanın yaşama hürriyetine engel olabilecek bir güç yoktur. Dönemi için yeni sayılabilecek, medeniyet, kamu sanısı, umumi hukuk, şûray-ı devlet, yani danıştay; şûray-ı ümmet, yani kanun kurucu meclis, senato gibi kavramları gündeme taşır. Aile sosyolojisini ilgilendiren bir makale yazar. Medeniyetin Avrupa ülkelerine kazandırdıklarını söz konusu ederek, bu gelişmelerden ülke olarak ders çıkarmamız gerektiğini vurgular.

Kendimizi Sınayalım

1. Osmanlıların ilk ilişki kurduğu Batı ülkesi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Fransızlar
 - b. Avusturyalılar
 - c. Venedikliler
 - d. Prusyalılar
 - e. Cenevizliler
2. Matbaanın Türkiye'ye getirilmesinde rolü bulunan devlet adamı kimdir?
 - a. Mehmet Sait Efendi
 - b. Evliya Çelebi
 - c. Kara Mehmet Paşa
 - d. 28 Çelebi Mehmet Efendi
 - e. İbrahim Paşa
3. Yeniçeri Ocağı 1826'da hangi padişah zamanında kaldırılmıştır?
 - a. III. Mustafa
 - b. II. Mahmut
 - c. III. Selim
 - d. II. Abdulhamit
 - e. II. Mehmet
4. İbrahim Şinasi'ye göre Batı Medeniyeti esasını hangi fikirler oluşturur?
 - a. Bilgisizlik-Zulüm
 - b. Kölelik-Baskıcılık
 - c. Zorbalık-Dayatmacılık
 - d. Akıl-Adalet
 - e. Oryantalizm
5. Hoca Tahsin'e göre, insanı diğer hayvanlardan ayıran özellik nedir?
 - a. Hareket etmesi
 - b. Üremesi
 - c. Solunum yapması
 - d. Anlama gücü
 - e. Duygusal olması
6. Beşir Fuad'a göre, varlıklarda dikkati çeken şey nedir?
 - a. Ruh ve beden
 - b. Akıl ve duygular
 - c. Madde ve kuvvet
 - d. Şekil ve şekilsizlik
 - e. Beden ve akıl
7. Beşir Fuad, hangi felsefi anlayışa daha yakındır?
 - a. Rasyonalizm
 - b. Evolüsyonizm
 - c. Pozitivizm
 - d. Amprizm
 - e. Postmodernizm
8. Ahmet Cevdet Paşa'nın kanun kitabı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Mecelle
 - b. Tarih-i Cevdet
 - c. Kısas-ı Enbiya
 - d. Kavaid-i Osmaniye
 - e. İntikad
9. Ali Suavi'ye göre, sınırsız yetki kime aittir?
 - a. İnsana
 - b. Hükümdara
 - c. Doğaya
 - d. Allah'a
 - e. Kutsal kitaba
10. Namık Kemal'e göre, insanın en doğal hakkı nedir?
 - a. Dayatmaya boyun eğmek
 - b. Emirleri yerine getirmek
 - c. Köle olmak
 - d. Hür yaşamak
 - e. İtaatkâr olmak

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Batı ile İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Yenilik Hareketleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “Yenilik Hareketleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “İbrahim Şinasi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “Hoca Tahsin” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Beşir Fuat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Beşir Fuat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Ahmet Cevdet Paşa” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “Ali Suavi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Namık Kemal” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Üç meclisin kurulması, sadrazamlığın başbakanlığa dönüştürülmesi, eğitim alanında rüştiye okullarının açılması, kılık kıyafette yeniliklerin yapılarak devlet memurlarına şekil verilmesi, 19. Asrın önemli yeniliklerinden sayılır.

Sıra Sizde 2

İdrakin işleri; varlıklardan dolayı veya dolaysız akıl üzerinde meydana gelen tasavvur, sinirlerin duyum üzerinde meydana getirdikleri izlenim, sinirler yoluyla beyinde meydana gelen etki ve ruhun irade denilen fiilin meydana gelişi ve işleyişi olmak üzere dörde ayrılır. Akıl, duyumlarla algılanabilenleri alıp, dışarıda bulunmadığı halde akla uygun olarak soyutlanabilenleri ortaya koyar.

Sıra Sizde 3

Ali Sualî, Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli sayılabilecek fikirlere sahiptir. Çünkü laiklik ilkesi, halifelîğin kaldırılması, Latin alfabesine geçilmesi, tekke ve zaviyelerin kaldırılması, tevhid-i tedrisata geçilmesi, hutbelerin ve duaların Türkçe okunması ve yapılması, teokratik bir yönetimden Cumhuriyete geçilmesi gibi fikirler onun savunduğu fikirlerdir.

Sıra Sizde 4

Namık Kemal, “İbret” isimli yazısında, Fransızların doksan yıl önce insan haklarını dünyaya yaymaya başladıklarını, bilimsel teorilerin uygulama alanına girmesinden itibaren buhar gücünü ve elektriği keşfettiklerini, denizde ve karada mesafeleri kısalttıklarını, hava gazı ile geceyi gündüze kattıklarını, tıbbın akıl durdurucu gelişmeler kaydettiğini, hukukun kamu sanısının himayesine girdiğini, bilgi tasavvur sınırlarının sonuna ulaştığını, iktisat biliminin işleri böldüğünü, bir çocuğun bile artık eski işçilerden fazla ürün verdiğini, sanatın insan gücünün üstüne çıkmak sevdasına tutulduğunu, ticaretin şaşılacak bir itibar kazandığını, bin şirketten zengin kim-seler, bir devletten güçlü şirketler doğduğunu belirtiyor. Bu nedenle ona göre, medenî gelişmelere ibretle bakmamak, gelişmelerden habersiz olmaktır. İnsanın ortaya koyduğu gelişmeler medeniyet sayesinde olduğundan, medeniyet asla ihmal edilemez. Her şeyden önce insanın en önemli hakkı, hürriyetle yaşamaktır. Hürriyet ise medeniyetle korunur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- A. Mithat. (1305a). **Beşir Fuad**, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.
- A. Mithat. (1288b). **Dîvardan Bir Sada**, Dağarcık, S.4, İstanbul: Muharririn Zatına Mahsus Mat.
- A. Mithat. (1288c). **Veladet**, Dağarcık, S. 2, İstanbul: Muaharririn Zatına Mahsus Mat.
- A. Mithat. (1288d). **İnsan**, Dağarcık, S. 2, İstanbul: Muharririn Zatına Mahsus Mat.
- A. Mithat. (1288e). **İnsan-Dünyada İnsanın Zuhuru**, Dağarcık, S. 4, İstanbul: Muharririn Zatına Mahsus Mat.
- Akgün, M. (2005a). **Materyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Akgün, M. (1991b). **Hoca Tahsin Efendi'nin İlim ve Felsefe Anlayışı**, Fen-Edebiyat Fak., Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, S. 19, Erzurum: Fen-Edebiyat Fak., Ofset Tesisleri.
- Akgün, M. (1993c). **Materyalizmde Kimlik Problemi**, Türk Yurdu, S.66, Ankara: Sistem Ofset Ltd.Şti.
- Akün, Ö. F. (1998). **"Hoca Tahsin"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 18, İstanbul: Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.
- Akyüz, K. (1970). **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, Ankara: Doğu Matbaacılık ve Ltd. Şti.
- Atuf, N., (1930). **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, Ankara: Milliyet Matbaası.
- Berkes, N. (1973). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara: Bilgi Basımevi.
- Beşir, F. (1302 a). **Victor Hugo**, İstanbul:
- Beşir, F., Mallim N. (1304b). **İntikad**, İstanbul: Mahmu Bey Matbaası.
- Beşir, F. (1303c). **Beşer**, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Beşir, F. (1304d). **Voltaire**, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Birand, K. (1955). **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat'ta Tesirleri**, Ankara: Son Havadis Mat.
- Bolay, S. H. (1979). **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, İstanbul: Polat Mat.
- Ergin, O. (1977). **Türkiye Maarif Tarihi**, c.1-2-5, İstanbul: Eser Matbaası.
- Göçgün, Ö. (1987). **Eski ve Yeni Harflerle Yeni Türk Edebiyatı Metinleri**, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları: 30, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3.
- H. Tahsin. (1311a). **Esas-ı İlm-i Heyet**, İstanbul: İstapan Mat.
- H. Tahsin. (1310b). **Psikoloji Yahud İlm-i Ruh**, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.
- H. Tahsin. (1310c). **Tarih-i Tekvin Yahud Hilkat**, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat.
- İnal, İ. M. K. (1969). **Son Asır Türk Şairleri**, c.3, İstanbul: M.E.B.
- Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B. (1974). **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 1**, 1839-1865, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Korlaelçi, M. (2002). **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri**, Ankara: Öncü Basımevi.
- Okay, M. O. **İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti Beşir Fuad**, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Runes, D. D. **The Dictionary of Philosophy**, New York: Philosophical Library.
- Ş. Sami. (1308a). "Tahsin", **Kamusü'l Alâm**, c.3, İstanbul: Mihran Mat.
- Ş. Sami. (1298b). **Hoca Tahsin**, Hafta, c.1,S.6, İstanbul: Mihran Mat.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1978). **Osmanlı Tarihi**, c.IV, 1. Bölüm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülken, H. Z. (1966). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ahmet Sait Mat.

2

Amaçlarımız

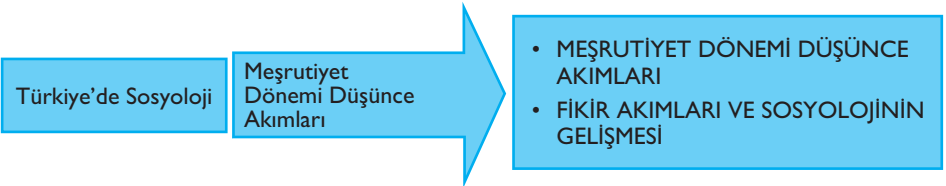
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Devletinin son dönemindeki yenileşme adımlarını sıralayabilecek,
- Meşrutiyet dönemi düşünce ortamını özetleyebilecek,
- Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımlarını tanımlayabilecek,
- Üç fikir akımı arasındaki farkları sıralayabilecek,
- Modernleşme ve Batılılaşma akımlarının etkisini açıklayabilecek,
- Meşrutiyet dönemi fikir akımlarının bugüne etkisini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yenileşme hareketleri
- Meşrutiyet
- Batılıcılık-Garpçılık
- Osmanlıcılık
- İslamcılık
- Türkçülük-Turancılık

İçindekiler

Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCE AKIMLARI

Toplumlar tarihi süreç içerisinde yaşadıkları tecrübelerle değişirler. Bu değişme bazen doğal seyrinde, bazen köklü dönüşümler şeklinde olur. Türkiye Cumhuriyeti'ne giden süreç de köklü dönüşümler sonucunda ortaya çıkmıştır. Türkiye, Osmanlı Devleti'nin devamı olarak doğmuştur. Bu dönemdeki toplum yapısı ve bu yapıdaki değişimler bugünkü toplum yapımızı belirlemiştir. Bunun için toplum hayatımızı doğru anlayabilmek için bir bütün olarak değerlendirmek gerekir.

Osmanlı Devleti çok önemli başarılar kazanmış bir Türk devletidir. Yaşadığı çağlarda dünyanın önde gelen güçleri arasındadır. Dünya tarihindeki birçok olayın tarafı durumundadır. Dünyada meydana gelen her gelişme bu bakımdan Osmanlıyı doğrudan etkilemiştir. Özellikle Balkanlarda güçlenen Osmanlı, Avrupa devletleriyle sürekli mücadele içindedir. Fakat 18. yüzyıldan sonra bu mücadelede şartlar Osmanlı'nın aleyhine dönmeye başlamıştır. İşte bu dönemde Osmanlı kendini yenileme ve ayakta kalma mücadelesine girişmiştir. Yenileşme adına atılan önemli adımlar vardır. Bunlar arasında en önemlileri Tanzimat ve Meşrutiyet olarak sayılabilir. Her iki köklü değişim Osmanlı aydınları arasında düşünce üretimini ve fikir tartışmalarını artırmıştır. Bunun için yakın tarihimizde düşünce hareketleri dendiği zaman bu dönem özel bir önem taşır. Bu bölümde özellikle tartışmaların birer fikir akımı haline geldiği İkinci Meşrutiyet dönemi işlenecektir.

İkinci Meşrutiyet dönemi fikir akımları Osmanlı'nın dağılmasını önleme kaygısından doğmuştur. Osmanlı toplumunu bir arada tutan en güçlü bağ keşfedilmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çabalar, toplumsal hayattan elde edilen bilimsel olgularla desteklenmek istenmiştir. Aralarındaki tartışma bu bakımdan son derece önemlidir. Her fikir akımının dayandığı sosyolojik zemin vardır ama toplumu bir arada tutmaya yeterli olup olmadığı konusu belirsizdir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımları hem toplumu tanımlamaya hem de Devleti ayakta tutabilmek için çözüm önerisi geliştirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalarını yakından görmek hem o dönemi anlamak hem de bugüne yansımalarını görmek bakımından son derece önemlidir.

İkinci Meşrutiyet Dönemi fikir akımları Osmanlı'nın dağılmasını önleme kaygısından doğmuştur. Osmanlı toplumunu bir arada tutan en güçlü bağ keşfedilmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır.

İkinci Meşrutiyete Kadar Yenileşme Hareketleri

Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki yenileşme adımlarını sıralayabilmek.

Osmanlı Devleti Batılı devletler karşısında ilk olarak 1699 yılının başında yapılan *Karlofça Antlaşması* ile resmen toprak kaybetmiştir. Kaybetme duygusu yenileşme hareketlerinin temel hareket noktası olmuştur. Bu nedenle Osmanlı, yenileşme adına ilk adımlarını kitap basımcılığı ve askerlik alanlarında atar. Matbaanın bulunması Batı dünyasında büyük değişmelere sebep olmuş ve bu güçlü araç Osmanlı’nın yenileşmesi için de son derece önemli görülmüştür. Bütün direnmelere rağmen matbaa Osmanlı topraklarına getirilmiş ve yenileşmenin ilk sembollerinden biri olmuştur. İlk olarak 1639 yılında İstanbul’a getirilen matbaa bu dönemde kullanılma şansı bulamamış ama matbaanın 1726 yılında *İbrahim Müteferrika* tarafından kurulması ve kullanılmaya başlaması önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Osmanlı yönetimi aslında duraklamanın farkına daha erken varmıştır. İdarenin, toplumun, ekonominin durumu hakkında *Koçi Bey* tarafından IV. Murat’a sunulan risalede bunların işaretleri vardır. Koçi Bey, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu durumu ve geleceği hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur (Lewis,

2009, s. 33). Buna göre Osmanlı’nın başarısının sırrı olan idare sisteminde ve ordu sisteminde sıkıntılar baş göstermiştir. Bunun için tedbirler almak gerekmiştir. Bu konuda dikkate değer ilk girişimi yapan IV. Murat, bozulan devlet ve ordu düzenini sert tedbirlerle düzeltmeye çalıştı. Fakat asıl köklü yenileşme hareketleri 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Yenileşme hareketlerinin asıl amacı Osmanlı Devleti’nin Batılı güçler karşısında yaşadığı mağlubiyetlerden kurtulması ve devletin ayakta tutulmasıdır. Bilim ve teknolojiye ilerleyen Batı dünyası aynı zamanda siyasi ve kültürel üstünlüğü de ele geçirmiştir. Osmanlı yönetimi ve aydınları bu ilerleme karşısında çare aramaya başlamışlardır. Bu çare girişimlerinin en köklü adımları devlet kurumlarının tamir ve tadil edilmesi alanında yapılır. Avrupa’da geliştirilen modern siyasi ve sosyal kurumlar, felsefi düşünceler, teknolojik gelişmeler

Türkiye’ye getirilmeye çalışılır. Bunlar arasında Batı dünyasında gelişmeleri kökten etkileyen teknolojik icatların başında gelen matbaa ilk sırada gelir. Çünkü matbaa üretilen fikir ve düşüncelerin daha geniş kitlelere yayılmasını sağlayan ve bilginin gücünü gösteren etkili bir araçtır. Matbaanın Avrupa’da skolastik düşünceyle mücadelede ve modern düşüncelerin yayılmasında önemli etkisi olmuştur. Osmanlıya geç girmesi geri kalmışlığımız noktasında çok tartışmalara sebep olmuştur.

Bilginin ve düşüncenin topluma yayılması matbaa ile kolaylaşmaktadır. Özellikle dünyadaki yeni gelişmeleri takip etmek ve anlamak için seri baskı ile çok sayıda

Resim 2.1

Kitap: Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Yenileşme hareketlerinin asıl amacı Osmanlı Devletinin Batılı güçler karşısında yaşadığı mağlubiyetlerden kurtulması ve devletin ayakta tutulmasıdır. Bilim ve teknolojiye ilerleyen Batı dünyası aynı zamanda siyasi ve kültürel üstünlüğü ele geçirmiştir.

yazılı eser üretmek son derece önemli bir adımdır. Bu adım daha sonra Yeni Osmanlıların ve Meşrutiyet dönemi aydınlarının tartışma zeminini oluşturacaktır. Bu dönemde çok sayıda yayınlanan dergi ve gazete matbaanın kullanılmasına bağlıdır. *İbrahim Müteferrika* Türk dilinde matbaanın kurucusu olarak ve ilk Türkçe kitap bastıran kişi olarak sembolleşmiştir. Osmanlı döneminde yenileşme hareketleri içinde hem basımcılık hem de yenilikçi düşünceleri bakımından öne çıkan isimlerden birisi olmuştur (Berkes, 2010: 55). İlk etapta dini kitapların basımına izin verilmemiş, daha çok kültürel nitelikli (tarih, coğrafya, dil, askerlik gibi) eserler basılmıştır.

Osmanlı'nın yenileşme adımlarından birisi de askerlik alanında olmuştur. Düşman karşısında askerî yenilgiler ister istemez dikkatleri buraya çekmiştir. Çünkü Osmanlı asker sistemi bozulmuş ve devletin iç problemi haline dönüşmüştür. Sık sık meydana gelen ayaklanmalar, Osmanlı yönetim sistemini de doğrudan etkilemeye başlamıştır. Buna dış koşulları da eklediğimiz zaman askerî alanda yenileşme ihtiyacı elzem olmuştur. Bu amaçla 1794 yılında *Nizam-ı Cedid* ordusunun kurulması önemli bir girişimdir. Askerî alanda atılan adımlar devletin ve toplumun geleneksel yapısında bazı değişiklikleri de beraberinde getirecektir. Osmanlı toplumunda değişme ihtiyacı zaruret halini almıştır. Artık devletin yapısı yeniden tanzim edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmaların en önemli adımı olarak 1839 yılında ilan edilecek *Tanzimat Fermanı* ülkenin geleceğini doğrudan etkileyecektir. Çağdaşlaşmanın en önemli sembollerinden birisi de Tanzimat olmuştur.

Osmanlı tarihinde *Tanzimat Fermanı*, Batı dünyası karşısında devletin boyun eğmek zorunda kaldığı ve Türk egemenliğinin zayıflamasına yol açan bir dönüm noktasıdır. Ülken'e göre *Mustafa Reşit Paşa* tarafından Sultan Abdülmecid'in onayı ile ilan edilen *Gülhane Hattı Hümayunu* toplumun tabii gelişmesinden doğmuş bir sosyal olay değildir (Ülken, 1937: 757). Tanzimat, dış baskıyla atılmış bir adım olsa da iç yansımaları bakımından önemli etkileri olmuştur. Bu anlamda Türkiye'de düşünce akımlarının gelişmesi için de bir zemin oluşturmıştır. Tanzimatın devamı mahiyetinde Hattı Hümayun'un okunması ile ilan edilen *Islahat Fermanı* sonrası (1856) karşılaşılan fiili problemler, Osmanlı münevverleri tarafından doğrudan ele alınmaya başlanmıştır. Yaşanan sosyal problemlerin çözümü konusunda bir takım fikirlerin ileri sürülmesine yol açmıştır. *Garpçılık*, *Osmanlıcılık*, *İslamcılık* ve *Türkçülük* bu fikir akımlarından belli başlılarıdır. Çoğu zaman bu fikir akımlarının içice ele alındığı gözlenir.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı devlet ve toplumsal hayatında büyük bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu ferman ile padişah, yönetimde kendi iradesinin sınırlanmasını kabul etmektedir. Tebasının can, mal, namus korunurluğunu iradesinin dışında kanunların yargılarına bırakmaktadır. Hükümet yönetiminin, kendi iradesine göre değil, temel ilkeler olarak nitelendirilen ölçülerle yapılacak kanunlara göre olmasını kabul etmektedir (Berkes, 2010: 214). Bu belge Osmanlı Devletinde yenilik hareketlerinin yasal zemini bakımından önemli bir noktayı gösterir. Batı dünyasında şekillenen çağdaş devlet ve toplum düzenlerine uyum sağlayabilecek yeni düzenlemelerin zeminini oluşturur. Meşrutiyete, hatta Cumhuriyete giden yol buradan geçer. Osmanlı topraklarında özgürlük ortamı doğar. Bu durum aynı zamanda çağdaş Türk düşüncesinin şekillenmesini sağlayan ortamı yaratmıştır.

Devletin yeniden tanzim edilmesi anlamında Tanzimat Fermanının yayınlanması, Osmanlı Devleti'nde yenileşmenin Batılılaşma biçiminde yürütülmesinin göstergesidir. Sadece askerî, teknik alanda yenileşme çabalarının yeterli olmadığını gören yöneticiler, Batının da baskısıyla siyasi ve hukuki alanda bazı temel değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır. Bu değişiklikler Osmanlı Devlet yapısının Avru-

Devletin yeniden tanzim edilmesi anlamında Tanzimat Fermanının yayınlanması, Osmanlı Devletinde yenileşmenin Batılılaşma biçiminde yürütülmesinin göstergesidir.

pa’da gelişen modern yapılara göre şekillendirilmesi için girişimde bulunmayı sağlamışlardır. Devlet bir taraftan yeniden şekillendirilmeye çalışılırken, bir taraftan da Avrupa’da gelişen hürriyet, eşitlik, demokrasi gibi anlayışlar yayılmaya başlamıştır. Bu anlayışların en büyük etkisi Osmanlı egemenliğindeki farklı milletler ve azınlıklar üzerinde olmuştur. Osmanlı yönetimi devleti güçlendirmek ve geri kalmışlığın önüne geçmek isterken ayrılıkçılık hareketlerinin fırsat bulmasına sebep olmuştur. Bunun için İkinci Meşrutiyet aydınlarının en büyük kaygısı devletin bütünlüğünü korumak olarak karşımıza çıkar. Bu dönemin aydınları, toplumun Batı’daki gibi yeni uygarlık şartlarına uyum sağlamasının önemini kabul ederken devletin parçalanmadan hayatını sürdürebilmesinin yolunu aramışlardır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi Düşünce Ortamı

Meşrutiyet dönemi düşünce ortamını özetleyebilmek.

İkinci Meşrutiyet’in ilanı Osmanlı toplumunda önemli gelişmelerin habercisi ve tetikleyicisi olmuştur. Özellikle özgür düşünce ortamı ülkede fikir akımlarının beslenmesini sağlamıştır. Türkiye belki de tarih boyunca en yoğun fikir tartışmalarını bu dönemde yaşamıştır.

Osmanlı Devleti’nde çöküşten kurtulma çabalarından birisi de Meşrutiyetin ilanıdır. 1876 yılında *Kanun-ı Esasî*’nin kabul edilmesiyle başlayan I. Meşrutiyet, ülkede hak ve hürriyetler konusunda önemli bir gelişme sağlamıştır. Bu özgürlük imkânı kısa sürse de ülkenin geleceği ile ilgili fikirlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. *Jön Türklerin* (Yeni Osmanlıların) öncülüğünde yeniden hürriyet ortamına kavuşmak için mücadeleler verilmiş ve 2. defa *Meşrutiyet* kabul edilmiştir. İkinci Meşrutiyet’in ilanı Osmanlı toplumunda önemli gelişmelerin habercisi ve tetikleyicisi olmuştur. Özellikle özgür düşünce ortamı ülkede fikir akımlarının beslenmesini sağlamıştır. Türkiye belki de tarih boyunca en yoğun fikir tartışmalarını bu dönemde yaşamıştır.

Bu dönemde aktif rol oynayan, özellikle Avrupa’dan etkilenecek yenilik hareketlerine destek veren ve öncülük yapan aydınlara *Jön Türkler* veya *Yeni Osmanlılar* tabiri kullanılmıştır. Kanuni Esasî’yi yeniden yürürlüğe koymak için büyük mücadele veren Jön Türkler, meclisin açılmasıyla problemlerin çözüleceğine inanmışlardır. Osmanlı tarihi açısından Batılı anlamda ilk anayasa olan Kanun-i Esasi ve parlamenter sistem olan Meşrutiyet, büyük bir ümit kaynağı olmuştur. Jön Türkler göre Meşrutiyet hem Müslümanlığa, hem de akla uygundur. Ancak bu yolla devlet bir hükümdarın çiftliği olmaktan kurtulur. Çağdaş devletler ileriliklerini parlamentolarına borçludur. İslamın meşveret ilkesi bu yöntemle gerçekleştirilebilir (Tunaya, 2009: 17).

Osmanlı aydınları Meşrutiyet ilan edildikten sonra fikirlerini çeşitli gazete ve dergilerde daha serbest bir şekilde yayımlamışlardır. Bu yayınların bir kısmı Avrupa devletlerinde, bir kısmı ancak Osmanlı sınırlarında yapılabilmektedir. İstanbul’da 1909 yılı 31 Mart vakasına kadar 313 gazete ve derginin yayımlandığı tespit edilmektedir (Koloğlu, 1986: 89). Zamanın modern medya araçları olarak öne çıkan bu yayınlardan bazıları şunlardır: Meşveret, Mizan, Osmanlı Gazetesi, Şurayı Ümmet gibi gazeteler ve Şikaya, Şark ve Garb, Musavve, Mecmua-i Kemal, İçtihat gibi dergiler. Bu dergi ve gazeteler Meşrutiyet döneminde, bilgi akışının, fikir tartışmalarının ve üretiminin ne kadar yoğunlaştığını gösterir. Osmanlı, içinde bulunduğu buhranlı dönemden çıkmak için adeta seferber olmuş durumdadır. Bu seferberlikte üretilen düşüncelerin her biri Türk düşünce tarihinde iz bırakmıştır.

İkinci Meşrutiyet, aydınlar arasında büyük bir heyecan yaratmıştır. Abdulhamid’in istibdat rejiminden kurtulmanın verdiği rahatlık içinde özgürlük nutukları sokaklara yayılmıştır. Paris’ten Selanik’e ve oradan İstanbul’a uzanan bir hatta Jön Türkler zafer edasıyla kutlamalara öncülük etmektedirler. Artık toplumun geri kalmışlığına se-

Osmanlı aydınları Meşrutiyet ilan edildikten sonra fikirlerini çeşitli gazete ve dergilerde daha serbest bir şekilde yayımlamışlardır. Bu yayınların bir kısmı Avrupa devletlerinde, bir kısmı ancak Osmanlı sınırlarında yapılabilmektedir.

bep olan sadece padişah iradesine bağlı baskıcı rejim değişecek, yerine herkesin haklarını teminat altına alacak bir anayasa ve halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis kurulacaktır. Halk yönetime temsilcileri vasıtasıyla katılacaktır. Bunun vermiş olduğu heyecan Osmanlı topraklarında büyük bir siyasallaşma ve hareketlenme meydana getirmiştir. Bu hareketin devlet yönetimine yansımaları ise *İttihat ve Terakki Partisi*yle gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Partisi bir kurtarıcı gibi algılanarak adeta kutsallaştırılmış ve toplumun problemlerini hemen çözeceği varsayılmıştır (Tunaya, 2009: 123). Zaman gösterecektir ki problemler hemen çözülebilecek nitelikte değildir ve gittikçe çetrefilleşmektedir. Osmanlının yıkılışına ve Cumhuriyetin kuruluşuna giden yolda Meşrutiyet ve İttihat Terakki dönemi son derece önemli laboratuvar oluşturur. Düşünce akımlarını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

İkinci Meşrutiyet dönemi fikir akımlarının ortak kaygısı nedir? Araştırmız.

İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı ülkesi 3.272.000 kilometrekare yüzölçümüne sahiptir. 30 milyon insan yaşamaktadır. Halkın yüzde sekseni köylerde tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamaktadır (Tunaya, 2009, s. 128). Ekonomi kötü durumdadır. Sanayileşme ve ticaret en zayıf noktadadır. Devlet dış borçla yürütülmektedir. Kalkınma hamlesi yapacak güç yoktur. Toplum geri kalmış ve sefalet içinde görünmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı Devletine karşı iç ayaklanmalar başlamıştır. Meşrutiyet bunlara çözüm ümidiyle getirilmiş olmasına rağmen gün geçtikçe büyük çalkantılara ve tartışmalara sebep olacaktır. Bu durum düşünce hareketlerini de doğrudan etkileyecektir.

Osmanlılık, İslamcılık, Milliyetçilik akımları Osmanlı Devleti'nin Avrupa tehdidi karşısında yeni siyasi-sosyal birlik (ittihad) arayışlarının giderek çerçevesi daralan yönelişleri olarak değerlendirilebilir. Buna yeni bir vatandaş tanımı arayışı da denebilir. İlk yapılmak istenen şey Müslim-Gayrimüslim Osmanlı tebaası bütün vatandaşları kuşatan bir siyasi birlik tecrübesidir ki buna *İttihad-ı Osmanî/İttihad-ı Anâsır* veya *Osmanlılık* diyoruz. Balkanlar'daki gayrimüslimlerin giderek güçlenen milliyetçilik ve bağımsızlık talepleri ve faaliyetleri bu siyaseti imkânsız ve geçersiz kılınca bir adım geri atılmış ve Osmanlı tebaası Türk ve Gayritürk Müslüman unsurlardan destek alan bir siyasi birlik peşinde koşulmuştur ki buna da *İttihad-ı İslam* veya *İslamcılık* denmiştir. Hristiyan Arapların başı çektiği Arap milliyetçilik hareketinin giderek kuvvet kazanması neticesinde bir adım daha geriye atılarak, Müslüman Türk unsuruna dayalı bir siyasi birlik arayışına girilmiştir ki buna da *İttihad-ı Etrâk*, *Milliyetçilik* ve *Türkçülük* diyoruz (Kara, 2003: 20).

SIRA SİZDE

2

İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı ülkesi 3.272.000 kilometrekare yüzölçümüne sahiptir. 30 milyon insan yaşamaktadır. Halkın yüzde sekseni köylerde tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamaktadır.

İkinci Meşrutiyet Osmanlı aydınları için neler getirmiştir?

Osmanlılık

Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımlarını tanımlayabilmek.

Meşrutiyetin dayandığı en güçlü düşünce İttihad-ı Osmanî adı verilen Osmanlı halkları arasında birlik oluşturmaktır. Bu düşünce Tanzimat döneminde gelişen ve Jön Türkler tarafından savunulan Osmanlılık fikir akımıdır. Birinci Meşrutiyet'in ilanında kabul edilen Kanun-i Esasi ile yeniden Osmanlı tebasına yasal haklar verilerek yönetimde söz sahibi olmaları yolu açılmıştır. Özellikle Müslüman olmayan

SIRA SİZDE

3

Meşrutiyetin dayandığı en güçlü düşünce İttihad-ı Osmanî adı verilen Osmanlı halkları arasında birlik oluşturmaktır. Bu düşünce Tanzimat döneminde gelişen ve Jön Türkler tarafından savunulan Osmanlılık fikir akımıdır.

Osmanlı tebaasının Müslümanlarla eşit haklara sahip olarak yönetime katılması önemli bir gelişmedir. Bu durum geleneksel Osmanlı Devlet yapısında bir devrimdir. Osmanlı yönetiminin bunu kabul etmesinin iki temel gerekçesi vardır. Birincisi Batılı devletlerin baskısı; ikincisi Osmanlı tebaasını bir arada tutma isteğidir. Meşrutiyet bir anlamda Osmanlıcılığın pratik uygulamalarından birisidir.

Osmanlıcılık düşüncesi, yüzyıllardır birlikte yaşamakta olduğumuz Osmanlı topraklarının hepimiz için kutsal bir vatan olduğu, bu kutsal vatanı yaşayan bütün halkların bir *Osmanlı Milleti* oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu vatanı farklı milletlerden ve dinlerden insanlar, Osmanlı Devlet sistemi içinde uzun bir zaman diliminde barış, huzur ve refah ortamında yaşamışlardır. Son asırlarda ise Batılı devletlerin büyük başarıları ve ilerlemeleri karşısında sıkıntıya girilmiştir. Osmanlı aydınları ve yöneticileri geri kalmışlıktan kurtulma ve devleti parçalanmadan ayakta tutma kaygısı içindedirler. Bu çabanın somut yansıması Osmanlıcılık olmuştur. Osmanlıcılığı savunan aydınlar büyük çoğunlukla, aynı zamanda çağdaş gelişmeleri ülkeye getirmek gerektiğini düşünen Batıcılığın temsilcisidirler. Osmanlıda artık hiç kimse eski düzenle problemlere çözüm getirilebileceğini düşünmemektedir. Devletin ve toplumun yenilenmesinin gereği herkes tarafından kabul görmüştür. Sadece bunun nasıl yapılacağı konusunda tartışma vardır.

Osmanlıcılık hem siyasi partilerin hem de Meşrutiyet’in siyasal amacı ve ideolojisi olmuştur. Osmanlıcılık ile devlet içindeki bütün milliyetler tatmin edilerek bağlılıkları pekiştirilmek istenmiştir. Yeni bir millet ve vatandaşlık tanımlaması yapılmıştır. Devletin yönetimini üstlenen İttihat ve Terakki, Osmanlıcılığı temel alarak, *unsurlar birliğine* (ittihad-ı anasır) önem vermiş, Osmanlı ülkesini bir *“vatan-ı umumi”* (genel yurt) olarak kabul etmiştir (Tunaya, 2009: 135). Fakat özellikle Balkanlardaki devlet egemenliği aleyhine meydana gelen olaylar insanları yeni arayışlara itmiştir. Bu anlamda İslamcılık ve Türkçülük düşüncesi devlet yönetiminde kullanılmaya başlamıştır. Bu düşüncelerin her biri temsilcileriyle beraber gelişmiş, İkinci Meşrutiyet’in ve Türk siyasi düşünce tarihinin en önemli akımları haline gelmişlerdir.

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla başlayan İttihat ve Terakki iktidarı bütün çabalarına rağmen Osmanlıcılık siyasetinde başarılı olamamıştır. Osmanlı’nın son döneminde artık bir vatan ve bir millet duygusuyla devlete bağlı kalacak unsur kalmamıştır. Osmanlı egemenliğindeki farklı din ve milliyetteki unsurlar artık ayrılma hülyasını en üst düzeyde yaşamaya başlamışlardır. İttihat ve Terakki iktidarı Osmanlı’nın devamı için ne Türkler dışındaki Müslümanları ne de Müslüman olmayan milletleri birlik içinde tutmaya gücü yetmedi (Berkes, 2010: 403). Meydana gelen gelişmeler partinin siyasetini de değiştirmesine yol açtı.

Bir imparatorluk olarak Osmanlı Devleti, Batılı Devletler karşısında yenilgiler almaya ve toprak kaybetmeye başlamıştır. Devleti tekrar eski gücüne kavuşturabilmek için hem yöneticiler hem de aydınlar arasında yoğun arayışlar sürer. Bu arada Osmanlı üzerinde emelleri olan emperyalist Batılı güçler, bütün imkânları değerlendirerek baskılarını artırmaya devam ederler. Osmanlı’nın egemen olduğu topraklarda bağımsızlık hareketlerini tahrik ederler ve desteklerler. Bir taraftan dünya üzerinde birçok mazlum milleti vahşice sömürmeyi sürdürürken diğer taraftan Osmanlıya karşı milliyetçilik duygusunu kullanırlar. Osmanlı egemenliğinde uzun yıllardır huzur ve barış içinde yaşayan halkların ayaklanmasını ve Türklere saldırmaya başlamalarını sağlarlar. Balkanlarda Rum, Sırp, Bulgar çetecilerinin akittiği Türk kanı ve Devletin toprak kaybı Osmanlı için ciddi bir tehlike oluşturur. Bu tehlikeye bir de devlet içinde azınlıkların haklarını korumaya yönelik baskıları eklediğinizde tehlikenin boyutu daha da artacaktır.

Osmanlıcılık hem siyasi partilerin hem de Meşrutiyet’in siyasal amacı ve ideolojisi olmuştur. Osmanlıcılık ile devlet içindeki bütün milliyetler tatmin edilerek bağlılıkları pekiştirilmek istenmiştir. Yeni bir millet ve vatandaşlık tanımlaması yapılmıştır.

1908 Devrimi, dönemin şartlarından dolayı Osmanlılık siyasetiyle İmparatorluğu bütünleştirmek ve geliştirmek yerine, çetin bir siyasi çatışma ve parçalanma sürecine doğru götürdü. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı olduğu için, imparatorluğun millet parçalarını birleştirme programını anayasalı ve siyasal partili bir meşrutiyet rejimi çerçevesinde yürütmek istedi. Fakat bu bağlamda ciddi bir milliyet sorunu ile karşı karşıya kaldı (Berkes, 2010, s. 406). Yapay bir vatan ve millet tanımlamasının sosyal gerçeklere uymadığı yaşanan olaylar sonucunda anlaşıldı. Bu sebepten dolayı dönemin en önemli sorunu “*millet nedir, milletlerin temel niteliği nedir*” üzerinde yoğunlaştı. Devleti ayakta tutacak ve toplumu birleştirecek sosyolojik esaslar arandı. Aydınların İslamcılığa ve Türkçülüğe doğru yönelmeleri büyük oranda bu sebeplerden kaynaklandı.

Resim 2.2

Osmanlı dönemine ait bir kartpostal, 1908.

İkinci Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları'nı <http://www.inkilap.info/ikinci-mesrutiyet-donemi-dusunce-akimlari> adresinden ulaşarak okuyabilirsiniz.

INTERNET

Batıcılık/Garpçılık

Osmanlı devletinde meydana gelen gerileme problemi aydınlar arasında ilerlemenin yollarını arama çabasını artırmıştır. Bu çabaların başında devlette ve toplumda Batı'ya benzer şekilde bir yenileşme yaratma girişimi gelir. Kısaca Batılılaşma hareketi olarak adlandırılan bu girişim Batı'daki modern gelişmeleri yakalama amacını güden bir fikir hareketi haline gelmiştir. Batılılaşma hareketinde ilk göze çarpan aydınlar arasında, özellikle edebiyat sahasında *Şinasi*, *Ziya Paşa* ve *Namık Kemal* sayılabilir. Bu aydınlar son derece vatansever bir Batıcılık düşüncesine sahiptirler. Dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederek benzeri gelişmeleri Osmanlı ülkesinde yaratmayı amaçlarlar.

Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'ni yaşatabilmek ve problemlerini çözebilmek için ileri sürülen düşünceler arasında üç fikir akımı öne çıkmaktadır. İmparatorlukların yıkılmaya başladığı bir çağda kendisini yenileyemeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlük içinde hayatını sürdürmesi oldukça zor görünmektedir. İmparatorluğu oluşturan farklı özelliklere sahip insan grupları arasında birlik oluş-

turmak en önemli problemdir. Bu problem üzerinde zihin yoran bu dönemin düşünürleri hareket noktaları bakımından üç grupta toplanmışlardır. Bu bakımdan *İkinci Meşrutiyet fikir akımları* dendiği zaman *Osmanlıcılık*, *İslamcılık* ve *Türkçülük* anlaşılmaktadır. Modernleşme hedefine yönelik olarak ortaya çıkan eğilim olarak Batıcılık bu düşünce akımlarının hepsini etkilemektedir. Bu yüzden hem Batıcı hem Osmanlıcı veya İslamcı veya Türkçü düşünürler görmek mümkündür. Fakat üç fikir akımına tam olarak mensup olmayıp doğrudan Avrupalı (Batıcı / Garpcı) olan kendine özgü düşünürlerden de bahsetmek mümkündür. Bu yüzden onların temsilcileri ve öne çıkan fikirlerine de ayrıca bakmak faydalı olacaktır.

O dönemin yaygın ifadesiyle *Garpcılık* (Batıcılık) Avrupa’da geliştirilen çağdaş medeniyete sahip olma kaygısını taşıyan düşünürlerin ortak paydasıdır. Özellikle *Genç Osmanlılar* ilerlemenin yönünü Batı’da görürler. Batı dünyasının elde ettiği başarılar ve geliştirdiği değerler ile ancak geri kalmışlıktan kurtulabileceğimize inanmışlardır. Tanzimat aydınları da denilen bu yenilikçi Genç Osmanlılar bütün aydınları etkilemişlerdir. Daha doğrusu Osmanlı’nın geri kalmışlığı ve Batı’nın ilerlemişliği konusunda herkes hemfikirdir. Pratik olarak yapılması gereken şey Batı’nın ilerlemesini sağlayan siyasi, sosyal, ekonomik, teknolojik gelişmesini doğru anlayabilmek ve ülkemize getirebilmektir. Bu getirme işi konusunda ise aralarında uçurum sayılabilecek farklar ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan karşımızda ortak düşünceleri olan bir Batıcı grup yoktur. Birbirinden farklı Batıcılık anlayışları vardır.

Temel problem ilerleyen Batı Uygarlığı karşısında geri kalmışlıktır. Lale Devrinde beri fark edilen bu geri kalmışlık durumunun en önemli sebebi, Batıcılar tarafından Avrupa uygarlığından kopuk kalmaya bağlanır. “Müslümanlar, *Osmanlılar ve Türkler neden geri kalmışlardır?*” sorusu zihinleri meşgul eder. Bu soruya verilecek en kestirme cevap İslam dininin bu geri kalmışlığa sebep olduğu iddiasıdır ki aralarındaki en büyük tartışmanın odağı olur. Bu konuda pervasızca eleştiride bulunan aşırı Batıcı düşünürler, Türkiye’de materyalizmin ve pozitivistliğin temsilcisi olan isimlerdir. Bunların en tanınmışlarından birisi *Abdullah Cevdet*’tir. Abdullah Cevdet 1904 yılında Cenevre’de kurmuş olduğu *İçtihat* isimli dergisinde “*Müslümanların geri kalmışlık sebepleri*” üzerine yazılar yayınlamıştır. Geri kalmışlığımızın sebebini İslam dininin devlet ve toplum üzerindeki etkisine bağlamıştır. Dolayısıyla çözüm yolu bellidir.

Abdullah Cevdet’e göre: “Geri kalmışlığımızın sebebi Asyalı kafamız, yozlaşmış geleneklerimizdir. Bizi yenen güç; bizim görmek istemeyen gözlerimiz, düşünmek istemeyen kafalarımızdır. Bizi geride bırakan, bırakmaya devam edecek, gelecekte de bırakacak olan güç; dünya işlerini hükmü altına alan din-devlet bileşimi sistemidir.” (Berkes, 2010: 412). Geri kalmışlığımızın sebebini kendimizde, ilericiğin tek gücünü de Batıda gören bu kesimin aşırı uçları tam bir Batı hayranlığı içine girmişlerdir. Kendi toplumunu aşağı gören, Batıyı aşırı yücelten bu Batıcılar radikal değişimler istemektedirler. İlericilik ve gericilik kelimeleri bu dönemde icat edilmiştir. Onlara göre Batıdan gelen her şey ileri, doğudan gelen her şey geri idi. Geleneklere bağlı olmak gericilik, Batı’ya hayranlık duymak ve taklit etmek ilericilikti. Bunların anlayışına göre kuvvetli ve üstün olan her şey Batı’dadır (Ülken, 1966: 316).

İslamcılık

Abdullah Cevdet’in aşırı Batıcılığına karşı koyan önemli kalemlerden birisi *Said Halim Paşa* olmuştur. İslamcı görüşün ileri gelen düşünürlerinden birisi olan Said Halim Paşa’ya göre dinler hiçbir ilerlemeye engel değildir. Ne Hristiyanlık Avrupalıların ilerlemesine ne Budizm Japonların ilerlemesine engel olmuştur. Aynı şekil-

de İslamiyet de hiçbir milletin ilerlemesine mani değildir. Üstelik akıl dini olan İslamlık geçmişte en güçlü ve ileri uygarlıkların doğmasına sebep olmuştur. İddia edildiği gibi İslam şeriatında taassup olduğu düşüncesi Hristiyanların yaydığı bir inançtır. Taassup gerçek anlamda Hristiyanlığın kendisinde vardır ve Avrupalılar bundan kurtulmak için çok mücadele vermişlerdir. Müslümanların ilerlemesine asıl engel, İslam dışı inançların dini inanç gibi yerleşmiş olmasındadır. Müslümanların bundan bir an evvel kurtulmaları gerekir. Bunun farkına Müslümanlar ancak Batı karşısında düştükleri durumda varabilmişlerdir. Bu durumda Batının egemenliğine boyun eymeden ilerlemenin yolu bulunmalıdır (Berkas, 2010: 413).

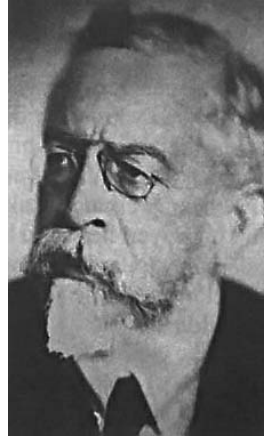
İslamcılığın, Batıcılık karşısında ikilemde kalsa da gösterdiği duruş ve verdiği fikri mücadele önemlidir. Padişah 2. Mahmut'dan beri devam eden yenileşme çabalarının hedefi Batı uygarlığının gelişme seviyesine ulaşmaktır. Batı uygarlığı akıllı, bilimi, teknolojiyi, hürriyeti, eşitliği sisteminin temeli haline getirmiş ve başarılı olmuştur. Geri kalmış Osmanlı toplumunun ilerleyebilmesi için bu gelişmelerden faydalanmak gerekir. Buna İslamcılar da itiraz etmez. Karşılarında başarılı ve üstün bir uygarlık vardır. Bu uygarlık karşısında nasıl tavır alınması bu dönem açısından son derece önemlidir. Batıcılar ile İslamcıların farklı düştükleri nokta burasıdır. Özellikle Abdullah Cevdet gibi kayıtsız şartsız Batı tutkunu şahısların milleti aşağı görmeleri ve geriliğin sebebini İslama bağlamaları doğal olarak insanları rahatsız etmektedir. İslamcılar bu çerçevede fikir mücadelesine girmişler ve önemli düşünceler geliştirmişlerdir. İkinci Meşrutiyet'in yarattığı düşünce atmosferinin zeminlerinden birisi burasıdır.

İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlının hayati bir mücadele içinde olduğu bir dönemdir. Varolma mücadelesinin en üst düzeyde yapıldığı ve cepheden cepheye vatani savunmak zorunda kaldıkları bir zaman dilimidir. Bu zaman diliminde Osmanlının gayrimüslim unsurları devlet bünyesinde tutmak için gösterdiği bütün çabalar boşa gitmeye başlamıştır. Osmanlıcılık akımı fiiliyatta etkili olamamış ve ayrılık hareketleri hızlanmıştır. Bu durumda yeni çarelere ihtiyaç vardır. Bu çarelerin başında İslamcılık düşüncesi gelmektedir. *Yusuf Akçura*'nın üç siyaset tarzı olarak nitelediği yaklaşımlardan birisi olan İslamcılık, İttihat ve Terakki yönetiminin Abdulhamid'den sonra tekrar değerlendirmeye çalıştığı bir düşünce akımıdır. Artık bütün ümitler İslam ittifakındadır. Önce Osmanlı egemenliğindeki Müslümanlar olmak üzere bütün Müslümanları bir millet olarak birleştirmeyi hedefleyen İslamcılık akımı Osmanlı Devleti'nin bir müddet ümit kaynağı olmuştur (Akçura, 1976: 21).

İslamcılık düşüncesinin temel iddiası, Müslümanlar coğrafya, kültür ve milliyet farkı gözetmeksizin bir bütündür ve dünyada büyük bir birlik oluşturarak yönetilmeleri gerekir. Bütün Müslümanlar bu anlamda Batı'daki millet tanımlamasına benzer şekilde bir sosyal birlik olarak görülürler. Osmanlı etrafında bunun yapılması mümkün ve gerekliliktir. Yıllarca zaten Osmanlı devleti İslamın bayraktarlığını ve Müslümanların hamiliğini yapmıştır. Hâlihazırda Osmanlı Sultanları, *İslam Halifesi* ünvanı taşıdıklarına göre, bunu başarmak zor olmasa gerektir. Devlet yöneticileri İslamcıların iddiasının ne kadar etkili olduğunu bir ümitle görmek isterler. Osmanlılık kimli-

Resim 2.3

Yusuf Akçura.

Önce Osmanlı egemenliğindeki Müslümanlar olmak üzere bütün Müslümanları bir millet olarak birleştirmeyi hedefleyen İslamcılık akımı Osmanlı Devletinin bir müddet ümit kaynağı olmuştur.

ği dağılmayı engelleyemediğine göre, imparatorluğun Müslüman tebasının ayrılmasını İslamcılık yoluyla önlemek isterler. Hatta bu iddia, dünya üzerindeki bütün Müslümanların birleştirilmesi yoluyla daha büyük bir birlik ve güç vaat etmektedir.

İslamcılığın gelişmesinde sadece Osmanlı Devleti’nin içindeki sıkıntılar etkili olmamıştır. Dünyadaki gelişmeler çok yönlüdür. Osmanlıyı yenmeye başlayan ve üstünlük kuran Batı, aynı zamanda dünyanın diğer coğrafyalarında işgal yöntemiyle sömürgeler kurmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu Müslüman ülkelerdir. Bir kısmı ise Osmanlı egemenliğindeki topraklardır. Bu süreç Osmanlı’nın ve Müslümanların aleyhine gün geçtikçe artmaktadır. Müslüman ülkeleri işgal ve sömürge siyaseti sadece Avrupa devletlerine mahsus değildir. Dünyanın diğer bölgelerinde de aynı durum gözlenmektedir. Dolayısıyla dünyanın her tarafından yükselen beklenti aynı zamanda İslam Halifesi olan Osmanlı Sultanı ve İstanbul yönünde olmaktadır (Türköne, 2003: 130). İslamcılık siyaseti bu bakımdan da Osmanlı yönetimi için bir imkân ve zorunluluktur. İmparatorluğun yıkılışına kadar devam eden bir düşünce akımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde İslamcılığın merkezi *Sebilürreşad Dergisi* olmuştur. Hatta milli mücadele ve cumhuriyet dönemine kadar devam eden yayın faaliyeti ile İslamcılık düşüncesinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sebilürreşad İslamcılarının bir araya geldikleri ve düşüncelerini yazdıkları bir okul olmuştur. Önemli yazarları arasında *Eşref Edip*, *Mehmet Akif*, *Aksekili Hamdi*, *İzmirli İsmail Hakkı*, *Ahmet Naim* sayılabilir (Ülken, 1966: 309). İslamcılığın öncü düşünürleri arasında yer alan ve İstanbul’a dışarıdan gelen Cemalettin Afgani de bu dergi çevresinde yer almıştır.

Türkçülük/Turancılık

Türkçülük fikir akımı Tanzimattan sonra ortaya çıkan modernleşme ortamında yerleşmeye başlamıştır. Yenileşme hareketleri çerçevesinde Batı’yı tanımaya başlayan Genç Osmanlılar birçok yönden etkilenmişlerdir. Modern Batı toplumlarında ön plana çıkan milliyetçiliğin etkisini burada görmek mümkündür. Çünkü edebî anlamdaki Türkçülük hareketi bu yazarlar arasında başlamıştır. Şinasi, *Taşfiri Efkâr* ismiyle çıkardığı gazetesinde Türkçeyi kullanmak suretiyle ilk edebî Türkçüler arasında yer aldı. *Ziya Paşa*, Şinasi’den sonra açıkça Türkçülükle ilgili edebî görüşlerini kesin bir şekilde dile getirdi. Fakat ilmî tetkikleriyle Türkçülük fikrini daha ciddi bir çığır haline getiren *Ahmet Vefik Paşa* oldu. Şinasi, Ziya Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa’dan başka, tarih araştırmalarıyla *Mustafa Celalettin Paşa* bu harekete önderlik etmiştir. Ali Suavi de eserlerinde sürekli Türkçülüğe temas eden aydınlar arasında yer almaktadır (Ülken, 1966: 319).

Belli bir süre Osmanlı aydınları Türkçülüğe mesafeli durmuşlardır. İmparatorluğun dağılmasını önleyecek tedbirler manzumesinden Osmanlıcılığı ve İslamcılığı kullanmak istemişlerdir. Osmanlıcılığı bir kurtuluş düşüncesi olarak savunan aydınlar, farklı din ve milliyetten gelen halkların Osmanlıdan ayrılma çabaları karşısında zor durumda kalmışlardır. Osmanlıcılığın devletin dağılmasını engelleyici bir zank olmadığı kısa zamanda anlaşılmıştır. İslamcılık ise bir siyasi ideoloji olarak İslam ümmetinin Osmanlı Devleti içinde bütünlük sağlamasına yetmemiş, Arap şeyhlerinin emperyalist İngiliz oyunlarına gelmelerini önleyememiştir. Bu süreçte Osmanlı Hilafet Ordusu’nun çok sayıda askeri çöllerde şehit olmuş ve ayrılıkçı hareketler Müslüman kardeşliği ile de önlenememiştir. Geriye Türkler arasında milli bilincin uyandırılması ve kurtuluşun Türk milliyetçiliği ile sağlanabileceği düşüncesini savunmak kalmıştır.

Türkçülüğün siyasi şekil alması İkinci Meşrutiyet döneminde söz konusu olmuştur. Osmanlı içinde şimdiye kadar kimliğini ön plana çıkarmayan Türkler arasında bir milli heyecan ve şuurlanma yaratılacaktır. Türklerin omzunda bir yük olarak yıllardan beri taşıdıkları İmparatorluğun, son dönemlerde karşılaştığı sıkıntılardan kurtulmasında tek çare yine kendilerinde olduğu anlaşıyor. İttihad-ı Osmanî ve İttihad-ı İslam gerçekleştirilemediğine göre geriye *ittihad yapılacak tek unsur Türkler* kalıyor. Osmanlı sınırları dışında kalan Türk kavimleriyle birlikte bir ittifak kurulması öngörülmüyor. Dikkatler o zamanlara kadar kendi ismini kullanma gereği duymayan Türk adı verilen insanlar üzerine toplanıyor. Bu insanların tarih içinde yarattıkları büyük bir kültür mirası olduğu fark ediliyor ve araştırmalar buraya odaklanıyor. Sosyolojinin, halk biliminin, dil biliminin, tarihin bilim alanı olarak zenginleşmesine katkı sağlayan bu dönem, Modern Cumhuriyetin de temellerini oluşturuyor.

Türkçülüğün siyasi düşünce hareketi haline gelmesinde *Hüseyinzade Ali* önemli bir rol oynamıştır. Birlik oluşturulacak Türklerin yaşadıkları coğrafyalar esas alınarak bir vatan tanımlası yapılarak *Turan* ismi verilir. Hüseyinzade Ali, Turan ismini Türk kavimleri birliğinin en son hedefi olarak kullanıyor. Hayat ve Füyanat adıyla yayınladığı dergilerde *Türkleşmek*, *İslamlaşmak*, *Avrupalılaşmak* üzerine düşüncelerini açıkladı. “*Turan*” idealini Türkçülüğe temel olarak alan Hüseyinzade Ali’nin etkisiyle Ziya Gökalp de bu akımın içine katıldı. Gökalp, Türkçülük akımı içerisinde en aktif rolü alanlardan birisi oldu. Fikirlerini Türk Yurdu dergisinde “*Türkleşmek*, *İslâmlaşmak*, *Muasırlaşmak*” şeklinde formüle ederek “*Turan*” ideali uğruna çalıştı (Ülken, 1966: 333). Bu süreçte Türkçülüğün fikir meydanı ise Türk Yurdu dergisi idi.

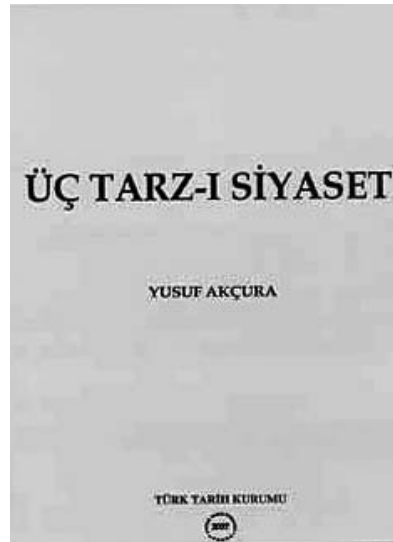
Türkçülüğün siyasi şekil alması İkinci Meşrutiyet döneminde söz konusu olmuştur. Osmanlı içinde şimdiye kadar kimliğini ön plana çıkarmayan Türkler arasında bir milli heyecan ve şuurlanma yaratılacaktır.

Üç fikir akımı arasındaki farkları sıralayabilmek.

Türkçülerin önde gelen isimlerinden birisi de *Yusuf Akçura* idi. Yusuf Akçura ikinci meşrutiyet dönemi düşünce ortamını özetleyen *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli geniş makalesinde aynı zamanda kendi görüşlerini dile getirir. Bu makale adeta üç fikir akımının hem birbiriyle, hem de yaşanan tarihi olaylarla mukayesesini niteliğindedir. Kazan Türklerinden birisi olan Akçura, Rusya’da çocukluk döneminde İstanbul’a gelmiş ve Harp Okulu’nda eğitim almıştır. Abdulhamid rejimine muhalefetten gönderildiği Trablusgarp’tan Paris’e kaçtığı yıllarda, gördüğü manzara karşısında Türkçülük düşüncesini benimsemiştir. Meşrutiyet’in ilanı ile beraber İstanbul’a dönmüş ve siyasi-fikri faaliyetlerine başlamıştır. *Türk Derneğinin* kuruculuğuna öncülük etmiş, *Türk Yurdu* dergisinin yayın müdürlüğünü üstlenmiş, 1912 yılında *Türk Ocakları*’nın kuruluşunda yer almıştır (Karal, 1976: 4).

Resim 2.4

Kitap: Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi

Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli makalesinde İkinci Meşrutiyet döneminin üç siyaset anlayışını sosyal gerçekliğe uygunluğu bakımından değerlendirir. Buna göre Osmanlılık, yeni anlamda bir Osmanlı milleti oluşturmak istemiştir. Bunun için cins, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı halkları, haklar ve ödevler bakımından eşit duruma getirilecektir. Böylece ortak bir vatan kavramı etrafında bir Osmanlı milleti oluşturulacaktır. Bu istek son derece haklı olmasına rağmen uygulamada başarılı olamamıştır. Bunun peşinden hâlâ gitmeye çalışmak boş bir yorgunluktur. İslamcılık düşüncesi de Avrupa’daki yaklaşımlara benzer şekilde geliştirilmiştir. *Pan-İslamizm* politikasını Abdulhamid uygulamaya çalışmıştır. İslamcılık aslında azametli bir tasarıdır. Gerçekleşmesinde olumlu birçok yön vardır. Bunların önünde ise daha büyük engeller çıkmaktadır. Bu dönemde gerçekleşme imkânı çok sınırlıdır. Müslüman birliğinin oluşturulması ileride mümkün olabilir (Kara, 1976: 9).

SIRA SİZDE

4

İkinci Meşrutiyet siyasetini oluşturan üç akım için Yusuf Akçura’nın kullanmış olduğu “üç tarz-ı siyaset” kavramını açıklayınız.

Osmanlıcılığa ve İslamcılığa prensipte karşı olmayan Yusuf Akçura, uygulamada bunların imkân dışı kaldığını düşünür ve Türklerin artık mutlaka milliyetçilik yapmaları gerektiğini vurgular. Akçura, Türkçülük siyasetinin günün şartları bakımından bir ihtiyaç olduğunu düşünür. Ona göre: “Türk birliği ilkin Osmanlı İmparatorluğu’nda Türklerin, Türk olmadıkları halde az çok Türkleşmiş olanların ve ulusal vicdandan yoksun olanların bilinçlendirilmesi ve Türkleştirilmesiyle başlayacaktır. Sonra, Asya kıtasıyla Doğu Avrupa’da yayılmış olan Türklerin birleştirilmesine geçilerek azametli bir siyasal milliyet meydana getirilecektir.” (Akçura, 1976: 35).

Türkçülük akımı aslında Osmanlılık ve İslamcılık akımından tamamen bağımsız değildir. Devletin varlığını ve toplumun birliğini koruma çabaları içinde bütün ihtimaller değerlendirilmiştir. İkinci Meşrutiyet dönemi bu bakımdan İmparatorluğun en zor dönemidir. İmparatorluğu bir arada tutma çabaları yetersiz kalmış ve devlet sürekli toprak kaybetmiştir. Bu dönemin siyasi iktidarını üstlenen İttihat ve Terakki Fırkası Osmanlılıktan İslamcılığa ve Türkçülüğe doğru adeta evrilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu topraklarının bile işgal edilmesi ve zorlu bir Milli Kurtuluş Savaşı’yla ancak kurtarılabildiği hedefleri küçültmeyi gerektirmiştir. Bu dönemin ön plana çıkan fikir akımı ise *Memleketçilik* veya *Anadoluculuk* olarak karşımıza çıkacaktır. Hilmi Ziya Ülken ve arkadaşlarının önderliğini yaptığı bu fikir akımına göre millet ve vatan kavramları yendiden tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu sebepten Türkçülük akımına uzanan süreci hem tarihi olaylar, hem de düşünce özellikleriyle birlikte değerlendirmek gerekir.

FİKİR AKIMLARI VE SOSYOLOJİNİN GELİŞMESİ

Modernleşme ve Batılaşma akımlarının etkisini açıklayabilmek.

Sosyoloji, Batı dünyasında 19. yüzyılda bağımsız bir bilim haline gelmiştir. Sosyolojinin bilim haline gelmesinde hem Batı felsefesindeki önemli gelişmeler hem de Batı dünyasındaki sosyal çalkantılar etkili olmuştur. Sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte aynı zamanda pozitivist felsefenin mimarıdır. 19. Yüzyılda Osmanlı aydınları Batı dünyasını takip ederken bu felsefe akımlarından da et-

kilenmişlerdir. Özellikle Batıcı aydınlar arasında pozitivist Türkiye'ye getirmek için çaba sarfedenler vardır. Bunların dışında Avrupa'da gelişen yeni bilim olan sosyolojiyi takip edenler İkinci Meşrutiyet döneminde karşımıza çıkar. Özellikle bunlar arasında *Ziya Gökalp* ve *Prens Sabahattin* öne çıkan isimler arasındadır.

Meşrutiyet Dönemi fikir akımlarının bugüne etkisini değerlendirebilmek.

İkinci Meşrutiyet döneminin düşünce ortamında Türkiye'de sosyolojinin kuruluşuna büyük katkı sağlamış bu düşünürlerin ortak kaygısı, dönemin genel özelliğine uygun olarak “*bu devlet nasıl kurtarılabilir*” konusudur. Prens Sabahattin, konuyla ilgili kitabının ismini “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*” şeklinde koymuştur. Her ikisinin sosyoloji adına farklı tanım ve iddialara sahip olmalarına karşın, çözümleri siyasi içeriklidir ve siyasi, olmayan bir sosyoloji anlayışına sahip olmaları da mümkün değildir (Kaçmazoğlu, 2010: 2). İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyet'e kadar geçen zaman aralığında hem Gökalp, hem de Sabahattin kendi bakış açılarından memleketin kurtuluşu için sosyoloji bilimini kullanarak öneriler geliştirmişlerdir. Gökalp devletin yönetiminde söz sahibi olan İttihatçıların, Prens Sabahattin ise bu gruba muhalif olan Hürriyet ve İtilafçıların fikir önderliğini yapmıştır.

Türkiye'de sosyoloji dendiği zaman karşımıza çıkan iki örnek düşünür Avrupa'dan özellikle Fransa'dan etkilenmişlerdir. Fransa'da sosyolojinin gelişmesindeki farklı iki ekolün temsilcisi durumuna düşmüşlerdir. Prens Sabahattin *Frederic Le Play* okuluna, Ziya Gökalp *Emile Durkheim* okuluna göre sosyolojiyi öğrenmiş ve uygulamaya çalışmıştır. Zaten 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de Avrupa demek Fransa demektir. Diğer ülkelere ait düşünsel akımlar bile Fransız süzgecinden geçerek, Fransız kanalları ile Türkiye'ye girmiştir (Kaçmazoğlu, 2010: 5). Sosyolojide Le Play okulu Fransa'da da çok destek bulmamış ve ön plana çıkmamış olduğu için, Prens Sabahattin'in yaptığı çalışmalar kendi döneminde çok etkili olamamıştır. Gökalp ise tam tersine hem İttihat ve Terakki vasıtasıyla Meşrutiyet döneminde, hem Cumhuriyetin kuruluşu aşamasında, hem de vefatından sonra bütün çağdaş Türk düşünce hayatı üzerinde etkili olmuştur.

Düşüncelerini kısaca “*Teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet*” şeklinde formüle eden Sabahaddin, sosyoloji yönteminin değişik bir tarzını kullanarak toplumsal sorunlara çözümlemeler getirmek istemiştir. Sabahaddin Bey'e göre toplumlar “*ilm-i içtima*” açısından iki kategoride sınıflandırılmalıdır. Bunlardan birisi özgürlük ve refahlarını kamuda arayan “*toplumcular*”, diğeri ise bağımsız düşünen ve sosyal refahlarını bireyselliğin gelişmesinde arayan “*bireyciler*”dir (Bayraktar, 1996: 2). Prens Sabahattin'in görüşleri ikinci gruba uygundur ve çözümü bireycilikte arar. Bireyin yaratıcılığı teşvik edilirse toplumdaki problemlere çözüm o oranda hızlanır ve toplumsal kalkınma ancak böylece başılır. Bireyci ve özgürlükçü bir bakış açısına sahip olan Sabahattin, her ne kadar ülkenin kurtuluşu için fikirler üretse de bir ekol oluşturamamıştır. Fakat çalışmaları sosyolojinin ülkemizde tanınmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur.

Prens Sabahattin bakış açısı gereği millet ve ittihat konularına girmemiştir. Bu konuda sosyoloji bilimini kullanarak görüşler geliştiren kişi Ziya Gökalp'tir. Gökalp Türkçülük düşüncesiyle de özdeşleşmiştir. Türkçülüğün sosyolojideki karşılığı milliyetçiliktir. Sosyoloji her milletin kendi kültürel özelliklerinden ve tarihi tecrübelerinden ortaya çıkan milli hareketlerini bilimsel bir tespitle “*milliyetçilik*” olarak adlandırır. Bir anlamda genellemede bulunur. Fakat bu genellemeyi yaparken, bir dü-

şünce hareketi olarak milliyetçiliğin nasıl temellendirildiğini de göstermek ister. Bu nu yapacak olanlar ise zaten o millet adına hareket eden düşünürler olacaktır.

Gökalp, yaşadığı dönemde memleketin önemli problemleri konusunda çok sayıda yazı yazmış ve bunları muhtelif dergilerde yayınlamıştır. Gökalp bir imparatorluğun yıkılışına şahit olmuş ve bunun sancısını iliklerine kadar yaşamış bir düşünürdür. Bütün gücünü yıkılma sürecindeki imparatorluktan yükseltebileceği bir ışık için kullanmıştır. Bu ışık Gökalp’e göre milliyetçiliktir. Milliyet olgusunu bir silaha benzetir. Bu silahı artık Türkler ve Müslümanların kendi lehlerine kullanmaları gerekir. Ona göre milliyet fikri, mahkûm bir kavmin mahkûmiyetten kurtulması için kullanılan bir silahtır (Gökalp, 1976: 99).

Gökalp’e göre *Türkçülük*, Türk milletini yükseltmek demektir. O halde, Türkçülüğün özünü anlamak için, millet adı verilen topluluğun tanımını bilmek gerekir. Gökalp *Türkçülüğün Esasları* isimli kitabında milletin ne olduğunu anlamak için öncelikle ne olmadığını gösterir. Buna göre milleti ırka göre, kavmiyete göre, coğrafyaya göre, imparatorluk tebaasına göre, din ümmetine göre ve bireysel mensubiyet tercihinin göre tanımlamak doğru değildir (Gökalp, 1986: 12-16). O halde millet nedir? Irka, kavme, coğrafyaya, politikaya ve iradeye ait güçlere üstün gelecek ve onları egemenliğine alabilecek başka ne gibi bir bağımız var? Bu bağı tespit ettiğimiz zaman milleti doğru biçimde tanımlayabiliriz. Gökalp burada sosyolojiye başvurur. Sosyolojinin bu aranan bağı terbiyede, kültürde ve duygularda tespit ettiğini iddia eder. Ona göre “insan en samimi, en içten duygularını ilk terbiye zamanlarında alır. Ta beşikte iken, işittiği ninnilerle ana dilinin etkisi altında kalır... Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan, bir topluluktur. Türk köylüsü onu ‘*dili dilime uyan, dini dinime uyan*’ diyerek tarif eder.” (Gökalp, 1986: 18).

Gökalp fikirlerini sosyal gerçekliğe dayandırmaya çalışır. Sosyoloji bu bakımdan onun için çok güçlü bir araçtır. Meşrutiyet döneminin ortaya çıkardığı fikir akımlarını sosyal ve tarihi gerçekliğe uygunluğu bakımından ele alır. Osmanlı milleti ve kutsal Osmanlı vatani iddiasını gündeme getiren Osmanlıcılığın yanıltıldıklarını görür. Bu iddialar Osmanlı tebaası olan gayri Müslimler için bir anlam ifade etmemiş ve onları devlet içinde tutma imkânı kalmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı’nın bütünü için bir kutsallığa bağlı olarak vatan ve millettten bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı aydınlar “muhtelif unsurlardan ve mezheplerden mürekkep olan vaki bir millettten iradi bir millet yapmak” istemişlerdi ama elim tecrübeler gösterdi ki “*Osmanlı milleti*” tabirindeki özel anlama Tanzimatçı Türklerden başka inanan olmadı (Gökalp, 1976: 3). Osmanlı tebaası olan her farklı milli varlık kendi bağımsızlık hevesinden vazgeçmedi. Devlet toprak kaybetmeye devam etti. Büyük acılar yaşandı. Süreç Türkler aleyhine gelişti. Gökalp’a göre artık herkes kabul etmesi gerekir ki asıl gerçeklik ve güç *milliyet ülkesüdür*. Meydana gelen olaylar göstermektedir ki *bu asır milliyet asrıdır*.

Osmanlıcılığın iddia ettikleri ve kimseye kabul ettiremedikleri kutsal Osmanlı vatanına bağlı bir Osmanlı milleti fikri, vatan tartışmasını da gündeme getirdi. Osmanlı gayri Müslim tebaası için devlet sınırlarıyla çizili bir ortak vatan anlayışı olmamasına karşı, kutsal bir İslam vatanından ve Türk vatanından bahsetmek mümkündür. Bu bir sosyal gerçekliktir. Herhangi bir zorlama yoktur. Sosyal gerçekliğe bakıldığında bir İslam ümmeti, bir Osmanlı devleti, bir Türk milleti, bir Arap milleti gerçeği görülebilir. Gökalp’a göre vatan, uğruna hayatlar feda olunan mukaddes bir ülke demektir. Bu ülkenin vatan olma kutsiyetini mukaddes bir varlıktan alması gerekir. Sosyal gerçekliğin mukaddes olan iki yüzü millet ve ümmettir. Do-

layısıyla ümmetin vatanı ve milletin vatanı olarak iki vatan telakkisi vardır. Ümmetin vatanına *İslam vatanı*, Türklerin vatanı da "*Turan*" adını taşır. Bu ikisi arasında öncelik ve sonralık bakımından herhangi bir tercih yoktur. "Osmanlı ülkesi, İslam vatanının müstakil kalan bir cüzüdür. Bundan bir kısmı Türk yurdudur ki aynı zamanda Turan'ın bir parçasıdır. Diğer kısmı da Arap yurdudur ki büyük Arap vatanının bir parçasıdır (Gökalp, 1976: 86).

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlının yenileşme girişimleri arasında ayrıcalıklı bir dönemdir. Birinci Meşrutiyet ilan edildikten sonra fazla uygulanma imkânı olmamış ama etkisi oldukça yüksek olmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlayan yapısal değişiklikler Osmanlı'nın çöküşünü durdurmaya yetmemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan Batıcılık ve Osmanlıcılık düşünce akımları sürekli çare aramaya devam etmişlerdir. Bu şekilde varılan İkinci Meşrutiyet'te düşünce ortamı daha serbest bir ortama kavuşmuştur. Artık ülkenin kurtuluşu için farklı düşüncelere sahip aydınlar görüşlerini derneklerde, gazete ve dergilerde özgürce savunmaya başlamışlardır. Bu özgür düşünce ortamında Tanzimattan beri Osmanlı aydınlarının gündeminde olan Osmanlıcılık ve Batıcılık akımlarının yanı sıra İslamcılık ve Türkçülük akımları da gelişmiştir. Yusuf Akçura İkinci Meşrutiyet döneminin öne çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük düşünce ve siyaset tarzını "Üç Tarz-ı Siyaset" olarak ele almıştır. Ziya Gökalp ise bu dönemde ülkenin kurtuluşu ve gelişmesi için önemli gördüğü Garpcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını bir arada değerlendirmiştir. Bu düşünce akımları ve ortaya çıkan fikir tartışmaları hem o dönemi hem de günümüzü anlama bakımından son derece önem taşımaktadır. İkinci Meşrutiyet dönemi bir devrin kapandığı ve yeni bir devrin tohumlarının atıldığı bir dönemdir. Türk aydınları bu dönemi ve ortaya çıkan düşünce akımlarını çok iyi öğrenmek zorundadır.

Özet

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki yenileşme adımlarını sıralayabilmek.

Osmanlı Devleti, Batılı devletler karşısında geri kaldığını fark ettiği andan itibaren, kendini yenileme ve ayakta kalma mücadelesine girişmiştir. Yenileşme adına başta yöneticiler olmak üzere önemli adımlar atılmıştır. Bunlar arasında Tanzimat ve Meşrutiyet devletin yapısal değişimine yönelik devrim niteliğindeki adımlardır.. Her iki köklü değişim Osmanlı aydınları arasında düşünce üretimini ve fikir tartışmalarını artırmıştır. Bunun için yakın tarihimizde düşünce hareketleri dendiği zaman bu dönem özel bir önem taşır.

Meşrutiyet dönemi düşünce ortamını özetleyebilmek.

Meşrutiyetin ilan edilmesi ve askıya alınmasına rağmen aydınlar arasında tartışmalar ve arayışlar kesilmemiştir. Meşrutiyet'in 1908 yılında tekrar ilan edilmesi Osmanlı toplumunda önemli gelişmelerin habercisi ve tetikleyicisi olmuştur. Özellikle özgür düşünce ortamı ülkede fikir akımlarının beslenmesini sağlamıştır. Türkiye belki de tarih boyunca en yoğun fikir tartışmalarını bu dönemde yaşamıştır. Özellikle Avrupa'dan etkilenerek yenilik hareketlerine destek veren ve öncülük yapan Jön Türkler veya Yeni Osmanlılar adını alan aydınlar ülkeyi kurtarmak için aktif rol oynamışlardır. Yönetimi üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti bunlar tarafından kurulmuştur ve yönetimi üstlenmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi İmparatorluğu kurtarmak için azami çaba sarf etmesine rağmen başarılı olamamıştır. Bu süreçte Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adını verdiği fikir akımları tartışmaların odağını oluşturmuştur.

Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımlarını tanımlayabilmek.

Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük akımları Osmanlı Devleti'nin Avrupa tehdidi karşısında yeni siyasi-sosyal birlik (ittihat) arayışlarının yansımasıdır. Osmanlı aydınları bu üç fikir akımı içinde yeni millet ve vatan tanımlamaları yapmaya çalışmışlardır. Bu tanımlarla Osmanlı içindeki halkları bir arada tutmanın yolları aranmıştır. İlk teşebbüs Osmanlıdan ayrılmak isteyen gayrimüslim tebaayı devlete bağlayacak eşit vatandaşlık hakkı tanıyarak bir Osmanlı birliği oluşturmak yönündedir. Osmanlı toprakları hepimiz için ortak ve kutsal vatan, Osmanlı vatandaşları ise bir millet anlayışına dayalı olan Osmanlıcılık akımı, ayrılık hareketlerini önleyememiştir. İkinci birlik adımı Osmanlı egemenliği altındaki Müslümanları bir millet ve bir vatan anlayışı ile bir arada tutma çabasıdır. İslamcılık olarak karşımıza çıkan bu düşünceye göre önce Osmanlı ülkesindeki Müslümanlar birlik oluşturacaklar, sonra dünya üzerindeki bütün Müslümanlar yeni bir güç olacaklardır. Fakat emperyalist güçlerin teşvik ve tertipleriyle Osmanlıya baş kaldıran Müslüman halklar bu düşüncenin uygulanmasını da engellemişlerdir. Türkçülük bu anlamda zorunluluktan ortaya çıkan son çare gibidir.

Üç fikir akımı arasındaki farkları sıralayabilmek.

Meşrutiyet döneminin üç fikir akımı ortak bir kaygıdan ortaya çıkmıştır. Osmanlıcılık ile temele alınan vatan ve millet tanımlaması Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenliğine bağlanmıştır. İslamcılık ile temele alınan vatan ve millet tanımlaması dini mensubiyete dayandırılmıştır. Türkçülük ile millet tanımlaması, militleşme sürecinde oluşan bir modern toplum olarak dil, kültür, soy, vatan birlikteliği ile açıklanmıştır. Osmanlı siyasetini belirlemeye yönelik bu fikir akımları uygulamadaki sıkıntılara göre şekillenmiştir. Millet ve vatan tanımlamaları olgusal gerçeğe uygunluk bakımından birbirinden ayrılmışlardır.

Modernleşme ve Batılılaşma akımlarının etkisini açıklayabilmek.

Üç fikir akımının etki altında kaldıkları bir diğer gerçeklik Batı adını verdiğimiz Avrupa'nın ilerlemiş olmasıdır. Yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti kendini toparlamaya çalışırken Batı'da meydana gelen gelişmelerden uzak kalamazdı. Bu yüzden farklı fikirler savunsalar da, Osmanlı aydınları devletin ve toplumun gelişmesi için Batı'da yaşanan modernleşmeye ilgi gösterdiler. Her üç fikir akımı modernleşmeye bazı çekincelere rağmen taraftar oldular. Tartışma, yöntem ve derece açısından yapıldı. Bu bakımdan İkinci Meşrutiyet'in kaçınılmaz fikir akımlarından birisi Batılılaşma ve Modernleşme oldu. Yaşanan gelişmeler Osmanlı Türk toplumunu modern bir milliyetçiliğe doğru götürdü. Türkçülüğün savunduğu veya savunmak mecburiyetinde kaldığı millet ve vatan tanımlaması ile bir kuruluş yolu arandı.

Meşrutiyet dönemi fikir akımlarının bugüne etkisini değerlendirebilmek.

Yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtarılabilecek ve güç birliği oluşturulacak tek grup, kurucu unsur Türkler kalmıştır. Çağın milliyetçilik akımlarından faydalanarak Türkler kendi istiklallerini ve istikballerini kurtarmak zorundadır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Anadolu topraklarının bile işgal edilmesi karşısında Milli Kurtuluş Savaşı verilmesi ve bir milli devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması bu düşüncenin başıdır. Türkçülüğün Turan ideali ise o günün şartlarında dünya gerçeklerine uygun düşmediği için vazgeçilmiş gibidir. Yerine Ülken'in ifadesiyle küçük Türkçülük anlamında Anadoluculuk akımı gelişmiştir. İkinci Meşrutiyet düşünce akımları sosyal ve tarihi gerçeklerle olgunlaşan birer siyaset felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün yaşanan olaylar tarihte ve toplumsal hayatta devamlılığın olduğunu göstermektedir. Tarihin etkisi sürdüğü oranda bu fikir akımlarının da yansımaları devam etmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Osmanlı Devleti, batılı devletler karşısında hangi antlaşmayla resmen toprak kaybetmiştir?

- Lozan Antlaşması
- Karlofça Antlaşması
- Ankara Antlaşması
- İstanbul Antlaşması
- Küçük Kaynarca Antlaşması

2. Osmanlı Devleti'nde önemli yenileşme adımlarından biri olarak matbaanın kurulması hangi **temel** sebepten gecikmiştir?

- Matbaanın geç icat olması
- Padişahın şiddetle karşı çıkması
- Matbaanın gavur icadı olması
- Hattatlık mesleğinin korunma çabası
- Girişimci bulunamaması

3. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti kendini yenileme kararını açıklamıştır. Buna göre aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- Tanzimat Fermanı ülkenin geleceğini etkilemiştir.
- Batıdaki gelişmeler daha yakından takip edilmiştir.
- Tanzimat, Osmanlıda geleneğin güçlenmesini sağlamıştır.
- Ülkenin kurtuluşu için fikirler geliştirilmiştir.
- Meşrutiyete giden yolu açmıştır.

4. Aşağıdakilerden hangisi İkinci Meşrutiyet düşünce akımlarından biri **değildir**?

- Türkçülük
- Batıcılık
- İslamcılık
- Osmanlıcılık
- Akılcılık

5. Osmanlı halkları arasında birlik oluşturma amacını taşıyan Osmanlıcılık düşünce akımı için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- Tanzimat sonrası ortaya çıkmıştır.
- Osmanlı, Türkleri ihmal etmiştir.
- Osmanlı topraklarını vatan olarak görür.
- Osmanlı vatanında yaşayanlar bir millettir.
- Birlik oluşturmak Osmanlıyı ayakta tutar.

6. Batıcılık Avrupa'da, gelişen çağdaş medeniyete sahip olma kaygısından gelişmiştir. Buna göre aşağıdaki ifadelerden hangisi Batıcılık anlayışı ile uygun **değildir**?

- İlerlemek için Batılı devletlerin uydusu olmak
- Çağdaş sistemleri Batıdan almak
- Bilim ve teknolojiye yeni gelişmeleri takip etmek
- Ülkede yenilikler yapmak
- Eski sistemleri değiştirmek

7. İslamcılara göre din, ilerlemenin önünde engel **değildir**. Aşağıdakilerden hangisi buna örnek verilebilir?

- Teokrazi batıda taassuba yol açmıştır.
- Skolastik sistem dogmalara dayanır.
- Laiklik dinin baskıcı olmasını engeller.
- Din insanlara düşünmeyi ve akıl etmeyi emreder.
- İlerlemenin önündeki engel dogmatizmdir.

8. İkinci Meşrutiyet döneminde aşağıdaki dergilerden hangisi İslamcılığın temsilcisi durumunda yayın yapmıştır?

- İctihat
- Sebilürreşad
- Türk Yurdu
- Hayat
- Terakki

9. İctihat ve Terakki yönetimi İmparatorluğun dağılmasını Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetleriyle önleyemeyince son çare olarak Türkler arasında milliyetçilik yapmakta bulunmuştur. Buna göre aşağıdakilerden hangisi Türkçülük akımına uygun **değildir**?

- Türkler arasında millet bilincini yaratmak
- Dünya üzerindeki Türkleri birleştirmek
- Türklüğü bilimsel yollarla keşfetmek
- Türkler arasında dayanışma sağlamak
- Türkleri üstün ırk haline getirmek

10. İkinci Meşrutiyet dönemin düşünce ortamında Türkiye'de sosyolojinin kuruluşuna büyük katkı sağlamıştır. Bu düşünürlerin ortak kaygısı, dönemin genel özelliğine uygun olarak "bu devlet nasıl kurtarılabilir" konusudur. Bu konuda kitabı bulunan düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

- Ziya Gökalp
- Hilmi Ziya Ülken
- Prens Sabahattin
- Said Halim Paşa
- Yusuf Akçura

Okuma Parçası

ÜÇ TARZ-I SİYASET

Osmanlı ülkelerinde, garptan feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip edildi sanıyorum: Birincisi, Osmanlı Hükümetine tabi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek. İkincisi, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek (Frenklerin “Panislamisme” dedikleri). Üçüncüsü, ırka dayanan siyasî bir Türk milleti teşkil etmek.

Bu yollardan ilk ikisinin, bir zamanların Osmanlı Devleti umumi siyasetine mühim tesiri oldu. Sonraki ise, ancak bazı muharrirlerin yazılarında görüldü.

Osmanlı milleti vücuda getirmek arzusu, pek yüksek bir hayalî gayeye, pek yüksek bir ümide doğru yücelmiyordu, Asıl maksat, Osmanlı memleketindeki Müslim ve Gayrimüslim ahaliye aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek; böylece aralarında tam müsavât husule getirmek; fikirlerce ve dince tam serbesti vermek; bu müsavât ve serbestiden faydalananarak söz konusu ahaliyi aralarındaki din ve soy ihtilaflarına rağmen yekdiğerine karıştırarak ve temsil ederek, Amerika Birleşik Hükümetlerindeki Amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana çıkarmak ve bütün bu zor ameliyatın neticesi olarak da, “Devlet-i Aliyye-i Osmaniye”yi asli şekliyle yani eski hudutlarıyla muhafaza eylemekti. Ekseriyeti İslâm ve mühim bir kısmı Türk olan bir devletin bekasında ve kuvvetinin çoğalmasında, bilcümle Müslümanlar ve Türkler için fayda olmakla beraber, bu siyasi yol onlara doğrudan doğruya taallûk etmiyordu. Bu cihetle, Osmanlı hududu haricindeki Müslümanlar ve Türkler bununla o kadar meşgul olamazlardı. Mesele mahalli ve dahili bir mesele idi.

Osmanlı milleti yaratmak siyaseti, ciddi olarak İkinci Mahmut zamanında doğdu. Bu padişahın : “Ben tebaamdaki din farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim” dediği meşhurdur. Miladi on dokuzuncu asır başlangıç ve ortalarında bu siyasetin Osmanlı ülkelerinde itibar kazanması, kabili tatbik zan olunması tabii idi. O zamanlar Avrupa’da milliyet düşünceleri, Fransız Büyük İhtilalıyla, soy ve ırktan çok vicdanî isteğe dayanan Fransız kaidesini milliyet esası kabul ediyordu. Sultan Mahmut ve onu takip edenler, iyice anlayamadıkları bu kaideye aldanarak, devletin

ırk ve dini farklı tebaasını serbestlik ve müsavât ile emniyet ve karşılıklı dostluk ile meze ve terkip edip tek bir millet haline sokmanın imkânına inanıyorlardı.

Avrupa’da milliyetler teşekkülü tarihinde görülen bazı misaller de itimatlarını artırdı. Filhakika, Fransız milliyeti Cermen, Selt, Latin, Grek ve daha bazı soyların birleşmesinden husule gelmemiş midir? Alman milliyetinde birçok Slav unsuru yutulmamış mıdır? İsviçre, ırk ve din farklarına rağmen bir millet değil midir? Adı geçen yüksek kişilerin, bu sıralarda bir siyasî birlik vücuda getirmeye çalışan Alman ve İtalyanların hareketlerini de, yanlış bir nazarla, doktrinlerinin doğruluğunu ispata hizmet eden vakalardan addetmiş olmaları dahi, gayri muhtemel değildir.

Kaynak: Akçura, Y. 1976. *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: *Türk Tarih Kurumu (sayfa: 19)*.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlışsa, "İkinci Meşrutiyete Kadar Yenileşme Hareketleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlışsa "İkinci Meşrutiyete Kadar Yenileşme Hareketleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlışsa "İkinci Meşrutiyete Kadar Yenileşme Hareketleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlışsa "İkinci Meşrutiyet Dönemi Düşünce Ortamı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlışsa "Osmanlıcılık" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlışsa "Batıcılık/Garpcılık" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlışsa "İslamcılık" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlışsa "İslamcılık" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlışsa "Türkçülük/Turancılık" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- 10.c Yanıtınız yanlışsa "Fikir Akımları ve Sosyolojinin Gelişmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı Devleti, Batılı devletler karşısında ilk olarak 1699 yılının başında yapılan Karlofça Antlaşması ile resmen toprak kaybetmiştir. Kaybetme duygusu yenileşme hareketlerinin temel hareket noktası olmuştur. Bu nedenle Osmanlı yenileşme adına ilk adımlarını kitap basıncılığı ve askerlik alanlarında atar. Bunlardan sonra devrim niteliğindeki yenileşme girişimi devletin yapıyla ilgilidir. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyetin ilanı bu amaçla gerçekleşmiştir.

Sıra Sizde 2

İkinci Meşrutiyet Dönemi fikir akımları Osmanlının dağılmasını önleme kaygısından doğmuştur. Osmanlı toplumunu bir arada tutan en güçlü bağ keşfedilmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çabalar, toplumsal hayattan elde edilen bilimsel olgularla desteklenmek istenmiştir. Aralarındaki tartışma bu bakımdan son derece önemlidir. Her fikir akımının dayandığı sosyolojik zemin vardır ama toplumu bir arada tutmaya yeterli olup olmadığı konusu belirsizdir.

Sıra Sizde 3

İkinci Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı toplumunda önemli gelişmelerin habercisi ve tetikleyicisi olmuştur. Özellikle özgür düşünce ortamı ülkede fikir akımlarının beslenmesini sağlamıştır. Türkiye belki de tarih boyunca en yoğun fikir tartışmalarını bu dönemde yaşamıştır. Özellikle Avrupa'dan etkilenecek yenilik hareketlerine destek veren ve öncülük yapan Jön Türkler veya Yeni Osmanlılar adını alan aydınlar ülkeyi kurtarmak için aktif rol oynamışlardır. Yönetimi üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti bunlar tarafından kurulmuştur.

Sıra Sizde 4

Türkçülerin önde gelen isimlerinden birisi olan Yusuf Akçura, ikinci meşrutiyet dönemi düşünce ortamını özetleyen *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli geniş makalesinde dönemin fikir akımlarını değerlendirir. Bunlardan Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetinin büyük ümitlerle denendiğini ve imparatorluğun dağılmasını engelleyemediğini belirtir. Akçura'ya göre, geriye Türkler arasında milli bilinci güçlendirerek, Osmanlı dışındaki Türkler ile birlik oluşturarak güç oluşturmak kalmıştır. Artık yeni siyaset Türkçülük olmalıdır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akçura, Y. (1976). **Üç Tarz-ı Siyaset**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayraktar, B. (1996). “**Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey**” AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 18 Sayı: 29, <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/25/143.pdf>>
- Berkes, N. (2010). **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. (1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi-1973), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**. Haz. İ. Kutluk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1986). **Türkçülüğün Esasları**. Haz. M. Kaplan, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2010). **Türk Sosyoloji Tarihi II**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kara, İ. (2003). “**Çağdaş Türk düşüncesi nasıl ele alınabilir?**”, Kutadgubilig Dergisi, Sayı 4, Ekim 2003, <<http://www.kutadgubilig.com/makaleler/1.php?id=24>>
- Karal, E. Z. (1976). “Üç Tarz-ı Siyaset’e Önsöz”, Akçura, Y., **Üç Tarz-ı Siyaset**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koloğlu, O. (1986). “**Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi**”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. I, s. 103-109.
- Lewis, B. (2009). **Modern Türkiye’nin Doğuşu**. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Tunaya, T. Z. (2009). **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1878-1938**. 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türküne, M. (2003). **Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**. 3. Baskı, Ankara: Lotus Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1937). “**Tanzimattan Sonra Türkiye’de Fikir Hareketleri**”. Tanzimatın 100. Yıldönümü Kitabı.
- Ülken, H. Z. (1966). **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**. Konya: Selçuk Yayınları
- Ülken, H. Z. (2007). **Ziya Gökalp**. (1. Baskısı 1942) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sosyal hayat içinde kolektif kişiliklerin kurumsallaşma sürecini açıklayabilecek,
- Sosyolojinin Türkiye'deki kurumsallaşma alanlarını değerlendirebilecek,
- Sosyoloji alanında Türkiye'de yayımlanmış ilk kitapları sıralayabilecek,
- Sosyoloji alanında Türkiye'de yayımlanmış ilk dergileri sıralayabilecek,
- Sosyolojinin Türkiye'de orta ve yüksek öğretim ders programlarına girişini açıklayabilecek,
- Türkiye'deki üniversitelerde kurulan ilk sosyoloji bölümlerini değerlendirebilecek,
- Türkiye'deki sosyoloji derneklerini sıralayabilecek,
- Sosyolojinin Türkiye'deki meslekleşmesini tanımlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kolektif kişilikler
- Sosyal kurum ve kurumsallaşma
- Sosyoloji kitap ve dergileri
- Sosyoloji öğretimi
- Sosyoloji bölümleri
- Sosyoloji dernekleri
- Sosyolojinin meslekleşmesi

İçindekiler

Türkiye'de Sosyoloji

Türkiye'de
Sosyolojinin
Kurumsallaşması

- KOLLEKTİF KİŞİLİKLERİN KURUMSALLAŞMASI
- SOSYOLOJİNİN TÜRKİYE'DE KURUMSALLAŞMA ALANLARI
- SONUÇ

Türkiye’de Sosyolojinin Kurumsallaşması

KOLEKTİF KİŞİLİKLERİN KURUMSALLAŞMASI

Sosyal hayat içinde kolektif kişiliklerin kurumsallaşma sürecini açıklayabilmek.

İnsan birlikteliklerinin temel birimleri sosyal kişiler ve farklı kurumsallaşma seviyelerindeki kolektif kişiliklerdir. Sosyal kişiler toplum içinde işgal ettikleri sosyal pozisyonlarda o pozisyonla bağlantılı rolleri oynayan kimselerdir. Karşımıza anne baba, kardeş, arkadaş, öğretmen, sürücü, sanatçı, memur, doktor, eczacı, satıcı, çiftçi gibi çeşitli rollerin oyuncularını olarak çıkarlar. Kolektif kişilikler ise kurumsallaşmış ya da kurumsallaşma yolunda adımlar atmakta olan sosyal yapılanmalardır. Kolektif kişilikler farklı kurumsallaşma seviyelerine göre sıralanırlar. Kurumsallaşma seviyesi en düşük olan kolektif kişilikler sosyal süreçlerdir. Daha sonra kolektif kişilik çeşitleri olarak karşımıza sosyal olgular, sosyal değerler, referans grubu ya da sirkülasyon ajanları gibi grup üstü birliktelikler ile kategori ve yığın gibi kurumsallaşabilir, birincil gruplar gibi yarı kurumsallaşmış ve en sonunda ikincil gruplar ve sosyal kurumlar gibi kurumsallaşmasını büyük ölçüde tamamlamış yapılanmalar çıkar.

Sosyal kişiler ve kolektif kişilikler sosyal hayata

- yapıp etmelerini,
- söz ve yazılarını,
- imge ve simgelemelerini sunarlar. Sözkonusu temel birimler sunumları aracılığıyla;
- birbirlerini etkiler,
- birbirleriyle etkileşime geçer,
- birbirleriyle ilişki kurarlar.

Sosyal kişiler arası veya sınırlı sayıda sosyal kişi ile herhangi bir kolektif kişilik arası etkileşim ve ilişki;

- doğrudan ve yüzyüze ise
- aynı ya da yakın bir mekânda sergileniyor ise
- kısa süreli bir zaman aralığında gerçekleştiriliyor ise karşımızda mikro boyutta bir sosyal ağ bulunuyor demektir.

Ama etkileşim ve ilişki;

- dolaylı ise
- geniş bir zaman ve mekâna yayılmış ise

- çok sayıda sosyal kişi ve/veya sosyal kişiler ile kolektif kişilikler arasında kuruluyor ise, o zaman mezzo, giderek makro ölçekte bir sosyal ağ ile karşı karşıyayız demektir.

Mezzo ve makro ölçekli ağlarda sunum ile sunucusu arası bağ zayıflamış, giderek kopmaya yüz tutmuştur. Sunum ve sunucusu arası bağın kopmaya başlamasıyla sosyal hayat da karmaşıklaşmaya başlar; sunumlar basit sosyal ağlardan kopar ve karmaşık dolaşım ağlarına dâhil olur. Sunumlar sunucularının özel alanlarındaki eylem (fiil/act) ve unsurlar olmaktan çıkar kamusal alanın edim (amel/agent) ve süreçleri haline gelir. İşte kurumsallaşma da sunumların sunucularından kopmasıyla, anonim muhataplar tarafından yeni değerlendirmelere konu edilmesiyle başlar. Sosyal süreçler tekil sosyal birimleri aşan eylemler dizisidir. Bu sebeptendir ki örneğin Bolu’nun Tekirler köyündeki toprağının verimi düştüğü için Ankara’ya göçüp apartman görevliliği yapan Mehmet Kaplan’ın yaşam öyküsünün analizi ile Ankara’nın kentleşme sürecinin analizi hem birbiriyle ilintili hem de birbirinden çok farklı dinamikler temelinde gerçekleştirilecektir. Mehmet Kaplan’ın göçü sosyal ağda mikro boyutta bir olay iken Ankara’nın kentleşmesi dolaşım ağında mezzo hatta makro ölçekte değerlendirilebilecek bir süreçtir. Kent ise bu sürecin sonunda ortaya çıkan bir olgudur.

Sosyal süreçler olguları, grup üstü birliktelik formlarını, giderek, kurumsallaşabilir, yarı kurumsallaşmış ve kurumsallaşmış yapıları besler. Bu sürecin son aşaması yeni bir kolektif kişiliğin ortaya çıkmasıdır. Kurumlar önceden belirlenmiş, toplum tarafından onaylanmış ve kendi içinde tutarlılık sergileyen, oldukça sürekli sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısı olarak tanımlanmaktadır. Kurumsallaşma ise bu tanımda geçen örüntü, rol ve ilişki yapısının önceden belirlenmesi, toplum tarafından onaylanması ve kendi içinde tutarlı hale getirilmesi sürecini ifade eder. Kurumsallaşma yönünde ilerleyen bir kolektif kişilikte birincil değil ikincil ilişki ağlarının kurulması, özel değil kamusal taleplerin gözetilmesi beklenir.

K İ T A P

Kurumlar ve kurumsallaşma için şu kaynağa bakabilirsiniz:

Fichter, J. (2009). Sosyoloji Nedir, (9. baskı) (Çev. Nilgün Çelebi), Ankara: Anı Yayıncılık.

Toplum adını verdiğimiz belirli bir insan birlikteliği formu;

- sunumlarımızın,
- etkileşim ve ilişkilerimizin etkilerinin,
- bunlar üzerindeki yorumların ve değerlendirmelerin içinde dolaşıma girdiği ağdır.

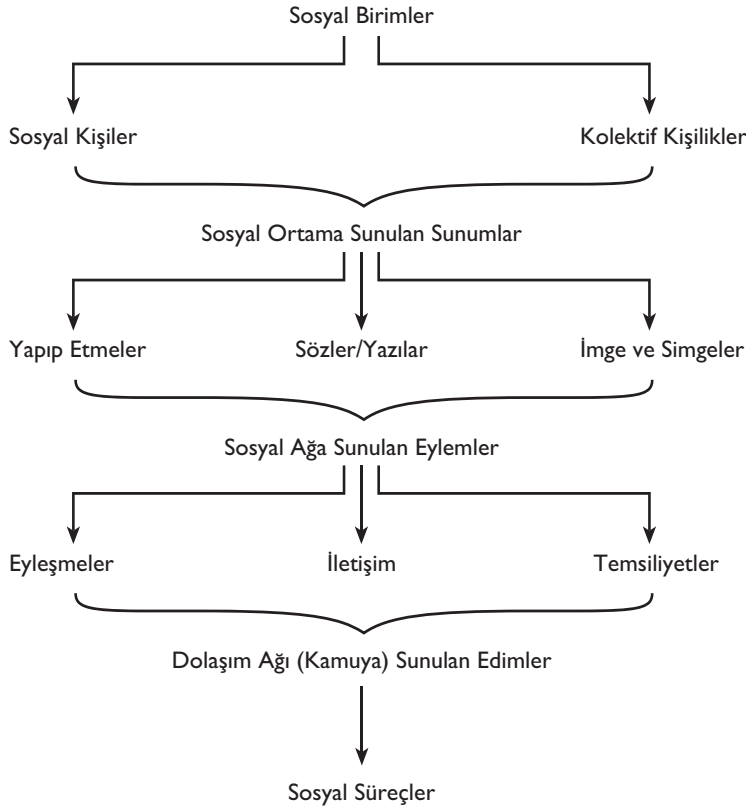
Bu dolaşım ağında sunumlarımız, etkileşim ve ilişkilerimizin etkileri; o sunumun ardındaki öznel niyetlerimize göre değil yürürlükte olan sosyal normlar doğrultusunda, o sunumun yol açtığı nesnel etkiye göre değerlendirilir. Dolaşım ağı (ya da toplum) öznel ve özel olanın nesnel ve genel hale dönüştüğü yerdir. Dolaşım ağı sosyal psikolojinin sustuğu, sosyolojinin konuşmaya başladığı yerdir. Kolektif kişilikler kurumsallaşma sürecini tamamlamış ya da tamamlama yolundaki yapılardır.

Sosyal hayata birer kolektif kişilik örneği olarak katılabilmeyi amaçlayan bilim dalları da bu kurumsallaşma süreçlerinden geçmek durumundadır. Bilimin uluslar arası niteliği, üstelik de saygıdeğer bir etkinlik olarak kendisine yüksek bir statü atfediliyor olması onun her toplumda aynı kurumsallaşma seviyesinde bulunması sonucunu doğurmaz. Kimi toplumlarda bazı bilim dalları daha çok diğerleri daha az kurumsallaşmıştır. Bu ünite de sosyoloji bilim dalının Türkiye’deki kurumsallaşması konu edilmektedir.

Sosyal hayatın temel birimleri ve aralarındaki bağlantılar konusunda daha geniş bilgiler için şu kaynağa bakabilirsiniz: Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji Notları*, Ankara: Anı Yayıncılık.

K İ T A P

Çizelge 3.1

Sosyal Hayatın Birimleri, Birimlerin Sunumları, Ortam ve Ağlar

SOSYOLOJİNİN TÜRKİYE’DE KURUMSALLAŞMA ALANLARI

Sosyolojinin Türkiye’deki kurumsallaşma alanlarını değerlendirebilmek.

Bir bilim dalının kurumsallaşma sürecini o bilimin kendini sunabileceği çeşitli alanları gözlemleyerek incelemek mümkündür. Bu alanların önde gelenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Kapağında o bilim dalının adını taşıyan kitapların yayımlanması,
- Kapağında o bilim dalının adını taşıyan dergilerin çıkarılması,
- Orta ve yüksek öğretim kurumlarında o bilim dalının adına ders açılması,
- O bilim dalının yüksek öğretimde bağımsız diploma veren bölüm halinde örgütlenmesi,
- O bilim dalının adına veya o dalda diploma sahibi olanların unvanlarına işaret eden derneklerin kurulması,
- O bilim dalının meslek olarak tanımlanması.

Bu alanların her biri aşağıda ayrı alt bölümler halinde ele alınmaktadır.

İlk Sosyoloji Kitaplarından Günümüze

Sosyoloji alanında Türkiye’de yayımlanmış ilk kitapları sıralayabilmek.

Kitaplar bir bilim dalının kurumsallaşmasının çok önemli bir alanını teşkil eder. Çünkü bilimsel kitapların o alanın bilgisine yetkin bir şekilde sahip olduğu kabul edilen bir yazar tarafından nisbeten kesinleşmiş kavramlar kullanılarak ve tutarlılık gösteren bilgilere dayanılarak yazılması beklenir. Bu sebeptendir ki bilimsel bir kitap başlı başına bir kurumsallaşmış kişilik arz eder.

Bir bilim dalında kitap yayımlanması o bilim dalında bir’den fazla gelişmenin olduğunu gösterir. Bunlardan ilki; o dalda kitap yazılmasına yetecek miktarda bilgi birikiminin bulunmasıdır. İkincisi; o dalda kitap yazacak bilgi birikimine sahip uzman kişilerin yetişmiş olmasıdır. Üçüncüsü; o bilim dalının bilgisini edinmek isteyen bir kitlenin mevcut olduğunun varsayılmasıdır. Dördüncüsü; o bilim dalının bilgisini öğrenmek isteyenlerin sayısının kitabın yayıncısına maddi kazanç sağlamaya yetecek ölçüde yüksek olduğunun hesaplanmasıdır. O bilim dalının bilgisini merak eden bir okur kitlesinin olabileceği düşünülmektedir ki o alanda kitap yayımlanmış olsun.

Sosyoloji bilim dünyasına tanıtıldığı ilk yıllardan itibaren Türkiye’de ilgi görmüş olan bir bilgi gövdesidir. Ne var ki sosyolojiye gösterilen bu ilgi saf bir entelektüel ilgi olmanın dışında, belki ondan da çok, siyasi yönü güçlü bir ilgidir. Sosyolojiye merakların odaklandığı dönem olan 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti’nin entellektüelleri siyasi olarak da aktif bir konumda idiler. Toplumu tanımayı toplumu dönüştürmek için de istemekte idiler. Açık ki, Osmanlı Devleti’nin entelektüelleri ve yöneticileri toplumun yapısının nasıl olduğu, işleyiş mekanizmasının nasıl bir düzen sergilediği, giderek toplum hayatında istenmeyen durumlarla nasıl başa çıkılabileceği gibi soruların cevabının sosyoloji tarafından verilebileceği umuduyla sosyolojiye ilgi duymuşlardır. Osmanlı döneminde gözlemlenen bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Sosyolojinin toplum üzerine söz söyleyen bir bilim dalı olması özellikle toplumu değiştirmek, hatta dönüştürmek isteyenlerin sosyolojiye yönelmelerinde etkili olmuştur. Okur kadar yazarların da benimsediği bu ilgi sosyoloji alanında yayınların içeriğini de etkilemiştir. Sosyoloji bilgisinin dolaşıma girmesini, öğrenilmesini, üzerinde konuşulmasını, giderek topluma yön vermek isteyenlerin ortak dili olmasını temin edecek ilk kanal kuşkusuz yayın hayatıdır. Bu noktada, yayımlanan kitapların sosyoloji için mi yoksa toplumu dönüştürmek için mi yazıldığını ayırt etmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu ayrımı yapabilmeyenin bir yolu kitabın kapağında “Sosyoloji” kelimesinin bulunup bulunmadığına bakmaktır.

Sosyoloji Türkiye’nin entelektüel ve siyasi hayatına çeviri yoluyla girer. Türkiye’de başlığında “sosyoloji” yazan ilk kitap, Fransızca’dan Türkçe’ye yapılmış bir çeviridir. Kitabın yazarı Emile Bougle’dır. Kitabın orijinal adı “Qu’est ce que la sociologie”dir. Bu kitap çevirisi 1912 (1328) yılında İstanbul’da yayımlanmıştır. Kitabın Türkçe’deki adı “İlm-i İctimai Nedir?”dir. Kitabı Türkçe’ye çeviren kişinin adı Mustafa Suphi’dır. Kitap “Mürettibin-i Osmaniyye Matbaası”nda basılmıştır (Toprak, 1988: 17). Kitap, Osmanlıca alfabeyle yazılmıştır.

Hilmi Ziya Ülken; Türkçe olarak yayımlanmış, başlığında “sosyoloji” yazan ilk telif kitabın adının “Sosyoloji” olduğunu yazar. Ona göre bu kitap 1911 yılında Ma-

Mustafa Suphi 1882 yılında Türkiye’nin Doğu Karadeniz sahilinde yer alan Giresun şehrinde doğmuştur. Yine Doğu Karadeniz kıyısında bir şehir olan Trabzon açıklarında 28/29 Ocak 1921 gecesinde boğularak ölmüştür. Mustafa Suphi’nin içinde bulunduğu botta kendinden başkaları da vardır. Bot, kim oldukları hâlâ bilinmeyen kişilerce batırılmıştır. Mustafa Suphi Türkiye Komünist Partisi’nin kurucusu ve ilk genel başkanıdır. Suphi Ethem ise doktordur. Ülken, Suphi Ethem’in sosyalist fikirlerle sahip olduğunu yazmaktadır (1979: 201).

nastır’da yayımlanmıştır. Yazarı Suphi Ethem’dir (Ülken, 1979: 174). Ama söz konusu kitabın herhangi bir nüshasına bugüne kadar ulaşılamadığı için Ülken’in verdiği bu bilgiyi ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

Türkçe’deki ilk sosyoloji ders kitabı ise Ziya Gökalp tarafından yazılmıştır. Bu kitap Ziya Gökalp’in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde (Darulfünun Edebiyat Şubesi) verdiği derslerin metnidir. Kitabın adı: “İlm-i İctimai” dir. Yayımlı yılı 1913’tür (Rumi 1329). Kitap 64 sayfadır. Kitabın yayım yeri İstanbul’dur. Yayımcısı Darulfünun-i Osmanî Edebiyat Şubesi’nden Hamit Sadi Selen’dir. Kitap Türkçe’dir ama Osmanlıca alfabeyle yazılmıştır. Kitap taşbaskısıdır. Kitabın ilk konusu “İlm-i İctima’ın Tarihi Durkheim’dan” başlığını taşır (Toprak, 1988: 16).

Birinci Dünya Savaşı ve ertesinde gelen Kurtuluş Savaşı tüm bilimsel etkinliklerde olduğu gibi sosyoloji için de bir gerileme değilse bile bir duraklama döneminin yaşanmasına sebep olmuştur. Savaşlardan sonra kurulan Cumhuriyet yönetiminde de sosyolojiye duyulan ilgi devam etmiştir. Bunun kanıtlarından biri Mehmet İzzet’in Hesse ve Gleyse adlı yazarlardan yaptığı çevirinin yayım yılının 1923 olmasıdır. Bir diğeri Milli Eğitim Bakanlığı’nın 1926 yılından itibaren liselerde Sosyoloji dersinin okutulmasını öngören karardır. Talim Terbiye Kurulu’nun 25.4.1927 tarihli kararı ile yazarları N. Sadık Bonafos olarak ifade edilen “İctimaiyat” adlı kitap liselerde okutulmaya başlanan ilk kitaptır. Burada geçen N. Sadık’ın Necmettin Sadık (Sadak) olduğu kesindir. Bonafos ise bir yabancıdır. Bu kitabın aslı Bonafos tarafından yazılmış fakat içeriği Necmettin Sadak tarafından Türkiye’ye uyarlanmıştır. Liselerde okutulan diğer bir kitap 5.10.1930 tarihli Talim Terbiye Kurulu kararı ile basılmış olan ve M. Servet tarafından yazılan “Felsefe ve İctimaiyat”tır. Talim Terbiye Kurulu’nun onay verdiği diğer bir kitap C.B. ve J.R. adlı yazarlardan Kazım Nami Duru tarafından çevrilen “Sosyolojinin Unsurları”dır. Talim Terbiye Kurulu’nun 1943 yılında onayladığı “Toplumbilim” adlı kitap ise doğrudan Necmettin Sadak’ın adını taşımaktadır. Daha sonra 1947 yılında Hatemi Seniğ Sarp’ın “En Son Programa Göre Toplumbilim (Sosyoloji)” ve Hazım Berge’nin “Sosyoloji” başlıklı kitaplarının liselerde okutulmasına onay verildiğini görmekteyiz. Talim Terbiye Kurulu’nun 1952 yılında onayladığı Nurettin Topçu’nun “Sosyoloji Lise 3”, 1954 yılında onayladığı Kazım Baykal’ın “Sosyoloji Lise 3,” 1957 yılında onayladığı Osman Pazarlı’nın “Sosyoloji Lise 3. Sınıf” adlı kitaplarını ilerleyen yıllarda diğer kitaplar izlemiştir. (Çelebi,1999a).

Kitabın yazarı Ziya Gökalp 23 Mart 1876’da Diyarbakır’da doğmuştur. 25 Ekim 1924’te İstanbul’da ölmüştür. Ziya Gökalp çocukluğunda ve ilk gençliğinde iyi bir eğitim almıştır. Meslek olarak seçtiği veterinerlik eğitimi yarım bırakmıştır. Gökalp Osmanlı Devleti’nin yıkılması ve yerine Türk milliyetçiliğine dayalı yeni bir devletin kurulması için mücadele veren İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkez komitesi üyesidir. Aşağıda görüleceği gibi Ziya Gökalp, İstanbul Üniversitesi’ndeki Sosyoloji Kürsüsü’nün de kurucusudur. Gökalp Sosyoloji Kürsüsü’ndeki derslerine 30 Ocak 1919 tarihine kadar devam etmiştir. Gökalp 30 Ocak 1919’da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörler Odası’nda iken, Ermeni olayları gerekçe gösterilerek İngiliz askerleri tarafından tutuklanmıştır. Önce Limni sonra Malta adasına gönderilir. Gökalp, hakkındaki suçlamaların geçersizliğini ispat ederek ülkeye döner ama akademiye dönmez (Kaçmazoğlu, 2003: 52, 57-58).

İlk sosyoloji kitapları neden sosyoloji bilimini tanıtıcı niteliktedir?

Geçmişten günümüze üniversitelerde ders veren öğretim üyelerinin yayımladıkları kitaplara bakıldığında yoğunlaşılan konuların Sosyolojiye Giriş, Sosyoloji Tarihi, Sosyal Bilimler Metodolojisi gibi Genel Sosyoloji ve Metodoloji ile ilgili alanlarda olduğu gözlenmektedir. Aile, Eğitim, Suç, Din, Kültür, Bilgi, Göç, Kent, Gelişme, Kadın, Gençlik, Yaşlılık gibi alanlarda yayımlanan kitapların sayısı 1960-1980 arasında yavaş bir seyir izlemiş, 1980’den bu yana hızlı bir artış sergilemiştir.

Günümüzde sosyoloji kitaplarının yayımlanması üniversiteler veya özel yayınevleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Özel yayınevlerinin pazarlama imkânlarının genişliği kitapların okurlara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak, bu durum saf entelektüel kaygılarla yazılmış kitapların değil fakat sokaktaki vatandaşın ilgisini çekeceği varsayılan kitapların piyasada dolaşıma sunulmalarına yol açmaktadır. Bu ise bir yandan sosyolojik bilginin vulgarize edilmesi tehlikesini yanında taşıyan bir yandan da sosyolojik bilginin dolaşım ağına dâhil olarak kamusallaşması-

na, yeni değerlendirmelere ve yorumlara tabi tutulmasına yol açmaktadır. Sosyolojik bilginin kitlelerce paylaşılması, giderek bilimin günlük hayatın içine bir dönüş-türücü dinamik olarak girmesine yol açabileceği için olumlu bir gelişmedir.

İlk Sosyoloji Dergilerinden Günümüze

Sosyoloji alanında Türkiye’de yayımlanmış ilk dergileri sıralayabilmek.

Kitap belli bir alandaki yerleşik bilgiyi okuyucusuna aktaran bir araçtır. Kitaplardaki bilgiler nispeten paylaşılmış, benimsenmiş, yerleşiklik kazanmıştır. Dergiler daha farklı bir işleve sahiptir. Dergilerdeki makaleler o alandaki en yeni bilgileri sunar. Bu bilgi sunumları okurlar tarafından benimsenebilir, benimsenmeyebilir veya okur tarafından yazarın niyetinden daha farklı yorumlara uğratılabilir. Derginin bir sonraki sayısında o makale üzerine farklı açılardan yazılmış yeni makaleler yayımlanabilir. Dergiler bilgilenme kadar tartışma zeminleridir de. Yeni düşünceler dergilerde yayımlanarak dolaşıma sokulur. Dergi makalelerinde sunulan düşünceler okurlar tarafından değerlendirilir, eleştirilir, gerekirse yeni düşüncelerle beslenir, değiştirilir, geliştirilir. Dergiler yoluyla dolaşım ağına sokulan, kamusallaştırılan bilgiler, dergi okurunun ya birebir gerçek hayattan edindiği deneyimleriyle karşılaştırılır ya da eğer okur bir meslektaş ise bu kez akademik kaygılarla yeni baştan değerlendirilir. Sonuçta, o makalede ileri sürülen tez hayatın gerçekleri ve alanın uzmanları tarafından ya bir yana bırakılır ya da o bilim dalının bilgi dağarcığının güvenilir düşünceleri, kavramları, açıklamaları arasına dâhil edilir. Bu nedenledir ki dergiler bilim dünyasının son derece canlı ortamlarıdır.

Bu genel değerlendirme ışığında Türkiye’deki sosyoloji dergilerine baktığımızda tarih içinde nasıl bir gelişme çizgisi izliyoruz?

Öncelikle belirtelim ki, sosyoloji düşünce hayatımıza kitaptan önce dergiler yoluyla girmiştir. Her ne kadar *Servet-i Fünun*, *Meşveret*, *Fecri Atı* dergilerinin bazı sayılarında sosyoloji ile ilgili bazı makaleler yayımlanmış ise de kapağında sosyoloji kelimesi olan ilk derginin adı “Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası”dır. Dergi 1908-1911 yılları arasında yayımlanır. Dergiyi çıkaranlar: Ahmet Şuayp, Mehmet Cavit ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı)’dır. Derginin yayım yeri İstanbul’dur. Dergi 27 sayı yayımlanmıştır.

İçinde sosyoloji makaleleri olan ikinci dergi “Bilgi Mecmuası”dır. Dergi, Türk Bilgi Cemiyeti’nin yayımıdır. Yayım yılı 1914’tür. Dergi İstanbul’da yayımlanmıştır (Toprak, 1987: 247-254).

Sosyoloji makaleleri yayımlayan üçüncü dergi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü’nün yanı sıra 1915’te kurulan “İctimaiyyat Darülmesai-si” nin yayını olarak yayımlanan “İctimaiyyat Mecmuası”dır. Günümüzde “Sosyoloji Dergisi” adıyla ve yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarafından yayımlanan bu dergi, bugüne kadar, araya bazı boşluklar girse de, yayımlanmayı başarabilen en köklü sosyoloji dergisidir. Dergi 1917 yılı Nisan ayında yayımlanmaya başlamıştır. Yayımcısı Ziya Gökalp’tir. Derginin Osmanlıca alfabeyle yayımlanan ilk altı sayısı 1997 yılında Latin alfabesiyle yeniden basılmıştır (Me-riç-Yazan, 1997: viii).

1919-1920 yılları arasında altı sayı çıkarılabilen “Mesleki İctimai” adlı dergi ise aynı adlı Derneğin yayını olarak Mehmet Ali Şevki tarafından yayımlanmıştır. İstanbul’da yayımlanan bu dergide monografiler yayımlanmıştır. (Sencer, 1088: 34).

Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası’nı çıkaranlardan Ahmet Şuayp 1876 yılında İstanbul’da doğmuş ve 1910’da İstanbul’da ölmüştür. (Ahmet Şuayp’ın ölüm tarihi tartışmalıdır). Ahmet Şuayp İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Aynı yerde profesör olarak çalışmıştır. Hukuk ve Edebiyat Fakültesi öğrencilerine Sosyoloji dersleri vermiştir. Ahmet Şuayp sosyolojinin tüm bilimlerin başı ve hepsinin özeti olduğu düşüncesindedir. Mehmet Cavit maliyeci, Rıza Tevfik ise felsefecidir.

“İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi” arkasında İstanbul Üniversitesi’nin adının bulunduğu, dolayısıyla kurumsal kimliği güçlü bir dergidir. Kurumsal kimliği onun kadar güçlü olmamakla birlikte sağlam içeriği ile sosyoloji dünyamızda uzun yıllar yaşamasını sürdürmüş bir diğer dergi ise İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun şahsi çabalarıyla yayımlanmıştır. Bu derginin adı önceleri “İş” iken sonradan “İş ve Düşünce” olmuştur. Derginin ilk sayfasında kuruluş yılı olarak 1934 yazmaktadır. Dergi Türkiye Harsî ve İctimaî Araştırmalar Derneği tarafından yayımlanmıştır. Ancak ilerleyen yıllardaki sayılarda dernek adı kalkmış onun yerine sadece “Türkiye İktisadî ve İctimaî Araştırmalar Mecmuası” ibaresi yazılmıştır. Kurumsal kimliği olan bir diğer dergi ise yine İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi tarafından yayımlanan “Sosyoloji Konferansları”dır. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi tarafından iki yılda bir yayımlanan bu çalışma konferans tebliğlerinden oluşmaktadır.

Sosyoloji alanında yayımlanan dergilerin meslektaşlara mı yoksa tüm bir kamuya mı seslenen dergiler olması sosyolojinin kurumsallaşmasına daha çok katkıda bulunur?

SIRA SİZDE

2

Bu dergilerin yanı sıra günümüzde bazı üniversitelerin Sosyoloji Bölümleri’nin yayımladıkları dergiler de vardır. Kurumsal destekten çok akademisyenlerin kendi çabalarıyla çıkardıkları bu dergiler arasında Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün çıkardığı “Sosyoloji” (“Seminer” adı ile yayına başlamıştır), Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün on-line çıkardığı “Sosyolojik Araştırmalar Dergisi” sayılabilir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nün çıkardığı “Sosyoloji” dergisi kapanmıştır. Bunların dışında başlığında sosyoloji kelimesi bulunmamakla birlikte çeşitli üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitüleri veya Edebiyat Fakülteleri tarafından çıkarılan kurumsal kimlikli dergilerde Sosyoloji Bölümleri’nin elemanlarının makaleleri yayımlanmaktadır. Üniversiteler dışında özel yayınevleri tarafından “Toplum,” “Toplum Bilim” gibi adlarla yayımlanan saygın dergiler de bulunmaktadır. Alanın önde gelen bir diğer dergisi Sosyoloji Derneği tarafından 2002 yılından beri hakemli olarak yayımlanan “Sosyoloji Araştırmaları Dergisi”dir. “Sosyoloji Araştırmaları Dergisi” günümüzde on-line olarak yayımlanma aşamasındadır.

İlk Sosyoloji Derslerinden Günümüze

Sosyolojinin Türkiye’de orta ve yüksek öğretim ders programlarına girişini açıklayabilmek.

Eğitim tarihi araştırmacısı Osman Ergin’e göre İstanbul Üniversitesi Genel Edebiyat Şubesi’nde 1908 yılında İlm-i İctimai dersi programa konulmuş ancak bütçe yetersizliği nedeniyle bu ders verilememiştir (1941: 1011-1012). Türkiye’de ilk sosyoloji dersinin ne zaman ve kimin tarafından verildiği tartışmalıdır (Çelebi, 2005: 76). Ölüm tarihi 1910 olarak kabul edilirse, İstanbul Üniversitesi’ndeki ilk sosyoloji dersinin, Fındıkoğlu’nun “İş ve Düşünce” dergisinin 254. sayısında belirttiği üzere, Edebiyat Fakültesi içinde 1910 yılında Ahmet Şuayp tarafından verildiği ortaya çıkar. Dersin adı: “İlm-i Cemiyet” dir. Ancak, Ahmet Şuayp Hukuk Fakültesi’nin hocasıdır. Ahmet Şuayp’ın verdiği bu ders günümüz ölçüleri içinde bir servis dersi olarak değerlendirilebilir. Ahmet Şuayp’ın ölümünden sonra Sosyoloji Kürsüsü ku-

ruluncaya kadar geçen sürede sosyoloji dersinin kimin tarafından verildiği noktası tartışmalıdır. Erişçi, sosyoloji dersinin 1913 yılında verildiğini yazmaktadır (1942). Öte yandan, Kafadar bu dersin Ziya Gökalp tarafından verildiğini belirtmektedir (1998). Yukarıda değinilen ilk sosyoloji ders kitabı Ziya Gökalp’in verdiği bu derslerin bir derlemesi olarak basılmıştır. Kaçmazoğlu, Türkiye’de ilk sosyoloji dersinin orta öğretimde lise seviyesinde verildiğini belirtmektedir. Ders Ziya Gökalp tarafından 1911/1912 yılında o zaman Türkiye sınırları içinde olan Selanik’teki İttihat ve Terakki Sultaniyesi’nde verilmiştir (Kaçmazoğlu, 2003: 51-52).

Gökalp 1915-1919 yılları arasında “İçtimaiyat ve Tatbikat” derslerinde “Aile ve Hukuk İçtimaiyat”; “Tarih-i Eryan” dersinde “Totemizm” konularını anlatmıştır. Bu dönemde öğrencisi Necmeddin Sadık (Sadak) “Din ve Siyaset”, “Ahlâk ve Siyaset”, “Macchiavelli”, “Cemiyete Hakim Olan Akaid-i Ahlâkiye”, “Saint Simon”, “Nazariyat-i İktisadiye”, “Montesqueiu”, “Voltaire”, “Ansiklopedistler”, “Rousseau” konularını anlatmıştır (Yalvaç, 1985: 59-60). Gökalp’in 30 Ocak 1919’da tutuklanmasından sonra Kürsü’nün başına Necmettin Sadık (Sadak) geçer, Kürsü’yü 1927 yılına kadar yönetir (Ülken, 1979: 306). Necmeddin Sadık 1921-1922 akademik yılında “İçtimaiyat” dersinde “Sosyalizm, Komünizm, Sosyoloji” konularını anlatır. Necmeddin Sadık 1923-1924 akademik yılında “İçtimaiyat” dersinde şu konuları anlatır: “İçtimaiyatta Usul”, “İktisadî İçtimaiyat”, “Siyasî İçtimaiyat”, “Hukuk İçtimaiyatı”, “Ahlak, Din ve Sanat”. Önceki yıllarda ahlak ile ilgili dersler vermiş olan diğer bir öğretmen Mehmet İzzet ise bu akademik yılda “Millet Nazariyeleri ve Milli Hayat”, “İçtimai Hayatta Cürüm ve Ceza”, “Mesuliyet, Sıdk, Dürüstlük” konularında dersler vermiştir. Sömestre düzeninde verilen bu ders dönemindeki programda Öğrencilerle Görüşme Saatleri de belirtilmektedir.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü’nün ilk yabancı konuk profesörü 1924 yılında gelen Fransız sosyolog Celestine Bougle’dir. Bougle Kürsü’de bir seri konferans verir. Eski derslere ek olarak, 1929-1930 akademik yılında Orhan Saadetdin adlı bir öğretmen “Simmel Sosyolojisi” konusunda ders verir (Yalvaç, 1985: 61-64).

Günümüzde Sosyoloji Bölümleri’nde okutulan dersler ilk yıllarla karşılaştırılamayacak ölçüde çeşitlenmiş, öğrencilere daha yoğun bir sosyolojik bakış açısı, bilgi ve beceri kazandırmaya yönelik bir içerik kazanmıştır. Sosyoloji Bölümleri’nde okutulan dersler ile sosyolog unvanı ile mezun olan gençlerin çalışma alanları arasında yakın bir bağın bulunacağı açıktır. Sosyoloji bilgisi topluma kitaplar, dergiler kadar mezun olan gençlerin çalıştıkları yerlerde sunacakları bilgi ve becerileriyle de ulaşacaktır. Sosyolojik bilginin kamusallaşması, paylaşılabilmesi, kamuda tanınabilir, kamunun taleplerine cevap verebilir duruma ulaşması halinde;

- birey olarak sosyologların,
- meslek olarak sosyologluğun,
- bilim dalı olarak sosyolojinin de statülerinin yükseleceği açıktır. Sosyoloji ve sosyologların atfedilen statülerinin düşüklüğünden yakınmak yerine başarılan statülerini yükseltmek için atacakları ilk adımlardan biri Sosyoloji Bölümleri’nde verilen eğitimin niteliğinin sorgulanmasıdır. Bu yönde verilecek çaba sosyolojinin kurumsallaşmasının önemli bir dönemecini teşkil edecektir.

İlk Sosyoloji Bölümlerinden Günümüze

Türkiye’deki üniversitelerde kurulan ilk sosyoloji bölümlerini değerlendirebilmek.

Bir bilim dalının üniversite yapılanması içinde “Bölüm” olarak yer alması o dalın kurumsallaşmasının çok önemli bir adımıdır. Çünkü bağımsız bölüm olunması o bilim dalının özgün bir bilgi ve beceri alanı olduğunun üniversite yapılanması içinde kabul edildiğine işaret eder. Kurumsallaşma açısından bağımsız olmak istenilen bir özelliktir.

Türkiye’deki üniversitelerde Sosyoloji Bölümleri günümüzde Edebiyat, Fen-Edebiyat Fakülteleri bünyesinde açılabilir. Bazı özel ve vakıf üniversitelerinde ise İnsanî Bilimler Fakültesi çatısı altında yer aldığı gözlenmektedir. 2547 sayılı yasa ile getirilen bu düzenlemeden önce Sosyoloji Bölümleri Sosyal Bilimler, Sosyal ve İdarî Bilimler, Edebiyat gibi adları olan Fakültelerin çatısı altında açılabilir. (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 22 Haziran 1935 gün ve 2795 sayılı kanunla kurulmuş olduğu için adı her zaman aynı kalmaktadır).

Üniversitelerdeki Bölüm örgütlenmeleri oldukça yenidir. Bölümler Anglo Saxon ülkelerin üniversite düzenlerinde temel birimlerdir. Daha önceden Bölüm değil ama 19. yüzyıl Kıta Avrupası ülkelerinin üniversite düzeninde karşılaştığımız ve Kürsü adıyla anılan bir yapılanma bulunmaktaydı. Kürsüler akademik açıdan bağımsızlığı olan ancak idari açıdan bir ya da birden fazla bilim dalı ile birlikte düşünülen birimlerdir.

Türkiye’deki üniversite yapılanması içinde sosyoloji bilimi ilk önce Kürsü olarak kurulmuştur. İlk Sosyoloji Kürsüsü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü içinde tesis edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü’nü 1914 yılında Ziya Gökalp kurmuştur (Coşkun, 1991: 14). Yukarıda Ahmet Şuayp’ın da sosyoloji dersi verdiği belirtilmişti. Bir konunun “Ders” olarak okutulması ile o konu için bir Kürsü kurulması arasında büyük fark vardır. Kürsü akademik bir birimdir; Kürsü adı mezuniyet diplomasında yazılır. Bu sebeple, “İlk Sosyoloji Kürsüsü Edebiyat Fakültesi içinde kurulmuştur” diyoruz. Türkiye’de bugün üniversitelerde “Kürsü” yoktur, “Bölüm” ve Bölüm’e bağlı “Anabilim Dalları” vardır.

Felsefe Bölümü’nden bağımsızlaşan ilk Sosyoloji Bölümü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’dür. Yıl: 1961 (Yalvaç, 1985: 71). Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü ise doğrudan doğruya bağımsız bölüm olarak kurulan ilk Sosyoloji Bölümü’dür. Bu Bölüm 1964 yılında kurulmuş, 1965 yılından itibaren de lisans öğretimine başlamıştır. Türkiye’nin üçüncü Sosyoloji Bölümü Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde kurulmuştur. Ege Üniversitesi’nde 1976 yılında kurulan Sosyal Bilimler Fakültesi Davranış Bilimleri Bölümü içinde açılan sosyoloji programı 7.5.1979 tarihinde bağımsızlaşarak Sosyoloji Bölümü adını almıştır. Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde sosyoloji eğitimi ise Sosyal Bilimler Bölümü içinde 1965 yılından sonra faaliyete başlamıştır; bağımsız bölüm oluşunun tarihi 1982’dir. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü de Sosyal Bilimler Bölümü içinde kurulmuş ve 1982 yılında bağımsız bölüm halinde örgütlenmiştir.

1982 tarih ve 2547 sayılı Yükek Öğretim Kanunu uyarınca kurulan Sosyoloji Bölümlerinden biri de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü’dür. Ancak, her ne kadar Bölüm’ün kuruluş tarihi yeni olsa da aslında

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesi içindeki sosyoloji öğretim tarihi oldukça geriye gider. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü içinde 1939-1940 akademik yılında önce bir ders olarak açılan sosyoloji’ye 1940-1941 akademik yılında Ders Şubesi, 1948 yılında Kürsü, 1982’de ise bağımsız Bölüm statüsü verilmiştir (Çelebi, 1999b: 1-16).

Günümüzde Türkiye üniversitelerinin yarısından fazlasında Sosyoloji Bölümü bulunmakta olup bu sayı hızla artarken bir yandan bu Bölümlerin yüksek lisans ve doktora programları da faaliyete geçmektedir. Bir bilim dalında açılan Bölüm sayısının ve o Bölüm’de öğrenim gören öğrencilerin sayılarının artması olumlu bir gelişmedir. Çünkü böylelikle gerek toplumun yüksek öğrenim gören nüfusunun sayısı artmakta gerek o bilim dalı üzerinden bilimsel bilginin geniş kitlelere ulaşmasının yolu açılmış olmaktadır. Eğitilmiş nüfusa sahip olmak, genelde bilimsel daha özel olarak da sosyolojik bilgi ile donanmış bir iş gücü havuzuna sahip olmak her toplum için istenilen ve özenilen bir durumdur. Bu açıdan ülkede gerek yeni üniversitelerin gerek yeni Sosyoloji Bölümleri’nin açılmaları eleştirilecek değil desteklenecek gelişmelerdir. Ancak Türkiye’deki Sosyoloji Bölümleri’nin akademik yapılanma içindeki kurumsallaşma hızları ile kamuya sundukları sosyolojik bilginin miktarı ve niteliği arasında bir açıklığın bulunduğu da ayrı bir gerçektir.

SIRA SİZDE

Sosyoloji Bölümlerinin sayısal artışı onların kurumsallaşmalarının göstergesi sayılabilir mi?

Kamuya sunulan sosyolojik bilginin miktarındaki yetersizlik iki nedenden kaynaklanabilir: Ya üretilen bilgi miktarı sınırlıdır ya da üretilen bilginin topluma sunulmasını temin edecek sirkülasyon ajanları (yazılı ve görsel medya, yayın dünyası, kamuya açık bilimsel toplantılar gibi) sınırlıdır. Kamuya sunulan bilginin niteliğiyle ilgili sorun ise karşımıza kamuya sunulan bilginin kamunun o bilgiyle ilgilenen, o bilgiye gerek duyan kesiminin beklentileri ile uyumlu olmaması halinde çıkar. Kamu, kendisine sunulan bilgiyi, o bilgi gereksinimlerine cevap teşkil etmediği sürece görmeyecek, işitmeyecektir. Dolayısıyla, o bilgi kamuda paylaşılmayacak, üzerinde değerlendirme yapılmayacak, dolaşım ağına dâhil edilmeyecektir. Bu, bölüm olarak yapılanmak suretiyle kurumsallaşma açısından önemli bir adım atmış olan sosyolojinin meslek olarak kurumsallaşmasının önünde önemli bir engeldir. Bu durum sosyologların kamuya ne tür bilgiler sundukları sorusunun sorulmasına yol açar.

Öncelikle, kamuda dolaşıma giren sosyolojik bilginin Türkiye dışı ülkelerde üretilmiş olan bilgi olduğu gözlenmektedir. Kuşkusuz, bilim evrensel bir etkinliktir ve bir bilim dalında üretilen bilgilerin herhangi bir sınırlama ile karşılaşmaksızın dünyanın her yöresine yayılmasının desteklenmesi gerekir. Ancak, surası da bir gerçektir ki sosyolojik bilgi, içinde üretildiği toplumun özellikleri ile yakından bağlantılı olan bir bilgidir. Dolayısıyla, ülkemizde sosyolojik bilginin dolaşıma girmesinin önündeki engellerden birinin kamuya sunulan bilginin, o kamunun gerçekleriyle yeterince bağlantılı olmamasından kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Kuşkusuz bilimsel bilgilerin kültür bağımlı olmaktan çıkartılması tamamen mümkün olmasa bile bir dereceye kadar mümkündür. Bu, o bilgilerin soyutlaştırılmasıyla gerçekleştirilebilir. Ama soyutluk seviyesi çok yüksek olan bilgilerin somut durumların analizi için kullanılmaları gerektiğinde adım adım yeniden gerçek hayatın içine dönmek gerekecektir. Dönülen yer bilginin içinde üretildiği toplum ise sorun yoktur. Ancak farklı bir toplum sözkonusu ise, o zaman bilgi ile hayatın uyumsuzluğu sorunuyla yüz yüze gelmek kaçınılmaz olur. Bir başka ifade ile bilgi

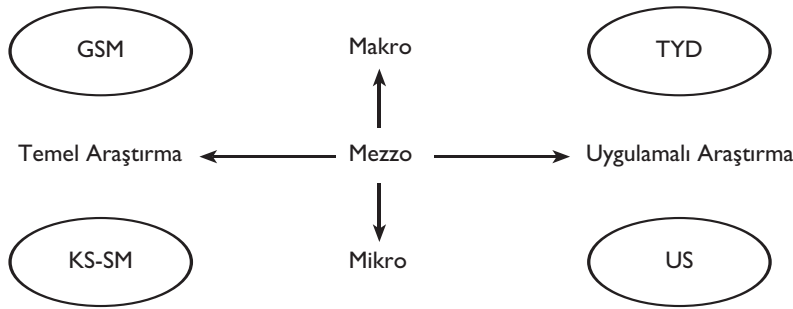
içinde üretildiği toplumun ve kültürün izlerinden arınacak ölçüde soyutlanmış bile olsa yine de bu bilginin bir başka toplumun dolaşım ağına üzerinde hiçbir uyarılama yapılmaksızın dâhil edilmesi doğru bir metodolojik tavır değildir. Bu ise bizi genelde Sosyoloji Bölümleri’nin Anabilim Dalı yapılanmalarına özelde de Temel ve Uygulamalı Bilim anlayışlarının Sosyoloji içindeki önemine getirir.

Türkiye’deki Sosyoloji Bölümleri şu Anabilim Dalları’ndan oluşmaktadır:

- Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı
- Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı
- Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı
- Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı
- Sosyometri Anabilim Dalı

Anabilim dallarının tanımlanması ve içeriklerinin belirlenmesi 1994 yılında Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün girişimiyle başlatılan çalışmalar sonunda gerçekleştirilmiştir. Bu ayrımda şu iki ayrı eksen birbiriyle çaprazlanmaktadır:

- Birinci eksen, sosyoloğun sosyoloji yapma tarzına işaret eder.
- İkinci eksen, sosyolojinin boyutlarına işaret eder.

Kısaltmalar:

GSM: Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı

TYD: Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı

KS-SM: Kurumlar Sosyolojisi ve Sosyometri Anabilim Dalı

US: Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı

Çizelge 3.2

Sosyoloji
Bölümleri’nin
Anabilim Dalları’nın
Topolojik Dağılımı

Burada “sosyoloji yapma tarzı” derken kast edilen, sosyoloğun Temel Araştırma mı yoksa Uygulamalı Araştırma mı yapmaya yöneldiğidir.

Temel Araştırmalar kavram-kuram üretimine yönelen araştırmalardır. Uygulamalı Araştırmalar ise politika-üretimine yönelen araştırmalardır. Kavram-kuram üretimini hedefleyen sosyolog için öncelikle önemli olan, yaşanan hayatı tutarlı ve tutunumlu kavramlar kullanarak zihinde yeni baştan kurabilmek ve sonra da bu kurguyu sözle ifade edebilmektir. Zihindeki bu yeniden kurulum için sadece mevcut kavramlar arasında yeni bağlantılar oluşturmak yetmez. Zira dış dünya sürekli değişmekte, dönüşmekte, genişlemektedir. Dış dünyanın yeniliklerinden beslenemeyen zihin kurur, kabuklaşır. Bu nedenle kavram-kuram yönelimli Temel Araştırmalar’ın sürekli yeni verilerle beslenmesi gerekir. Bu nedendir ki bilimsel bilginin kuramsal ve görgül bilginin birleşmesiyle ortaya çıktığı iddia edilir.

Uygulamalı Araştırma yapmayı hedefleyen sosyoloğun toplum yaşayışı içinde karşılaşılan sorunların tespiti ve çözümü konusunda yol gösterici olması, bu sorunların çözümü için politikalar önermesi beklenir. Bu ise, Temel Araştırma ile üretilen bilimsel bilginin mevcut sorunun çözümü için dönüştürülerek kullanılması yo-

luyula gerçekleştirilir. Politika-yönelimli sosyolog temel bilim alanında üretilen bilimsel bilgiyi sorun alanına taşımakla, sorunun çözümünde bir araç olarak kullanmakla, dolayısıyla bilgiyi hayata uygulamakla, aplaye etmekle yükümlüdür. Politika-üretimi etkinliğı, kamusal kaynaklar kullanılarak yürütölen bilim etkinliğinin kamuya olan borcunu kısa vadede ödemesinin bir yoludur. Politika-üretimi etkinliğı makrodan mikroya ve doğa, sosyal ve teknik her boyut ve düzlemdeki hayat alanına akli ve ahlâkî bir müdahaledir.

İkinci eksen, sosyolojinin makro-mezzo-mikro boyutlarına işaret eder. Makro-mezzo-mikro boyutları sosyal kişi ya da kolektif birimlerin sunumlarından etkilenecek insanların sayısının azlığı veya çokluğunun yanısıra bir de sunumlar ile sonuçları arası mesafenin kısalığı ya da uzunluğu dikkate alınarak çizilmektedir.

Buna göre,

Birinci eksen itibariyle;

- Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı ile Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı
 - kavram-kuram yönelimli temel araştırma ve inceleme yapar,
- Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı ile Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı
 - politika yönelimli uygulamalı araştırma ve inceleme yapar.

İkinci eksen itibariyle;

- Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı ile Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı
 - makro ve mezzo boyutta araştırma ve inceleme yapar,
- Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı ile Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı
 - mezzo ve mikro boyutta araştırma ve inceleme yapar.

Sosyoloji Bölümlerinin Anabilim Dalları’nın tanımlanması ve canlandırılması sosyolog-sosyoloji ilişkisinin kurumsallaşması açısından olumlu bir gelişmedir. Bu ayırım bir yandan sosyologların uzmanlık alanlarının konu temelinde değil ama konuyu ele alışlarındaki eğilimlerine göre belirlenmesine yol açarken bir yandan da uzmanlığa dayalı sosyolojik bilgi birikiminin artmasına ve bu birikimin farklı inceleme konularına transfer edilebilmesine imkân vermektedir.

Söz gelimi politika yönelimli bir araştırmada makro düzlemde Türk hukuk sisteminin küresel veya Avrupa Birliği hukuk sistemiyle uyumunu zorlaştıran koşulların giderilmesi ele alınabilir. Mezzo düzlemde Türk hukuk sisteminin küresel hukuk sistemine uyarlanması aşamasında Türkiye’deki yargı organları arasında doğabilecek yetki-görev dağılımındaki aksaklıklar konu edilebilir. Mikro düzlemde bir töre cinayetinde sanığa verilecek cezada kültörel törelerin hafifleştirici etkisinin sonuçları araştırılabilir, çözümler önerilebilir. Aynı konu kavram-kuram üretimine yönelen bir araştırmacı için, makro düzlemde Türk hukuk sisteminin küresel hukuk sistemiyle karşılaştırılması tarzında ele alınabilir. Mezzo düzlemde Türkiye’deki yargı organlarının yapı ve işleyişinin küresel yargı birimlerinin yapı ve işleyiş ile karşılaştırılması konu edilebilir. Mikro düzlemde ise töre cinayetlerinin sürdürölmesi kültür-kişilik ilişkileri bağlamında ele alınabilir.

Bilim dallarının kendi içlerinde alt dallara ayrılması ve bilim insanların bu alt dallarda uzmanlaşmaları bilginin yığışımı olarak arttığı günümüzde bir zorunluluk haline gelmiştir. Kurumsallaşma belirli bir alandaki örüntülerin, rol ve ilişki yapılarının, işleyiş düzenlerinin bilinçli olarak belirlenmesi, onaylanması ve bu işleyişin kendi içinde tutarlı bir hale getirilmesi sürecini ifade ediyor ise, sosyolojinin alt dallarıyla birlikte kurumsallaşma sürecine girmesini desteklemek gerekir.

İlk Sosyoloji Derneklerinden Günümüze

Türkiye’deki sosyoloji derneklerini sıralayabilmek.

Bir bilim dalının kurumsallaşmasında önemli adımlardan biri de o bilim dalının dernekleşmesidir. Bilim dallarının dernekleri bazen doğrudan o bilimin adını bazen da o bilim dalında çalışanların unvanlarını ifade eden adlar almaktadır. Dernekler o alanda öğretici, öğrenci, mezun veya meslek ifa eden herkesi kapsayabilme gücüne sahiptir. Bu nedenle oldukça geniş bir kitleye hitap ederler. Bu kadar geniş bir üye dağılımına sahip oldukları için de güçleri Bölüm örgütlenmelerine göre daha fazladır. Türkiye’de sosyolojinin dernekleşmesine bakıldığında oldukça zengin bir geçmişle karşılaşmaktayız. Ne var ki, geçmişte kurulan bu derneklerin hiçbirisi uzun ömürlü olmamıştır.

Türkiye’de adında sosyoloji geçmese de sosyolojiyi oluşturu parçalarından biri olarak ilan eden ilk dernek Türk Bilgi Cemiyetidir. Derneğin kuruluş yönergesinde sosyolojiden özel olarak söz edilmekte, derneğin alt dallarından birinin sosyoloji olduğu vurgulanmaktadır. Türk Bilgi Cemiyeti 1913 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Derneğin Fransız Akademisi’nden etkilene kuruluğu söylenmektedir. (Toprak, 1988: 16). Derneğin kurucuları arasında Ziya Gökalp de vardır. Dernek “Deney ve gözleme dayalı pozitivist bilim kavramının önemini vurgulama”yı önde gelen amaçları arasında göstermektedir. Ne var ki, bu derneğin ömrü uzun olmamış, I. Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine, dernek, yayımladığı Bilgi Mecmuası ile birlikte, faaliyetini durdurmuştur. Türk Bilgi Cemiyeti kısa ömürlü olmasına rağmen, kapılarını kendilerini sosyolog olarak tanımlayan kimselere açan, sosyoloji biliminin önemini vurgulayan ilk yapılanmadır.

Türkiye’de kurulan ikinci Sosyoloji Derneği, Mesleki İctimaîdir. Bu dernek 1918’de İstanbul’da kurulmuştur. Kurucusu Mehmet Ali Şevki’dir. Derneğin aynı adla bir de dergi çıkardığına yukarıda değinilmiştir. Dernek 1920 yılında Kurtuluş Savaşı’nın çıkması üzerine kapanmıştır (Sencer, 1988: 34). Derneğin üyelerinin kimler olduğunu bilmiyoruz. Mehmet Ali Şevki sosyoloji araştırmaları da yapan ilk sosyologlarımızdandır.

Sosyologları şemsiyesi altına almaya yönelen üçüncü dernek Türk Felsefe Cemiyetidir. Hilmi Ziya Ülken’in girişimiyle, 1928 yılında, liselerde felsefe ve sosyoloji derslerini öğreten öğretmenler bir araya getirilerek kurulmuştur. Derneğin merkezi İstanbul’dur. Dernek 1931 yılında kapanmıştır. Dördüncü derneğin adı Türkiye Harsî ve İctimaî Araştırmalar Derneği’dir. Bu derneğin adı ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun yayımladığı “İş Dergisi”nin ilk yıllarındaki kapağında karşılaşırız. Beşinci dernek Türk Sosyoloji Derneği’dir. Türk Sosyoloji Derneği 02.12.1949’da Hilmi Ziya Ülken tarafından İstanbul’da kurulmuştur. Dernek 1950 yılında kapanmıştır (Ülken, 1950: 137-139).

1950 yılından 1967 yılına kadar sosyologları bünyesinde toplamaya yönelen herhangi bir dernek yapılanması ile karşılaşmıyoruz. 1967 yılında Sosyal Bilimler Derneği kurulmuştur. Derneğin merkezi Ankara’dır. 1978 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla derneğin adı Türk Sosyal Bilimler Derneği’ne çevrilmiştir. Derneğin tüzüğünde asıl amaç Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesine hizmet etmek, bu yolda çalışmalar yapmak ya da yapılan çalışmaları desteklemek, sosyal bilimler alanında ampirik araştırmaların çoğalmasını özendirmek, araştırma ve yayın yolu ile Türki-

ye’nin düşünce hayatına katkıda bulunmak olarak ifade edilmiştir. Türk Sosyal Bilimler Derneği tüzüğü’nün hiçbir yerinde sosyoloji ya da sosyolog kelimelerine doğrudan yer vermemiştir. Ancak tüm sosyal bilimcileri kapsama yönündeki tavrı dönemin özellikle akademisyen sosyologlarının bu derneğe üye olmalarını teşvik etmiştir. Dernek Türkiye’de sosyal bilimcilerin ekip halinde çalışması, araştırma raporlarının kitap halinde yayımlanması, araştırmaların sponsor kuruluşlarca maddi olarak desteklenmesi, ulusal kongreler düzenlenmesi gibi uygulamaları başlatmıştır. Bunlar sosyolojinin kurumsallaşmasına doğrudan olmasa bile dolaylı olarak katkıda bulunan girişimlerdir. Türk Sosyal Bilimler Derneği uzun yıllar Uluslararası Sosyoloji Derneği’nde Türkiye’yi temsil etmiştir.

İTERNET

Türk Sosyal Bilimler Derneği hakkında daha geniş bilgiyi derneğin web sayfasında bulabilirsiniz: www.tsbd.org.tr

Günümüzde Türkiye’deki sosyologları çatısı altında toplayan iki dernek bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sosyoloji Derneği’dir. 1990 yılında Ankara’da kurulan Sosyoloji Derneği akademisyen sosyologlar kadar akademi dışında çalışan sosyologları da üyeleri arasına almaktadır. Sosyoloji Derneği’nin Türkiye’de sosyolojinin kurumsallaşması yönünde attığı adımlar arasında sosyal araştırmalar yapmak, bu araştırmaların raporlarını yayımlamak, ulusal kongreler düzenlemek, “Sosyoloji Araştırmaları Dergisi” adı ile hakemli bir dergi çıkarmak ve sosyologluk mesleğinin tanınması yönünde girişimlerde bulunmak başta gelmektedir. Sosyoloji Derneği sosyologların en uzun ömürlü derneğidir. Günümüzde Uluslararası Sosyoloji Derneği’nde Türkiye’yi Sosyoloji Derneği temsil etmektedir.

İTERNET

Sosyoloji Derneği hakkında daha geniş bilgiyi derneğin web sayfasından edinebilirsiniz: www.sosyolojiderneği.org.tr

Sosyologlara yönelik faaliyette bulunan ikinci dernek Sosyoloji Mezunları Derneği’dir. 2007 yılında İstanbul’da kurulan bu derneğin tüzüğü’nün ilk maddesinde sosyologların mesleki, ekonomik, sosyal, toplumsal, kültürel sorunları ile ilgilenmeyi kendine amaç olarak belirlediği ifade edilmektedir. Dernek bünyesi içinde Mesleki Haklar Komisyonu oluşturmuştur.

İTERNET

Sosyoloji Mezunları Derneği hakkında daha geniş bilgiyi derneğin web sayfasından edinebilirsiniz: www.sosyolojimezunlari.org

SIRA SİZDE

İlk dönemlerde kurulan sosyoloji derneklerinin kısa ömürlü oluşları sosyolojinin kurumsallaşmasını etkilemiş midir? Bu etkileme sosyolojinin gelişimi açısından olumlu mu olumsuz mudur?

Sosyolojinin Meslekleşmesi

Sosyolojinin Türkiye’deki meslekleşmesini tanımlayabilmek.

Sosyoloji mesleğinin Türkiye’de icra edilebileceği üç temel alan bulunmaktadır.

- Yüksek öğretimde akademisyenlik
- Ortaöğretimde öğretmenlik
- İş hayatında sosyologluk

Görüleceği gibi bunlardan sadece sonuncusu sosyologluk mesleğine işaret etmektedir. Akademisyenlik ve öğretmenlik sosyologluk dışında ayrı mesleklerdir. Sosyolojinin meslekleşmesi derken kast edilen sosyologluk mesleğidir.

Sosyoloji bir bilim dalı olmasından dolayı bilimle uğraşanlara akademisyenlik mesleğinde çalışma imkânını vermektedir. Akademisyenlik öğretim, araştırma ve yayın faaliyetlerini kapsamaktadır. Araştırma ve yayın akademisyenlerin sosyologluklarını hayata geçirebildikleri en önemli kanallar konumundadır. Ancak eğitim öğretim yükünün ağırlığı akademisyenleri araştırma ve yayın alanında istedikleri kadar aktif olmaktan alıkoymaktadır. Sosyoloji bilimi aynı zamanda öğretmenlik mesleğinde çalışma imkânını da vermektedir. Öğretmenlik doğrudan doğruya öğretim ve eğitim ile ilgilidir. Öğretmenlik mesleğinde olan sosyologlardan araştırma ve yayın yapmaları beklenmez.

Diğer taraftan sosyoloji öğrenimi kişilere orta ve yüksek öğretim kurumları dışında sosyolog olarak çalışma imkânını da sunmaktadır. Öğretim kurumları dışında çalışan sosyologlar öğretim, araştırma ve yayın yapmanın ötesinde de faaliyetler sergileyebilmektedirler. Sosyolojinin meslekleşmesi derken kast edilen sosyologların öğretim kurumları dışındaki çalışma alanlarında gelir getirici faaliyetleri, yetki ve sorumluluklarıdır.

Ertekin mesleği kişinin hayatını kazanmak ve geçimini sağlamak için sürekli olarak üzerinde çalıştığı iş veya fikir alanı olarak tanımlamaktadır. Ancak her yapılan iş meslek olarak nitelenemez. Ertekin’e göre bir işin meslek olarak nitelenebilmesi için sahip olması gereken özellikler arasında şunlar sıralanabilir:

- İşin sosyal bir değeri ifade etmesi,
- Tarihsel bir sürekliliği içermesi,
- Kurumsal bir boyutunun olması,
- Belirli teknikle yapılması,
- Piyasalaşmış olması, ücret karşılığı yapılıyor olması,
- Toplumda kişiye bir aidiyet duygusu kazandırması (Ertekin, 1988: 36).

Türkiye’deki sosyolojiyi bu açılarından değerlendirdiğimizde sosyologluğun meslekleşmesi konusunda atılması gereken adımların henüz hepsinin atılmadığını görüyoruz. Bu adımları atmaları gerekenler ise öncelikle sosyoloji öğretiminin planlayıcılarıdır. Sosyoloji öğretiminin toplumun gereksindiği sorulara cevap veren, sorunlara çözüm öneren bir düzenlemeye tabi tutulması gerekir. Yukarıda sıralanan özelliklerden “İşin sosyal bir değeri ifade etmesi” koşulu sosyologun topluma sunacağı uzmanlık bilgisinin toplumun bir soru veya sorunuyla bağlantılı olması gerektiğine işaret etmektedir. Söz konusu soru veya sorunlar makro seviyede toplumun tümünü ilgilendirdiği kadar, belirli kurumların yapı veya işleyişleriyle ilgili mezo seviyede veya birincil gruplardaki yüzyüze ilişkilerle bağlantılı mikro seviyede karşımıza çıkabilir. Sosyologluk mesleğini icra edenden beklenen, öğrenimi süresince edindiği temel bilgisini karşısına soru veya sorun olarak çıkan konuya uyarlayabilmektir. Sosyologun bu beceriyi sergileyebilmesi ise öğrenimi sırasında bu yönde eğitilmesiyle bağlantılıdır. Sosyoloji öğretiminde sosyolog adaylarına bilgilerini sorunların çözümü için nasıl uyarlayabilecekleri öğretilmelidir. Ne var ki üniversitemizdeki mevcut öğretim düzeni gençlere bu beceriyi kazandırabilme konusunda istenen başarıyı sergileyememiştir. Bunda Sosyoloji Bölümleri’nin üniversitelerin Edebiyat veya Fen-Edebiyat Fakülteleri bünyesinde yer almalarının etkisinin olduğu düşünülebilir. Çünkü bu Fakülteler ya temel araştırma yapan akademisyen ya da öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardır. Fakültenin amacı temel araştırmacı veya öğretmen yetiştirmek olunca böyle bir yapı içinden sorun

çözmeye yönelik uygulamacı sosyolog yetiştirme girişiminin başarı şansı yeterince yüksek olmayabilir.

Öte yandan aynı fakülte örgütlenmeleri içinde yer alan Psikoloji Bölümleri’ne bakıldığında bu sorunun aşılabilesinin mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır. Psikolojinin meslekleşmede gösterdiği başarının sosyoloji için de gerçekleşmesinin koşullarını hazırlamak ise öncelikle akademisyen sosyologlara düşmektedir. İlginç olan nokta sosyolojinin meslekleşmesinin önemi ve gereği ile sosyologluğun meslek olarak sosyal kabulü konusunda bugün önerilebilecek olan çarelerin Profesör Gerhard Kessler’in 1934 yılında sosyal hayatın sorunlarını çözmeye yönelik sosyologların yetiştirilmesi gereğine işaret eden ifadesinde dile getirilmiş olmasıdır.

SIRA SİZDE

Mesleklerin sosyal bir değeri ifade etmesi ile mesleki bilginin kamuda dolaşım ağına girmesi arasında nasıl bir bağlantı vardır?

SONUÇ

Türkiye’deki sosyoloji bilim dalının kurumsallaşmasını konu edinen bu ünite bize Türkiye’deki sosyolojinin tarihine de bakma imkânını vermiştir. Tarihsel veriler bize sosyolojinin Türkiye’de oldukça köklü bir geçmişinin bulunduğunu göstermektedir. Özellikle İstanbul Üniversitesi’nde başlayan sosyoloji ilgisi zamanla Ankara’daki üniversitelere de geçmiş, arada birtakım kesintiler olmasına rağmen günümüzdeki seviyesine ulaşabilmiştir. Sosyolojinin kurumsallaşmasında geline nokta gelecek açısından umut vericidir. Alanın kitapları, dergileri, üniversitelerde açılan bölümler, diğer bölümlerden sosyoloji derslerine gösterilen talepler, dernek faaliyetleri aslında sosyolojinin kurumsallaşmasında ileri bir seviyeye ulaşıldığını göstermektedir. Bundan sonra yapılması gerekenler ise sosyologluk mesleğinin aranan bir mesleğe dönüşmesidir. Sosyologluğun meslekleşmesi, giderek profesyonel bir meslek halini alması Türkiye’deki sosyolojinin kurumsallaşmasının başarılı olduğunun işareti olacaktır.

Özet

Sosyal hayat içinde kolektif kişiliklerin kurumsallaşma sürecini açıklayabilmek.

Bu ünitenin ilk konusu olarak sosyal hayatın temel birimlerinden kolektif kişilikler seçilmiştir. İnsan birliktelikleri sosyal kişiler ve kolektif kişiliklerden oluşur. Sosyal kişiler çeşitli pozisyonlarla bağlantılı rollerini oynarlar. Kolektif kişilikler ise kurumlaşmış ya da kurumsallaşma yolunda ilerlemekte olan sosyal birimlerdir. Kurumsallaşmanın ilk adımı sosyal dolaşım ağında bir sosyal süreç ögesi olarak yer alabilmektir. Tekil ve özel sosyal olaylar sosyal süreçler yardımıyla daha geniş birliktelik formlarına taşınırlar. Sosyal olgular sosyal süreçlerden dolayınlanmış sosyal olaylardır. Kurumsallaşmanın iki destekleyicisi referans grupları ve sirkülasyon ajanlarıdır. Referans gruplarının destekleri ve bu bilginin kamuya yayılması sosyal olguların kurumsallaşmasında olumlu yönde etki de bulunur. Kategori ve yığınlar kurumsallaşabilir birliktelik formlarıdır. Birincil gruplar ise yarı kurumsallaşmış birlikteliklerdir. Birincil grup ilişkilerinin formellik seviyelerinin yükselmesiyle kurumsallaşma seviyeleri de yükselmiş olur. Kurumsallaşmış yapılar kendilerini kamuya yetkin birer kolektif birim olarak sunarlar.

Sosyolojinin Türkiye’deki kurumsallaşma alanlarını değerlendirebilmek.

Ünitenin İkinci Başlığı’nda sosyoloji biliminin Türkiye’deki kurumsallaşması konu edilmiştir. Kurumsallaşmanın yansıma alanları olarak sosyoloji alanındaki yayınlar, sosyolojinin orta ve yüksek öğretim kurumlarının eğitim ve öğretim programlarına girişi, üniversitelerde bağımsız sosyoloji bölümlerin kurulması, sosyoloji dernekleri ve sosyolojinin meslekleşmesi belirlenmiştir.

Sosyoloji alanında Türkiye’de yayımlanmış ilk kitapları sıralayabilmek.

Türkiye’deki sosyolojinin kurumsallaşmasının ilk yansıma yeri olarak kitaplar alınmıştır. Kapağında sosyoloji kelimesi geçen ilk kitap Emile Bouglé’den yapılan çeviridir. Daha sonra yayımlanan kitap aynı zamanda ilk telif sosyoloji kitabı olan “İlmi- İctimai”dir. Bu kitabın yazarı Ziya Gökalp’tir. İlk dönem sosyoloji kitapları daha çok öğretim materyali olarak yayımlanmıştır.

Sosyoloji alanında Türkiye’de yayımlanmış ilk dergileri sıralayabilmek.

İçindeki makalelerin konuları itibarıyla sosyoloji alanına girdiği düşünülebilecek olmasına rağmen ne makalelerin başlığında ne de derginin kapağında sosyoloji kelimesi geçmediği için dikkate alınmayan dergiler bir yana bırakıldığında sosyoloji alanında yayımlanmış ilk dergi olarak karşımıza “Ulumu İktisadiye ve İctimaiye” çıkmaktadır. Bu dergi ve bundan kısa bir süre sonra yayımlanan diğer dergilerin ömrü uzun olmamış, bu dergiler günümüze uzanamadan kapanmak zorunda kalmıştır. Kuruluşu 1917’ye uzanan ve yayımı hala süren dergi ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nün yayımladığı “Sosyoloji Dergisi”dir.

Sosyolojinin Türkiye’de orta ve yüksek öğretim programlarına girişini açıklayabilmek.

Sosyolojinin kurumsallaşmasında önemli adımlardan biri de orta ve yüksek öğretim kurumlarında ders olarak okutulmasıdır. Eldeki kayıtlar Türkiye’de orta öğretim seviyesinde ilk sosyoloji dersinin Ziya Gökalp tarafından o tarihte Osmanlı Devleti’nin bir vilayeti olan Selanik’teki İttihat ve Terakki Sultanîyesi’nde 1911/1912 yılında verildiğini göstermektedir. Üniversite düzeyindeki ilk sosyoloji dersinin ise 1910 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocası Ahmet Şuayp tarafından verildiği belirtilmektedir. Günümüzde sosyoloji dersleri orta öğretim kurumlarında seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Yüksek öğretim kurumlarında ise gerek Sosyoloji Bölümleri içinde diploma vermeye yönelik dört yıllık lisans programlarında okutulmakta gerek ilgi duyan başka bölüm öğrencilerine servis dersi olarak verilmektedir.

Türkiye’deki üniversitelerde kurulan ilk sosyoloji bölümlerini değerlendirebilmek.

Sosyolojinin kurumsallaşmasının sergilendiği diğer bir alan yüksek öğretimdeki sosyoloji öğretimidir. Türkiye’de bağımsız Bölüm olarak ilk örgütlenen birim 1961 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’dür. Doğrudan bağımsız Bölüm olarak kurulan birim ise 1965 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’dür. Üçüncü Bölüm ise 1979 yılında kurulan Ege Üniversitesi

Sosyoloji Bölümüdür. Altıncı Amaç kapsamında üzerinde durulan bir konu da Sosyoloji Bölümleri'nin Anabilim Dalları'nın neler olduğu ve içeriklerinin nasıl tanımlandığıdır.

Türkiye'deki sosyoloji dernekleri sıralayabilmek.

Dernekleşme bir bilim dalının kurumsallaşmasının önemli bir dönemecidir. Türkiye'de sosyoloji alanında kurulmuş derneklerin geçmişine bakıldığında uzun bir liste ile karşılaşmaktadır. Ancak bunların hiçbiri uzun ömürlü olmamıştır. Günümüzde en uzun ömürlü ve en geniş üye sayısına sahip olan dernek Sosyoloji Derneği'dir. 1990 yılında kurulan Sosyoloji Derneği'nin önde gelen faaliyetleri arasında dergi yayımlamak, araştırma projelerine destek olmak ve ulusal kongreler düzenlemek dikkati çekmektedir.

Sosyolojinin Türkiye'deki meslekleşmesini tanımlayabilmek.

Bu üniteye son olarak sosyolojinin meslekleşmesi konusu ele alınmıştır. Sosyologluk mesleğinin akademisyenlik ve öğretmenlik meslekleri dışında üçüncü bir meslek grubu olarak belirmesinin gereği vurgulanmıştır. Bunun için özellikle üniversitelerde çalışan akademisyenlerin ders programları ve içeriklerini kamunun taleplerini göz önüne alarak yeniden düzenlemelerinin gereği vurgulanmıştır. Bu kapsamda özellikle sorun çözmeye yönelik uygulamalı sosyoloji alanının geliştirilmesinin önemine dikkat çekilmiştir.

Kendimizi Sınavalım

1. Sosyal hayatın temel birimleri aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru verilmiştir?
 - a. Sosyal kişi ve kolektif kişilikler
 - b. Sosyal kişi ve ilişkiler
 - c. Sosyal kişi ve etkileşim ağları
 - d. Dolaşım ağları ve sosyal süreçler
 - e. Kolektif kişilikler ve pozisyonlar
2. Önceden belirlenmiş, toplum tarafından onaylanmış ve kendi içinde tutarlılık sergileyen sürekli sosyal örüntülere ne ad verilir?
 - a. Sosyal pozisyon
 - b. Atfedilen statü
 - c. Sosyal süreç
 - d. Sosyal kurum
 - e. Kategori ve yığın
3. Aşağıdakilerden hangisi kurumsallaşma göstergelerinden biri **değildir**?
 - a. Dernekleşme
 - b. Meslek olarak kabul edilme
 - c. Temel araştırma alanı olma
 - d. Bölümleşme
 - e. Dergi çıkarılması
4. Sosyoloji alanında Türkiye'de yayımlanmış **ilk** kitabın yazarı kimdir?
 - a. Celestine Bougle
 - b. Emile Bougle
 - c. Ziya Gökalp
 - d. Mustafa Suphi
 - e. Gerhard Kessler
5. **En uzun** ömürlü Sosyoloji Derneği hangi yılda kurulmuştur?
 - a. 1917
 - b. 1934
 - c. 1949
 - d. 1965
 - e. 1990
6. Türkiye'deki **ilk** Sosyoloji Kürsüsü nerede kurulmuştur?
 - a. Atatürk Üniversitesi
 - b. Orta Doğu Teknik Üniversitesi
 - c. İstanbul Üniversitesi
 - d. Ege Üniversitesi
 - e. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
7. Milli Eğitim Bakanlığı'nın liselerde sosyoloji dersinin okutulması kararı hangi yılda verilmiştir?
 - a. 1910
 - b. 1913
 - c. 1915
 - d. 1923
 - e. 1926
8. Adında sosyoloji kelimesi geçen **ilk** dergi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Bilgi Mecmuası
 - b. Ulumu İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası
 - c. Serveti Fünun Mecmuası
 - d. Fecri Atı Mecmuası
 - e. Toplum ve Bilim Dergisi
9. Sosyologluğun meslekleşmesi için aşağıdakilerden hangisine **gerek yoktur**?
 - a. Sosyoloji Bölümlerinin sayısının artırılmasına
 - b. Sosyoloji Derneği'ne üye olmaya
 - c. Sosyoloji kitaplarının sayısının artmasına
 - d. Sosyoloji dergilerinin sayısının artmasına
 - e. Sosyal bilimler eğitiminin güçlendirilmesine
10. Sosyologluk mesleğine önem veren bir lisans eğitimi programında aşağıdakilerden hangisine yoğun önem verilir?
 - a. Teorik bilginin sosyal sorunların tespiti ve çözümüne uyarlanmasıyla ilgili konular
 - b. Çağdaş sosyoloji teorileriyle ilgili konular
 - c. Araştırma metot ve teknikleriyle ilgili konular
 - d. Sosyoloji tarihiyle ilgili konular
 - e. Diğer sosyal bilimler tanıtılmasıyla ilgili konular

Okuma Parçası

Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde bir içtimaiyat darülmesai (sosyoloji atölyesi) tesisinin Darülfünun divanı tarafından kabul edildiğini yazmıştık. Bu hususta ittihaz edilen (kabul edilen) karar Maarif Vekâleti'ne gönderilmiştir. Bu sömestir tatili zarfında tasvip edilerek (onaylanarak) neticenin Darülfünun Edebiyat Fakültesi riyasetine (başkanlığına) bildirilmesi kuvvetle ümit edilmektedir. Dün bu darülmesai hakkında bir muharririmiz Edebiyat Fakültesi içtimaiyat müderrisi Necmettin Sadık (Sadak) Bey'le görüşmüştür. Necmettin Sadık Bey muharririmize şu izahatı vermiştir. “ Bu Darülmesainin teşkili için üç gaye dikkate alınmıştır. Bunlardan birincisi talebeyi ders haricinde bizzat mesai ve tetkikata (araştırmalara) hazırlamaktır. Bunun için burada bir salon tahsis edilecektir. Burada talebe içtimaiyata dair arzu ettiği herhangi bir kitabı bulup mütalaa edebilecekler. Sonra talebe, bir kütüphanede nasıl çalışılır; bir ders nasıl anlatılır, onları öğrenilebilecektir.

İkinci gaye, memlekette içtimaiyat açısından tetkik edilecek birçok meseleler vardır. Mesela İstanbul'da mevcut esnaf teşkilatını tetkik etmek; bu şimdiye kadar yapılmamıştır. Bizde talebeyle beraber bunları araştırarak ve tetkik edeceğiz. Bu teşkilatların kendilerine mahsus istatistikleri vardır. Bunlar mütalaa olunacak (incelenecek) ve buralardaki buhranların (krizlerin) sebepleri araştırılacaktır. Neticede bu hususta broşürlerde neşr edeceğiz (yayınlayacağız) bu herhalde gerek biz ve talebe için, gerek İstanbul halkı için çok istifadeli bir şey olacaktır. Sonra üçüncü bir mesele olmak üzere, gelecek sene Anadolu'da bazı tetkik seyahatları tertip edeceğiz. Mesela vilayet-i şarkıye'ye (doğu illerine) gideceğiz. Buralarda hali hazırda aşiret hayatı yaşayan insanlar vardır işte bunlar arasında mahalli bazı tetkikler yapmak istiyoruz. Bizimle beraber, Avrupa'dan gelen bazı mütehassıs müderrisler de gelecektir.

Bunlardan bazıları mesele edebiyat tarihi noktai nazarından (bakış açısından) bazıları coğrafya nokta-i nazarından, bazıları arkeoloji nokta-i nazarından tetkikat yapacaktır. Herhalde bu seyahatlerin neticesi de içtimaiyat (sosyoloji) için çok faydalı olacaktır. İçtimaiyat darülmesai (sosyoloji atölyesi) aynı zamanda bu ilme meraklı olanlar için iyi bir müracaat yeri olacaktır. Buraya sorulan her soruya ilmi cevaplar verilecektir. Bunun bir eşini şimdiye kadar Fransa'da yalnız Prof. Mösyö Bougle yapmıştır. Bu darülmesai'ye Galatasaray içtimaiyat muallimlerinden Bounafosi'yi de almak istiyoruz. Mösyö Bounafosi ilmi konferanslar verecektir”.

Kaynak: Sosyoloji Atölyesi 31 Ocak 1926 Cumhuriyet Gazetesi.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise “Sosyal Hayat ve Kolektif Kişiliklerin Kurumsallaşması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise “Sosyal Hayat ve Kolektif Kişiliklerin Kurumsallaşması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojinin Türkiye’de Kurumsallaşma Alanları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise “İlk Sosyoloji Kitaplarından Günümüze” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise “İlk Sosyoloji Derneklerinden Günümüze” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise “İlk Sosyoloji Bölümlerinden Günümüze” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise “İlk Sosyoloji Kitaplarından Günümüze” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise “İlk Sosyoloji Dergilerinden Günümüze” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojinin Meslekleşmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojinin Meslekleşmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkiye'de yayımlanan ilk sosyoloji kitaplarının sosyoloji bilimini tanıtıcı nitelikte olması okur kitlesine bu bilgi gövdesini tanıtmak amacından kaynaklanmaktadır. Öncelikle sosyolojiyi tanıtıcı kitaplar yayımlanmalıdır ki okurlar o bilgiye sahip olduktan sonra sosyal olaylara sosyolojinin kavramlarını kullanarak bakabilme bilgi ve becerisine sahip olabilsinler.

Sıra Sizde 2

Sosyoloji alanında yayımlanan dergilerin meslektaşların yanı sıra tüm bir kamuya da seslenmelerinin sosyolojiye katkısı daha çok olacaktır. Çünkü dergilerde yayımlanan makaleler bir yandan sosyolojik bilginin kamuda öğrenilmesine yol açacaktır. Ama bir yandan da kamunun o makalelerde ileri sürülen görüş ve düşüncelere ilişkin yaptığı değerlendirme ve yorumların geri bildirim olarak yazarlara dönmesine yol açacaktır. Bu ise bir adım sonra hem yazarın iddialarını yeniden değerlendirmesine hem de eleştiri sebebiyle bile olsa sosyolojik fikir ve görüşlerin kamu içinde dolaşıma girmesi, konuşulması, tartışılması sonucunu doğuracaktır.

Sıra Sizde 3

Sosyoloji ve sosyologların gerek atfedilen gerek başarılan statülerinin yüksek olması eşit önemdedir. Atfedilen statünün yüksek olması geçmiş başarıların eseri iken başarılan statünün yüksek olması şimdiki girişimlerin kamu tarafından olumlu karşılandığının göstergesidir.

Sıra Sizde 4

Sosyoloji Bölümlerinin sayısal artışı onların kurumsallaşmalarının değil ama kurumsallaşma yolunda ileri adımlar attıklarının göstergesi sayılabilir. Çünkü kurumsallaşma tek değil çok boyutlu bir gelişmedir. Dernekleşme, yayın dünyasında aranan eserler vermek ve meslekleşmek hatta profesyonel meslekler arasına girmek kurumsallaşmanın diğer göstergeleri arasındadır.

Sıra Sizde 5

İlk dönemlerde kurulan Sosyoloji Dernekleri'nin kısa ömürlü oluşları sosyolojinin kurumsallaşmasına olumlu bir katkıda bulunamamıştır. Çünkü kurumsallaşabilmek için ilk adım sosyal birimlerin sunumlarının makro boyutta kamu dediğimiz dolaşım ağına dâhil olmaları ile başlar. Oysa önceden kurulan Sosyoloji Dernekleri makro boyuttaki etkileşim ve iletişim ağlarına girememiştir.

Bu dernekler mikro etkileşim ve iletişim ağlarının sınırlarını aşamamıştır. Bu sebeple söz konusu ilk dernekler sosyolojinin kurumsallaşmasına olumlu yönde bir katkıları olmamıştır.

Sıra Sizde 6

Mesleklerin sosyal bir değere sahip olmalarının ilk adımı mesleki bilginin kamuda dolaşım ağına girmesi ile atılır. Dolaşım ağına giren o meslek hakkındaki bilgi kamu tarafından konuşulmaya, tartışılmaya değer bulunur, bir gereksinmeye karşılık geldiği konusunda ortak görüşler belirmeye başlar ve bu yargı geniş kitlelere yayılır ve benimsenirse o zaman o meslek sosyal açıdan değer atfedilmeye layık olarak görülür.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Coşkun, İ. (1991). "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair". iç. **75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji**. Yayına hazırlayan: İsmail Coşkun, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 13-27.
- Çelebi, N. (1999a). "Sosyoloji Ders Kitaplarında Köy ve Kente Bakış". iç. **Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış** Uluslararası Kongresi 10-12 Aralık 1998 ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Çelebi, N. (1999b). "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün Dünü ve Bugünü". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Dergisi* 2: 1-16.
- Çelebi, N. (2005). "Sosyolojimizin Tarihini Yazarken". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 3. dizi-10. sayı, 71-79.
- Çelebi, N. (2007). **Sosyoloji Notları**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ergin, O. (1941). **Türkiye Maarif Tarihi**. cilt 3, İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Erişçi, L. (1942). "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası". *Sosyoloji Dergisi* 1(1): 158-167.
- Ertekin, Y. (1988). "Halkla İlişkiler ve Meslekleşme Olgusu". iç. Halkla İlişkiler Sempozyumu, Ankara: AÜBYYO Ve TODAİE Yayını.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1950). "Profesor Kessler'i Uğurlarken". *İş* 17(113): 5-18.
- Fichter, J. (2009). **Sosyoloji Nedir?**. (9. baskı, çev. N. Çelebi), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2003). **Türk Sosyoloji Tarihi 2**. Ankara: Anı.
- Kafadar, O. (1998). "Türkiye'de Yükseköğretimde Felsefe Eğitimi-Tarihsel Gelişim ve Lisans Eğitiminin Bir İncelenmesi". yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı.
- Meriç-Yazan, Ü. (1997). "Önsöz", iç. *İçtimaiyat Mecmuası 1-6 1917*, reprint. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırma Merkezi.
- Sencer, M. (1988). "Mehmet Ali Şevki": iç. Emre Kongar (ed.) **Türk Toplumbilimcileri 2**, ss. 33-65. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toprak, Z. (1987). "Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası". iç. Ekmeleddin İhsanoğlu (der.) *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, ss.247-254. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Toprak, Z. (1988). "Giriş Türkiye'de Toplumbilimin Doğuşu". iç. Emre Kongar (der.) **Türk Toplumbilimcileri 2**, ss. 13-29. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1950). "Türk Sosyoloji Cemiyeti". *Sosyoloji Dergisi* 6: 137-139.
- Ülken, H. Z. (1979). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yalvaç, M. (1985). "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* Ocak: 57-73.

4

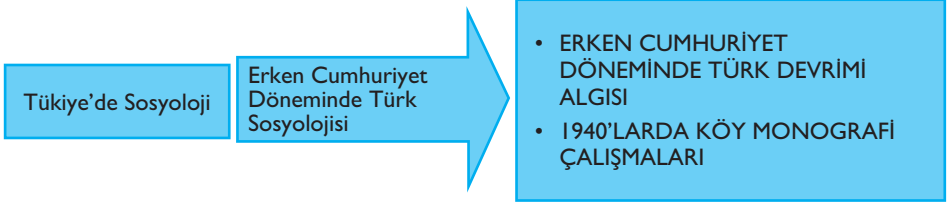
Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Erken Cumhuriyet döneminde Türk devrimi etrafında Türk sosyoloji hayatını özetleyebilecek,
 - 1940'larda köy monografi çalışmalarının farklı ekollerde nasıl yapıldığını ve başlangıç örneklerini açıklayabileceksiniz

Anahtar Kavramlar

- Türk Modernleşmesi
- Türk Devrimi
- Doğu-Batı
- Köy Monografisi

İçindekiler

Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Sosyolojisi

Türk modernleşmesinin önemli bir merhalesi olan Türk Devrimi öncelikle bizi Doğu'ya ve geçmişe bağlayan her ne varsa onlardan bir kopuş hareketidir. Daha sonra ise yeni Batılı ve millî değerler üzerine devletin ve milletin yeniden inşasıdır. Yani Türk devrimi hem bir kopma hem de bir inşa sürecidir. Ancak kopulunun ne olduğu, bizi geri bıraktıranın neler olduğu, Batı derken neyin anlaşıldığı, nasıl Batılı olunacağına dair görüşler farklılıklar arz etmektedir. İşte bu çalışmada erken Cumhuriyet döneminde bu sorulara verilmiş olan cevaplar üzerinde durulacaktır.

Düşünürler öncelikle neden geri kaldığımıza yoğunlaşmaktadırlar. Gecikmiş bir modernleşme sürecine nasıl intikal edilmesi gerektiği ise nasıl Batılaşacağımıza verilen cevaplardır. Eser sahiplerinde fikri zemin ne olursa olsun değişmeyen şey ise, "istiklal" (bağımsızlık) kavramının haysiyet kavramı ile, tahakküm altında olmanın "utanç", yani zillet kavramı ile eş görülmesidir. Bu itibarla Kurtuluş Savaşı ve Türk Devrimi zilletten haysiyete bir geri dönüş, "dirilme" olarak öncelikli ifadesine kavuşmaktadır. Batının siyasi esaretinden kaçış gene medeniyet olarak Batılılaşmakla mümkün görülmektedir: Düşmanı düşman silahı ile vurmak. Türk modernleşmesinin ivme kazanması olan Türk Devrimi hayatta kalmanın bir zarureti gibi algılanmaktadır. Bu dönemde Türk Devrimi'ne ideoloji kazandırma çabalarının iki bileşeni olduğu görülmektedir. Bu bileşenler aynı zamanda Türk modernleşmesinin trajedileridir: Batıya rağmen Batılılaşmak ve halka rağmen halk için.

Bu bölümde Türk Devrimi'nin anlamı ve yeni Türk toplumunun Batılılaşma hedeflerini belirleyen akademi dışı aydınların çalışmaları ile Türk Devrimi'nin Türk toplumsal yapısını nasıl etkilediğine dair akademi içi sosyologların nitel ya da nicel teknikleri kullanarak yaptıkları köy monografi çalışmaları irdelenecektir. Böylece erken Cumhuriyet döneminde Türk Devrimi'ni etrafında belirlenmiş Türk düşün ve sosyoloji hayatına bir bakış sunulacaktır.

Türk modernleşme sürecinde Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönem ve hareketler literatürde "Türk Devrimi" olarak adlandırılır. Bu hal bir "kopuş"u işaret etmektedir.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DEVRİMİ ALGISI

Erken Cumhuriyet döneminde Türk Devrimi etrafında Türk sosyoloji hayatını öznetleyebilmek.

Dönem içinde yayımlanan; Celal Nuri’nin Türk İnkılabı (1926), Şevket Süreyya Aydemir’in İnkılap ve Kadro (1932), Recep Peker’in İnkılap Dersleri (1935), Peyami Safa’nın Türk İnkılabına Bakışlar (1938), M. Saffet Engin’in Kemalizm İnkılabının Prensipleri I-II (1938) ve Mahmut Esat Bozkurt’un Atatürk İhtilali (1940) adlı eserleri karşılaştırmalı olarak Türk Devrimi’ni nasıl anlamlandırdıkları verildikten sonra bu ideolog ve aydınların Türk Devrimi’ni ele alış tarzlarındaki farklılıklar ve ortak paydalar sunularak erken Cumhuriyet döneminde devrim ideolojinin nasıl formüleştirildiği belirlenmeye çalışılacaktır.

Celal Nuri “Türk İnkılabı” adlı eserinde Cumhuriyetin ilanından üç yıl sonra ve devrimlerin bütün hızı ile gerçekleştirildiği bir zaman diliminde devrimi manalandırmaya, Avrupa/Batı ve Asya/Doğu uygarlıkları arasındaki farklılıkları formüle etmeye, Batılılaşmanın nasıl gerçekleştirileceğine dair yollar önermeye, neden geri kaldığımızı açıklamaya çabalamaktadır. Tüm bu çabalar neticede devrimin kaçınılmazlığını ve Batılılaşmanın Türk milleti için hayatta kalmanın tek şartı olarak gösterilerek, meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. Taine’nin üçlü şemasını takip eden Celal Nuri, zamanın (müttefikler arasında bir uyumun olmaması), coğrafyanın (Doğu ile Batı arasında Batıya yakın Türkiye coğrafyası) ve Türk milletinin özelliklerinin (efendi/egemen olan, başka milletlerin tebaası olamayan) etkisi ile devrimin gerçekleştirildiğini söylemektedir. Devrim, Osmanlı ve Doğu geçmişimizden kopuş ve Avrupa medeniyet dairesine girişimizdir. Devrim, yıkmaktır ancak bundan sonra evrimsel bir şekilde kültür, dil, eğitim yolu ile Batılılaşma sürecimizin devam edeceğini, bu şekilde Batılılaşabileceğini önermektedir. Türklerin geri kalmasının nedeni Osmanlı’nın bilgisizliği, İslam’ın durağanlaşması ve çağdaş Batı uygarlığına yol açan üç devrime (Rönesans, reform ve coğrafi keşifler) yabancı kalınmasıdır. Türkiye bazen bin yıl bazen altı yüzyıl bazen de üç yüzyıl geri kalmış, denilmektedir (2002: 346). Gecikilen Batıyı yakalamak Türkler için hayatta kalabilmenin tek şartıdır. Celal Nuri’nin devrim sonrası evrim düşüncesi, onu, hızla Batıyı yakalamaya çalışan, devletin sıkı dokulu bir organik aydını olmaktan uzak tutmuştur, denebilir.

Türk Devrimi’ni anti-emperyal bir millî kurtuluş savaşı biçiminde ve iktisadi boyutu öne çıkararak anlamlandıran, erken Cumhuriyet döneminde devletçi politikaların savunucusu ve devrim sürecinde seçkin-aydın grubunun ideolojik rolünü formüle eden Şevket Süreyya Aydemir’dir. Aydemir 1932-34 yılları arasında yayınlanan Kadro dergisinde devrimin ideolojisini formüleştirdiklerinden bahsetmektedir (1986: 16). Aydemir’in “İnkılap ve Kadro” kitabının ilk kısmı 1931’de Türk Ocakları Ankara Genel Merkezinde sunulmuş ancak basından gelen eleştirilerden çekinildiği için bu yılda sadece elitlere yirmi adet basılarak verilmiştir (Aydemir, Ş. S (1986). *İnkılap ve Kadro*. 1986: 27). Devrimin ideolojisini Millî Kurtuluş hareketlerinin prensipleri olarak belirlemiştir (1986: 16).

Aydemir, devrimin ideolojik-fikirsal sisteminin olmadığını ifşa edebilen önemli bir ideologdur. Ona göre, bu aydınların vazifesi idi ve Türk aydınları bu vazife-

Türk Devrimi’ni anti-emperyal bir millî kurtuluş savaşı biçiminde ve iktisadi boyutu öne çıkararak anlamlandıran, erken Cumhuriyet döneminde devletçi politikaların savunucusu ve devrim sürecinde seçkin-aydın grubunun ideolojik rolünü formüle eden Şevket Süreyya Aydemir’dir.

lerini ifa edememiştir (1986: 12-13). Aydemir söz konusunu eseri Türk Devrimi'nin fikir esaslarını, devrimin ideolojisini ortaya koymak biçiminde belirleyerek bu vazifeyi yerine getirme çabası içinde olduğunu beyan etmektedir.

Aydemir'e göre Türk Devrimi sadece yeni bir devletin kuruluşu değildir. Devrim hem anti-emperyalist bir mücadele hem de içerde yeni ve sınıfsız bir millet yapısının tohumlarının atılmasıdır (1986: 14). Kurtuluş savaşı, yarı sömürge olarak kabul edilen Osmanlı geçmişimize (1986: 19) karşı verilmiş bir mücadele idi. Batılılaşırken kapitalist emperyal Batıyı direkt hedef göstermekten kaçınılarak hedef Osmanlı olarak belirlenmektedir. Dönemin sınıfsız, imtiyazsız millet tasarımı Aydemir'de Marksist-sosyalist bir toplum idealinden ilham alınarak ideolojik zeminde meşrulaştırılmaktadır. Dönemin daha faşizan korporatif toplum anlayışı birden sosyalist toplum anlayışı haline de dönüşebilmektedir. Kavramların elastiki olarak bir formdan başka bir forma kolayca dönüştürülebilmesi, Türk aydınının daha önce belirtilen "aşındırma" düşünsel-pratiğinin bir ürünüdür. Veya modernliğin totaliterliğinin iki ayrı yüzü olan faşizm ve sosyalizm arasındaki kestirme yollarını Türk aydını kolaylıkla keşfedebilmektedir, denilebilir. Marks'ın Batılı-kapitalistleşmiş toplumları açıklamak için geliştirdiği düşünceler Batı-dışında çok kolay millileşerek, millî emperyalizm savaşlarının fikri temeli olabilmektedir. Nitekim Aydemir'in görüşleri 1960'larda Doğan Avcıoğlu'nun Millî Demokratik Devrim söylemi kanalı (Kadro ve Yön hareketleri arasındaki ilişki için bkz. Özcan, 1992) ile günümüz ulusal sol düşüncenin temellerini atmıştır.

Marks'tan Saint-Simoncu sanayi toplum görüşüne geçilmesi Aydemir'de geç modernleşmeye hızla modernleşme olarak cevap verme biçiminde görülmektedir. İstiklal savaşı sonrasında artık yapılması gereken milletin çalışma gücü ile memleketi iş ve inşa seferberliğine gidilmesidir (1986: 21). Hızla sanayileşerek memleketi yeniden inşa etme bu esnada ise bu süreci engelleyecek diye demokrasiden kaçınma (1986: 19) Berman'ın modernliği ele aldığı eserinde Faust çözümlemesini Saint-Simon'a dayalı olarak yaparken vurguladığı temalar ile benzerlik taşımaktadır. Modernleşme tabiata insanın hükmetmesidir (sanayileşme) ve bu süreçte tüm insani değerler geride bırakılabilir. Üretim ve üretici ekseninde tektipleştirilen bir modern toplumun özlemini duyan Saint-Simon'un sanayi toplum idealine benzer şekilde, Aydemir de insanın insana hükmetmesinin doğrusal bir uzantısı olarak insanın toprağa da hükmedeceğine inanır, (1986: 21) ve bu süreçte ise güdümlü demokrasi kaçınılmazdır, diyerek hızlı modernleşmeyi insan pahasına yapılmasını mazur görmesi arasında paralellik kurulabilir. İnsanın tabiat üzerindeki iktidar hevesi ise modernliğin ve/veya kapitalizmin temel dürtülerinden biridir. Nitekim Aydemir'e göre Devrim geliştikçe, endüstrileşen ve organize bir millet yapısı yaratılabilecektir (1986: 30). Saint-Simon'nun sanayileşmiş ve bu esas üzerine organize olmuş bir sanayi toplumu ideali Aydemir'de dile gelmektedir. Nitekim ona göre devlet toplumda sanayiye organize edendir (1986: 177). Devletin başlıca rolü sanayileşmeyi sağlamak ile belirlenmektedir. Saint-Simon'un insanlar üzerinde değil sanayi üzerinde yönetimi dışında devleti parabol saymasına benzer şekilde devlet organizatör olarak tanımlanmaktadır.

Aydemir'de dönemin seçkin-aydın savunusunun en açık biçimde görmek mümkündür. Ona göre devrim, toplum düzenine cebri bir müdahale olduğu için toplumun devrimi anlamasını beklemek boşunadır. Devrimin ruhuna kalabalıklar vakıf olamazlar; bu itibarla devrim bilinçli ve devrimci bir kadronun işidir (1986: 22). Burada devrimin toplum yapısına elitler tarafından yapılan dışsal ve zorlayıcı bir müdahale olduğu belirtilirken devrimin Jakoben niteliğinin açıkça altı çizilmekte-

Türk Sosyolojisinde daha sonra Behice Boran ve Mübeccel Kıray gibi Toplumsal Yapı ve Değişim çalışan sosyologların Marks’tan ilham alarak toplumsal ilişkileri toplum-doğa ve insan-insan ilişkileri şeklinde ikiye ayırma tutumu Aydemir’de de vardır.

dir. Diğer ideologlarda seçkinci tavır olsa dahi devrimi Türk halkına mal etme gibi bir nezaket vardır oysa Aydemir’de bu nezakete rastlanmamaktadır. Bu husus Türk aydını içinde en seçkinci olanın sol aydın olduğuna işaret etmektedir. Bu devrimci kadro halkın kolektif iradesinin cisimleşmiş halidir (1986: 244). Hegel ve Durkheim düşüncelerinde; devlette, toplumun kolektif bilincinin ya da geist’in kendini ifade ettiği ya da açığa çıkardığı anlayışı devlet içinde sivil aydın kadrolara tercüme edilmektedir. Aydemir’in bu bakışını, askerlerin yaptığı kurtuluş savaşı sonrasında artık devrimlerin sivil aydınların işi olduğu ve bu aydınların devlete ve devrimlere artık tek başlarına yön verme/sahip olma hedefinde oldukları itibarıyla değerlendirebiliriz.

Türk sosyolojisinde daha sonra Behice Boran ve Mübeccel Kıray gibi Toplumsal Yapı ve Değişim çalışan sosyologların Marks’tan ilham alarak toplumsal ilişkileri toplum-doğa ve insan-insan ilişkileri şeklinde ikiye ayırma tutumu Aydemir’de de vardır. Aydemir de Marks ve diğerleri gibi teknik gelişimlerin toplumsal yapı gelişimlerini belirlediğini söylemektedir (1986: 31-32).

Şevket Süreyya Aydemir erken Cumhuriyet döneminde Türk Devrimi’ni, tarihsel materyalizmi millileştirerek tercüme ettiği fikri zemin itibarıyla değerlendirmektedir. Türk Devrimi sömürgecilığe ve sınıf kavgalarına karşı yapılmış bir millî Kurtuluş Hareketi’dir. Aydemir, dönem içinde devrimi bir iktisadi kurtuluş hareketi biçiminde alt-yapısal olarak değerlendiren tek isimdir. Diğer ideolog ve düşünürler üst-yapısal ve siyasi temeller üzerine devrimi manalandırmaktadırlar. Aydemir’de Batılılaşmak sanayileşmek şeklinde tezahür etmektedir. Geriliğimizin nedeni yarı-sömürge olan Osmanlı’nın tekniğe sahip olamayışındır. Aydemir, Osmanlı ve devrimi uluslararası iktisadi düzlemde tanımlamaktadır. Gecikilen sanayileşmeye devlet eli ile hızla ve engelsiz (sınıf kavgasız) ulaşmak esastır. Aydemir’in Marks’tan çıkardığı fikir düzlemi sanayi toplum ve organizatör devlet nosyonu ile Saint Simon’a ulaşmaktadır. Dönemin vazgeçilmez “haysiyetli olmak” düsturu onda iktisadi bağımsızlık, kendine yeterlilik-otarşı biçiminde görülmektedir. 1930’lardaki uluslararası serbest-liberal iktisadi sistemin yerine geçen otarşik iktisadi sistemin başrol oyuncusu olarak Türk Devrimi’ni görmektedir. Bizim dışımızda gelişen şartlar içinde kendimizi ve devrimi biçimlendirirken bu bağımlılık psikolojisinin (Batıya rağmen ve ona karşı Batılılaşmak stresine benzer olan) ideolojik aşılması aslında bizim dışımızda gelişene biz yön veriyoruz anlayışı ile giderilmeye çalışılmaktadır. Dünya liberal iken devrim stratejisi liberal (1923-1929) dünya devletçi iken devrim stratejisi devletçi olmaktadır. Bu strateji değişimi ise “çağa uyumlu” olmak biçiminde meşrulaştırılmaktadır (1986: 256). Aydemir’de devrimin tek felsefesi pragmatizm, gerek bu söylemde gerek “taktik” kavramlaştırmasında açığa çıkmaktadır. Aydemir ayrıca devrimin dışsal ve seçkinci tavrını ideolojik olarak en açık biçimde ifşa edendir. Dönemin anti-liberal ve anti-demokratik söylemi de Aydemir ile aynı biçimde meşrulaştırılmaktadır. Aydemir’in söylemindeki Batılı olmayan Türkiye sınıflaması ve Batıyı emperyalist olarak mahkum etmesi, tüm çabalarına rağmen, Batılılaşmayı düstur edinmiş bir devrim devletinde organik aydın statüsünden inmesine neden olmuştur, denebilir. Bununla beraber Aydemir, Türkiye’de ulusal solun-yerli sosyalizmin fikirsiz atasıdır. Onun söylemini 1960’larda Millî Demokratik Devrim kavramlaştırması ile Doğan Avcıoğlu devam ettirecektir.

Recep Peker’e göre ise Türk Devrimi; yeryüzünün en arı ve “bay” olan Türk milletini yokluktan varlığa, düşkünlükten üstünlüğe çıkaran evrensel bir hadisedir (1984: 13). Hemen dikkati çeken, diğerlerinde olduğu gibi Türk milletinin “efendi” (siyasi egemen ve bağımsız) olarak, tanımlanması ve devrimin bu milletin varlığı

için elzem olduğudur. Osmanlı Türkleri ezmiş olandır (1984: 14). Burada da diğerlerinde olduğu gibi Osmanlıya yaklaşım menfidir. Osmanlı yüzünden Türk milleti utanca düşmüştür (1984: 16). Peker'de de bir "zillet" anlayışı vardır. Bay/eğemen/haysiyetli olan Türkleri, zillet/utanç/bağımlı kılan Osmanlıdır.

Devrim ve istiklal kavramlarını birleştiren Peker'e göre, devrim bir ulusun için köklü değişimler yapar istiklal ise ulusun varlığını ve hayatını korur. Bu itibarla devrim ve istiklal birbirini tamamlar. Devrim ve istiklal; iç ve dış, yaban ve yad kuvvetlere karşı koymaktır. Kurtuluş Savaşı ve Türk Devrimi'nin ikili bir misyonu olmuştur; gericiğe, tutuculuğa karşı ve istilaya karşı savaşmak. Türk ulusu böylece şerefli olmaktan kurtulmuştur (1984: 22).

1950'lerde Türk Devrimi'nin ve ideolojisinin materyalist, aşırı rasyonel tavrını ve tek Batı anlayışını Türk Düşüncesi adlı dergisinde eleştirse dahi, erken Cumhuriyet döneminde tam tersine, Cumhuriyet öncesi yaşanan, İslam ve Hristiyan medeniyetleri arasındaki tereddüdü ve ikiciliği ortadan kaldırdığı için Türk Devrimi'ni orijinal bir tecrübe olarak eserinde değerlendiren (1999: 8) Peyami Safa'nın düşünsel serüveni rasyonaliteden mistisizme doğru giden bir akış olmuştur. Peyami Safa ele alınan eser sahipleri içinde organik aydın tanımlamasına en uzak olanıdır, denilebilir. Oldukça samimi ve düşünsel birikimi itibarıyla, özellikle modern Türk düşüncesi, önemli bir düşünürdür. Nitekim Cumhuriyet öncesi siyasi ve düşünsel birikim ile Cumhuriyet arasında bağlantılar kurabildiği eserinden, bu anlaşılmaktadır. Safa eserinde temelde iki konu üzerinde yoğunlaşır: Türk Tarih Tezlerinin ruhuna uygun olarak ancak tek farkla TTT'leri İslam'a asla vurgu yapmaz, Batı uygarlığının temellerinin İslam ve Doğu kaynaklı olduğu ve Osmanlı'nın son dönem siyasi-fikirsel hareketleri ile Cumhuriyet'in temel umdeleri arasında kısmi süreklilik bulmak. Elbette diğer düşünürler gibi neden geri kaldığımızı da, Hristiyan-Batı medeniyeti İslam-Doğu kaynaklı olduğu halde, sorgulamaktadır.

Öncelikle Doğu ve Batı medeniyetlerini dayandıkları kaynaklar açısından farklılaştırır. Buna göre Avrupa medeniyetinin kaynakları; Grek-Latin kültür, Rönesans ve Hristiyanlıktır. Doğu medeniyetinin kaynakları ise Arap-Acem kültürü, Rönesans'ı idrak edememe ve İslam'dır. Türk düşüncesi ise bu iki medeniyet arasında sıkışmıştır (1999: 8-9). Görüldüğü üzere, din ve kültür dışında Rönesans iki medeniyet arasında aslında temel farklılık yaratandır.

Safa kendinden önce Türk Devrimi'ni ele alan çalışmaların din, kültür, medeniyet üzerinde durmadan sadece hukuki ve siyasi boyuta vurgu yaptıklarını söyleyerek Türk Devrimi'ni anlama çabalarının eksikliğine gönderme yapmaktadır. Ve anlaşıldığı üzere onun Türk Devrimi'ni ele alışı daha bütünsel (medeniyet boyutunda) olacaktır.

Safa, Türk düşünürleri hakkında şimdide de geçerli olabilecek bir eleştiri yapar. Ona göre, Türk düşüncesi kendine Batılı filozofların aynasından bakmaktadır ve yerli düşünce gelişmemektedir. (1999: 10). Bu itibarla Safa herhangi bir Batılı felsefe ya da metodu şiar edinmemeye dikkat ederek, "Avrupalılaşma" ve devrim sürecini ele alır. Ona göre, Atatürk Devrimi II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Avrupalılaşma hareketlerinden ilham almıştır. (1999: 14). Devrimin temel umdeleri olan Garpcılık ve Türkçülük gene bu dönemden bakiyedir (1999: 90) Bu itibarla, Devrimi tarihsel ve düşünsel gelişim boyutu içinde anlamlandırmaya çalışır.

Türk düşüncesinin değişmeyen eğilimi, kendimizi ne orada ne burada konumlandıramayışımız ve yeni fikirler üretmemişince "hiç olmazsa bunu yapalım" etkisi ile motive olan, "sentezcilik" Safa'da da ortaya çıkmaktadır. Safa, bilimci gördüğü Batı ile sezgici gördüğü Doğu arasında, bilimi sevgi ile sentezlemeye ve her iki

Recep Peker'e göre ise, Türk Devrimi; yeryüzünün en arı ve "bay" olan Türk milletini yokluktan varlığa, düşkünlükten üstünlüğe çıkaran evrensel bir hadisedir.

Safa kendinden önce Türk Devrimi'ni ele alan çalışmaların din, kültür, medeniyet üzerinde durmadan sadece hukuki ve siyasi boyuta vurgu yaptıklarını söyleyerek, Türk Devrimini anlama çabalarının eksikliğine gönderme yapmaktadır.

medeniyeti yaratan düşüncelerin kaynaklarının aynı olduğunu izah etmeye çalışacağını, ifade etmektedir (1999: 14-15). Safa eserinin önemli kısmında modern Türk düşüncesine olan hakimiyeti ile devrim öncesi gelişen siyasi fikir akımları olan İslamcılık, Türkçülük ve Garpçılığın; temel düsturlarını, temsilcilerini ve yayın organlarını serimler. Bu akımlar arasındaki farklılık ve benzerlikleri ortaya çıkarmaya çalışır. Buna göre her üç akım da taklitçilik şeklinde Avrupalılaşmaya ve sosyalizme karşıdır ve her üçü de demokrasi prensibinde birleşmişlerdir (1999: 71-72). Safa, harbin ilanından itibaren her üç fikrin de, İttihat ve Terakki içinde, devletin idaresi ve yönüne istikamet vermeye çalışan birer aksiyon olmaya hazır olduklarını söylemektedir (1999: 74). Devletin yönü ve pratiğine yön vermek isteyen bu akımlar Gökalp düşüncesinde birleştirilmiştir (1999: 76). Ancak harbin sonunda İslamcılık politikalarından tamamen vazgeçilmek zorunda kalmıştır.

Safa, Türk düşüncesindeki yavanlığın, kıtlığın sebebini; fikirlerin nazarilikten aksiyona, yani siyasetin içine girmesine bağlamaktadır (1999: 84). Türk düşüncesine, daha önce tespit ettiği “kendini Batı düşüncesinin aynasında görmek” eksikliğine şimdide, düşüncenin siyasileşmesi ile yeni bir boyut eklemektedir. Türk düşüncesi hem taklit hem de siyasileştiği için kusurludur ve gelişmemektedir.

Neticede modern Türk düşüncesinin tarihi ve siyasi zorunluluklar ile nasıl bir yol takip ettiğini sunan Safa harp sonrasında iki düşüncenin ayakta kaldığını söyler: Türkçülük ve Garpçılık. Bu düşünceler devrimin temel prensipleri halinde devam edecektir. Safa dönemin diğer aydınları gibi Batıya rağmen Batılılaşmanın stresi ile başa çıkabilmek için, Batı medeniyeti ve Batı emperyalizmini ayırma telaşındadır. Ona göre Kurtuluş Savaşı esnasında Garpçılık tehlikeli bir mecraya girmiştir. Garp medeniyeti ve emperyalizmi birbiri ile karıştırılmaya başlanmış ve Garp emperyalizmine olan kin Garp medeniyetine yönelmiştir. Bunun göstergesi de Garp medeniyetinin kurtuluş edebiyatında “tek dişi kalmış canavar” olarak tanımlanmasıdır. Safa, Lozan ile bu kinin sona erdiğini müjdelir. Atatürk büyük bir “ameliyat” gerçekleştirmiştir. Türk bünyesinde yaşamaya müsait bu iki fikrin (Türkçülük ve Garpçılık) Osmanlılık mefhumuna yapışan yanlarına kesip atmıştır (1999: 91). Safa’da diğerlerinden farklı ve daha radikal bir şekilde, Osmanlılığı kesip atmak biçiminde bir devrim algısı söz konusudur.

Safa, Atatürk İnkılabının değişmez iki prensibinin Milliyetçilik ve Medeniyetçilik olduğunu belirtir (1999: 92). Türkçülüğün ve Garpçılığın adı Osmanlılıktan sıyrılınca Milliyetçilik ve Medeniyetçilik olmaktadır. Bu şekilde devrim ideolojisinde Türkçülük ve Garpçılık yeniden tanımlanarak yer almaktadır. Medeniyetçilik taklitçiliğin ötesinde Avrupa, garp metoduna, düşüncesine ve muâşeretine geçiş; milliyetçilik ise Orta Asya köklerine yeniden bağlanma biçiminde tanımlanmaktadır (1999: 92). Tarihsel, reel ve siyasi zaruretler ile ayakta kalan iki düşünce içerik değiştirilerek Türk Devrimi’nde devam etmektedir.

Safa, Türk düşüncesine mütareke yıllarında çıkan Dergah dergisi çevresinin tanıttığı Bergson felsefesine dayalı biçimde, Türk Devrimi’ni; ideolojiden çıkma değil hayati (vital) bir hamle olarak tanımlar (1999: 193). Safa’nın; devrimi, fikri değil reel şartların zorladığı bir hareket olarak görme eğilimi, o dönemde yaygın bir anlayıştır. Devrimi yüceltmek için geliştirilen bu anlayış devrimin öncesinde sistemli ideolojik bir zemine dayanmadığı gerçeğini ifade ettiği gibi devrimin pragmatist eğilimine de gönderme yapmaktadır. Koşulların belirlediği ve değişen koşullarda yeniden inşa edilen devrim. Veya asıl amaç günün Batısı gibi olmak olunca her bugünde değişen Batıya uyumlu olmak için devrimin yönü ve ideolojisinin yeniden belirlenebileceğine gönderme yapmaktadır.

Safa, Atatürk İnkılabının değişmez iki prensibinin Milliyetçilik ve Medeniyetçilik olduğunu, belirtir.

Nitekim Türk milliyetçiliğinin doğuşu da reel şartların (Balkan Harbi) ortaya çıkardığı ve “zilletin verdiği küçülme duygusunun telafisi”dir, millet bunun için “şerefli” tarihine sarılmıştır (1999: 195). Görüldüğü üzere Safa’da da “zillete” düşmek ve “şerefe sarılmak” kavramları önemlidir. Türk Devrimi’ni “zilletten kaçış haysiyete varış” biçimde yorumlayan genel anlayış içinden kelimeler edilmektedir. Safa’ya göre “mütareke zilletleri” ise “Kemalist milliyetçiliği” doğurmuştur. Ve bu milliyetçilik Osmanlı’yı yüzde yüz reddettiği için Türk’tür (1999: 196). Böylece devrimin Osmanlı’yı ret esasına göre biçimlendiği de ifade edilmektedir. Kemalizm yani devrim ideolojisi milliyetçidir ama bu milliyetçilik faşizm değildir, Kemalizm, sosyalizme ve faşizme de karşıdır (1999: 201). Devrimin anti-liberal, anti-demokratik olduğu gibi anti-faşist ve anti-sosyalist olduğu da bu şekilde ifadelendirilmektedir. Bütün bu çabalar Türk Devrimi’ne ve sonrasındaki rejime orijinallik yükleme ile motive olmaktadır.

Bununla birlikte Safa’ya göre, Atatürk İslamcılık ve Turancılık kadar İnsaniyetçiliğin de hayal olduğunu görmüştür ve Türk milliyetçiliğini “reel bir politika” olarak beyan etmiştir (1999: 96). Savaş yıllarında yayımlanan Yeni Mecmua’da (daha sonraki çalışmalarında da vurgular) Gökalp, Türk milliyetçiliğini coğrafi olarak üçe ayırdığında (Turancılık, Türkmencilik ve Türkiyecilik) üçüncüsünün uygulanabilir bir politika olduğunu belirtmişti (bkz. Akpolat, 1995). Neticede Atatürk’ün milliyetçiliği de her türlü emperyal yayılmanın dışında Anadolu ile sınırlanan bir biçime kavuşmuştur. Dönemde Fransız Devrimi ile ortaya çıkan evrensel insanlık birliğine olumsuz bakışı da Safa’da görmek mümkündür. Devir ne sınıf ne birey dönemidir; bu dönem milletin dönemidir. 19.yy’da ortaya çıkan milliyetçilik akımları dünyada tek bir bütün sayar; bu da millettir. Bunun etkisinin devrim ve düşünceler üzerinde görebilmekteyiz.

Devrim öncesi düşünsel akımlar ile devrime geçen düşünsel akımlar hakkında bilgi verdikten ve devrimin ana prensiplerini tespit ettikten sonra Safa, Türk İnkılabını izah etmeden önce Garp ve Şark medeniyetlerinin izah edilmesi gerektiğini, söyler (1999: 106). Madem ki Türk İnkılabı Şark’tan Garp’a geçmiştir, önce bu medeniyetler anlaşılmalıdır.

Safa’nın eserinde “Kemalizm” lafzı geçmektedir. Ancak aynı yıl yayımlanan Engin’in eserinin önsözünün 1937’de yazıldığı dikkate alınırsa ele alınan eserler içinde bu ibareyi ilk kullananın Engin olduğunu söyleyebiliriz. Kemalizm’i 1930’ların sonlarında gerek devrim ideolojisi gerek siyasi rejim biçiminde formüle eden Engin’dir. Safa’ya göre Kemalizm ne din ne de gelenek düşmanıdır. Ancak laiklik, ezanın ve Kuran’ın Türkçeleştirilmesi bu sanıya neden olmuştur. Oysa Kemalizm sadece dinden batıl inançları atmış ve dini millileştirmiştir. Çünkü Türk toplumu millî esaslar üzerine kurulmalıydı (1999: 108). Safa’da da milliyetçilik ile laikliğin birbirinden kopmayan bütün olarak algılandığını görmekteyiz.

Ona göre Türk Devrimi; dinî, millî ve medeni geleneklere dayanmaktadır. Çünkü Batıdan aldığımız medeni adetler arasında Hristiyan gelenekler de vardır: Garp takvimi ve Avrupa muaşeret Hristiyanıdır. Bu şekilde “İslam beynelmileliyetinden” Hristiyan beynelmileliyetine” dâhil olduk, denilmektedir. Ancak bu gelenekler Hristiyanlığın dinî mahiyetini bırakarak medeni bir mahiyet almıştır üstelik Avrupa ruhu yalnız dinî bir yapı değildir (1999: 109). Gökalp’in “İslam ümmetinden” olma ısrarına rağmen devrimin “Hristiyan geleneğini” tercih etmesi Safa’da ifadelendirilmektedir. Ancak Batının bu geleneği tıpkı tekniği gibi kendinden sıyrılarak birden uluslararası yapılmakta, bu şekilde yürekler ferahlatılmaktadır. Gökalp’in üç-

Safa’ya göre, Atatürk İslamcılık ve Turancılık kadar İnsaniyetçiliğin de hayal olduğunu görmüştür ve Türk milliyetçiliğini “reel bir politika” olarak beyan etmiştir.

lemesi devrimde İslam’ın yerine “medenileştiği” varsayılan “Hristiyan gelenek” geçirilerek devam etmektedir.

Devrim ile Doğu-Batı kamplaşmasının zedelendiği fikri Safa’da da söz konusudur: Kemalizm İslam-Şark ile Hristiyan-Garp arasındaki çatışmanın bir vehim olduğunu göstermiştir (1999: 109). Tüm sentezcilerde olduğu gibi Türkiye coğrafyasına dayalı şekilde düşüncelerin ve medeniyetlerin de sentezlenebileceği hatta Kemalizmin ve Türk Devrimi’nin buna bir ispat olduğu fikri Safa’da vardır. Ancak resmi ideolojinin temel kaynaklarından biri olan TTT’leri sentezcilerden daha radikaldir. Tam Batılılaşırken Batı’nın temelini düşünsel değil irki boyutta Türk olduğunu vurgulanmaktadır. Sentezcilerin tevezusu dönemin resmi ideolojinin temel kaynağında yoktur. Ama her ikisinde de ortak olan Batı’ya karşı ve ona rağmen Batılılaşmanın baskısından kaçınmaktır. Bu itibarla Engin ve Bozkurt TTT’lerinin bu radikalliğine sahip çıkmaktadır.

Safa, Celal Nuri benzeri 19.yy. Avrupa medeniyetini “makine medeniyeti” olarak tanımlar. Ve tıpkı onun gibi bu medeniyetin temelini coğrafi olarak Akdeniz havzasına bağlamaktadır (bu anlayış için bkz. Gökalp: 1923). Bu vurgu daha sonra ele alacağımız ideologlarda da söz konusudur. Doğu ve Batı uygarlıkları aynı kökten gelen iki ayrı daldır. Ancak Batı ile Doğu sonradan farklılaşmıştır (1999: 114). İlki çalışmaya devam etmiş ikincisi ise hareketsiz kalmıştır. Avrupa bir makine olduğuna göre Doğu’dan aldığı maddi ve manevi hammaddeyi işleyerek gelişmiştir. Safa çok da tarafgir olmadığı bir iktisadi söylem ile konuşmaktadır: Doğu hammadde deposu Batı sanayi.

Avrupa medeniyeti, Avrupa kafasıdır ve bu medeniyet üç büyük tesir ile meydana gelmiştir; Yunan, Roma ve Hristiyanlık (1999: 115). Bu üç büyük tesir Avrupa’da üç disiplin yaratmıştır: Yunan’ın zeka disiplini, Roma’nın toplum disiplini ve Hristiyanlığın ahlaki disiplini (1999: 116). Demek ki, Avrupa bir “disiplin” medeniyetidir. Safa’daki disiplin kavramı ile Celal Nuri’deki denetim ve düzen kavramları Batı modernliğinin temel kavramlarıdır. Modernlik bir ayağı ile özgürleşme ise diğer ayağı ile tam tersine akılcılaştırma (bkz. Touraine, 2000) ve akılcılaştırma; şeylerin düzen, disiplin ve denetim altına alınmasıdır.

Safa’ya göre, Avrupa her şeyden önce bilim yaratıcısıdır ve bu bilimsel düşünce Yunan’ın zeka disiplininin doğmuştur. Yunan zekası hem hendeseyi hem de riyaizyeyi yaratmıştır. Avrupa kafasını bu riyaiz görüş belirlemiştir (1999: 118). Matematikleştirme her şeyi denetim altına almanın önemli bir yoludur. Matematik tamamen akli bir bilim olduğuna göre Avrupa medeniyeti rasyonalite ile eş görülmektedir ve bu anlayış modern Batı ile uyumludur. Batı modernliğinin temel kavramı akıldır.

Roma’da ise kanunların akla dayalı olması vardır (1999: 124). Roma Avrupa’ya bir toplum düzeni ve site disiplini getirmiş (1999: 129) ise bu da Batı’nın toplumu da rasyonelleştirdiği ve bu şekilde disiplin altına alındığını kabul etmektir. Safa, Avrupa’yı tamamen akıl ile her şeyi disiplin altına alan bir uygarlık olarak ve tamamen modern bir şekilde tanımlamaktadır: Avrupa=Akıl=Düzen=Disiplin. 1930’lar modernitenin toplumu akılcılaştırma ve disiplinleştirme sürecinin yaşandığı, oldukça totaliter bir modernlik anlayışının yürürlükte olduğu bir zaman dilimidir. Liberal ekonomiler ve liberal politikaların savaş sonrası yıkıldığı; faşizm, nasyonal sosyalizm ve sosyalizmin alabildiğine bireyi ve onun özgürlüğünü baskıladığı bir zaman dilimidir. Böyle bir Batı karşısında Safa’nın Batı’yı “rasyonalite ile disiplin altına alma” biçiminde görmesi şaşırtıcı değildir.

Safa Hristiyan etkiyi de benzer biçimde yorumlar. Hristiyanlık ile Avrupa vahdet fikrine ulaşmıştır. Romanın tek hukuk anlayışı tek tanrı ile tamamlanmıştır. Dünya için tek hukuk öte dünya için tek tanrı (1999: 127). Hristiyanlık vicdanları birleştirmiştir. Ahlakı bir disiplin yaratmıştır (1999: 129). Böylece akli, toplumu ve ahlakı disiplinli bir medeniyet vücuda gelmiştir. Eğer Avrupa; Yunan, Roma ve Hristiyan ise Yunanlaşmış, Romalılaştı ve Hristiyanlaşmış her yer Avrupa'dır (1999: 129).

O halde biz de aklımızı, toplumumuzu ve ahlakımızı disiplin altına alabilirsek Avrupalılaşabiliriz. Demek ki, Avrupalılaşmak disiplinleşmektir. Avrupa'nın kendi somut şartlarından kopartılan "disiplin" kavramı ve "disiplinleşme" süreci ile Batılılaşmamızın altın anahtarına kavuşmuş olduk; hem hiç de millî onurumuza halel getirmeden.

Avrupa bu ise o halde Şark nedir? Bu soruya Safa'nın cevabı, Celal Nuri gibi, öncelikle Asya'da Avrupa'da olduğu gibi birliğin olmadığıdır. İki tane Şark vardır: İslam ve Brahman-Budist Şark. Bununla birlikte Avrupa fert ve bilim ise Şark'ta bunların esamisi okunmaz. Üstelik Şark'ın kendine ait bir bilinci bile yoktur (1999: 132). Doğu-Batı diyalektiğinin Safa'da da kurulduğuna tanık olmaktayız: Batı ne ise onun tersi Doğu'dur. Oryantalizm işlemeye devam ediyor: Şark ilgisiz, sessiz ve telaşsızdır. Akıl ve bilim onda yoktur. Şark'ta felsefe değil inanç vardır. Şark bilmez, inanır (1999: 133-134). Ama hemen Safa bu Şark'tan kendimizi sıyrmanın yolunu bulur: İslam Şark, Budist Şark'a göre daha Avrupalıdır (1999: 135). Batılılaşırken hemen kendimizi Doğu'dan sıyrarak, Batı'nın yanında yer alarak, Doğu'yu Batı gibi suçlamaya çok hevesliyiz. Artık biz de Batılıyız o halde bize yöneltelen suçlamalardan hemen sıyrılarak bu suçlamaları bizden daha Doğu'ya yöneltebiliriz. Yeni Batılı Türkiye'nin aydını Batının saffında yer almaya çok isteklidir.

İki Şark arasında ne fark vardır? Öncelikle İslam Şark'ta kadercilik ve nirvana yani dünyevi arzuların susturulması yoktur. İslam, Garplı bir düşünce tarzına sahiptir. Hz. Muhammed "Hiç ölmeyecekmiş gibi çalış" demiştir (1999: 138). Avrupa, çalışıyor ise İslam'da da çalışmak esastır. Üstelik uyusuk olan İslam değil, Budist olan Şark'tır. Avrupa, Şark'ı hep bütün olarak görür. Bunları hep birbirine karıştırır, birine ait olanı hepsine yayar (1999: 139). Hatamız ise Avrupa'nın bizi Budist-Şark ile karıştırmasına binaen bizim hakkımızdaki ön yargılarını hemen benimsememizdir. Örneğin Kemalizmi izah edenlerden bazılarının bizi mazlum milletler olarak görmesi, Türk milletinin Kurtuluş Savaşı'nı yarı sömürge ülkeler ile emperyalist ülkeler arasındaki mücadeleye benzetmesi hatalıdır (Aydemir kastediliyor). Türk milletinin "Asyalı iptidai kavimlerden" olmadığını göstermeliyiz (1999: 140). Safa'nın asıl çabası burada ortaya çıkıyor: Türk Milletinin Asyalı olmadığını ispat etmek.

Avrupa medeniyeti Avrupa kafası, düşüncesi olduğuna göre Türk milleti Avrupalılaşabilir mi? Evet. Çünkü Türk milletinin içinde olduğu İslam-Şark medeniyeti Akdenizlidir. Batı medeniyeti de bu havzadan doğduğuna göre biz de bu kafayı alabiliriz (1999: 144). Türkiye'nin Akdeniz havzasında olmasının bize Batılılaştırmada kolaylık sağlayacağı anlayışını Safa da diğer düşünürler ve ideologlar gibi paylaşmaktadır.

Ne olmuştu da aynı kökten gelenler bu kadar farklılaşmışlardı? Safa'ya göre, İslam-Türk ve Yunan düşüncesinin atası Aristo'dur. İslam skolastiği Aristo ve Eflatun'u ve hikmet ile şeriatı birleştirmeye çalışmıştı. İşte bu birleştirme çabası Garp ile bizim aramızdaki mesafenin ve Türklerin Avrupa Rönesans'ını idrak edemeyişinin nedeni olmuştur (1999: 149). Rönesans'a idrak edemeyiş, Celal Nuri'de de elzem bir nokta olarak karşımıza çıkmıştı. Rönesans; dinden sıyrılmanın ve insan ak-

Safa’ya göre, İslam-Türk ve Yunan düşüncesinin atası Aristo’dur. İslam skolastiği Aristo ve Eflatun’u ve hikmet ile şeriatı birleştirmeye çalışmıştı. İşte bu birleştirme çabası Garp ile bizim aramızdaki mesafenin ve Türklerin Avrupa Rönesans’ını idrak edemeyişinin nedeni olmuştur.

lının özgürleşmesi dolayımı ile önem verilen bir olaydır. Rönesans, laiklik ve bilimsel düşünce temelinde tanımlanan Batıyı Batı yapandır. Bizim buna yabancı kalmamız, Batılılaşmamızı geciktiren kritik bir dönüm noktası olarak görülmektedir.

Safa’ya göre, bugünkü Avrupa kafasını teşkil eden Türk ve Arap rasyonalizmi Doğuda, Batı’da olduğundan daha fazla hücumu uğramıştır. Böylece Gazali ve Muhiiddin-i Arabi ile Doğu’da mistik ve ilahiyatçı görüş egemen olmuştur (1999: 154). Batı, temelde rasyonel düşünce olduğuna göre, Doğu’nun rasyonaliteden İslam felsefesinin etkisi ile uzaklaşması Doğu’nun rasyonelleşmesine, dolayısı ile Batılılaşmasına engel olmuştur. Neticede Batı rasyonalitesinin temeli olan İbn-i Sina ve İbn-i Rüşt Batı’yı Doğu’dan daha fazla etkilemiştir. Çünkü bu düşünürler teolojiyi kozmoloji haline getirmeye çabalamışlardı. Ancak İslam felsefesi tam zıt bir yola girmiştir. İslam felsefesinin akılcı ve tabiatçı kolu Hristiyan Garb’a, iman ve ilahiyatçı kolu Şark’a tesir etmiştir (1999: 155). Batı akılcı düşüncüyü İslam’dan alırken Doğu imancı düşüncüyü Hristiyanlıktan almıştır.

Hülasa Safa’ya göre, Batı rasyonalitesinin temeli Doğu, Doğu mistisizminin kökeni Batı’dır, Gazali mistisizmi İncil’den öğrenmiştir (1999: 163). O halde Batı’yı ilerleten Doğu düşüncesi Doğu’yu geriletken Batı düşüncesidir. Bu şekilde hem geri kalmamızın sorumluluğunu Batı’ya atarak rahatlıyor hem de Batı’nın ilerlemesinin saiki olarak kendimizi görerek Batı’nın büyüklüğü karşısında ezilmekten kurtulmuş oluyorduk. Safa, Batı’nın düşüncesinde İslam, Doğu’nun düşüncesinde Hristiyan olmasını, “çaprazlama tekamül” ve “kafa değiş-tokuşu” olarak nitelendirir ve bunun nedenlerini araştırır. Ana nedenin, Hristiyanlığın merkezinin Kudüs’ten Roma’ya alınması olduğunu söyler (1999: 174). Bu hadise Batı’nın yükselişi ve Doğu’nun düşüşüne neden olmuştur. Safa, İslam-Şark medeniyeti içinde gördüğü Türklerin de Batı’dan geri kalmasını bu şekilde açıklamıştır. Bütün hadise Hristiyanlığın merkezinin yer değiştirmesidir. Buna bağlı olarak Batı ile aramızdaki zamansal mesafe altı asırdır (1999: 214). Türk aydınında ne kadar geri kaldığımız önemlidir, bu zamansal mesafe bize ne kadar hızlı koşmamız gerektiğini hatırlatmaktadır.

Safa, ayrıca İslam’ın Hristiyanlığın anti-tezi değil tamamlayıcısı olduğuna göre dinsel farklılıkların Doğu ile Batı’yı ayıran nokta olmadığını belirtir (1999: 165). Safa, Doğu ile Batı arasındaki farkı Roma ve İran’ın siyaset felsefelerinin farklılığı ile açıklamaktan yanadır. Hem Roma hem de İslam eşitlikçidir ve siyasi otorite, kaynağını topluluktan alır. Ancak İran’ın Zerdüşst dini, siyasi otoritenin kaynağını Tanrı’ya bağlar. Böylece Doğu ile Batı birbirinden farklılaşmaya başlamıştır (1999: 167-169). İslam-Şarkı, Batıdan uzaklaştıran İran olmuştur. Görüldüğü üzere siyasi otoritenin kaynağının bu dünyadan öte dünyaya geçişi Doğu’nun handikapı olmuştur. Bu söylem Safa’nın laikliğe verdiği öneme işaret etmektedir. Doğu ile Batı aynı coğrafyanın (Akdeniz), aynı felsefenin (İslam Felsefesi) ürünüdür. Ancak Doğu’nun rasyonalite ve laiklikten uzaklaşması Batı ile farklılaşmasına ve Batı ile arasına mesafe girmesine neden olmuştur.

Safa bütün bunlardan sonra Batı medeniyetinde iki temel unsur bulur: Riyazileşmek (matematikleşme) ve siteleşmek (kentleşmek). Bunun tersi Doğu ise mistisizm ve step uygarlığıdır.

Safa da Türkleri, Doğunun sonradan Batılılaşan ulusları olan Japonya ve Rusya’dan farklılaştırır. Çünkü Türkler, Batı’yı Batı yapan kafanın sahipleridir (1999: 182). Diğerleri gibi mahrumiyet söylemi onda da tekrarlanır; bu sefer mahrum olduğumuz, Batı’nın hendese (geometri) ve riyazi (matematik) kafasıdır (1999: 183).

Safa bütün bunlardan sonra Batı medeniyetinde iki temel unsur bulur; Riyazileşmek (matematikleşme) ve siteleşmek (kentleşmek). Bunun tersi Doğu ise mistisizm ve step uygarlığıdır.

Türk düşüncesi çocuk ve dişi sezişine sahiptir. Bu fikir oryantalizmin Doğuyu “dişi” olarak tanımlaması ile uyusumludur. Safa bazı Türk aydınlarını, Batı bizi nasıl görüyor ise öyle gördükleri için eleştirirken kendisi de aynı hatayı tekrarlamaktan geri durmaz.

Batılılaşmanın iki sacayağı vardır: düşüncede riyazileşmek ve cemiyetin siteleşmesi (1999: 183). Riyazileşmek ise siteleşmeye bağlıdır. Bunun için de nüfusu kentlerde yoğunlaştırılmalıdır. Bunun yolu ise endüstrileşmektir (1999: 184). Şimdiye kadar idealist bir şekilde düşüncenin-kafanın değişimi ile Batılılaşmayı bir görürken şimdi tersinden giderek sanayileşmek gibi alt-yapısal bir hadiseyi getirip Batılılaşmaya bağlamaktadır.

Geç modernleşmenin telaşı Safa’da da yankılanmaktadır: Batı ile uyumu çabuklaştırmak için riyazileşmeli ve siteleşmeliyiz (1999: 185). Aynı zamanda dönemin düşünür ve ideologlarının devrim ideolojisinin idealist değil reel şartlardan (millî zaruretler) kaynaklı olduğuna dair görüşünü de tekrarlamaktadır (1999: 188). Bu nedenle Türk devrimi kitaptan değil hayattan doğan bir devrimdir (1999: 191).

Sosyolojinin konusunu millet ve ulus-devlet olarak belirleyen ve sosyoloji ile siyasi ideoloji bağıni açıkça kuran, Engin’in millet tanımında kültürel milliyetçiliğin izlerini görmek mümkündür. Ona göre, millet, müstakil ve siyasi bir bütün halinde (ulus-devlet), belirli bir vatanda birlikte yaşayan ve aralarında tarih, dil, adet, inanış, menfaat, ideal olan kültürel bir cemiyettir (1938a: 57). Bu son vurgu onun Alman idealizmden neşet bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğunu gösterir. Aynı şekilde ferdi, devlet içinde eritmesi de aynı hususa işaret eder (1938a: 62). Engin’in insanın doğuştan sosyal olmasını doğuştan “milliyet hissine” sahip olması ile özdeşleştirmesi, sosyal olanı millî olanla telif ettiğine işarettir (1938a: 58). Ayrıca millet ile ırk kavramlarının karıştırılmasına da karşı durmaktadır (1938a: 61). Fransız devrimi ile ortaya çıkan siyasi milliyetçiliğe iltifat edilmese de bu devrimi, millî birimleri bilinçli hale getirmesi itibariyle olumlar (1938a: 64). Fransız devrimi ile Avrupa’da milliyetçiliği inşa eden unsurlar; sanayi devrimi ve romantik edebiyat akımıdır. Milliyetçiliği kökleştiren unsurlar ise aydınlar, okullar ve ordudur (1938a: 65-67). Türk milliyetçiliğini belirleyen unsurlar: Avrupa ve Fransız devrimi ile olan temas, Kırım savaşı, Osmanlı içindeki Türk olmayan unsurların milliyetçilik yapmaları ile Türklerin kendi milliyetlerinin farkına varmaları ve Balkan faciasıdır (1938a: 71-72). Bu şekilde Türk milletinin kendini koruma ve yaşama hamlesi ile Türk milliyetçiliği doğmuştur (1938a: 73). En nihayetinde Engin, milliyetçiliğin yeni bir din olduğunu ifşa eder (1938a: 69). Bizde ise TTT’ler milliyetçiliğe, Türk milletinin üstünlüğünü bilimsel olarak ispat ettiği için, önemli bir hizmette bulunmuştur. Böylece Engin TTT’lerin temelde milliyetçi tezler olduğunu, beyan etmektedir. Türk Devrimi’ni orduya hasreden Engin, Türk milliyetçiliğinin doğumunu da orduya hasretmektedir (1938a: 73 ve 76).

Türk Devrimi’ni (ruhun özgürleşimi, kendine geri dönmesi yani Türklerin Batılı özüne dönerek kendinin farkına varması) ve Türklerin medeniyetinin inkişafını (ruhun tarihte açılımı) Alman idealizmi ile yorumlayan Engin, Atatürk’ün yüceltilmesini de Alman filozof Nietzsche’nin üst-insan nosyonu ile felsefi bir temele oturtur: Atatürk fevkelbeşerdir (1938a: 82). Engin aynı zamanda Türk ahlakını Nietzsche’nin “Dyonisos ahlakı” nosyonu ile açıklar. Engin’e göre, Nietzsche’nin getirdiği iki ahlak vardır; uhrevi ve dünyevi. İşte bu dünyevi ahlak Dyonisos ahlakıdır ve Türklerin ahlak anlayışıdır (1938a: 84). Atatürk de bu ahlakın timsalidir. Atatürk gibi iradeli insanlar hedefe vasıl olmak için esnek davranabilirler, diyerek devrim pragmatist yönelimini bir kez daha belirtir (1938a: 88).

Sosyolojinin konusunu millet ve ulus-devlet olarak belirleyen ve sosyoloji ile siyasi ideoloji bağıni açıkça kuran, Engin’in millet tanımında kültürel milliyetçiliğin izlerini görmek mümkündür. Ona göre, millet, müstakil ve siyasi bir bütün halinde (ulus-devlet), belirli bir vatanda birlikte yaşayan ve aralarında tarih, dil, adet, inanış, menfaat, ideal olan kültürel bir cemiyettir.

Fransız devrimi ile Avrupa’da milliyetçiliği inşa eden unsurlar; sanayi devrimi ve romantik edebiyat akımıdır. Milliyetçiliği kökleştiren unsurlar ise aydınlar, okullar ve ordudur.

Bozkurt ise, devrimin aklın soyutluğundan değil reel şartların zarureti ile ortaya çıktığı, devrim ile yeniden Türk milletinin tarihin öznesi olmaya başladığı ödev ahlakı ve Batıdan üç yıl geri kaldığımız gibi konularda dönemin genel anlayışlarını paylaşmaktadır.

Bozkurt’ta ilk göze çarpan Aydınlanmacı kavramların millileştirilmesidir. Örneğin “insanlığın” mukaddes değerleri millî olan değerlerdir: vatan, hürriyet, istiklal, anayasa ve millî namus gibi.

Bozkurt ise, devrimin aklın soyutluğundan değil reel şartların zarureti ile ortaya çıktığı, devrim ile yeniden Türk milletinin tarihin öznesi olmaya başladığı (1940: 500), ödev ahlakı ve Batı’dan üç yıl geri kaldığımız gibi konularda dönemin genel anlayışlarını paylaşmaktadır. Ona göre 20. asır motor medeniyetidir. Medeni millet, motor yapan millettir. Tek eksikliğimiz olan motor yapma kudretini bize devletçilik uygulamaları verecektir (1940: 395-396). Burada sanayi üzerinden bir mahrumiyet söylemi tekrarlanmakta ve aynı zamanda Batılılaşma ile sanayileşmenin genel kanı biçiminde paylaşıldığı görülmektedir. Türk aydınlarının Batılılaşmaktan umdukları sanayileşmektir. Batı’nın diğer değerleri özgürlük, demokrasi vb. tali hatta sakıncalı görülmektedir. Bozkurt eserine “İnkılap” adını vermekten kaçınır, ihtilal (özne-yapan) ile inkılap (yapılan-nesne) kavramlarını dil bilgisi itibarıyla karşılaştırarak ihtilal demenin daha doğru olduğu sonucuna varır. Bununla birlikte, ona göre, ihtilal bir şeyin esasından kaldırılıp yerine yenisinin konmasıdır oysa inkılap bir şeyin aslının korunarak başka bir kalıba girmesidir. Revolution, inkılapta değil ihtilalde manasını bulmaktadır (1940: 232-233). Bozkurt eserinde devrimin ne anlamlarda kullanıldığını Batı literatüründen geniş bir şekilde araştıran kişidir. Bu itibarla Bozkurt kavram tanımlamalarına en fazla önem veren isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yanı sıra Türk Devrimi öncesindeki devrimleri ve 1930’ların siyasi rejimlerini analitik olarak ele alır ve bu şekilde Türk devrimi’ni ve uygulanan siyasi rejimi bunlar ile karşılaştırarak tanımlar.

Bozkurt’ta ilk göze çarpan Aydınlanmacı kavramların millileştirilmesidir. Örneğin “insanlığın” mukaddes değerleri millî olan değerlerdir: vatan, hürriyet, istiklal, anayasa ve millî namus gibi (1940: III). Fransız Devrimi ile gündeme gelen insanların doğuştan gelen doğal hakları birden milletin hakları olur. Örneğin ihtilal, milletin “doğal hakkı” olarak meşrulaştırılır (1940: IV). Dönemin diğer aydınları gibi insani, sosyal, iktisadi, tarihi olanı siyasi bir biçimde ele alınmaktadır.

Bozkurt eserinde ihtilalin ne olduğu sorusunun cevabını aramaktadır. Öncelikle ihtilal, evrimin tersine mevcut halin birden değişimidir. Bu birden değişim farklı alanlarda olabilmektedir. Manga Carta’nın ilanı siyasi bir ihtilaldir. İhtilal aynı zamanda eskiden olmayanı getirir. Yani yeni bir şey ortaya çıkarır. Buna örnek ise Fransız İhtilalinin getirdiği İnsan Hakları Beyannamesi’dir. Tanzimat fermanı bu itibarla İnsan Hakları Beyannamesi’ne benzemektedir (1940: 7-15). İhtilal; eski toplum düzeninin yeni toplum düzeni haline gelmesi ve bu işin kuvvet ile yapılmasıdır (1940: 64). Bozkurt, ihtilallerin ileri bir toplum düzeni kurduğunu belirtir. O halde devrim ilerici bir harekettir. Tam ve olgun ihtilal örnekleri; Fransız, Rus ve Atatürk ihtilalleridir. Bizdeki daha önce görülen I. ve II. Meşrutiyet hareketleri Tanzimat gibi sadece siyasi ihtilallerdir (1940: 67). Siyasi ihtilaller ulus egemenliğini getirirler (1940: 69). İhtilallerin amacı iyi ve ileriye getirmek olduğuna göre bunun tersi irticadır. İrtica gerileşme olarak görülmektedir. Bozkurt diğerleri gibi devrimi ilerlemek ve dolayısı ile yaşamak ile, gerilemeyi de ölüm ile eş görür (1940: 70). İlerlemek, yaşamak “bay” olmaktır. Dönemin diğer aydınları gibi devrimi hayat meselesi ve Türklerin “bay” yani egemen olması ile eş anlamlı tanımlamaktadır. Nitekim egemenliğini kaybetmiş milletler hürriyetlerini/özgürlüklerini kaybetmiş, “köle” olmuşlardır (1940: 71). Hegel’in efendi ve köle kavramlaştırması burada da karşımıza çıkmaktadır.

Bozkurt, Türk Devrimi’ni 1918 (bazen de 1919) Türk İhtilali biçiminde adlandırır, Fransız ihtilalinin yapıldığı yıl ile adlandırmasına mukabil. Türk ihtilalinin prensipleri: Ulus egemenliği, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılıktır ki sembolü altı oktur (1940: 32). Bozkurt ele alınan eser sahip-

lerinden farklı biçimde devrimin ilkelerini açıkça CHP'nin altı oku ile özdeş kılar. Bu diğerlerinde daha örtüktür. Bozkurt'a göre Türk ihtilali önce geçmiş tasfiye etmiş sonra da en radikal değişimleri gerçekleştirmiştir. Bozkurt; devrimi, Celal Nuri gibi, eskiyi atma yeniyi koyma süreci olarak tanımlamaktadır. Biz devrim ile bin yıl geri kaldığımız Batı'ya "bir hamlede" ulaşmaya başladık demektir (1940: 73). Burada da hem ne süre geri kaldığımız ve hem de hızlı modernleşme istemimiz dile gelmektedir. Aynı zamanda devrim Doğu'dan Batı'ya geçiş biçiminde tanımlanmaktadır (1940: 127).

Bozkurt, Tanzimat'ın banisi Reşit Paşa'yı ve 1876 anayasasını kazandıran Mithat Paşa'yı tıpkı Atatürk gibi Türk milletini "bay" kılan devlet adamları olarak övmektedir ve böylece diğerleri gibi Osmanlının son dönem Batılılaşma hareketleri ile cumhuriyet arasında süreklilik kurmaktadır (1940, 93 ve 216). Hegel nasıl ki efendi köleden farklılaştırmanın ölümü göze alması biçiminde tanımlıyorsa Bozkurt da baylık süreci olan ihtilali ölümün üstüne gitmek, hayatı hakir görmek olarak tanımlamaktadır. Nitekim en yüksek insan (bay-efendi) ölümden korkmayandır (1940: 98-100). Türk milleti bu anlamda efendi-bay millettir. Çünkü Türk milleti ölümden korkmaz ve özgürlüğüne yani izzet- nefesine (haysiyet) düşkünlüdürler (1940: 105). Diğer aydınlarda görülen esaret-zillet ve özgürlük-haysiyet ve bunlara bağlı olarak köle-efendi zıtlılaşması Bozkurt'ta da mevcuttur. Türk, teslim olmayandır (1940: 109) yani köle olmayandır. Türk aydınının siyasete verdiği önem milletin egemen olması ile anlamlıdır. Siyasal özgürleşme milletin haysiyeti olarak görülmektedir. Batılılaşırken Batıya karşı siyasal egemenliğimizi korumak milliyetçiliğin temel motivasyonu biçiminde görülebilir. Türk ihtilalinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasına neden olan da milletin "baylık davasıdır" (1940: 214). Bu şekilde devrim direk olarak milletin siyasi egemenliğini sağlama çabasının ürünü şeklinde tezahür ettirilmektedir.

Vatan, şeref, bilgi ve mektep için ölümü göze alanlar aslında ölmezler. Bozkurt için Atatürk böyle bir insandır, yani "efendi"dir. Atatürk yoktu var edendir. Atatürk, Türk'ü dışarıda istiklaline ve haysiyetine kavuşturandır, içerde ise Türk milletini en üst otorite yapandır (1940: 125). Efendi olan Atatürk milleti hem dışarıda hem içerde efendi kılandır. Görüldüğü üzere, Atatürk'ün yüceltilmesinin yanı sıra milletin efendiliği Batı'ya karşı bağımsız olma ve içerde ise siyasal egemen olması ile tamamlanan bir süreçtir.

Devrimin ideolojisini Kemalizm olarak, Engin gibi, adlandıran Bozkurt onu otoriter bir demokrasi, yani aynı zamanda siyasal bir rejim biçiminde de tanımlamaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal (Kemalizm) rejiminin az-çok faşizmin ve nasyonal sosyalizmin değişmiş şekli (ırkçılık müstesna 1940: 372) olduğu doğrudur, diyerek bu konudaki belirsizliği hepten ortadan kaldırmaktadır (1940: 128). Benzeri bir ifşayı rejimin uyguladığı devletçiliği tartışırken Engin'in de yaptığı vurgulanmıştı. 1930'lar da modernliğin otoriter ve totaliterliğinin siyasi görünimleri olan faşizm, nasyonal sosyalizm ve sosyalizm ile Kemalizm'in ekonomik (devletçilik) ve siyasi (otoriter demokrasi) bir çok ortak noktası olduğu ve bunlar ele alınan ideolog ve düşünürlerce ifşa edildiği halde Bozkurt, Kemalizm'i bunlardan özellikle ayırma gayretindedir (1940: 373-398). Bu farklılaştırma çabalarının ardında Türk Devrimi'nde olduğu gibi milliyetçilik motivasyonu ile "orijinal" olma isteminin olduğu düşünülebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde Türk Devrimi'nin dönemin aydın, ideolog ve düşünürleri tarafından nasıl anlaşıldığını, devrimin nasıl bir ideolojik temele oturtulduğunu ve bu bağlamda devrim ile ivme kazanan Batılılaşma/modernleşme sürecimizin önceki Osmanlı yenileşme hareketleri ile nasıl irtibatlandırıldığını, Batı

Türk ihtilalinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasına neden olan da milletin "baylık davasıdır" Bu şekilde devrim direk olarak milletin siyasi egemenliğini sağlama çabasının ürünü şeklinde tezahür ettirilmektedir.

Vatan, şeref, bilgi ve mektep için ölümü göze alanlar aslında ölmezler. Bozkurt için Atatürk böyle bir insandır, yani "efendi"dir.

medeniyetinin nasıl tanımlandığını, Doğu medeniyetinin Batı karşısında neden geri kaldığını, önerilen Batılılaşma yollarının neler olduğunu ele alan bu çalışmada dönem içinde Türk Devrimi’ni temel konu yapan kitap ve makaleler kapsam içine alınmıştır. Amaçlanan Kurtuluş Savaşı sonrasında devrimlerin oluş aşamasında Türk aydınının hangi düşünsel düzlemleri paylaşarak Türk Devrimi’ni anlamlandırdığını belirlemek olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde Türk aydını Batı karşısında özgür olmanın (nesne olmamak) ve tekrar özne olmanın çelişkilerini aşmanın gayreti içindedir. Batılılaşma sürecimiz içinde devrimin oluş yılları (erken Cumhuriyet dönemi) Türk düşüncesinin canlı olduğu, aydınların bütün birikimlerini devrimi haklılaştırmaya, anlamlaştırmaya seferber ettiği bir dönemdir.

SIRA SİZDE

Erken Cumhuriyet döneminde Türk Devrimi’ni Alman idealist felsefesi ile M.S. Engin nasıl açıklamaktadır?

SIRA SİZDE

Peyami Safa’ya göre “çapraz tekamül” ne demektir?

1940’LARDA KÖY MONOGRAFİ ÇALIŞMALARI

1940’larda köy monografi çalışmalarının farklı ekollerde nasıl yapıldığını ve başlangıç örneklerini açıklayabilmek.

Türk sosyolojisinde Erken Cumhuriyet Döneminde akademi dışında Türk sosyolojisi ve düşüncesinin temel konusu olan Türk modernleşmesi ve Türk Devrimi spekülâtif olarak tartışılırken, akademi içi aydınlar Türk Devrimi sonrası Türk toplumunun nasıl değiştiğine dair alan çalışmaları ile nitel ve nicel veriye dayalı köy monografileri yapmaya başlamışlardır.

Bu konuda tekrara düşmemek için köy monografi çalışmalarının ilk örneklerinden bahsetmekle yetinilecektir. Bu örneklerin ilki DTCTF hocalarından Niyazi Berkes’e ait olan ve 1942’de basılmış “Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma” adlı eserdir. Diğerleri ise Hilmi Ziya Ülken’in öğrencileri ile birlikte gerçekleştirdiği ve 1943’de Sosyoloji dergisi’nde yayınlanan “Garbi Anadolu Köy Monografileri” dir.

1940 yılından itibaren gerek İstanbul gerek Ankara kökenli sosyologların hızla köy monografilerine yöneldikleri dikkat çekmektedir. Berkes (1942), Ülken (1943) çalışmalarının ardı sıra Boran (1945) ve Yasa’nın (1955) köy monografileri peş peşe yayımlanmıştır. İbrahim Yasa’nın çalışması 1955’de basılsa dahi alan araştırması 1944’de yapılmıştır. Neticede bu Türk sosyolojisinin beş büyük sosyoloğu 1940-45 arasında Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişme alanında Mehmet Ali Şevki Bey’in “Kurna Köyü” araştırması ile başlattığı köy monografisi tarzı araştırma anlayışının gelişimine katkı sağlamışlardır.

Berkes ve Ülken’in öğrencisi Nedim Göknıl ile beraber gerçekleştirdikleri ancak Göknıl’in kaleme aldığı ilk köy monografilerini sonradan gelenlerden farklılaştıran nitel gözlem, görüşme ve örnek olay analizi teknikleri ile nicel olmayan bir teknik bütünü seçmiş olmalarıdır.

Tüm bu köy monografileri içinde her bir sosyoloğun özel katkıları söz konusudur. Örneğin Berkes ve Boran’ın en önemli katkıları; sosyoloji, bilim ve metodoloji üzerine özdüşünsel açılımlar getirmiş olmalarıdır. Boran, pozitivist metodolojinin incelikleri hakkında bizi bilgilendirirken Berkes, sosyolojinin bilim olarak sınırı ve kapsamı üzerine tartışma yürütür.

1940 yılından itibaren gerek İstanbul gerek Ankara kökenli sosyologların hızla köy monografilerine yöneldikleri dikkat çekmektedir.

Batı'da olduğu gibi bizde de sosyologların diğer sosyal bilimlerle farklılıklarını belirterek bir bağımsızlık kaygısı taşıdıkları dikkate çekmektedir. Berkes, bir köy topluluğunu ele alan sosyoloji ile diğer sosyal bilimlerin ele alış tarzlarını karşılaştırarak, sosyolojinin özgünlüğünü vurgulamaktadır. Berkes'e göre, sosyolojik bir araştırma ile, doğal bir muhit içine yerleşmiş olan bir insan topluluğunun teknoloji, sosyal kurumlar, sosyal organizasyon, sosyal değerleri ve tüm bunların karşılıklı birbirlerini nasıl etkiledikleri dikkate alınır (Berkes, 1942: 5). Asıl dikkat tüm maddi ve manevi kurumların toplumsal bütünlüğe nasıl katkıda bulunmak için rol ifa ettikleridir. Berkes, 1960'ların sonlarına kadar devam eden sosyoloji-işlevselcilik özdeşleşmesi bakımından sosyolojik araştırmanın işlevselci kuramsal dayanaklarına atıf yapmaktadır.

Berkes, Türk sosyolojisinde, sosyolojinin daha ziyade spekülatif olduğu için bu bilimin metodolojisinin ihmal edildiğine de dikkat çekerek Ziya Gökalp'in İstanbul'da başlattığı ve yukarıdaki kısımda akademi dışı örneklerini gördüğümüz dış dünyadan belirli bir metodoloji ile elde edilmiş sistemli veriye dayanmayan zihinde inşa edilen bir "Türk toplumu" ideali çerçevesinde kelimeden Durkheimci-İçtimaiyyat ekolünü eleştirmektedir.

Berkes, Toplumsal Yapı ve Değişmeyi Auguste'den itibaren sosyolojinin temel araştırma konuları olduğunu söyler. Buna göre, sosyal yapı çalışması bir kurumun toplumsal bütünlüğe yaptığı katkı, yani işlevi itibarıyla inceler. Sosyal değişim çalışması ise toplumu oluşturan sosyal kurumların bütünü, yani yapının değişimine odaklanır.

Berkes, Toplumsal Yapı ve Değişmeyi Auguste'den itibaren sosyolojinin temel araştırma konuları olarak ifade eder.

Berkes, yukarıda söz ettiğimiz üzere Türk sosyolojisinde köy çalışmalarına olan ilgi artışının nedeni olarak, sosyologların Türk Devrimi'nin Türk toplumunda başlattığı değişimleri görme isteği olduğunu söyler (Berkes, 1942: 8).

Köy monografilerinde söz konusu sosyologların çalışmaları yapıdan ziyade değişmeye odaklıdır. Berkes'e göre, bunun amacı, tıpkı Batı'da gelişen pozitivist sosyolojide olduğu gibi, sosyal değişimi idare eden nedenleri bilmek böylece sosyal değişmeye bilimsel surette hâkim olmaktır.

Berkes, olduğu gibi köy topluluğunun içinde yaşadığı coğrafyayı ve köy yerleşkesinin topografisini inceleyerek çalışmasına başlar. Böylece maddi olandan manevi olana doğru bir araştırma süreci başlatılır. Bu anlayış, köy topluluğunda maddi özellik ve kurumların başatlığına yapılan gönderme ve Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim çalışmalarındaki Marksist sosyolojinin etkisidir. Bu inceleme alanlarından sonra köyün nüfusu üzerinde durulur. Ki bu kısım Berkes'in sayısal veriye başvurduğu tek kısımdır. Berkes köyde doğurganlık ve ekonomik birim olan hanenin nüfusu ile üretim süreci arasındaki bağ itibarıyla köy ailesinde çocukluluğun yadrganmasının alt yapısal çözümlemesini sunar (1942: 32). Buna göre bebek ölümlerine köy topluluğunun göstermiş olduğu soğukkanlılığın nüfusbeslenme dengesi ile anlamlı olduğu da belirtilir. Berkes, bebek ölümlerini makul gösteren dinsel inanışların bu dengenin bir getirisi olduğunu belirterek, dinsel-manevi değerler ile üretim ve ekonomik süreçler arasında bağ kurar.

Üretim biçimi üzerinde duran Berkes, İşlevselci yaklaşım ile topluluk içinde iş bölümünü irdeler. Ona göre, bir topluluğun üretim sistemini anlamak için o topluluğun öncelikle zamanı nasıl ölçtüğünü görmek gerekmektedir. Zamanı yapılacak işleri düzenlemek dinî olduğu kadar üretim süreci ile de ilgilidir. Ber-

Berkes, Toplumsal Yapı ve Değişmeyi Auguste'den itibaren sosyolojinin temel araştırma konuları olarak ifade eder.

Köy monografilerinde söz konusu sosyologların çalışmaları yapıdan ziyade değişmeye odaklıdır. Berkes'e göre, bunun amacı, tıpkı Batı'da gelişen pozitivist sosyolojide olduğu gibi, sosyal değişimi idare eden nedenleri bilmek böylece sosyal değişmeye bilimsel surette hâkim olmaktır.

Üretim biçimi üzerinde duran Berkes, İşlevselci yaklaşım ile topluluk içinde iş bölümünü irdeler. Ona göre, bir topluluğun üretim sistemini anlamak için o topluluğun öncelikle zamanı nasıl ölçtüğünü görmek gerekmektedir. Zamanı yapılacak işleri düzenlemek dinî olduğu kadar üretim süreci ile de ilgilidir.

İbrahim Yasa’nın çalışmalarında “efendilik kompleksi” denilen Türk toplumundaki bir eğilime paralel şekilde Osmanlı’dan bu yana Türk-Müslüman nüfusun ya çiftçi ya da asker-memur olmasına paralel olarak zanaatkarlıktan uzak durma eğiliminin 1940’larda halâ Cumhuriyet Türkiye’sinde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Üretim araçlarının değişimi ile sosyal değişim arasında kurulan Marksist sosyolojik bağ itibarıyla köy monografilerinde rastlanır.

Berkes, çalışmasında sosyal değişmeyi görmeyi hedeflediği halde sosyal yapı üzerinde durduğunu belirtir. Bu sonuç, Berkes’in aradığını henüz bulamadığına işaret etmektedir. 1940’larda Türk Devrimi’nin henüz toplumsal değişme üzerinde görünür bir şekilde etkili olmadığını anlaşılmaktadır.

kes’e göre, bir topluluğun karmaşıklığı arttıkça zamanı daha küçük birimler halinde bölme ve ölçme de artmaktadır (1942: 58). Berkes köylerde üç takvimin kullanıldığını tespit etmiştir: İş takvimi, dinî takvim ve resmî takvim. İş takvimi güneşle toprak arasındaki ilişki önemli olduğu için güneş takvimidir. Dinî takvim ise kameridir. Resmî takvim, yani Garp takvimi ancak köye ilkokul girmiş ise bir işleve sahip olmaktadır.

Zamanın bölünmesi ve ölçülmesi, işlerin yapımı ile ilgili, yani üretim süreci ile ilgilidir. Bir diğer bölünme karı-koca arasındaki iş bölümüdür. Karı ve koca arasındaki iş bölümü de üretim sürecine bağlı olmakla beraber kadının ve erkeğin işlerine etki eden dinsel ve geleneksel tabular da olabilmektedir. Berkes aynı zamanda, köy içinde kutsal olmayan zanaatkarlık gibi işlerin köyün yerlisi olmayanlar tarafından ifa edildiğine dikkat çeker. İbrahim Yasa’nın çalışmalarında “efendilik kompleksi” denilen Türk toplumundaki bir eğilime paralel şekilde Osmanlı’dan bu yana Türk-Müslüman nüfusun ya çiftçi ya da asker-memur olmasına paralel olarak zanaatkarlıktan uzak durma eğiliminin 1940’larda halâ Cumhuriyet Türkiye’sinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Berkes, teknik bilginin akrabalık yolu ile aktarılması dolayısı ile zanaatkarlığın yerli halk tarafından yapılmasının zor olduğunu ifade etmektedir (1942: 84). Berkes, köy topluluklarında iş bölümünün oldukça ilkel olduğunu, belirtir.

Üretim sürecinin bir diğer etkeni olan teknoloji Berkes’in inceleme alanıdır. Üretim sürecinde kullanılan aletlerin oldukça eski olduğuna dikkat çekilir. Üretim araçlarının değişimi ile sosyal değişim arasında kurulan Marksist sosyolojik bağa köy monografilerinde rastlanır. Ev ve ev içi dekorasyonları, ev içi aletler de incelenir. Köylülerin kıyafetleri bir şehirleşme-sosyal değişim göstergesi olarak ele alınmaktadır. Yenilen gıdaların türü ve kullanılan malzemeler de sosyal değişimin birer göstergeleridir. 1940’da yapılan gözlem notlarına göre, Berkes bu alanlarda bir değişimi bize bildirmez. Köyde ev, ev dekorasyonu, zaman ölçümü, kıyafet, toplumsal iş bölümü hep üretim süreci ile açıklanmaktadır.

Daha sonra inceleme birimi aile ve evlenme gibi ailenin kuruluşuna dair veriler ve akrabalık ilişkileridir. Berkes, köy topluluğunun sosyal ilişkilerini akrabalık ilişkilerinin belirlediğini, bu nedenle köy topluluğunu incelerken bu konuya dikkat edilmesini söyler. Köyde akrabalık dışı tüm sosyal ilişkiler bile “kardeşlik” bağı ile ifade edilmektedir. Ahret kardeşliği, süt kardeşliği gibi. Bu itibarla köylüler için tüm dünya sanki akrabalık bağı üzerine oturan sosyal ilişkilerden örülüdür.

Berkes, çalışmasında sosyal değişmeyi görmeyi hedeflediği halde sosyal yapı üzerinde durduğunu belirtir (1942: 172). Bu sonuç, Berkes’in aradığını henüz bulamadığına işaret etmektedir. 1940’larda Türk Devrimi’nin henüz toplumsal değişme üzerinde görünür bir şekilde etkili olmadığını anlaşılmaktadır.

Bu bölümde analiz edeceğimiz bir diğer çalışma Ülken ve öğrencisinin “Garbi Anadolu Köy Monografileri”dir. Burada dikkati çeken ilk konu, tıpkı Berkes’in çalışmasında olduğu gibi, nitel teknikleri uygulamış olmasıdır. Bilecik ve Edremit civarından köyler incelenmiştir. Berkes’in çalışması daha analitik olmakla beraber bu ikinci çalışma daha özet niteliğindedir. Ancak aynı biçimde aynı alanlarda köy incelenmiştir. Köylerin görünüşü, üretim biçimleri, iş bölümü, nüfus, ticaret öncelikle yer almaktadır (Göknıl, 1943: 313-314). İşlevselci yaklaşıma uygun analizlerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre, köyde herkes aynı işi yaptığı için, mesleki iş bölümü olmadığı için sosyal tabakalaşma da yoktur (1943: 321).

Toplumsal değişimde en önemli nüfus kitlesi askere gitmiş olan erkeklerdir. Göknıl bunu, devletin sosyal değişimdeki rolüne paralel bir biçimde açıklamakta-

dır. Köydeki aile tipi ise babanın otorite olduğu, patriyarkal ailedir. İ. Yasa'nın Hasanoglan köy monografisinde olduğu gibi, ulaşım yollarının gelişmesi ile toplumsal değişim arasında bağ kurulmaktadır (1943: 334). Göknıl, Edremit bölgesindeki tüccarların zihniyet analizlerini yaparken, Weberyen bir tutum izlediği görülmektedir. Buna göre, bu bölge tüccarlarında metodik ve bilimsel bir ticaret zihniyeti henüz gelişmemiştir (1943: 351).

1940-1950 arası Türk sosyolojisinin genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Türk sosyolojisi Fransız etkisinin yanı sıra Amerikan sosyolojisine eğilim göstermeye başlamıştır.
2. Ankara DTCTF Sosyoloji bölümünün oluşumu ile İstanbul sosyoloji ekolü tek olma ayrıcalığını yitirmiştir
3. 1940'lı yıllarda Marksizme eğilim artmıştır.
4. Köy ve şehir araştırmaları ivme kazanmıştır.
5. Amaçlanan ise toplumsal değişme yani modernleşme/Batılılaşma yolunda ne kadar ilerlediğimizi tespit etmektir.
6. Artık Türk sosyolojisi resmi ideoloji savunusu yapmıyor, Türk toplumuna dair somut araştırmalar yapmaya başlamıştır (Kaçmazoğlu, 1999: 73-74).

Erken cumhuriyet döneminde Türk sosyolojisini ele aldığımız bu bölümde Türk devrimi (Cumhuriyetin ilanı ve devrimler) ile yaratılmak istenilen ideal Türk toplumunun ne olması gerektiği doğrultusundaki spekülasyon çalışmaları ile 1940'lar da nasıl değiştiğini gözlemlemek üzere yapılan köy monografilerinin ilk örnekleri tartışılmıştır.

Görülmüştür ki, Türk Devrimi, Türk ulusunun Batı karşısında bir bağımsızlık ve kendi iradesi ile özgürleşme savaşıdır. Amaçlanan ise gecikilen Batı'ya ulaşmak ve bu amaçla toplumu yeniden inşa etmek, modernleştirmektir.

Sosyologların yaptığı köy çalışmaları ise umulan değişimi görmeyi amaçlamakla beraber gördüklerini, köy topluluğunun henüz değişimi yakalayamadığıdır. İlk örneklerde görülmeyen ulaşım ve iletişim araçlarının gelişimine bağlı sosyal değişim, sonraki köy monografilerinde önemli yer tutmaktadır. Söz konusu çalışmalar Boran ve Yasa'ya ait olanlardır. İlgili ünitelerde derinlemesine ele alındığı için burada yer verilmemiştir. Ünite Erken Cumhuriyet döneminde Türk modernleşmesi ve ilk köy monografi örnekleri ile sınırlı tutulmuştur.

Görülmüştür ki, Türk Devrimi, Türk ulusunun Batı karşısında bir bağımsızlık ve kendi iradesi ile özgürleşme savaşıdır. Amaçlanan ise gecikilen Batı'ya ulaşmak ve bu amaçla toplumu yeniden inşa etmek, modernleştirmektir.

1940-50 arası Türk sosyolojisinin temel özellikleri nelerdir?

SIRA SİZDE

Bozkurt'a göre Türk devriminin temel motivasyonu nedir?

SIRA SİZDE

Özet

Erken Cumhuriyet döneminde Türk Devrimi etrafında Türk sosyoloji hayatını özetleyebilmek.

Erken Cumhuriyet döneminin ilk kısmı (1940'lara kadar) Türk Devrimi ve Türk modernleşmesi üzerine yazılmış olan eserlere ayrılmıştır. İkinci kısmı ise 140'ların ilk yarısındaki köy monografilerine ayrılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ve yapılan devrimlerin amaçladığı Türk toplum idealini bu eserle bize verirken görülmüştür ki, amaçlanan Batılı tarzda laik, milliyetçi bir cumhuriyet idealidir. Toplumsal değişimin bir var-yok cetveli ile kolaylıkla sağlanabileceği umulmaktadır. Ancak sosyologların çalışmaları toplumsal değişimin umulduğu kadar çabuk olmadığını olgusal çalışmalarla ortaya koymuşlardır. Bu ünite ile Türk sosyolojisinin temel tartışma alanı olan modernleşme/Batılılaşmanın söz konusu dönemde nasıl anlamlandırıldığını serimlerken Türkiye'de sosyoloji ile siyasetin bağı da gösterilmeye çalışılmıştır. Bu husus, Türk sosyolojisinin temel karakteristiklerinden biridir. Türkiye'de sosyolojiyi belirleyen yeni devletin Batılılaşma stratejisini belirlemek ve yeni devlete ve yeni insana kimlik oluşturmaktır. Bu yüzden Türk sosyolojisi ve Türk modernleşmesi siyasi alanda birbirine kenetlenmiştir. Erken cumhuriyet döneminde Batıyı ve Batı karşısında bizi tanımlama, Batılılaşma sürecini anlamlandırma ve açıklama çabası Türk sosyolojisi ve sosyal düşüncesinde belirleyici olmuştur.

Batı ve Doğu dialektik ikiz olarak tanımlanmaktadır. Batı ne ise biz tam tersiyiz. Batı çalışkan ise Doğu atalettir. Batı karşısında neden geri kaldığımızı açıklamak da ayrıca önem arz etmektedir. Buna göre, Batının geçirdiği uyanış hareketlerini biz yaşamadığımız için geri kalmışızdır. Türk Devrimi bu zamansal geri kalmışlığı hızla aşmakla vazifelidir. Bu itibarla modernleşme Batıyı yakalama sürecidir. Batı ile ilişkilerimizi açıklama Türk sosyolojisinin temel hedeflerinden biri olmuştur. İstanbul ekolü bu açıklama işlevini spekülatif bir şekilde yaparken Ankara ekolü Türk Devrimi'nin toplumu nasıl etkilediği ve toplumun nasıl değiştiği ile ilgili olarak nicel çalışmalara ağırlık vermiştir.

1940'larda köy monografi çalışmalarının farklı ekollerde nasıl yapıldığını ve başlangıç örneklerini açıklayabilmek.

Türk sosyolojisinin iki ana ekolü özellikle araştırma metodolojileri itibarıyla bir biri ile ayrılır. Buna göre, Durkheim'ın toplumu toplum yapan varlığın kolektif bilincinin nerelerde ortaya çıktığına dair görüşlerinin hem nicel hem de nitel verileri gündeme getirmesi, İstanbul ve Ankara ekollerinin toplumu nerelerde arayacaklarına dair aynı pozitivist epistemolojinin farklı tekniklerine yönelmelerine neden olmuştur. Buna göre, İstanbul ekolü daha ziyade zihniyet analizlerine yönelir ve nitel veriler üzerinden yorum yaparken Ankara ekolü, toplumun izdüşümlerini istatistikte aramaya ve yansıtmaya çalışmıştır. Bu nedenle İstanbul ekolünün köy çalışmaları daha ziyade nitel veri ve yorum odaklı iken Ankara ekolünün köy çalışmalarında nicel veriler dikkati çekmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. İslamın Türkleri geriletmediğini söyleyen **tek** Erken Cumhuriyet dönemi aydını kimdir?
 - a. Peyami Safa
 - b. Şevket Süreyya Aydemir
 - c. Celal Nuri
 - d. Mehmet Saffet Engin
 - e. Recep Peker
2. Aşağıdakilerden hangisi Erken Cumhuriyet döneminde tüm aydınları birleştiren **ortak** paydalardan biri **değildir**?
 - a. Batıyı tanımlamak
 - b. Geriliğimizin nedenlerini ortaya çıkarmak
 - c. Türkleri efendi kılmak
 - d. Ekonomik kalkınmayı hedeflemek
 - e. Batıya entegremizi sağlamak
3. Aşağıdaki aydınlar arasında **tek** materyalist kimdir?
 - a. Recep Peker
 - b. Mehmet Saffet Engin
 - c. Şevket Süreyya Aydemir
 - d. Peyami Safa
 - e. Celal Nuri
4. Batılılaşmayı matematik ve kentleşme ile açıklayan kimdir?
 - a. Recep Peker
 - b. Celal Nuri
 - c. Mehmet Saffet Engin
 - d. Şevket Süreyya Aydemir
 - e. Peyami Safa
5. Erken Cumhuriyet döneminde **ilk** köy monografisi kime aittir?
 - a. Niyazi Berkes
 - b. Behice Boran
 - c. Hilmi Ziya Ülken
 - d. İbrahi Yasa
 - e. Nedim Göknil
6. Erken Cumhuriyet dönemi sosyologlarını köy monografileri yapmaya iten temel kaygı nedir?
 - a. Türk devriminin toplumsal değişimdeki sonuçlarını görmek
 - b. Köy envanteri çıkarmak
 - c. Nüfus kitlerinin özelliklerini belirlemek
 - d. Köy kalkınma planı hazırlamak
 - e. Köyün üretim yapısını belirlemek
7. Berkes ve Ülken, öğrencileri ile hangi teknikleri kullanırlar?
 - a. Survey
 - b. Nicel görüşme
 - c. Örnek olay analizi ve nitel gözlem
 - d. Odak grup görüşmesi
 - e. Katılımlı gözlem
8. Berkes'e göre, köylerde işlevsel takvim aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Güneş
 - b. Kameri
 - c. Resmi
 - d. Hicri
 - e. Rumi
9. Berkes'e göre köy insanı sosyal ilişkilerini hangi kriterlere göre inşa etmektedir?
 - a. Siyasi görüş
 - b. Ekonomik sınıf
 - c. Dinsel görüş
 - d. Toplumsal saygı
 - e. Akrabalık
10. Ülken'in öğrencisi Göknil hangi bölge köylerinde çalışma yapmıştır?
 - a. İç Anadolu
 - b. Kuzeydoğu Anadolu
 - c. Batı Anadolu
 - d. Güneydoğu Anadolu
 - e. Trakya

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise “Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Devrimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Devrimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Devrimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Devrimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Devrimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “1940’larda Köy Monografi-leri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “1940’larda Köy Monografi-leri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “1940’larda Köy Monografi-leri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “1940’larda Köy Monografi-leri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise “1940’larda Köy Monografi-leri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Engin’de Hegel etkisi oldukça belirgindir. Zıtlıkları birleştiren devrim ideolojisi olan Kemalizm’dir. Engin’e göre Türk Devrimi subjektivite ve objektiviteyi birleştirir ve bu ruh Kemalizm’de kendini gösterir, Kemalizm devrimin ruhudur (1938: 33). (Subjektif ve Objektif ruh kavramları Hegel’in felsefesine ait kavramlardır). Hegel’de objektif kül (kollektif) subjektif cüzi (bireysel) olandır. Engin’de ise objektif olan insanlık ve medeniyet iken subjektif olan millettir. Hakim ruh ve prensibi Kemalizm olan devrimin iki amacı vardır: millete refah vermek ve onu insanlık camiası ve medeniyeti içindeki hakim rolünü tekrar kazandırmak (1938: 33). Hegel’in geistünün “medeniyet” olarak tercümesi ile birlikte Engin gene Hegelyan bir şekilde Türk milletinin rolünü tanımlamaktadır. Hegel bazı milletlere geistün birer görünümü olarak tarihin öznesi statüsünü verir. Engin de Türklerin hâkim rolü derken böylesi bir şekilde Türklerin tarih ve medeniyet yaratıcı vasfını dillendirmektedir.

Devrim; Türklerin bu şekilde, tarihin öznesi olarak, yeniden dirilmesidir (1938: 35). Dönem içinde devrimin “yeniye diriliş” olarak nitelendirilmesi yaygın bir anlayıştır. TTT’lerin etkisi ile Engin medeniyeti kuran Türklerin tekrar bu statüye devrim ile kavuştuğunu Hegel felsefesi ile ideolojikleştirmektedir.

Sıra Sizde 2

Safa’ya göre, Batı rasyonalitesinin temeli Doğu, Doğu mistisizminin kökeni Batı’dır, Gazali, mistisizmi İncil’den öğrenmiştir. O halde Batı’yı ilerleten Doğu düşüncesi, Doğu’yu geriletan Batı düşüncesidir. Bu şekilde hem geri kalmamızın sorumluluğunu Batı’ya atarak rahatlıyor hem de Batı’nın ilerlemesinin saiki olarak kendimizi görerek Batının büyüklüğü karşısında ezilmekten kurtulmuş oluyorduk. Safa, Batı’nın düşüncesinde İslam, Doğunun düşüncesinde Hristiyan olmasını, “çaprazlama tekamül” ve “kafa değiş-tokuşu” olarak nitelendirir ve bunun nedenlerini araştırır. Ana nede- nin, Hristiyanlığın merkezini Kudüs’ten Roma’ya alması olduğunu, söyler. Bu hadise Batı’nın yükselişi ve Doğu’nun düşüşüne neden olmuştur.

Sıra Sizde 3

1940-1950 arası Türk sosyolojisinin genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

Türk sosyolojisi Fransız etkisinin yanı sıra Amerikan sosyolojisine eğilim göstermeye başlamıştır.

1. Ankara DTCF Sosyoloji bölümünün oluşumu ile İstanbul Sosyoloji ekolü tek olma ayrıcalığını yitirmiştir
2. 1940’lı yıllarda Marksizm’e eğilim artmıştır.
3. Köy ve şehir araştırmaları ivme kazanmıştır.
4. Amaçlanan ise toplumsal değişme yani modernleşme/Batılılaşma yolunda ne kadar ilerlediğimizi tespit etmektir.
5. Artık Türk sosyolojisi resmi ideoloji savunusu yapmıyor, Türk toplumuna dair somut araştırmalar yapmaya başlamıştır .

Sıra Sizde 4

Bozkurt’a göre, Türk ihtilalinin ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ortaya çıkmasına neden olan da milletin “baylık davasıdır” . Bu şekilde devrim direk olarak milletin siyasi egemenliğini sağlama çabasının ürünü şeklinde tezahür ettirilmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aydemir, Ş. S. (1986). **İnkılap ve Kadro**. 3. baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Berkes, N. (1942). **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma**. Ankara: Uzluğ Basımevi.
- Bozkurt, M. E. (1940). **Atatürk İhtilali**. İstanbul: İ.Ü. Yayınları.
- Celal, N. (2002). **Türk Devrimi: İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri**. (Çev. Ö. Ozankaya). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Engin, M. S. (1938). **Kemalizm İnkılabının Prensipleri: Büyük Türk Medeniyetinin Tarihi ve Sosyolojik Tetkikine Methal**. cilt: I. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Engin, M. S. (1938a). **Kemalizm İnkılabının Prensipleri: Büyük Türk Medeniyetinin Tarihi ve Sosyolojik Tetkikine Methal**. cilt: II. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Göknıl, N. (1943). “**Garbi Anadolu Köy Monografisi**”, Sosyoloji Dergisi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (1999). **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**. Ankara, Birey Yayınları.
- Peker, R. (1984). **İnkılap Dersleri**. 4. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Safa, P. (1999). **Türk İnkılabına Bakışlar**, 4. baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁 1950-1960 döneminin sosyoloji araştırmalarını özetleyebilecek,
- 👁 Köy sosyolojisi alanında yapılan belli başlı çalışmaları sıralayabilecek,
- 👁 Kültür ve toplumsal değişme anlayışlarını tanımlayabilecek,
- 👁 Eğitim, ekonomi-politik, dil, iletişim alanlarında yapılan çalışmaları değerlendirebilecek,
- 👁 Artan göçlerin nedenlerini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Köy sosyolojisi
- Toplumsal ve kültürel değişme
- Eğitim sosyolojisi
- Dil sosyolojisi
- Liberal ekonomi
- İletişim sosyolojisi
- Göç sosyolojisi

İçindekiler

Türkiye'de Sosyoloji

1950-1960 Döneminde
Türk Sosyolojisi

- 1950-1960 DÖNEMİ SOSYOLOJİSİ
- KÖY SOSYOLOJİSİ
- KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ VE BATILILAŞMA
- EĞİTİM SOSYOLOJİSİ
- DÖNEMİN BAŞAT EKONOMİ-POLİTİK ANLAYIŞI
- İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ VE DİĞER KONULAR
- GÖÇ SOSYOLOJİSİ

1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi

1950-1960 DÖNEMİ SOSYOLOJİSİ

1950-1960 döneminin sosyoloji araştırmalarını özetleyebilmek.

Türkiye’de siyasal gelişmeler toplumsal gelişmeleri ve toplumsal gelişmeler de sosyoloji çalışmalarını yakından etkilemektedir. II. Dünya Savaşı’nın sonuçları ve bu sonuçlara bağlı olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin hızla yakınlaşması, sosyoloji anlayışını da biçimlendirmiştir; Amerikan merkezli bilim ve sosyoloji anlayışı ülkemizde etkili olmaya başlamıştır. Bu bağlamda, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, 1950-1960 döneminde Türk sosyolojisinin farklı özellikler gösterdiğini söylemek mümkündür. 1950 seçimleriyle iktidar CHP’den DP’ye geçmiş, Türkiye’de ilk defa gizli oy, açık sayım ve tek dereceli bir seçim yapılmış, halk 1946 yılında kurulan DP’yi iktidara taşımıştır. Diğer yandan, II. Dünya Savaşı sonuçlarına bağlı olarak dış siyasette önemli değişimler meydana gelmiş ve Türkiye, Amerika’nın liderliğinde oluşan liberal Batı dünyasının siyasal, ekonomik ve askerî sistemiyle, ikili anlaşmalar çerçevesinde bütünleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla 1950’de açılan yeni dönem, yeni bir sosyoloji anlayışını ve bu anlayışa bağlı sosyoloji çalışmalarını ortaya çıkarmıştır. 1940’lı yıllarda görev yapan birçok sosyolog tasfiye edilirken, yeni anlayışa uygun sosyologlar, yeni uluslararası tercihler doğrultusunda ve ülkenin koşulları elverdiği ölçüde yeni ve eski konuları, yeni eğilimler çerçevesinde çalışmışlardır.

1950-1960 döneminde sosyoloji disiplinlerine ait birçok çalışma yapılmıştır. 1950’lerde öne çıkan konuların başında köy sosyolojisi, kültür değişimleri ve Batılılaşma gelmektedir. Bu konular zaten birbirine bağlı ve birbirinin içerisindedir. Bunları sosyoloji disiplinlerine ait diğer konular izlemiştir. Yine Türk sosyoloji tarihi adına bu dönemde gündeme gelen sosyologlar arasında Ziya Gökalp, Prens Sabahattin ve Mehmet İzzet bulunmaktadır. Ancak Ziya Gökalp’in 1950’lerde, Türkiye’de önemini koruyor olması, onun sosyoloji anlayışından daha çok milliyetçilik görüşleriyle ilgilidir ve sadece iç siyasal koşullar gereğidir. Bu dönemde, sosyologlardan ziyade hukukçular tarafından yönetilen ve toplumun tüm kesimlerince tartışılan din, dinde reform, laiklik gibi konular üzerinde de çalışmalar bulunmaktadır.

1950’lerde köyden kente ve yurt dışından yurt içine doğru şekillenen göç hareketleri birçok yeni sorunun da ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1950’li Yıllarda Sosyolojide Etkili Olan Ekoller, Sosyologlar ve Eserleri

1950’lere kadar devlet kurumlarında, liselerde ve kısmen üniversitelerde etkin olan sosyoloji anlayışı; A. Comte, E. Durkheim tarafından geliştirilen ve Türkiye’de Ziya Gökalp’in benimseyip temsil ettiği sosyolojizm ekolüdür.

1950’lerde sosyolojik görüşleri ve özellikle yöntem anlayışı öne çıkan sosyolog Prens Sabahattin olmuştur. Anglo-Saksonların II. Dünya Savaşı’nı kazanmaları, Türkiye’de de Science Sociale ekolü doğrultusundaki görüşleri öne çıkarmıştır. 1950’li yıllarda neredeyse tüm sosyologlar Science Sociale ekolünden övgü ile bahsetmişlerdir. Dönem sosyologlarından Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Cavit Orhan Tütengil, İbrahim Yasa, Cahit Tanyol, Tahsin Demiray, Selahaddin Demirkan, Oğuz Arı ve özellikle Nurettin Şazi Kösemihal ekolün önemini vurgulamış, Türkiye’nin sorunlarının araştırılmasında bu ekolün önerdiği tekniklerin kullanılmasının yararlarına değinmiştir.

Prens Sabahattin, bireyciliğe dayalı görüşleriyle dönem boyu gündemde kalmış, neredeyse tüm sosyologları etkilemiştir. Bir başka anlatımla, 1940’larda başlayan Amerikan sosyolojisinin etkisi, bu dönemde Science Sociale ekolüyle birleşerek sürmüştür. Yine 1950’lerde Science Sociale ekolünün yanında kültür antropologlarının etkisiyle fonksiyonalist anlayış da Türkiye’ye yerleşmiştir. Dolayısıyla, Science Sociale ekolünün etkisindeki sosyologlar, toplumsal sorunları alan araştırmaları ve tecrübi sosyolojinin rehberliği ile çözme önerisinde bulunmuş ve yoğun bir şekilde alan çalışmalarına yönelmişlerdir. Cemaatçi toplum yapısını eleştiren, kamucu yapıdan bireyci yapıya doğru geçişin Türk toplumunu Batı’ya, Batı uygarlığına yaklaştıracığı savında bulunan dönem sosyologları, bireyciliğe de tam sahip çıkmayarak, toplumculukla bireycilik arası çözümler önermişler; toplum ile bireyi dengelemeye çalışan görüşler öne sürmüşlerdir.

SIRA SİZDE

Türkiye’nin bilim tarihi ve bilim anlayışları konusunda yeterince bilgi sahibi olduğunuzu düşünüyor musunuz?

1950’lerde Türk sosyologları Science Ekolü tarafından geliştirilen araştırma tekniklerine büyük bir önem vermişlerdir.

1950-1960 yılları arasında, Türkiye’de sosyoloji bir geçiş dönemi yaşarken, sosyologlar da çeşitli eğilimler arasında gidip gelmiş ve belirli bir ekolün sınırlarına bağlı kalmadan, Science Sociale ekolüne yakınlık göstermişlerdir. Ekoller ve kavramlar, düşünceler ve sistemler adeta birbirinin içerisine girmiştir. Sosyologların genel görüşleri arasında da bir bütünlük yoktur. Farklı konularda birbirine ve genel düşün çizgilerine taban tabana zıt görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda, kamucu yapıdan uzaklaşmak istenirken bireyci görüşlere de tam olarak sahip çıkılmamış ve ara formüller araştırılmıştır.

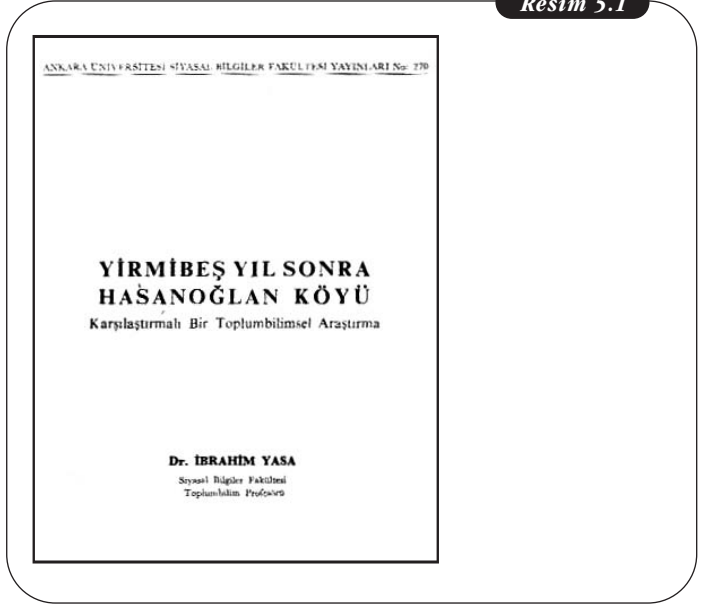
Dönemin önde gelen sosyologlarını ve onların önemli eserlerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- Hilmi Ziya Ülken ve önemli eserleri: Tarihi Maddeciliğe Reddiye (1951), Sosyolojinin Problemleri (1955), Sosyoloji Rehberi (1955), Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları (1956), Veraset ve Cemiyet (1957), İslam Felsefe Tarihi (1957), Felsefeye Giriş (1957).
- 2- Mümtaz Turhan ve önemli eserleri: Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik (1951), Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri (1954), Garplılışmanın Neresindeyiz (1956).

- 3- Cavit Orhan Tütengil ve önemli eserleri: Prens Sabahattin (1954), Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar (1869-1953) (1954), Ziya Gökalp Üzerine Notlar (1956), Montesquieu'nun Siyasi ve İktisadi Fikirleri (1956).
- 4- Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve önemli eserleri: İçtimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri (1950), İbn-i Haldun'da Tarih Telakkisi ve Metod Nazariyesi (1951), Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim (1955), Hukuk Sosyolojisi (1958).
- 5- Cahit Tanyol ve önemli eserleri: Örf ve Adetler Sosyoloji Bakımından Sanat ve Ahlak (1954), Sosyal Ahlak (1960).
- 6- İbrahim Yasa ve önemli eserleri: Hasanoğlu Köyünün İçtimai-İktisadi Yapısı (1955), Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı (1960).
- 7- Tahir Çağatay ve önemli eserleri: Kapitalist İçtimai Nizam ve Bugünkü Durum (1958).
- 8- Nurettin Şazi Kösemihal ve önemli eseri: Sanat ve Düşünce (1957).

Bu eserler dışında sosyologlar, başta kültür değişimleri, çağdaşlaşma-Batılılaşma, köy sosyolojisi, sosyal siyaset, dil, eğitim, sanat ve edebiyat, göç, iletişim, çevre, din, laiklik, ekonomi, maliye başta olmak üzere pek çok konuda onlarca makale kaleme almışlardır. Dönemin sosyoloji içerikli dergilerinden birkaçını da şöyle sıralamak mümkündür: Sosyoloji Dergisi, Sosyoloji Dünyası, İş ve Düşünce Dergisi, Yeni Adam Dergisi, Sosyal Siyaset Konferansları, Bilgi Mecmuası, Türk Düşüncesi, Türk Yurdu.

Resim 5.1

KÖY SOSYOLOJİSİ

Köy sosyolojisi alanında yapılan belli başlı çalışmaları sıralayabilmek.

1950-1960 döneminde Science Sociale ekolünün etkisiyle ele alınıp yoğun şekilde uğraşılan konu köy sosyoloji olmuştur. 1919'da Science Sociale ekolü temsilcileri tarafından başlatılıp 1930'larda Mehmet Ali Şevki Sevündük tarafından devam ettirilen ve 1940'lı yıllarda Ankara ve İstanbul ekolü sosyologlarının üstlendiği köy sosyolojisi çalışmaları, 1950'li yıllarda en verimli dönemini yaşamıştır. 1950-1960 döneminde üzerinde en fazla çalışılan konu başlığı köydür. Türkiye'nin tarıma dayalı bir toplum olması, nüfusunun büyük bir çoğunluğunun köylerde yaşaması, toplumsal değişme konusunda köylerin daha geleneksel bir görüntü çizmesi, tarıma traktörün girmesi ve benzeri konular sosyologları köy çalışmalarına yöneltmiştir. Bu bağlamda, dönemin sosyologlarının neredeyse tamamı mutlaka köy sosyolojisi çalışması yapmıştır. Köy sosyolojisi çalışması yapan sosyologlar arasında Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, Mümtaz Turhan, Selahattin Demirkan, İbrahim Yasa, Nermin Ertentüğü, Cavit Orhan Tütengil gibi pek çok sosyolog ve antropolog bulunmaktadır.

1950'lerde Türkiye'de sosyologlar köy araştırmalarına büyük bir ilgi göstermişlerdir.

Köy sosyolojisi konusunda hangi çalışmaları okudunuz?

Cahit Tanyol o dönemde yaptığı köy sosyolojisi çalışmalarında köyleri; ağa köyleri, efendi köyleri, halk köyleri ve karışık köyler şeklinde dört gruba ayırmıştır. Buna göre; ağa köyleri aşiret liderlerinin köyleridir. Efendi köyleri, şehirli tarafından ele geçirilen ve arazisi işletilen köylerdir. Karışık köylerde ise mülkiyetin yarısı efendiye, diğer yarısı halka aittir (Tanyol, 1959: 199). Yine aynı dönemde sosyologlar coğrafi konumlarına göre köyleri; dağ köyü, ova köyü, dağınık köy, toplu köy şeklinde sınıflandırmışlardır.

Köy sosyoloji çalışmalarının temel amacı; köylerde süren yaşam biçimlerini incelemek, toplumsal değişme düzeylerini belirlemek, hangi köylerin değişmeye daha yatkın olduğunu tesbit etmektir. Buna göre ova köyleri dağ köylerine, karayollarına ve demiryollarına yakın köyler uzak köylere, kentlere yakın köyler de kentlere uzak köylere göre değişmeye daha açıktır. Yine bu çalışmalarda maddi değişmelerin manevi yaşam üzerindeki etkileri, kültür değişmelerini etkileyen zihniyet yapısının şekillenışı üzerinde de gözlemler yapılmıştır (Ülken, 1951: 23). Köy sosyolojisi araştırmalarıyla, köyde kültürel yapının değişmesini hızlandıran veya yavaşlatan maddi ve manevi unsurlar, geleneksel yaşam biçimi, kılık-kıyafetteki değişmeler, modern yasaların uygulanıp uygulanmadığı, batıl inançlar karşısındaki tavır, gelenekselliğin katılığı veya yumuşaklığı, teknik değişmeler, bu yaşam biçiminin ortaya çıkardığı dünya görüşü, olayları değerlendirme anlayışı gibi pek çok değişken tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, köylü nüfusunun teknik değişmelere soğuk bakmadığı, toplumsal değişme ve Batıcılışma açısından gelecek vad ettiği belirtilmiştir.

Köy sosyolojisine bu kadar önem verilmesinin nedenleri arasında, köylerin daha hızlı şekilde nasıl değişerek toplumun Batılılaşacağı, bunun için kültür, zihniyet, inanç, gelenek ve göreneklerin durumu ve değişmeye eğilimli ve dirençli yanları, bu dirençli yanların yumuşatılması için neler yapılması gerektiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ VE BATILILAŞMA

Kültür ve toplumsal değişme anlayışlarını tanımlayabilmek.

Nizamı Cedit hareketinden günümüze kadar geçen zaman sürecinde Türkiye’nin yönü Batı’ya dönük olmuştur. Bu Batı’ya dönüklük ülkeyi yönetenlerin tercihlerine göre bazen önemli ve toplumu derinden etkileyen reformlar, bazen de daha yumuşak politikalar şeklinde gerçekleşmiştir. Yine ülkeyi yönetenlerin eğilimlerine göre Batı içerisinde de tercihler yapılmış, bazen otoriter eğilimli, bazen liberal eğilimli Batı örnek alınmıştır. 1950’li yıllarda da toplumsal değişme adına Türk toplumunun yönü bu sefer Anglo-Sakson Batı’ya çevrilmiş ve liberal-demokratik Batı örneği üzerinden toplum biçimlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de III. Selim döneminden bugüne devletin, Cumhuriyet ile birlikte toplumun tamamının yönü Batı’ya çevrilince, Türkiye’deki sosyal ve siyaset bilimciler, sosyologlar; Akis, Forum, Varlık, Türk Düşüncesi, Türk Yurdu gibi dönemin önde gelen dergileri de toplumsal değişme adına ülkenin ve toplumun Batılılaşma sürecini teorileştirmeye, siyasal anlamda uygulamaya konulan Batılılaşma girişimlerini, Batıcı görüşleri sınıflandırmaya ve yorumlamaya başlamışlardır.

Köy sosyolojisine bu kadar önem verilmesinin nedenleri arasında, köylerin daha hızlı şekilde nasıl değişerek toplumun Batılılaşacağı, bunun için kültür, zihniyet, inanç, gelenek ve göreneklerin durumu ve değişmeye eğilimli ve dirençli yanları, bu dirençli yanların yumuşatılması için neler yapılması gerektiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Türkiye’deki sosyal ve siyaset bilimciler, sosyologlar; Akis, Forum, Varlık, Türk Düşüncesi, Türk Yurdu gibi dönemin önde gelen dergileri de toplumsal değişme adına ülkenin ve toplumun Batılılaşma sürecini teorileştirmeye, siyasal anlamda uygulamaya konulan Batılılaşma girişimlerini, Batıcı görüşleri sınıflandırmaya ve yorumlamaya başlamışlardır.

1950-1960 döneminde, sosyoloji aracılığı ile, Türkiye'nin neden istenilen ölçüde Batılılaşmadığı, Batılılaşma konusunda başarılı olamadığı sorunu tartışılmış, üzerinde düşünülmüş ve araştırmalar yapılmıştır. Toplumsal değişme adına hemen hemen tüm sosyologlar Batılılaşma konusuyla ilgilenmişler ve görüşlerini sosyoloji çalışmaları aracılığı ile ifade etmişlerdir. Bu dönemin sosyologları, Batılılaşmanın beklenen sonuçları veremediği konusunda görüş birliği içerisindeyler. Sosyologlar, Batılılaşmayı engelleyen faktörlerin neler olduğunu, hangi hatalardan dolayı yeterince Batılılaşamadığı, hangi yöntemler uygulanırsa daha başarılı bir Batılılaşma performansı sağlanabileceğini, Batı'nın hangi özelliklerinin alınması gerektiği, Batı'nın kısmen mi yoksa toptan mı örnek alınması gerektiği gibi konularda görüş ve önerilerini ortaya koymuşlardır. 1950'li yıllarda Türkiye'nin maddi ve tinsel, her açıdan Batılılaşması gerektiğini savunan sosyologlar olduğu gibi, Batı'dan sadece teknik unsurların alınmasını savunan sosyologlar da olmuştur.

1950'li yıllarda toplumsal değişme, Batılılaşma konusunda öne çıkan ve döneme egemen olan zihniyeti temsil eden isim Mümtaz Turhan'dır. Dönemin sosyologlarına ve Mümtaz Turhan'a göre, bugün bir dünya uygarlığı haline gelmiş olan Batı uygarlığı karşısında Batılılaşmaya ihtiyaç var mıdır, yok mudur gibi bir soru anlamsızdır. Bundan uzun bir süre önce Türk yöneticileri konunun yaşamsal önemini kavrayarak kesin kararlarını vermişlerdir. Batılılaşmak kesinkes zorunludur. (Turhan, 1972: 63).

Kültür değişimleri başlığı altında incelenen temel konu, Batılılaşma doğrultusunda toplumsal değişme hızını belirlemektir. Türkiye'nin Batılı toplumlara benzemesi istenmekte ve bu doğrultuda politikalar yürütülmektedir. O nedenle, nüfusunun büyük bir çoğunluğunun köylerde yaşadığı Türkiye'nin Batı'ya ayak uydurması için değişmeyi köylerden başlatması gerekmektedir. Köylerimiz acaba yeterince değişmeye açık mıdır? Hangi özelliklere sahip köyler değişime uyum sağlarken, hangi özelliklerdeki köyler değişim konusunda yavaş davranmaktadır. "Teknik gelişmelerin değişimdeki payı nedir?" gibi sorular üzerinden hareket edilerek köy ve kültür değişimleri içerikli çalışmalar yürütülmüştür.

Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmenin yolu kültürel yapıyı da içermektedir. Mümtaz Turhan'a göre, kültürel değişme, bir toplumun gelişmesinin en önemli göstergesidir ve bir toplum düzeninin bir tipten başka bir tipe doğru dönüşmesini sağlar. Birbirinden farklı iki kültürün karşılaşmasıyla başlayan kültürel değişme, dominant kültüre doğru gerçekleşir. İki ya da daha fazla toplumsal grubun etkileşimiyle meydana gelen kültür değişimleri; grupların birbirine karşı takınmış oldukları tavırlar, birbirlerine karşı vermiş oldukları hükümler gibi insanlararası ilişkiler üzerinde etkili olan faktörlerle meydana gelmekte, ilerlemenin, uygarlığın kökünü oluşturmaktadır (Turhan, 1987: 15-17).

Zorunlu kültür değişimine anlayışına karşı olan Mümtaz Turhan, serbest kültür değişmesini önermektedir. Zira zorunlu kültür değişimleri karşısını üretirken, serbest kültür değişmesi, kişilerin kendi çıkarlarını gözeterek kendiliğinden benimseyip kabullendikleri değişim anlamına gelmektedir. Yani ekonomik ihtiyaçlar ve bazı düzenlemelerle kültür kendiliğinden de, zorlamaya gerek kalmadan değişir.

Mümtaz Turhan'a göre, serbest kültür değişmesi, bir toplumsal grup veya cemiyetin yabancı bir kültürel grup veya cemiyetle ilişkiye girdiği zaman, hiçbir iç ve

Resim 5.2

Mümtaz Turhan

Zorunlu kültür değişimine anlayışına karşı olan Mümtaz Turhan, serbest kültür değişmesini önermektedir. Zira zorunlu kültür değişimleri karşısını üretirken, serbest kültür değişmesi, kişilerin kendi çıkarlarını gözeterek kendiliğinden benimseyip kabullendikleri değişim anlamına gelmektedir. Yani ekonomik ihtiyaçlar ve bazı düzenlemelerle kültür kendiliğinden de, zorlamaya gerek kalmadan değişir.

dış etki altında bulunmaksızın, o kültürün tamamını ya da bir kısmını benimsemedir. Zorunlu veya empoze kültür değişmesi ise, farklı kültürlerle sahip iki toplumsal grup veya cemiyetten birinin kendi kültürünü tamamen ya da kısmen kabul etmesi için diğerine baskı yapması veya çoğunluğun muhalefetine rağmen iktidara mensup bir grubun yabancı bir kültürü kendi toplumuna zorla kabul ettirmesidir (Turhan, 1987: 51-52).

Mümtaz Turhan’a göre, yeni bir kültür unsurunun alınmasında ve toplum içinde yayılmasında etkili olan en önemli faktör; fayda temin etme, itibar kazanma, yenilik arzusu veya yeni kültürel unsurun mevcut kültüre uymasındır. Bunlardan hangisinin daha etkili olacağı, toplumun ortak eğilimlerine ve koşullarına bağlıdır. Ancak, yeni kültür unsurlarının bir toplumda yayılmasının ilk koşulu itibar ve yenilik faktörüdür (Turhan, 1987: 55-62).

Mümtaz Turhan, köyde yaşayanların kendi kültürlerinin zayıf yanlarını değiştirme konusunda kararsızlık yaşamadıklarını belirtir. Eğer bu değişme köylüye yarar ve kolaylık sağlayacaksa, mevcut durumunu bozmuyorsa, istenmeyen olaylara yol açmıyorsa, büyük bir memnuniyetle kabul edilmektedir. Dolayısıyla kabul edilen bu maddi kültür unsurları zamanla manevi kültür unsurlarını da etkilemektedir. Belirli bir denge içerisinde gerçekleşen değişme de bozucu bir etki yapmamaktadır. Köylerdeki değişimin serbest olması, ihtiyaçtan kaynaklanması nedeniyle yerel kültürde bozulma, aksaklık, sarsıntı meydana getirmemektedir. Buna karşın kentlerde birçok kültür unsuru terk edilip yerine daha iyisi veya yenisinin konulmaması ve bunlara uyum sağlayamaması yüzünden eski kültür kendisini kontrol etme özelliğini kaybetmektedirler. Bu nedenle, kentlerde yaşayanlar yeni durum karşısında gerektiğinde nasıl hareket edeceklerini bilememektedir. Önceki kültür unsurları terk edilmiştir ama yerine daha iyisi konulamamıştır. Bu durumda işler düzelecek yerde kötüleşmiş olmaktadır (Turhan, 1987: 210-112).

Mümtaz Turhan’a göre, bilinçli ve serbest kültür değişimleri sadece maddi kültürle sınırlı değildir; manevi alanlara yayılacak kadar kapsamlı ve geniştir. Eğer faydalı yabancı bir kültür unsuru ekonomik bakımdan kolaylık temin ediyorsa, yararlı bir şekilde kullanılıyorsa, mevcut sistemde büyük karışıklıklara veya istenmeyen durumlara yol açmıyorsa, büyük bir istek ve memnuniyetle kabul edilmektedir. Diğer yandan, alınan kültürel unsurlar grubun ahlak kurallarına, zevk ve düşüncelerine aykırı düşüyorsa, temin edeceği faydalar dikkate alınmadan reddedilir.

Mümtaz Turhan’a göre, Batılılaşmak için Batı’dan bilim, bilimsel zihniyet ve teknolojinin ülkemize aktarılması gerekir. Bu yol dışındaki her şey taklit, yapma, kısır ve iğreti kalır. Buna yapmak zorundayız. İstesek de istemesek de Batı ile ülkemiz arasında bir sentez vardır ve bu sentezi ortadan kaldıramayız. Türkiye, Batı medeniyeti karşısında Batı’dan bir şeyler alacak, kendisinden de Batı’ya bir şeyler verecektir (Kaçmazoğlu, 1998: 45).

Yapılması gereken en doğru eylem, Batı uygarlığını doğrudan doğruya halk kültürüne aşlamak ve halkın temsil ettiği kültürün ortak unsurlarını temel alarak yepyeni ve canlı bir kültürün doğmasına olanak sağlamaktır. Doğu-Batı sentezi olan bu yöntem Batılılaşmanın en kestirme yoludur (Turhan, 1955a: 511-514). Bilim zihniyeti almadan sadece fabrikalar, geniş caddeler açmak, parklar, barajlar, limanlar yapmak, Batılı yasalar, düzenlemeler kabul etmek koşulu ile Batılılaşacağımız zannedilmiştir. Oysa Batı uygarlığını diğer uygarlıklardan ayıran, kendisini erişilemeyecek kadar üstün kılan güç bilimsel zihniyettir. Biz, bireye bu zihniyeti vermiş değiliz. Bireyi bu şekilde yetiştirmiş değiliz. Zannedilmiş ki, Batılılaşmak, Batı

Mümtaz Turhan’a göre, Batılılaşmak için Batı’dan bilim, bilimsel zihniyet ve teknolojinin ülkemize aktarılması gerekir. Bu yol dışındaki her şey taklit, yapma, kısır ve iğreti kalır. Buna yapmak zorundayız. İstesek de istemesek de Batı ile ülkemiz arasında bir sentez vardır ve bu sentezi ortadan kaldıramayız.

ile benzer şekilde yaşar görünmektir. Biz Batının kullandığı ve yararlandığı araçları yapmamış, hazır almışız. Yaratıcı değil, taklitçi olmuşuz. Türk devrim hareketi de Tanzimat'ın zihniyet hatasına düşmüş; Batı'dan temel ilkeleri alacak yerde, ikincil unsurları alarak yoluna gitmiştir. Böylece, Batılılaşmaya engel nedenler değişmemiştir (Turhan, 1972: 69).

Dönemin sosyologlarından Hilmi Ziya Ülken de Batılılaşmanın yalnız kaçınılmaz tek yol değil aynı zamanda toplumsal bir gerçek olduğu görüşündedir. Batı uygarlığı ne teknik ne makine ne de fendir, onları yapan bilim ve bilimsel zihniyettir. Bunları yaratan Batı'nın manevi değerleri ve ruhudur. Onu almadıkça Batılı olmak mümkün değildir (Ülken, 1961: 87).

Resim 5.3

Şimdiye kadar Batılılaşma konusunda hangi kitapları ve makaleleri okudunuz?

SIRA SİZDE

3

EĞİTİM SOSYOLOJİSİ

Eğitim, ekonomi-politik, dil, iletişim alanlarında yapılan çalışmaları değerlendirebilmek.

Her dönem eğitim sorunları sosyolojinin önemli konuları arasında yer almıştır. 1950'li yıllarda da öğretmen yetiştirme, eğitim anlayışı, okul ve öğretmen sayılarındaki yetersizlikler, yüksek öğretim, göçlerin eğitim çağındaki çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri ve benzeri pek çok sorun bulunmaktadır. Sosyologlarımıza göre, toplumun istenilen yöne doğru biçimlendirilmesinde en büyük görev okullara, yani eğitim kurumlarına düşmektedir. Eğitim kurumlarının görevlerinden biri de Batı uygarlığı çerçevesindeki gelişmelerin toplumumuza aktarılışı sırasında ortaya çıkacak sorunları çözecek birinci sınıf rehberlere ihtiyaç bulunmasıdır. Bu değişime rehberlik edecek olanlar, bilim insanları ve bunları yetiştiren gerçek bilim kurumlarıdır (Turhan, 1955b: 5-6). Sosyologlara göre, eğitimin ana sorunları; ülkenin kalkınma, ilerleme, bugünkü uygarlık seviyesinde bir ulus olma sorunları ile aynıdır. Uygur, ileri bir ulus demek, gerçek bilime, bilimsel zihniyete ve bunlarla donatılarak yetiştirilmiş düşünürlere sahip olmak demektir (Turhan, 1954: 5).

Dönemin sosyoloji anlayışına göre, eğitim Batılılaşmanın araçlarından biridir. Gerçek anlamda Batılılaşmış olsaydık eğitim sorunlarımız da çözüldü. Batılılaşmadığımız için eğitim sorunlarımız da çözülememiştir. Ülkemiz gerçek bilim insanlarından ve bilim kurumlarından yoksun bulunduğu için bu sorunlar devam etmektedir. O nedenle, bu sorunları çözenin iki yolu bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, Avrupa ve Amerika'ya çok miktarda, iyi yetişmiş öğrenciler göndermektir. Her yıl lise mezunları arasından seçilerek sıkı bir sınavdan ve psikolojik testlerden geçirilen öğrenciler başta İngiltere, Almanya, Hollanda, İsveç gibi eğitim sistemleri daha ziyade kişisel araştırma esasına dayanan Avrupa ülkelerine ve Ameri-

Bazı sosyologlar eğitimdeki aksaklıkları, Batı bilim zihniyetine sahip yeterli sayıda bilim insanının bulunmayışına bağlarken, bazı sosyologlar da eğitim alanında görülen genel aksaklıkları, başka ülkelerde başarılı olmuş eğitim sistemlerinin aynen ve hazır elbise gibi ülkemize aktarılmasına bağlamaktadırlar.

ka’ya gönderilmelidir. Bunlar üniversiteyi bitirdikten sonra o ülkelerde doktora yapmalı ve birkaç yıl da asistan olarak çalıştıktan sonra birinci sınıf uzman bilim insanları olarak Türkiye’ye dönmelidirler. İkinci çözüm yolu ise, araştırma enstitüleri açmaktır. Araştırma enstitüleri, gerçek Batılılaşmanın uygar ve ileri ulus olmanın ilk ve önemli koşulunu teşkil eden bilim zihniyeti ve faaliyetlerinin gelişmesi için zorunludur (Turhan, 1951: 1).

Bazı sosyologlar eğitimdeki aksaklıkları, Batı bilim zihniyetine sahip yeterli sayıda bilim insanının bulunmayışına bağlarken, bazı sosyologlar da eğitim alanında görülen genel aksaklıkları, başka ülkelerde başarılı olmuş eğitim sistemlerinin aynen ve hazır elbise gibi ülkemize aktarılmasına bağlamaktadırlar. Bunun doğru bir yöntem olmadığını belirten sosyologlar, eğitim sorunlarının toplumsal ihtiyaçlar ve ulaşmak istenilen amaçlar doğrultusunda bir eğitim felsefesi geliştirilerek ve bu felsefeye uygun çalışmalar yürütülerek, okullarda uygulanan eğitim ve öğretim yöntemlerini yaşamın gereksinimlerine, günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenleyerek çözülebileceğini belirtirler (Tütengil, 1959: 3-4).

1950’lerde, Türkiye’nin en büyük sorunlardan birisi öğretmen açığıdır. Köy öğretmenini açığını kapatmaya yönelik olarak 1940’larda açılan Köy Enstitüleri binlerce öğretmen yetiştirmesine rağmen bu açık kapatılamamıştır. 1950’li yıllarda siyasal nedenlerle Köy Enstitüleri kapatılarak yerlerine öğretmen okulları kurulmuştur. Bu siyasal zihniyet dönüşümüne paralel olarak, dönemin bazı sosyologları da köylerdeki öğretmen açığını kapatmak ve yine köylerdeki öğretmen-köylü yabancılaşmasını gidermek için imam-öğretmen modeli önermişlerdir. Buna göre, geçmişte köylerde hoca-öğretmen ikiliği ortaya çıkmıştır. Köylüler öğretmenleri bir türlü sevmemişlerdir. Bunu gidermek için, ilahiyat liselerinden çıkan öğrencilerin bir veya iki yıllık mesleki formasyondan sonra köylere öğretmen olarak atanmaları, köylüleri sevecekleri, benimseyecekleri, güvenecekleri öğretmenlere kavuşturacak ve sorun çözülecektir (Turhan, 1959: 125).

Dönemin sosyologları, öğretmenlerin görevinin sadece öğrencilere ders vermek olmadığını, öğretmenin okul dışında da bazı çalışmalar yapması gerektiğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin okul dışında yapacağı çalışmaların başında yurt ve dünya olaylarını yakından izleyerek kendilerini geliştirmeleri gelmektedir. Öğretmenin ikinci faaliyet alanı, çevresinin sorunları ile ilgilenmesidir. Öğretmenin okul dışındaki üçüncü görevi, bilimsel düşünce ve faaliyetler ile teknik buluş ve ilerlemeleri çevresine duyurmaktır (Tütengil, 1958: 2-3).

İmam-hatip okullarının açılması, ilk ve orta öğretim müfredatına din derslerinin konulması, eğitimde içerik değişiklikleri de 1950’lerde sosyologlar, eğitimciler ve hukukçular tarafından birçok değişkene bağlı olarak tartışılan sosyoloji konuları arasında yer almıştır.

Dil Sosyolojisi Kapsamında Yapılan Tartışmalar

1950’lerde sosyologların tartışmaya açtıkları konular arasında Türkçenin sadeleştirilip sadeleştirilmemesi, dilin özellikleri, Türkçeyi etkileyen faktörler, meslek dili ve terminolojisi, Türkçenin kısırlaşması, bozulması gibi dil merkezli yaklaşımlar bulunmaktadır.

Dönemin sosyologlarının dil merkezli tartışmalarının başında, dil devriminin gerekli olup olmadığı, dile getirdikleri ve götördükleri konusu gelmektedir. Bir başka anlatımla, dilin sadeleştirilip sadeleştirilmemesi konusunda sosyologlar iki gruba ayrılmış durumdadırlar. Sosyologlardan bir grubu, dil devriminin gerçek Batılılaşma ve inkılapçılıkla bir ilgisi bulunmadığını, aksine dil devriminin bir irtica,

bir gericilik hareketi olduğunu belirtirler. Bu grupta yer alan sosyologlar, dilden Doğu kökenli kelimelerin atılmasına karşı çıkmakta, Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarını uydurmacılık olarak değerlendirmektedirler (Turhan, 1954: 56). Bu görüşe sahip sosyologlara göre, Türk Dil Kurumunun artık okullardaki dil işlerine karışmaması, şimdiye kadarki karışmaların doğurduğu bozuklukların da öğretmenler, bilim insanları ve yazarlar tarafından düzeltilmesi gerekmektedir (Fındıkoğlu, 1951: 4). Türk Dil Kurumu çizgisindeki sosyologlar ise, dildeki ağdalı yapıdan uzaklaşılmasını, yabancı kökenli kelimelerin yerine Türkçe kökenli kelimelerin almasını ve Türkçenin sadeleştirilmesini önermektedirler.

Dönemin sosyologlarından Hilmi Ziya Ülken ise dil konusuna farklı yaklaşmakta ve adeta bir dil sosyolojisi kurmaya çalışmaktadır. Ülken'e göre, konuşulan dil, yazı dili, uzmanların meslek dili, şifreli dil, toplumsal hayattaki her türlü ilişkiyi yansıttığı için sosyal bir kurumdur. O nedenle dil toplumsal bir fenomen olarak görülmeli ve diğer toplumsal fenomenlerle ilişkileri, etkileşimleri sosyolojik açıdan incelenmelidir. Dilin toplumdan ayrılmayacağını, zira onun toplum halinde yaşayan insanların anlaşma ve haberleşme aracı olduğunu vurgulayan Ülken, dilin kültürel ve toplumsal yapı değişmelerine bağlı olarak değişmelere uğramasının normal olduğunu söyler. Ona göre, toplumsal tabakalar dili farklı şekillerde kullanmakta, bazı kelimelere değişik anlamlar vermektedirler. Yabancı bir kültürle ilişkilerin artması da yeni kelimelerin dile girmesinde etkili olmaktadır. Dinsel inançlar, devrimler, değerler de dili yakından etkilemektedir. Yani toplumsal değişme ile birlikte dil de değişmektedir (Kaçmazoğlu, 2010: 143).

Dönemin sosyologlarından Hilmi Ziya Ülken ise dil konusuna farklı yaklaşmakta ve adeta bir dil sosyolojisi kurmaya çalışmaktadır. Ülken'e göre, konuşulan dil, yazı dili, uzmanların meslek dili, şifreli dil, toplumsal hayattaki her türlü ilişkiyi yansıttığı için sosyal bir kurumdur. O nedenle dil toplumsal bir fenomen olarak görülmeli ve diğer toplumsal fenomenlerle ilişkileri, etkileşimleri sosyolojik açıdan incelenmelidir.

DÖNEMİN BAŞAT EKONOMİ - POLİTİK ANLAYIŞI

Liberal Batılı ülkelerin II. Dünya Savaşı'ndan üstün çıkmaları ve ardından dünyanın iki bloğa ayrılmasıyla başlayan soğuk savaş döneminin yansımaları, tüm ağırlığı ile Türkiye'de de görülmüştür. Buna bağlı olarak sosyologlar, demokrasi ve liberalizmi öven; komünizm, sosyalizmi ve sol hareketleri eleştiren çalışmalar kaleme almışlardır. Dönemin bazı sosyologları devletin ekonomik sorumluluklarını azaltması gerektiğini belirtip devlet yatırımlarına karşı dururken, liberalizmi önemsediklerini çalışmaları ile ortaya koymuşlardır. Liberalizmin tamamen gerçekleştirilmesinin zor olduğunu gören siyasal iktidar devlet yatırımlarına devam ederken, bazı sosyologlar da sınıfsal gelişmeler karşısında hazırlıklı olmak adına, siyasal sistemin güvenliği açısından orta sınıfların durumunu ortaya çıkarmaya, sosyal siyaset önlemleri önermeye dönük çalışmalara yönelmişlerdir.

Sosyologlar, siyaset ve ekonominin içice girdiği bir dönemde, liberal ekonomi sisteminin başarılı olmasına dönük sosyolojiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda, bazı sosyologlar devletçilik, sosyalizm, sendikalizm, kooperatifçilik, sanayileşme, ekonomi sistemleri, ekonomik yapı konularında çalışmalar yürütmüşler; Türkiye'de orta sınıfların geliştirilmesi konusunda düşünce birliği içerisinde olduğunu ortaya koymuşlardır (Kaçmazoğlu, 2010: 146).

Tahir Çağatay'ın *Kapitalist İktimai Nizam ve Bugünkü Durumu* adlı eser dışında, 1950'li yıllarda sosyologların doğrudan ekonomi sosyoloji içerikli yayınları sınırlıdır. Buna karşın, ekonomi sosyolojisi içerisinde değerlendirilebilecek olan kooperatifçilik konusu oldukça çok işlenmiştir. Bunun temel nedeni, köycülük gibi kooperatifçiliğin de gündemin ön sıralarında yer almasından kaynaklanır. O yıllarda kooperatifçilik kırsal kesimin bir tür kalkınma modeli olarak sunulmuştur. Alt gelir gruplarının bir araya gelerek ekonomik açıdan işbirliği yapmaları, küçük üre-

Sosyologlar, siyaset ve ekonominin içice girdiği bir dönemde, liberal ekonomi sisteminin başarılı olmasına dönük sosyolojiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda, bazı sosyologlar devletçilik, sosyalizm, sendikalizm, kooperatifçilik, sanayileşme, ekonomi sistemleri, ekonomik yapı konularında çalışmalar yürütmüşler.

Sosyologlar 1950’lerde ağırlıklı olarak liberal ekonomi politikalarından yana bir tavır sergilemiş ve bireysel teşebbüs yeteneğinin gelişmesinin hem özgürlüklere ve hem de demokrasiye katkı sağlayacağını öne sürmüşlerdir. Bu dönemin sosyologlarından Cahit Tanyol’a göre, devletin bütün teşebbüsleri elinde tutması, devlet mekanizmasının şişmesine ve işlemez hale gelmesine neden olmaktadır.

ticilerin kendilerini korumak, gelirlerini yükseltmek ve orta sınıflara katılmaları için teşvik edilmişlerdir. Kooperatifçilik anlayışının bu kadar geniş şekilde ele alınması, ülkenin bol miktarda küçük üreticiye sahip olmasından kaynaklanır. Bu küçük üreticilerin geçim zorluğu çekmemesi için işbirliği yapmaları zorunludur. Bu nedenle de kooperatifçilik bir sosyal siyaset anlayışı doğrultusunda işlem görmüştür.

1950’lerdeki tüm mesele, Türkiye’deki dar gelirli gruplarının sola kaymasını önlemektir. Bu amaçla her türlü önlem alınmaya, kitleler ve özellikle çalışan kesimler bu açıdan bilinçlendirilmeye çalışılır. Bu bağlamda, dönemin önde gelen sosyologları, sosyal sınıf tanımları yapar; ekonomik güç, hayat tarzı, eğitim düzeyi ve ekonomik çıkarlar gibi ölçüler bakımından yaklaşık aynı durumda olanların oluşturduğu topluluğa “sosyal sınıf” denildiği belirtilir. Buna göre, üst, orta, alt tabakaların her biri içerisinde çeşitli sosyal unsurlar bulunmaktadır. Örneğin, ziraat sektöründeki sosyal sınıflardan büyük arazi sahipleri üst tabakada, orta derecedeki büyük arazi sahipleri orta tabakada ve cüce arazi sahipleri ile topraksızlar da alt tabakada yer alırlar (Kurtkan, 1987: 114-115). Bu sınıflamalarla bir yandan sosyolojik bilgi dağarcığına katkı sağlanır, diğer yandan toplumun siyaseten dikkati çekilir.

Sosyologlar 1950’lerde ağırlıklı olarak liberal ekonomi politikalarından yana bir tavır sergilemiş ve bireysel teşebbüs yeteneğinin gelişmesinin hem özgürlüklere ve hem de demokrasiye katkı sağlayacağını öne sürmüşlerdir. Bu dönemin sosyologlarından Cahit Tanyol’a göre, devletin bütün teşebbüsleri elinde tutması, devlet mekanizmasının şişmesine ve işlemez hale gelmesine neden olmaktadır. Bir ülkede bireysel teşebbüsler sosyal yaşamın bütün dallarını kuşattığı oranda orada maddi ve manevi yükselme görülür, refah düzeyi artar. Oysa her türlü yatırımı devlet babadan beklemek merkeziyetçi hükümet anlayışının vatandaşla aşıladığı kötü bir görüştür (Tanyol, 1956: 7).

SIRA SİZDE

Türkiye’nin demokrasi tarihi konusunda yeterli bilgiye sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?

Ekonomi kapsamında ele alınan bir başka konu da ülkenin sanayileşme problemidir. Bu konudaki çalışmalara imza atan sosyologlar arasında özellikle Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Amiran Kurtkan’ın adını anmak gerekmektedir. Fındıkoğlu’nun bu konudaki makalelerini şu şekilde saymak mümkündür: “İstanbul Küçük Sanayii Hakkında Yeni Araştırmalar”, “Sinai Sosyoloji ve İnsanlararası Münasebetler Teorisi”, “Karabük ve Çalışma Sosyolojisi ile Alakalı Problemler”. Amiran Kurtkan’ın aynı konudaki makaleleri ise şunlardır: “Türkiye’de Küçük Sanayiinin Sosyolojik Ehemmiyeti”, “Türkiye’de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler”.

İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ VE DİĞER KONULAR

1950-1960 dönemi sosyologları, bölge basınının durumunu ve önemini, radyo, televizyon ve sinemanın toplum üzerindeki etkilerini de sosyolojik açıdan inceleyerek iletişim sosyolojisinin temellerini atmışlardır. Bu bağlamda, Hilmi Ziya Ülken, “Radyonun İhtimai Tesirleri Üzerine Sosyolojik Anket”i yayınlamış; bunu Cavit Orhan Tütengil’in “Türkiye’de Çeşitli Gazete ve Dergilerde Bölge Basını Hakkında Yapılmış Olan Yayınlar” adlı makalesi izlemiştir. Tütengil ayrıca *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar* adlı bir kitap yayınlamıştır. Tahir Çağatay ise, iletişim araçları-toplum etkileşimini incelemiş, haberlerin çok hızlı bir şekilde ve belli kanallarla eliyle dünyaya yayılmasına dikkat çekmiştir. Çağatay, yazılarında radyo, televiz-

yon, sinema ve yazılı basının toplumsal değişme üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir (Kaçmazoğlu, 2010: 153-154).

İlk defa 1950-1960 döneminde olmak üzere, sosyolojinin birçok alanına ilişkin kitap ve makaleler de kaleme alınmıştır. Bunları, daha sonraki dönemlerde gelişecek olan bazı sosyoloji disiplinlerine başlangıç çalışmaları olarak görmek mümkündür. Bu çalışmalar arasında, çevre sorunlarını konu alan, “İnsan Ekolojisinin Gelişmesi ve Problemleri”ni gösterebiliriz. Yine bu dönemde sanat, hukuk, Doğu ve Batı düşünce tarihi, küçük gruplar ile ilgili yayınları, alanlarının giriş çalışmaları, öncü araştırmalar olarak göstermek mümkündür. Bu dönemde, genel sosyoloji ve sosyoloji tarihi ile ilgili kitap ve makaleler de yayınlanmıştır. Felsefe alanında kitap yazan sosyolog ise hiç kuşkusuz Hilmi Ziya Ülken’dir (Kaçmazoğlu, 2010: 154-155).

İlk defa 1950-1960 döneminde olmak üzere, sosyolojinin birçok alanına ilişkin kitap ve makaleler de kaleme alınmıştır. Bunları, daha sonraki dönemlerde gelişecek olan bazı sosyoloji disiplinlerine başlangıç çalışmaları olarak görmek mümkündür. Bu çalışmalar arasında, çevre sorunlarını konu alan, “İnsan Ekolojisinin Gelişmesi ve Problemleri”ni gösterebiliriz.

GÖÇ SOSYOLOJİSİ

Artan göçlerin nedenlerini özetleyebilmek.

1950-1960 döneminde sosyologlar göç konusunda da araştırmalar yapmışlardır. Bunun sosyolojik açıdan çeşitli nedenleri bulunmaktadır. O yıllarda özellikle Bulgaristan’dan ve Yugoslavya’dan Türkiye’ye doğru akan yoğun dış göçler, Türkiye’den başka ülkelere ve özellikle İsrail’e yönelik göçler ve yine ülkenin çeşitli bölgeleri arasında sosyo-ekonomik nedenlerle yaşanan iç göçler ve bu göçlerin yarattığı çeşitli toplumsal sorunlar bu araştırmaların başlıca nedenleri arasındadır.

Tarihin her döneminde çeşitli nedenlerle insanların yaşadıkları yerden bir başka bölgeye göç ettikleri görülmüştür. Bu ilke yüzlerce yıldır Anadolu’da da işlemiştir. Türkiye’de ekonomik nedenle insanların yoğun şekilde göç etmeye başlamaları, 1950’li yıllarda, özellikle tarıma traktörün girmesine bağlı olarak görülmeye başlanır. Yine Cumhuriyet döneminin 1930’lu yıllardan sonra içe doğru yaşadığı en büyük göç dalgası 1950’lerin başlarında Bulgaristan’dan Türkiye’ye doğru gerçekleşir.

Bu dönemde bir grup sosyolog, köyden kente doğru gerçekleşen iç göçleri modernleşme, millileşme kapsamında ele alıp ülkenin geleceği açısından olumlu şekilde bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir. Göçlerin ticaretin gelişmesine, orta sınıfların güçlenmesine, farklı kültürlerin ve yapıların bütünleşmesine olumlu katkı sağlayacağı varsayılmıştır.

İç göçlerle ilgili olarak yapılan çalışmalarda, göçlerin sosyo-ekonomik ve teknik nedenlerden kaynaklandığı vurgulanmıştır. 1950’li yıllarda, tarıma traktörün de girmesiyle, özellikle ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerden endüstri ve tarım alanlarının yoğun olduğu bölgelere doğru iş aramak için bir nüfus akımı yaşanmaya başlanmıştır. Bu göçlere katılanlar köylerini tamamen terk etmemekte, ya mevsimlik emek gücü şeklinde başka illere çalışmaya gitmekte ya da erkek, kentte bir süre iş bulup çalıştıktan ve kente belli bir uyum sağladıktan sonra ailesini yanına almaktadır. Sosyologlara göre bu göçler geleneksel örf ve adetlerin etkisinin kırılmasına yardım etmekte, bölgeler arası zihniyet farklılıklarını azaltarak modernleşmeye yardımcı olmaktadır. Yine sosyologlara göre, göçler sadece iş aramak için gerçekleşmemektedir. Ekonomik nedenler başta olmakla birlikte ekonomi dışı faktörler de göçe yol açmaktadır. Bu faktörler; iyi yaşam koşullarına sahip olmak, kültür, ticaret, eğitim ve sağlık olanaklarından daha fazla yararlanmaktır. Göçler, bir yandan şehirlerin büyümesine, gelenek-görenek ve sert zihniyetlerin yumuşamasına, diğer yandan şehirlerde yeni sorunların ortaya çık-

Sosyologlara göre bu göçler geleneksel örf ve adetlerin etkisinin kırılmasına yardım etmekte, bölgeler arası zihniyet farklılıklarını azaltarak modernleşmeye yardımcı olmaktadır. Yine sosyologlara göre, göçler sadece iş aramak için gerçekleşmemektedir. Ekonomik nedenler başta olmakla birlikte ekonomi dışı faktörler de göçe yol açmaktadır. Bu faktörler; iyi yaşam koşullarına sahip olmak, kültür, ticaret, eğitim ve sağlık olanaklarından daha fazla yararlanmaktır.

masına neden olmaktadır. Bu sorunları gecekondulaşma, bekâr han odalarının varlığı, eğitim alanında görülen aksaklıklar, uyumsuzluklar şeklinde özetlemek mümkündür (Kaçmazoğlu, 2010: 148-151).

Hilmi Ziya Ülken, Ankara gibi siyasal merkezlerin de iş göçlerine neden olduğunu, ancak göçlerin genellikle köylerden şehirlere doğru ve bunların da sadece iş aramak için yapılan eğreti göçler olmadığını belirtir. Ülken’e göre, endüstrinin gelişmesi işçi ihtiyacını artırdığı için bu nüfus hareketleri bir bakıma zorunludur. Ona göre, tren bir bölgenin içinden geçiyorsa, bölgenin ekonomik durumu iyileşmekte ve göç önemli bir sorun olmamaktadır. Ancak tren bölgenin yakınlarından geçiyorsa göç oranı artmaktadır (Ülken, 1953: 4-5).

Dönemin sosyologlarından Cahit Tanyol ise bazı köylere traktörün girmesiyle, bu köylerde zenginleşme, sosyal hayatta hareketlenme ve iş olanaklarının genişlemesi gibi durumların ortaya çıktığını belirtir. Bu köylerde nüfus azalması değil, artışı gözlenir. Efendi ve ağa köylerinde ise durum tam tersidir. Traktörün bu köylere girmesiyle topraksız köylüler açıkta kalmakta ve sonuçta köyden kente bir nüfus hareketi başlamaktadır. Yetersiz toprak ve topraksızlığın yanında şehirlerin çekici iş olanakları sunması, inşaat alanlarının genişlemesi de, köyden kentte göçü artıran nedenler arasındadır (Tanyol, 1959: 205-213).

DİKKAT

Yasa, İbrahim. (1969). Yirmi Beş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü. Karşılaştırmalı Bir Toplum-bilimsel Araştırma. Ankara: A.Ü.S.B.F Yayınları.

Özet

1950-1960 döneminin sosyolojik araştırmalarını özetleyebilmek.

1950-1960 döneminde sosyologlar birçok sosyoloji alanında araştırma yapmıştır. Bu çerçevede bazı konular derinlemesine ve geniş bir biçimde incelenirken, bazı konular ancak giriş düzeyinde veya daha alt düzeyde ele alınmıştır. Bu dönemde Türk sosyolojisinin çalışma alanını birinci derecede kültür değişimleri, toplumsal değişme, Batılılaşma ve köy sosyolojisi gibi konuları oluşturmuştur. Dönemin neredeyse tüm sosyologları köyü merkeze alarak, köylerdeki değişme hızlarını, yaşam biçimlerini, onların yaşamında oluşan kültürel dönüşümleri, örf ve adetleri, evlenme biçimlerini incelemişlerdir. 1950'lerin siyasal atmosferi liberalizmi merkeze aldığı için, sosyologlar demokrasi ve liberalizm adına orta sınıfların varlığına ilişkin çalışmaları önemsemişlerdir. Köy, Batılılaşma ve toplumsal değişme konularını; komünizm, milliyetçilik, Science Sociale ekolü, sosyal siyaset, din-politika ilişkileri, eğitim, göç, şehirleşme, sanayileşme, iletişim, örf ve adetler, folklor çalışmaları izlemiştir. Ancak pek çok çalışma yüzeysel düzeyde kalmış, sosyoloji adına genel bir bilgi birikimine, çıkarıma izin verecek derinliğe ulaşmamıştır.

Sosyoloji çalışmaları, farklı bakış açılarına sahip olma konusunda, 1940'lara göre, 1950'lerde bir gerileme yaşamıştır. Bunun temel nedeni, 1940'larda iki büyük sosyoloji ekolünden biri olan Ankara ekolünün 1948'de tasfiye edilmesidir. Ankara ekolünün tasfiyesiyle sosyoloji alanında sadece İstanbul ekolü ve Ankara ekolü sosyologlarının yerine istihdam edilen, fakat sosyoloji adına iddiasız sosyologların alanda yer alması bu sonucu doğurmuştur.

Köy sosyolojisi alanında yapılan belli başlı çalışmaları sıralayabilmek.

1950'lerin en gözde konuları, köy sosyolojisi ve toplumsal değişmedir. Bu bağlamda, onlarca köy sosyoloji çalışması yapılmış ve bu alana antropologlar da katkı sunmuşlardır. Antropologlar arasında özellikle Nermin Erdentuğ'un çalışmaları önemlidir. Mümtaz Turhan aynı zamanda sosyal psikologdur. Bu isimler dışında İbrahim Yasa,

Kültür ve toplumsal değişme anlayışlarını tanımlayabilmek.

Konjonktüre uygun olarak, 1950'lerde sola, sosyalizme karşı yürütülen yayınlar sosyologları da etkilemiş ve sosyologlar da kamuoyu ile benzer bir tavır sergilemiştir. Dönemin zihniyetini ve sosyologların tutumunu göstermesi açısından Hilmi Ziya Ülken'in *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* adlı eseri bu konuda önemli bir göstergedir. Dolayısıyla sola ve sosyalizme kapalı olan toplumsal değişme anlayışı, Batılı toplumlara benzemeyi esas almaktadır.

Türkiye'de sosyoloji, 1950'lerde hızlı bir Batılılaşma ve "küçük Amerika" olma hayalleri ile birlikte Anglo-Saksonların bireyci yapılarının övgüsüne dayalı Science Sociale ekolünün görüşlerini benimsemeye yönelmiştir. Dolayısıyla, 1950'lerdeki Türk sosyolojinin önemli tartışma alanlarından biri de kamucu yapıdan bireyci yapıya geçme konusudur. Batı tipi bir burjuva toplum biçimi oluşturmak adına sosyologlar da yoğun bir çaba harcamışlar, orta sınıfların geliştirilmesi için neler yapılabileceğini belirlemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, sosyologlar kültür değişimleri ve sosyal değişmeyi Batılılaşma şeklinde formüle etmişlerdir.

Eğitim, ekonomi-politik, dil, iletişim alanlarında yapılan çalışmaları değerlendirebilmek.

1950-1960 döneminde sosyologlar eğitim, ekonomi, dil ve iletişim alanlarında birçok çalışma yapmış ve bu çalışmaları ile Türk sosyolojisinin alt dallarının gelişmesine katkı sağlamışlardır.

Toplumun istenilen yönde ilerlemesi ve Türkiye'nin uygar ülkeler düzeyine çıkması için eğitimde bilimsel zihniyetin önemine dikkat çeken sosyologlar, 1950-1960 döneminde, daha çok eğitimde ortaya çıkan genel aksaklıklar, öğretmen yetiştirme politikaları, köy öğretmeni yetiştirme

tirme sorunu, göçe maruz kalan çocukların karşılaştıkları sorunlar ve benzeri konular üzerinde durmuşlardır.

1950'li yıllar boyunca sosyologların Türkçenin sadeleştirilmesinin yarar ve zararları, dil devriminin amacına ulaşıp ulaşmadığı, dilin fonksiyonları, dilin iletişim açısından önemi gibi konular üzerinde sosyolojik tartışmalar yürüttükleri görülür. Türkiye'nin 1950'den itibaren ekonomi politikası dönemin siyasal iktidarı tarafından devletçilikten liberalizme kaydırılmıştır. Bu siyasal karar bazı sosyologların çalışmalarını da etkilemiş ve liberalizmin yararları yönünde görüşler yazılmıştır. Bu doğrultuda, bazı sosyologlar da ülkenin ekonomik istikrarı için orta sınıflar, sosyal siyaset ve kooperatif konularında araştırmalar yapmışlardır

Artan göçlerin nedenlerini özetleyebilmek.

1950'li yıllarda ekonomi, sosyal ve siyasal yapıdaki değişmelere bağlı olarak Türkiye'de iç ve dış göçler yoğunlaşmıştır. Tarımda makineleşme, karayollarının gelişmesi, liberal ekonomik politikalar iç göçlerin nedenleri arasında gösterilebilir. Yine 1950'lerin başlarında Bulgaristan'ın Türklerle karşı yürüttüğü baskı politikaları, binlerce insanın Türkiye'ye göç etmesine neden olmuştur. Dolayısıyla dönemin sosyologlarından Oğuz Arı başta olmak üzere, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Amiran Kurtkan, Hilmi Ziya Ülken, Cahit Tanyol, Cavit Orhan Tütengil gibi sosyologlar iç ve dış göçler üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir.

Kısaca, 1950'lerde toplumsal sorunları alan araştırmaları ve tecrübi sosyolojinin teknikleriyle çözme, kamucu yapıdan bireyci yapıya geçme isteği, Türkiye'de sosyologların ve sosyolojinin temel eksenini oluşturmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. 1950'lerde köy sosyolojisine önem verilmesinin **en önemli** nedeni nedir?
 - a. Köylerdeki maddi yapıyı ortaya çıkarmak
 - b. Köy aile yapısını öğrenmek
 - c. Köy üretim biçimi konusunda bilgi sahibi olmak
 - d. Köylerdeki toplumsal değişmeyi etkileyen faktörleri incelemek
 - e. Köylerden folklorik bilgiler derlemek.
2. 1950'lerde "dil sosyolojisi" yapmaya çalışan sosyolog kimdir?
 - a. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu
 - b. Hilmi Ziya Ülken
 - c. Mümtaz Turhan
 - d. Lütfi Erişçi
 - e. Oğuz Arı
3. Eğitim sosyologlarına göre aşağıdakilerden hangisi öğretmenin görevlerinden biri **değildir**?
 - a. Özel ders vermek
 - b. Bilimsel düşünce ve gelişmeleri duyurmak
 - c. Çevresinin sorunlarıyla ilgilenmek
 - d. Teknik buluş ve ilerlemeleri duyurmak
 - e. Yurt ve dünya olaylarını yakından izlemek
4. "Hasanoğlu Köyü'nün İktisadi Yapısı" adlı çalışma hangi sosyoloğa aittir?
 - a. Nurettin Şazi Kösemihal
 - b. Tahir Çağatay
 - c. Turhan Yörükkan
 - d. Ayda Yörükkan
 - e. İbrahim Yasa
5. Sosyologlara göre aşağıdakilerden hangisi eğitimin temel işlevlerinden biri **değildir**?
 - a. Bireylerin kültürel gelişimini sağlamak
 - b. Başka ülkelerin eğitim sistemlerini empoze etmek
 - c. Bireylere tarihsel, kültürel ve teknik bilgi vermek
 - d. Bireylerin yeteneklerini keşfetmelerine yardımcı olmak
 - e. Bireyleri geleceğe hazırlamak
6. Kooperatifçiliğin genel amacı nedir?
 - a. Üreticilerin ne üreteceğine karar vermek
 - b. Ürüne pazar bulmak
 - c. Ürünün iyi depolanmasını sağlamak
 - d. Tüketiciyi teşvik etmek
 - e. Küçük üreticilerin ürünlerini daha iyi değerlendirmeleri adına işbirliği yapmalarını sağlamak
7. 1950'li yıllarda meydana gelen göç hareketlerinin en önemli nedeni aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Güvenlik
 - b. Sağlık
 - c. Ekonomi
 - d. Eğlence
 - e. Eğitim
8. 1950'li yıllarda Türkiye'nin yoğun şekilde göç aldığı ülke hangisidir?
 - a. Yunanistan
 - b. Suriye
 - c. Bulgaristan
 - d. Yugoslavya
 - e. İran
9. Ağa, efendi, halk köyleri ayrımını yapan sosyolog kimdir?
 - a. Cahit Tanyol
 - b. Nurettin Şazi Kösemihal
 - c. İbrahim Yasa
 - d. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu
 - e. Mümtaz Turhan
10. 1950'li yıllarda sosyologların araştırma teknikleri açısından öne çıkardıkları sosyoloji ekolü aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Sosyolojizm
 - b. Yapısalcılık
 - c. Marksizm
 - d. Science Sociale
 - e. Sosyo-Psikolojizm

Okuma Parçası 1

“Memleketimiz içtimai meselelerinin etraflı olarak ele alınabilmesi ve millî kültür malzemesinin toplanması için yüksek Bakanlığınıza bağlı bir içtimai araştırmalar Bürosu veya Enstitüsünün kurulmasına büyük ve âcîl bir ihtiyaç olduğu kanaatiyle, bu husustaki düşüncelerimin arzına cesaret ediyorum.

(...) Eğer bir memleketin içtimai monografisi yapılmış ise, o memleket hakkında içtimai bir teşhis koymak mümkün olur. Bu suretle o memlekette yapılacak sıhhi, pedagojik veya ahlaki herhangi bir reformun yolu aydınlanmış demektir. Mesela bazı vilayetlerde okul sayısını artırmak, bu okullarda iş ve teknik özelliklerini göz önüne almak isteyen bir eğitim hareketi bunun için önceden o vilayetlerin, hatta onunla teması olan bütün vilayetlerin monoğrafik anketlerine sahip olmalıdır. O zaman klinik teşhisi tam olan bir hekim gibi emniyetle nasıl bir yol tutulacağına, bütün incelikleriyle karar verebilir. Nasıl bir eğitim sistemi tutulması, hangi ekonomi metodlarının tatbik edilmesi, hangi sağlık veya ahlâk reformlarının yapılması lâzım geldiği düşünüldüğü zaman bu tarzda araştırmalara ihtiyaç kuvvetle kendini gösterecektir.

(...) Millî idealler ve dünyanın medeni gidişi bize bazı genel kaideler verse de, kendi cemiyetimizin tarihinin, kendi vatanımızın hususî şartlarının doğurduğu öyle bir takım vasıflar vardır ki bunları incelemeyen umumi kaidelerin tatbikine girilemez. Kaideler millî hayatın şeklini verse de, bu şekli dolduracak muhteva ancak memleketin haline ve tarihine ait vasıfların iyice bilinmesi ile elde edilebilir.

(...) Bakanlık tarafından kurulacak olan bir içtimai araştırma bürosu ilmi büyük bir değeri olacak bütün Üniversite çalışmaları için kaynak ve temel vazifesini görebilecektir.

(...) İçtimai araştırma bürosunun memleketin muhtelif cihetlerinde beş şube merkezi ve Ankara’da Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir merkezi olmalıdır. Şubelerden Doğu’daki mesela Diyarbakır ve Erzurum’da; Batı’daki, İzmir’de; Güney’deki Adana veya Antalya’da; Kuzey’deki Samsun’da, Kuzey-Batı’daki Marmara havzasının merkezi olarak İstanbul’da olabilir. Direktör ve arşiv memurunun yalnızca idari vasıfları olmayıp aynı zamanda sosyolojik araştırma yapabilecek tarzda yetişmiş olması lazımdır. Köylerde yapılacak monoğrafik anketler aile anketlerine dayanacak ve her köy monoğrafisi bunların terkiibinden doğacaktır... Bu monoğrafileri köy öğretmenleri, ilk öğretim müfettişleri, hükûmet hekimleri ve sağlık memurları, ilâh... yapabilir.

(...) Memleketimize ait araştırmalarda merkez ödevini göreceği tahmin ettiğim ve bütün içtimai meselelerimize aydınlık ve malzeme verebilecek olan bu tarzda bir araştırma bürosunun hiçbir özel teşebbüs tarafından başırlanmayacağını ve yalnızca resmi makamlar tarafından kurulabileceği kanaatindeyim.”

Kaynak: Hilmi Ziya Ülken (1954). “Millî Eğitim Bakanlığı Yüksek Makamına”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 9, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Okuma Parçası 2

“Ferdî veya münferit vak’aların izahında olduğu gibi içtimai hadîselerin izahında da şümüllü münasebetlere, hatta mümkünse başlangıca kadar gitmenin faydası vardır. Hele kuruluş ve şekillenmelerinin, muayyen bir tarihi oluşun çerçevesi içinde tamamlanmış olan hâdiselerin izahı için bu nevi münasebetlerin tahlili zaruridir. Bu bakımdan garplılaşmanın kadrosu içinde, tâli bir içtimai hadise halinde teşekküle başlayıp onun gelişmesine tabi olan maarifimizi, bu şümüllü hareketin mahiyetini, hususiyetini kavramadan anlamak mümkün değildir. Mamafih bu iddia, o geniş faaliyet dahilinde meydana gelmiş bütün içtimai müessese ve hadiseler için de doğrudur.

Garplılaşma hareketinin birçoklarımızın zannettiğin hılafına - iki, iki buçuk asırlık gibi uzun bir tarihi vardır - Bu itibarla onun burada etraflıca bir tahlilini yapmamız mümkün değildir. Biz, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi sadece en mühim hususiyetlerini belirtmeye çalışacağız. Bu iki asırlık faaliyetin ilk yarısında, bütün gayretlerin, ordunun ıslahı hususunda toplandığı görülür: O zamanın adamları, mücedditleri Avrupa karşısındaki mağlûbiyetin sebeplerini, ordunun kifayetsizliğinde, orduda düzenin bozulmasında ve garbın üstünlüğünü de askerlerinin iyi yetiştirilmiş olmasında bulurlar. Binaenaleyh orduyu ıslah etmek veya garp tekniğine göre yeni bir ordu meydana getirmekle meselenin halledilebileceğine kanidirler. Her defasında yeniden başlamak üzere, I. Mahmut, II. Mustafa, I. Abdülhamit, III. Selim ve hatta II. Mahmut zamanındaki ıslahatın esas gayesi budur; garplılaşma hareketinin ağırlık noktasını ordu teşkil etmektedir. Diğer yenilik teşebbüsleri, hep bu mevzu etrafında toplanmış, bu gayeye müteveccih gayretleri kuvvetlendirmek için yapılmıştır. Fabrikalar, or-

duya kumaş, malzeme ve mühimmat temin etmek, mektepler ordunun ihtiyacı olan elemanları yetiştirmek maksadile açılır. Vakit vakit ortaya çıkan ihtilallerin, irtica ve aksülamellerin hırpaladığı, bazen tamamen silip süpürdüğü bu sözde garplılaşma hareketi, nihayet zaferini II. Mahmut devrinde kazanır; fakat beklenen neticeyi elde edemeden.

Tanzimat, bu bir asırlık garplılaşma hareketindeki gayenin iflasını ilan eder. Bu devirde Avrupa'ya başka bir cepheden yaklaşma istenir. Garplılaşma hareketi gayesini değiştirmiştir. İmparatorluğun kurtuluşunun çaresi bu defa da, onun teşkilatının, içtimai bünyesinin değiştirilmesinde, Avrupa devletlerinin yapısına benzetilmekte ve bilhassa hür ve meşrutî bir rejim kurmakta görülmür. Bundan sonraki üç çeyrek asır da bu gayeyi tahakkuk ettirmek için yapılan mücadelelerle geçer. Bu arada teşebbüs edilen diğer her nevi yenilik ve ıslahatın tali bir ehemmiyet ve kıymeti vardır. Onun için gayesiz ve hedefsizdir; hiçbir plan veya prensibe tâbi değildir. Asıl gaye, devletin bünyesini değiştirmek, hürriyet rejimini tesis etmektir. Nihayet 1908 inkılabı bu gaye tahakkuk ederse de imparatorluk da çöker... Bu itibarla İkinci Meşrutiyet devri de bu gayenin iflasını ilan eder... Böylece Osmanlı İmparatorluğu, gayesini iyi tayin edemediği bir garplılaşma uğruna yaptığı iki asırlık bir mücadeleden parçalanmış, yorgun, bitkin ve hayal inkısarile çıkar. Ne umduğunu elde edebilmiş, ne de beklenen akıbete düşmekten kurtulmuştur.

Fakat facia bununla da bitmez; bu muvaffakiyetsizliğin, asırlar süren ümit ve ummanın beklenen neticeyi veremeyişinin cemiyet, bilhassa Türk okur yazarı üzerine yaptığı içtimai ve ruhi tesirleri de hesaba katmak icab eder. Bundan başka garplılaşma cehdinin, garbın tazyiki altında, ona karşı açılan bir ölme veya yaşama mücadelesi ile birlikte yürüdüğü, binaenaleyh bir çok menfi tesirler ve müsait olmıyan şartları da ihtiva ettiğini göz önünde tutmak lazımdır..."

Kaynak: Mümtaz Turhan (1972). **Garplılaşmanın Neresindeyiz?**, İstanbul: Yağmur Yayınları.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise "Köy Sosyolojisi" ve Kültür Değişimleri ve Batılılaşma" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise "Dil Sosyolojisi Kapsamında Yapılan Çalışmalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise "Eğitim Sosyolojisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise "1950'li Yıllarda Sosyolojide Etkili Olan Ekoller, Sosyologlar ve Eserleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise "Eğitim Sosyolojisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise "Siyaset ve Ekonomi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise "Göç Sosyolojisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise "Göç Sosyolojisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Köy Sosyolojisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise "1950'li Yıllarda Sosyolojide Etkili Olan Ekoller, Sosyologlar ve Eserleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Batılılaşma, III. Selim döneminden beri Türkiye'nin gündeminde olmuştur. Bu uzun tarihsel süreç ülkemizde çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Bunlar arasında en yaygın kullanılan Batılılaşma terimi olsa da asrileşme, Garplılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma terimleri de aynı süreci ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu konuda özellikle Osmanlı tarihinin son dönemini ele alan kitaplar ile Cumhuriyet tarihiyle ilgili kitaplarda bol miktarda bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu kaynaklar arasında özellikle Tanık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* ile Mümtaz Turhan'ın *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* başlıklı eserlerini okumanız önerilir.

Sıra Sizde 2

1950'lerde Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesi, bilim anlayışını da değiştirmiştir. Daha önce Kara Avrupa'sı bilim anlayışı 1950'lerden itibaren yerini Anglo-Sakson bilim anlayışına bırakmıştır. Bilim an-

layışındaki bu zihniyet değişimi sosyolojiyi de yakından etkilemiştir. Osmanlı'daki eğitim anlayışı, bu anlayışın 19. yüzyılda çeşitlenmesi, Batı tipi okulların ve Darülfünun'un kuruluşu, üniversite reformu, çeşitli ülkelerin bilim anlayışlarının Türkiye'ye etkileri için, eğitim ve üniversite tarihleriyle ilgili kaynaklardan bilgi edinmek için kütüphanelere ve internet kaynaklarına müracaat etmekte yarar bulunmaktadır.

Sıra Sizde 3

1950-1960 döneminde Türkiye nüfusunun yüzde yetmişinden fazlası köylerde yaşamaktadır. O nedenle köy konusu, köyün sorunları, köyün ekonomik durumu ve köylünün geçim kaynakları, üretim biçimleri, değişme anlayışı, değişmeye yönelik tutumları, gelenek ve görenekleri sosyoloji adına önem kazanmıştır. Yine aynı yıllarda tarıma traktörün girmesiyle, köyden kente doğru başlayan ekonomi içerikli göçler kentlerde de farklı sorunlara neden olmuştur. Tüm bunlar 1940'larda başlayan köy araştırmalarının 1950'lerde de artarak devam etmesine, sosyolojinin temel araştırma konusu olmasına yol açmıştır. Özellikle köy, kent, Türkiye'nin demografik özellikleri, toplumsal yapısı konusunda bilgi sahibi olmak hepimiz için bir zorunluluktur. Dönemin sosyolojini daha iyi öğrenmek için şu kaynaklardan yararlanmanız önerilir: *Türkiye'de Sosyoloji I ve II* (Derleyen: M. Çağatay Özdemir), *Türk Sosyologları ve Eserleri I ve II* (Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Eleştiriler*.

Sıra Sizde 4

1950'li yıllar Türk siyasal yaşamında demokratik yönetim adına önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. 1950'de yapılan serbest, tek dereceli ve açık sayım esasına dayalı genel seçimle en çok oyu alan parti iktidara gelmiş, yani iktidar demokratik yollarla değişmiştir. Bu tarihsel değişim Türkiye'de birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak, halkın siyasal gücü, seçmenin nitelikleri, demokrasi, laiklik gibi pek çok yeni tartışma konusu gündemde yerini almıştır. Ancak bu konular sosyoloji araştırmalarına çok yansımamış, hukukçuların öne çıktığı, hukuksal açılarından değerlendirildiği tartışmalar şeklinde gündemde önemli bir yer edinmiştir. Türkiye'de geçerli olan yönetim biçimleri, demokrasiye geçiş koşulları ve bunun yarattığı teorik tartışmalar konusunda bilgi sahibi olmak her sosyoloji öğrencisi için gereklidir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Findıkoğlu, Z. F. (1951). "Dil Meselesinde Hakikat", **Bilgi Mecmuası**. Temmuz 1951, Sayı: 51.
- Kaçmazoğlu, H. B. (1998). **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**. İstanbul: Birey Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2010). **Türk Sosyolojisi Üzerine Araştırmalar**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kurtkan, A. (1987). **Ziyaeddin Fahri Findıkoğlu**. İstanbul.
- Tanyol, C. (1956). "Ana Dertler", **Dünya ve Türkiye Dergisi**. Mayıs 1956, Sayı: 73.
- Tanyol, C. (1959). "Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimai Değişmelerin Kontrolü", İstanbul: **Sosyoloji Dergisi**. Sayı: 13-14, İstanbul Matbaası.
- Turhan, M. (1951). "Hakiki Garplılaşmanın Ameli Şartları III", **Bilgi Mecmuası**. Temmuz-Eylül 1951, Sayı: 51-53.
- Turhan, M. (1954). **Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri**. İstanbul.
- Turhan, M. (1955a). "Türk Kültürünün Kaynaklarına İnlemek Ne Demektir?", **Türk Yurdu Mecmuası**. Ocak 1955, Sayı: 240.
- Turhan, M. (1955b). "En Büyük Davamız", **İstanbul Dergisi**. Cilt: II, Sayı: 1.
- Turhan, M. (1972). **Garplılaşmanın Neresindeyiz?**. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Turhan, M. (1987). **Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikolojik Açından Bir Tetkik**. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1958). "Öğretmenin Okul Dışındaki Çalışmaları", **İş ve Düşünce Mecmuası**. Ağustos-Eylül 1958, Sayı: 204-205.
- Tütengil, C. O. (1959). "Bir Eğitim Sistemi Aranıyor", **Bilgi Mecmuası**. Nisan 1959, Sayı: 145.
- Ülken, H. Z. (1951). "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", İstanbul: **Sosyoloji Dünyası**. Sayı: 1.
- Ülken, H. Z. (1953). "Köyden Şehre Göç", **Gayret Dergisi**. Sayı: 17, Mayıs 1953.
- Ülken, H. Z. (1954). "Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Makamına", İstanbul: **Sosyoloji Dergisi**. Sayı: 9, Fakülteler Matbaası.
- Ülken, H. Z. (1961). "Türkiye'de Batılılaşma Hareketi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Yıl: 1960, Cilt:8.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 1960-1980 döneminin önemli sosyoloji çalışmalarını sıralayabilecek,
- Toplumsal değişme ve az gelişmişlik tartışmalarını özetleyebilecek,
- Köy sosyolojisi konusunda yapılan çalışmaları özetleyebilecek,
- Kentleşme sosyolojisini açıklayabilecek,
- Din sosyolojisini açıklayabilecek,
- Sınıf veya tabaka ölçütlerini değerlendirebilecek,
- Aile, kadın ve gençlik sosyolojisini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Tarihsel sosyoloji
- Amerikan sosyolojisi
- Toplumsal yapı
- Toplumsal değişme
- Sosyal sınıf
- Din sosyolojisi
- Az gelişmişlik
- Gecekondu

İçindekiler

Türkiye'de Sosyoloji

1960-1980
Döneminde
Türkiye'de Sosyoloji

- 1960-1980 DÖNEMİNDE TÜRK SOSYOLOJİSİNİN GENEL EĞİLİMLERİ
- ASYA, OSMANLI VE TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL YAPISININ NELİĞİ TARTIŞMALARI, TOPLUMSAL DEĞİŞME VE AZ GELİŞMİŞLİK
- KÖY SOSYOLOJİSİ
- GECEKONDU VE KENT SOSYOLOJİSİ
- DİN SOSYOLOJİSİ
- TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE SİYASET SOSYOLOJİSİ
- AİLE, KADIN VE GENÇLİK SOSYOLOJİSİ

1960-1980 Döneminde Türkiye’de Sosyoloji

1960-1980 dönemi uzun bir süreci kapsamaktadır. Türkiye’de sosyoloji çalışmalarını siyasal eğilimler ve kırılmalar önemli ölçüde etkiler ve belirler. Bu bağlamda, 1960-1980 döneminin tam ortasında ciddi bir siyasal kırılma vardır. Bu kırılma, 12 Mart 1971 tarihli askeri muhtıradır. 1960-1980 döneminin başlangıcı ve bitişi de yine önemli siyasal kırılmaları gösterir. Dönem 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile başlar ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile sona erer. İki darbe arasında, bir de muhtıranın olduğu 1960-1980 dönemi siyasal atmosferinden sosyoloji çalışmaları da şu ya da bu şekilde etkilenir. Örneğin 1960 öncesinde sosyalizmden söz edilmezken, 1960 sonrası pek çok sosyolojik çalışma sosyalizm tartışmalarını konu edinir.

1960-1980 arası dönemde Türkiye’nin toplumsal yapısında önemli değişimler yaşanır. Göç, Türkiye’de ciddi bir sorun olarak ortaya çıkar ve kentlere göç edenler, gecekondulaşma sürecini başlatır. Sadece köyden kentte değil, Türkiye’den Avrupa ülkelerine de emek göçü başlar. Bunların yanı sıra, Türkiye, 1960’lardan itibaren bir tüketim toplumu olma yolunda ilerler. Yine Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme politikaları ile küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarında artışlar görülür. Köyden kente ve yurtdışına göç, kentlerin yeni yüzü, sanayileşme çalışmaları, eğitim olanaklarının gelişmesi, sınıfsal yapının belli ölçüde değişmesi; aile yapısını, değerleri, tüketim alışkanlıklarını, anomi içerikli görüntüleri de yakından etkilemiştir. 1960-1980 arasında yaşanan tüm bu gelişmeler doğal olarak sosyoloji çalışmalarının yönünü de etkilemiş ve sosyologlar sorun oluşturan konularda araştırmalar yapmaya yönelmişlerdir. Yine 1960’lı yıllarda Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi’nde yeni sosyoloji bölümlerinin kurulması, birçok sosyologun bu bölümlerde istahdam edilmesi, farklı sosyoloji anlayışlarına sahip sosyologların bu sosyoloji anlayışları doğrultusunda çalışmalar yapmaya başlaması, ülkemizde sosyolojiyi zenginleşmiş; dolayısıyla, daha önceki dönemlerde görülmeyen pek çok sosyoloji disiplinine ait araştırmalar bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

1960-1980 DÖNEMİNDE TÜRK SOSYOLOJİSİNİN GENEL EĞİLİMLERİ

1960-1980 döneminin önemli sosyoloji çalışmalarını sıralayabilmek.

Amerikan sosyolojisinin Türkiye’de egemen anlayış haline gelmesi, tarihsel araştırmaları merkeze alan sosyoloji eğiliminin etkin olmaya başlaması 1960'lara rastlar. Bu bağlamda, 1960'larda Türkiye’de birbirine tamamen zıt iki büyük sosyoloji anlayışı ortaya çıkmıştır: Bunlardan birincisi yapısal-fonksiyonalist Amerikan sosyoloji anlayışı, ikincisi de tarihsel araştırmalara ağırlık veren sosyoloji anlayışıdır. 1960-1980 döneminde Amerikan sosyolojisinin etkisinde kalan sosyologlar pozitivist, sosyal determinizmi ve ampirizmi çalışmalarının merkezine yerleştirmişler ve sosyolojiyi sadece Amerikan sosyolojisinin yaklaşımlarıyla özleştirmişlerdir. Amerikan sosyolojisine egemen olan yaklaşımlar çerçevesinde küçük gruplar üzerinden sosyoloji yapma eğilimi, 1960'larda sosyologları daha çok alan araştırmaları yapmaya yönlendirmiştir. Diğer yandan, tarihsel sosyoloji anlayışını esas alan, tarihî maddecilik yaklaşımını tarihsel sosyoloji anlayışı ile birleştiren veya bağımsız bir tarihsel sosyoloji anlayışı benimseyen birçok sosyolog da Türkiye’nin tarih-sel değişim özelliklerini ortaya çıkarma çabasında olmuştur.

1960’ların mevcut uluslararası koşulları Türkiye adına bazı özgün çalışmaların gerçekleşmesine de olanak hazırlamıştır. Bu açıdan Türkiye’de bir yandan Amerikan sosyolojisi etkin olurken ve rutin araştırmalar yürütürken, diğer yandan Türkiye’nin tarihî özelliklerini araştıran ve ülkenin toplumsal-tarihsel yapısıyla ilgili yeni yorumlara olanak veren çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

SIRA SİZDE

1960-1980 döneminde Türkiye’nin siyasal sistemi ve bu sistemi değiştirmeye yönelik tartışmalardan haberdar mısınız?

Pozitivist sosyolojinin 19. yüzyıldaki temel varsayımı, toplumsal sorunları önceden belirleyip çözmek, düzen adına ve düzen kapsamında topluma yön vermektir.

Pozitivist sosyolojinin 19. yüzyıldaki temel varsayımı, toplumsal sorunları önceden belirleyip çözmek, düzen adına ve düzen kapsamında topluma yön vermektir. Aynı yaklaşım Amerikan sosyoloji anlayışı için de geçerlidir. Amerikan sosyolojisinin iki önemli ekolü, yapısal-fonksiyonalizm ve etkileşimcilik yaklaşımları; toplumsal yapı, toplumsal değişim, toplumsal farklılaşma, tabakalaşma, küçük gruplar, düzen içerisinde ilerleme, rol ve rol ilişkileri gibi konu ve kavramlara dayanarak sosyoloji yapar. Ülkemizde Amerikan sosyolojisinin önde gelen temsilcileri de aynı anlayışla, küçük grupları temel alan uygulamalı araştırmalarıyla orta boy ve ardından genel kuramlara ulaşmayı amaçlayan büyük boy araştırmalara yönelirler. Evrensel ve deneysel bilim anlayışının temel alındığı iddiası bu çalışmaların ana varsayımını oluşturur.

1950’lerin “neden Batılaşamadık?” söylemi, 1960’larda bir rütuşle az gelişmişlik eksenine kaydırılmış, bu sefer sosyologlarımızın çalışmaları Türkiye’nin az gelişmişliğini kanıtlamaya dönmüştür. Diğer yandan, toplumsal olayları tarihsel bakış açısıyla değerlendirme anlayışına kayışa neden olan temel faktör, o yıllarda Türkiye’nin dünyadaki konumundan duyulan rahatsızlıktır. Bu dönemde Türk toplumunun ancak kendi tarihî özellikleri ile açıklanabileceği görüşünde olan sosyologlar geri kalmışlığımızı veri olarak kabul etmekte, tarihsel özellikleri ortaya çıkararak mevcut durumu aşma yollarını göstermeye çalışmaktadırlar. 1969’da yayınladığı bir kitapta bu durumu Oya Sencer-Baydar şöyle açıklamaktadır: Türkiye’nin ekono-

mik ve sosyal yapısında son yıllarda gözlenen değişimler düşün yapısına da yeni görüşler kazandırmış ve sosyologlar Batı şema ve kalıpları içinde düşünmek yerine, derinlemesine araştırmalara ve bazı kalıpların yıkılmasına yönelmişlerdir. Uzun yıllar Batı evrim çizgisi içinde düşünülen Türk toplumunu bu gelişmelerle artık kendi yapısı ve evrimi çerçevesinde yorumlama eğilimi öne çıkmıştır (Sencer-Baydar, 1969a: 5-6).

Kısaca, 1960-1980 dönemi Türk sosyolojisinde yapısal-fonksiyonalist ve etkileşimci Amerikan sosyoloji yaklaşımı yanında, tarihsel sosyoloji de egemen anlayış olmuştur. Tarihi maddeci yaklaşımdan yararlanan tarihsel sosyoloji anlayışının yanında yine bu dönemde Weberyan sosyoloji anlayışının da kendisini göstermeye başladığını belirtmek gerekir.

ASYA, OSMANLI VE TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISININ NELİĞİ TARTIŞMALARI, TOPLUMSAL DEĞİŞME VE AZ GELİŞMİŞLİK

Toplumsal değişme ve az gelişmişlik tartışmalarını özetleyebilmek.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında rejimin esaslarına ilişkin olarak yapılan siyasal tartışmalar, 1960’lardan itibaren yerini Türk toplumunun evrim aşamalarını belirleme, bu eğilimler üzerinden düzeni değiştirme, Türkiye’yi uluslararası ortamda hak ettiği yere getirme tartışmalarına bırakır. Bu amaçla sosyologlar Asya, Osmanlı ve Türkiye toplumunun özelliklerini incelemeye, o tarihe kadar geçirdiği aşamaları belirlemeye yönelirler. Pek çok sosyolog ve aydın benimsedikleri modernleşme anlayışıyla, az gelişmiş olarak kabul ettikleri Türkiye’nin Batılı toplumların geçtiği aşamalardan bir an önce nasıl geçebileceği sorunsalı ile, Batı’ya ulaşma yollarını keşfedilmeye yönelik çalışmalar yapma eğilimi içerisine girerler. Bu bağlamda, sosyologların Türk toplum tarihi konusundaki genel eğilimlerini iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, Batı evrim çizgisi ile Türkiye arasında fark görmeyen grup; ikincisi ise Türk toplumu ile Batı toplumlarının farklı olduğu görüşünde olan grup. Bu genel anlayışları kendi aralarında da alt gruplara ayırmak mümkündür.

Uzun yıllar Batı evrim çizgisine göre Osmanlı’yı ve Türkiye’yi açıklama anlayışı içerisinde olan sosyologların bir kısmı 1960’lı yıllarda Osmanlı ve Türkiye üzerine kaleme aldıkları çalışmalarda, bu anlayışı sorgulamaya değer bulmuşlardır. Bu sosyologlar bugünkü toplumu anlamak ve açıklamak için Asya göçebe ve yerleşik toplumları, Selçuklu ve Osmanlı toplumları üzerine yeni çalışmalar yapmak gerektiği anlayışındadırlar. Bu yeni yaklaşıma göre, Türkiye’nin bugünkü toplum ve sınıf yapısını, sınıf ilişkilerini anlayıp açıklayabilmek için Osmanlı toplum tarihinin evrimini, bu evrim içinde sosyal ve sınıfsal yapının kazandığı biçimleri ortaya koymak gerekir. Bu anlayış öncesinde, “okumuşlar, hazır şema ve formüller varken tarihin örümcekli ağlarına bulanmaya lüzum görmüyorlardı” (Berkes, 1966, s. 9.). Yeni anlayış ise günün anlaşılması için geçmişin araştırılmasını zorunlu görmektedir (Divitçioğlu, 1971: 10).

1960’lardan itibaren sosyologlar ve sosyal bilimciler eski Türk toplum yapısını ve özellikle Osmanlı toplum yapısını anlamaya ve açıklamaya yönelik çalışmalar yaparlar. Bu çalışmaların temel amacı, Osmanlı toplumunun geçirdiği aşamaları belirlemek, şimdi hangi yapıda olduğumuzu ortaya koymak ve buradan hareketle

1960’lardan itibaren sosyologlar ve sosyal bilimciler eski Türk toplum yapısını ve özellikle Osmanlı toplum yapısını anlamaya ve açıklamaya yönelik çalışmalar yaparlar.

Türkiye’yi daha iyi olanaklara sahip bir geleceğe taşımanın yollarını aramaktır. Batı merkezli pozitivist ve determinist sosyoloji anlayışının bir yansıması olan bu ön kabule göre, toplumlar benzer aşamalardan geçmektedirler. Tarihteki ve şimdiki durumumuzu tanımlayabilirsek, Batılı bir düzene ulaşmak adına yolumuzu daha net bir şekilde belirleyip geleceği planlamak, evrimi hızlandırmak mümkün olur.

Bugüne ve geleceğe yön vermek için Osmanlıyı ve Osmanlı öncesi toplum yapısını anlamak gerekir anlayışında olan sosyologlar, eski Türkler ve özellikle Osmanlı toplumu, Osmanlının son dönemi ve Türkiye’nin kuruluş yılları ile 1960’lara kadarki yapı arasındaki sürekliliklerin izlerini sürerler. Bu yaklaşım, Osmanlı ile Türkiye arasında kopuş olduğu tezini zayıflatır. Osmanlı toplumu ile Türkiye arasında kurumsal ve toplumsal açıdan devamlılık olduğu tezi öne çıkar. Osmanlı toplumunun birikimlerini ve özelliklerini hesaba katmadan geleceğe yönelik düzen arayışlarının başarılı olamayacağı anlayışı, 1960’larda pek çok sosyolog ve sosyal bilimci tarafından kabul görülür.

1960-1980 döneminde, toplumu tarihi yapısı içerisinde tanımlamaya yönelik çalışmalar Osmanlıyı; a) herhangi bir ideolojiye bağlı olmadan sosyo-ekonomik özellikleri ile tanımlayan, b) Marksist sosyolojiden etkilenip toplumsal yapı özelliklerini hazır bir kalıba yerleştirerek feodal, Asya Tipi Üretim Tarzı veya pre-kapitalist üretim tarzı şeklinde tanımlayan araştırmalar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Birinci görüş, Türkiye’nin kendine özgü özelliklere sahip olduğunu kabul ederken, ikinci eğilimi kendi içerisinde de yine ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi Osmanlı’nın Batı ile aynı evrim çizgisine tabi olduğunu kabul eden görüş ve Batı’dan ayrı, ancak kendine özgü olmayan bir evrim çizgisinin şu ya da bu adla geçerli olduğunu öne süren görüş. Bu son görüş de yine üretim ilişkileri merkezli ve pozitivist anlayışa dayalıdır. Bu anlayışlardan hangisi kabul ediliyorsa, topluma o anlayış doğrultusunda yön verilmek istenecektir. Birinci görüşten hareket edersek kendimize özgü bir sistem oluşturmamız mümkündür. İkinci görüşü esas alırsak, feodal düzenden sonra Kemalizm ile birlikte burjuva devrimlerini gerçekleştirdik, sıra sınıflı bir Batı modeli oluşturmaya gelmiştir anlayışını öne çıkarır. İkinci görüşün ikinci açılımı ise, Türkiye’nin Batı’daki toplumsal aşamalardan geçerek sosyalizme ulaşmasının olanaksızlığını belirtmektedir. Bu görüşe göre, Türkiye’nin sosyalizme geçmesi için izleyeceği yol Asya Tipi Üretim Tarzına dayalı veya yine Asya toplumlarında geçerli olan “ceberrut devlet” anlayışına bağlı olarak, başka bir evrim çizgisi ile sosyalizme ulaşmaktır.

1970’lerde yaptığı çalışmalarla Asya göçebe toplumlarının ve Osmanlının ATÜT, feodalite ve başka Batılı teorilerle ile açıklanamayacağını kesin bir anlayışla ortaya koyan sosyolog Baykan Sezer olmuştur. Sezer, Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları adlı çalışması ile Bozkır Uygarlıklarını ATÜT dışında, ayrı bir kategori olarak ele alınmasını gerektirecek özellikler gösterdiğini belirtir (Sezer, 1979, s. 4-5). Sezer, ATÜT’ün hangi toplumlarda geçerli olduğunu ortaya koyduğu Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları başlıklı çalışmasında, ATÜT toplum-devletlerinin nerelerde, hangi özelliklere bağlı olarak ortaya çıktıklarını ve hangi niteliklere sahip olduklarını gösterir. Bozkır uygarlıklarını ATÜT modeli ile anlamaya olanak bulunmadığını belirten Sezer, aksine Bozkır halkları ile devlet arasında, ATÜT’te olduğu gibi bir farklılaşma değil, tam bir kimlik birliğinin olduğunu belirtir. Sezer, Asya göçebe toplumlarının yapısının asla ATÜT’le ele alınamayacağını gösterirken, “Türk Toplum Tarihi Tartışmaları” başlıklı makalesinde, feodalizmin özelliklerini ve nerede, ne zaman geçerli olduğunu anlatarak, Osmanlı

toplumunun neden feodal olarak tanımlanamayacağına da ortaya koymuştur. Sezer’e göre, Osmanlı Devleti’ni bir bozkır imparatorluğu olarak tanımlamak da olanak dışıdır. Osmanlı Devleti ancak Yakın Doğu’daki Doğu-Batı çatışması içerisinde bir dünya devleti olarak tanımlanıp açıklanabilir (Sezer, 1979: 6).

Oya Sencer-Baydar ise, Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi başlıklı çalışmasında, “feodal” denilebilecek sınıflı bir yapı ile Osmanlı devletinin bütün tarım ve toprak sistemini kontrol ettiğini belirtir (Sencer-Baydar, 1969a: 29). Sencer-Baydar’a göre, devlet 16. ve 17. yüzyılda koyu merkezi bir feodal yapı gösterir. Toprağın ve tarımsal rantın imtiyazlı bir sınıfın elinde bulunması, tarımın ve köyün üstünlüğü, aynı vergilerin toplanması, reyanın toprağa bağlılığı feodal yapının temel taşlarıdır (Sencer-Baydar, 1969a: 32). Oya Sencer-Baydar, Osmanlının yıkılışına kadarki evrimini kendi değerlendirmesiyle şöyle özetler: Göçebe, akıncı, askeri organizasyonun ve Doğu tipi merkezîyetçiliğin izlerini taşıyan “merkezîyetçi feodal” bir yapı (Sencer-Baydar, 1969a: 46).

1960’lardan itibaren Osmanlı toplum yapısı üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda birçok sosyologun imzası bulunmakla birlikte, özellikle son dönem Osmanlı toplum ve düşün yapısının incelenmesi konusunda Niyazi Berkes ve Şerif Mardin’in ayrı bir yeri vardır. Bu iki isim dışında Cahit Tanyol, Oya Sencer, Muzaffer Sencer, Ümit Meriç, Sabahattin Güllülü başta olmak üzere pek çok sosyolog bu doğrultuda çalışmalar üretmiş, makale ve kitap yazmışlardır. Osmanlı toplum yapısının özelliklerini ortaya çıkarma doğrultusunda çalışan, Batı’dan aktarılan, Osmanlıyı feodal ve Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) çerçevesinde değerlendiren açıklamalara karşı çıkan sosyologlar, Osmanlıyı bu hazır şemalarla açıklamanın mümkün olmayacağını, onun kendine özgü kurumlarının ve yapısının olduğunu, bu yapıya ait özelliklerin yeni çalışmalarla ortaya konulması gerektiğini belirtirler.

Osmanlı toplum yapısıyla ilgili ayrımlar ve tanımlar genellikle tarım merkezli üretim ilişkilerine göre yapılmış ve tarım dışı alanlar göz ardı edilmiştir. Tarıma dayalı üretim ilişkileri üzerinden yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında çok az da olsa kent ve kasabalarda zanaat içerikli üretimi kapsayan, Osmanlıyı açıklarken bu alanların da hesaba katılması gerektiğini belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalardan biri, 1974’te bitirilen ve 1977’de yayınlanan Sabahattin Güllülü’nün Ahi Bir-

Resim 6.1*Baykan Sezer***Resim 6.2***Oya (Sencer) Baydar***Resim 6.3***Ümit Meriç*

Resim 6.4*Sababattin
Güllülü*

likleri adlı doktora çalışmasıdır. Güllülü, bu araştırmasında, tarım dışı üretimi gerçekleştiren esnaf ve zanaatkarların örgütü olan Ahi Birliklerini analiz eder ve bunların sosyal ve ekonomik yaşam üzerindeki ağırlıklarını ortaya koyar. Buna göre, geçmişi analiz ederken, Anadolu’da oldukça geniş bir alana yayılmış tarım dışı üretim ilişkilerini atlamamak gerekir. Ahi Birlikleri, Anadolu Türk toplumuna özgü bir sentezdir. Ahi Birlikleri, döneminin kendisini doğuran dini, ahlaki, sosyal ve ekonomik koşullar incelenmeden

anlaşılamaz. Ahi Birliklerinin, tarihi-ideolojik ve sosyo-ekonomik iki temel özelliği vardır. Anadolu’da görülen Ahilik yapısı Orta Çağ Batı ve Arap dünyasındaki benzer gibi görünen yapıların devamı değildir. İslam, Orta Asya, Türk ve Bizans toplum yapılarından etkilerle, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki Anadolu toplumunun sosyo-ekonomik koşulları altında biçimlenmiştir. Anadolu Türk toplumunun kendisine özgü, sosyo-ekonomik yapısının ortaya çıkardığı bir teşkilattır. Anadolu Türk toplumunu sadece tarım merkezli üretim ilişkileriyle değil, diğer ögeleleri de hesaba katarak anlamaya ve açıklamaya çalışmalıyız (Güllülü, 1974).

Sosyologlardan Niyazi Berkes ise Osmanlı’nın Batı’da görülen feodal yapının içerisine girmemesine karşın, kendine özgü bir yapıya değil, Doğu toplumlarının da dahil olduğu, Doğu despotizmi yaklaşımı içerisinde yer aldığını belirtmektedir. Buna göre, baştaki yöneticiler değiştiği halde, toplum yerinde saymaktadır. Durgunluk bu yapının düzenini koruyarak işleyişine hizmet etmektedir. Berkes’e göre Osmanlıyı şöyle tanımlamak mümkündür: Siyasal açıdan Doğu despotizmine, ekonomik açıdan “kapitalizm öncesi emtia üretimi ekonomisi”ne dayalı bir yapı (Berkes, 1969). Osmanlı ile ilgili genel kanı, Osmanlı yönetiminin sınıflara değil, sınıfların devlete dayanıyor olmasıdır. Bu yapı, Batı toplumları ile tamamen zıt bir durumu göstermektedir. Bu yaklaşıma katılan Berkes, Osmanlıda toplumun “reaya” ve “beraya”dan, yani köylü ve kentli halktan oluştuğunu belirtir. Osmanlıda devlet efendi ve babadır. Yönetime halkı karıştırmaz. Bu nedenle devletle halk arasında büyük bir ayırım vardır. Devlet, halkı yönetimden ayrı ve uzak tutarak düzeni sürdürmektedir (Berkes, 1969: 41-43).

Niyazi Berkes, Osmanlı’nın Batılı kalıplarla açıklanamayacağı görüşündedir. Osmanlıda feodal üretim ilişkilerinin geçerli olmadığını ve feodaliteden üstün özelliklere sahip olduğunu belirtir (Berkes, 1976: 23). Berkes’e göre Osmanlı feodal düzenden çok ATÜT’e yakındır. Ancak ATÜT olduğu da söylenemez. Osmanlı devleti siyasal açıdan ne feodal ne ATÜT ne de teokratik bir devlettir (Berkes, 1978: 22).

1960’lı yıllarda makale ve kitapları ile Osmanlı toplumunu açıklamaya çalışan Niyazi Berkes, bu çalışmalarıyla Osmanlıya ilişkin pek çok yargıyı kıran isim olmuştur. Bunlardan belki de en önemlisi Osmanlı’nın şariat devleti olmadığı yönündeki görüşleridir. Yine Berkes Cumhuriyet dönemi devrimlerini çağdaşlaşma olarak değerlendiren, laikliğin sadece din ve devlet işlerini birbirinden ayıran bir anlayışın çok daha ötesinde bir hareket olduğunu göstermeye çalışan bir sosyolog olarak karşımıza çıkmaktadır. Niyazi Berkes, 1960’lı yıllardaki yazılarında Osmanlı’nın Batıcılığa politikalarını eleştirel açıdan ele alıp yorumlamış ve Cumhuriyet

dönemi devrimlerini çağdaşlaşma hareketleri olarak görmüştür. Çalışmalarında Kemalizmi merkeze alan Berkes, yazdıkları ile geniş bir kesime kaynaklık ve düşün önderliği yapmıştır. Bir başka anlatımla, Niyazi Berkes, çalışmalarında ortaya koyduğu tarihsel bilgiler ve bu bilgilere dayalı yorumları ile 1960'ların önde gelen sosyologları arasında yer almıştır.

Niyazi Berkes'e göre, 1909, 1918-1922 ve 1950'li yıllara gerici, dinci, karşı devrimci hareket ve gelişmeler egemen olmuştur. Berkes, Kemalist reformları, devletçiliği, Cumhuriyet'in devrimci çizgide gerçekleştirdiği siyasal ve sosyal değişimler olarak olumlamış; ulusalcılık, halkçılık ve devletçilik ilkelerine yeni yorumlar getirmiştir (Berkes, 1965: 28). Cumhuriyet döneminde yaşanan siyasal, ekonomik ve kültürel sorunları Osmanlıya dayandıran Berkes, Cumhuriyet dönemi ile Osmanlı toplumu arasında doğrudan bağlantılar kurmuştur (Berkes, 1978).

Osmanlının son dönemini inceleyen ve buradan Cumhuriyet dönemine yönelik değerlendirmeler yapan sosyologlardan biri de Şerif Mardin'dir. Mardin 1960'larda yaptığı çalışmalar ile bugünkü Türkiye'nin ekonomik yapısı ve toplumsal davranışlarının temelini oluşturan kültürel, dinsel ve zihinsel kodları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Anglo-Sakson bilim anlayışı ile sosyolojiye başlayan Mardin, bu anlayışını 1960'larda kaleme aldığı eserlerinde sürdürmüştür. Buna karşın, Osmanlının son dönemindeki düşünsel hareketleri ve dinsel eylemleri anlamaya yönelik çalışmalara da imza atmıştır.

Tarihsel çalışmaları ile öne çıkan Şerif Mardin, Tanzimat dönemini ve sonrasını Türk modernleşmesi çerçevesinde incelemiştir. Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu ve İttihatçılarla ilgili çalışmalarında, onların düşünsel yapılarını etkileyen faktörleri ortaya koymaya çalışmıştır. Tanzimat dönemi uygulamalarıyla hukuk, yönetim, ekonomi ve eğitim alanlarında ortaya çıkan oluşumları ayrıntılı olarak inceleyen Mardin, Osmanlının Batıcılığa siyasi tercihiyle devletin ve toplumun hemen hemen her alanda gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümü gösterme çabasında olmuştur. Mardin, Yeni Osmanlı ve İttihatçı görüşlerin bilinmesine, Batıcılığa sürecinin evrimi konusunda düşün çevrelerinin yeni değerlendirmelere ulaşmasına kaynaklık yapan sosyologlar arasındadır (Kaçmazoğlu, 2009: 245-246).

1960'lardan itibaren Türk sosyologları ülkenin daha hızlı bir şekilde kalkınması, çağdaşlaşması için yeni yöntem arayışlarına girmişlerdir. Bu sosyologlara göre, Osmanlı ve daha sonra Türk toplumu Batı'nın gerisinde kalmış, gelişmemiş veya az gelişmiştir. Türkiye'yi az gelişmiş bir ülke olarak gören sosyologlar, bunun nedenlerini araştırmaya, az gelişmişliğe yol açan faktörleri belirlemeye ve ortadan kaldırılması için neler yapılması gerektiğini sorgulamaya çalışmışlardır. Dönem sosyologları, bakış açılarına göre, Türkiye'yi geri bıraktıran faktörler arasında dinin, Osmanlının, Batı emperyalizminin veya hepsinin birden sorumlu olduğu yargısına varmışlardır.

Cavit Orhan Tütengil'in belirttiğine göre, Batılı kaynaklar ulusal gelir, kentleşme ve tarım dışı alanlarda çalışanların genel nüfusa oranı gibi değişkenler üzerinden dünyadaki ülkeleri üç ana grupta toplamışlardır: Çok gelişmiş ülkeler, orta derecede gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler. Bu ayrımında az gelişmişliği de coğ-

Resim 6.5

Şerif Mardin

rafya, ırk ve din faktörleriyle açıklamışlardır. Batı merkezli ölçütlerle, Batı dışı toplumları kategorize eden bu anlayış Türk sosyologları tarafından da aynen kabul edilerek Türkiye’ye uyarlanmış, hangi göstergeler açısından Türkiye’nin az gelişmiş bir ülke olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu sosyologlar arasında Cavit Orhan Tütengil’in çalışmalarının ayrı bir yeri vardır. Tütengil, az gelişmişliğimizi gösteren Batılı teorileri ve ölçütleri ülkemize aktararak durumumuzu test etmemize yardımcı olmuştur. 1960-1980 döneminde yayınladığı kitap ve makalelerinin bir kısmını bu konuya ayıran Tütengil’i diğer pek çok sosyolog izlemiştir. Bu sosyologların konuyu doğrudan az gelişmişlik olarak ele almaları da gerekmemiş, bazı sosyologlar bu konudaki görüşlerini özellikle toplumsal değişme kuramları veya görüşleri üzerinden ele almışlardır. Bu bağlamda, sosyologlar, Avrupalı gelişmiş ülkelerin özelliklerine ulaşmak için neler yapılması gerektiğini belirlemeye çalışırlar. Bu az gelişmişlik yaklaşımına göre, hangi ölçü kullanılırsa kullanılsın Türkiye az gelişmiş bir ülkedir. Bir ülkede eğitim, sağlık, ekonomi, yatırım biçimi, ordunun yönetim üzerindeki etkisi, tarım, sanayi, dinsel durum, yerleşme birimi, idari ve benzeri özellikler açısından Batılı toplumlardan ne kadar uzak ise, o kadar az gelişmiş bir toplumdur. Durumu kurtarmak adına başka ölçü ve alternatifleri hesaba katma olasılığı da bulunmamaktadır.

SIRA SİZDE

2

1960’lardan başlayarak neden Asya, Osmanlı ve Türkiye toplumunun yapısını tüm ayrıntılarıyla araştırma eğilimi önem kazanmıştır?

Niyazi Berkes, Batı merkezli ve tek doğrultulu gelişme ve az gelişme anlayışı üzerinden şöyle bir saptama yapmaktadır: Gelişme konusunda iki peşin yargı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi gelişmenin ancak kapitalist ekonomi yönünde olabileceği fikri. İkincisi, Batı dışı toplumların, Avrupa toplumlarının kapitalizme geçmeden önceki aşamasında oldukları fikri. Bu anlayışa, daha sonra üçüncü bir görüş daha katıldı. Evrim aşamaları yasasına göre gelişme kapitalizm yönünde olmakla beraber, geri kalmış toplumlar sosyalist yöntemleri uygulayarak feodalizmden sosyalist aşamaya geçebilirler. Bu evrim yolu ile değil, devrim yolu ile olabilecek bir şeydir. Bu anlayış, az gelişmiş toplumları, Avrupa’da olduğu gibi, kapitalizmden önceki feodalizm aşaması içinde olduklarını kabul ettikleri anlamına gelmektedir (Berkes, 1966: 9). Berkes’in belirttiği gibi, dönemin pek çok sosyologu bu görüştedir. Berkes bu anlayışları eleştirerek şöyle devam eder: Okumuşlar, hazır sema ve formüller varken tarihin örümcekli ağlarına bulanmayı gerekli görmezler. Bu anlayış, çeşitli toplumların farklı özelliklere sahip olabileceklerini, iç yapılarını, etkileşimlerini hesaba katmamaktadır. Bu anlayış, tüm umutları Batı’ya bağlamaktadır (Berkes, 1966: 9).

Baykan Sezer ise, evet Batı üstünlüğü bir gerçektir. Ancak bunu toplumlar arası ilişkilerden soyutlayarak ve kutsallaştırarak açıklamak mümkün değildir, görüşündedir. Batı endüstrileşmesini Doğu ile olan ilişkileri sonucu gerçekleştirmiştir. Doğu-Batı ilişkileri dışında, üstünde ve masum bir endüstrileşme olayı yoktur. Batı’nın endüstrileşmesini dünya egemenlik ilişkilerinden, kendimizi de tarihimizden soyutlayarak Batı’yı örnek almamız doğru değildir (Sezer, 1977: 47-48).

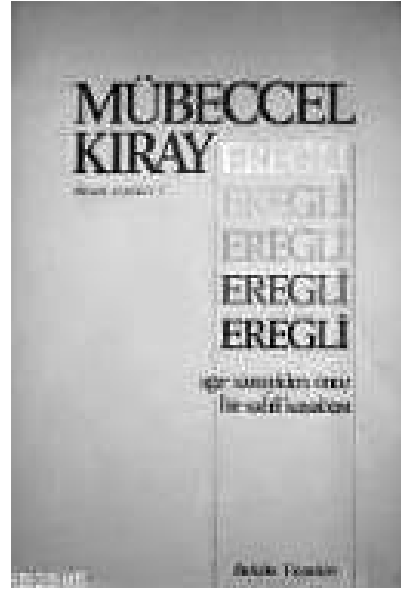
Sezer, az gelişmişlik kavramının toplumlar arası ilişkilerden soyutlanarak, kendimizi suçlayarak açıklanamayacağını belirtir. Ona göre, az gelişmişlik kavramı kendi içinde bir anlam taşımaz. Doğu toplumları, günümüz Batı toplumlarıyla endüstri üretimi ve ilişkileri alanında yapılan karşılaştırma sonucu “az gelişmişlik”le

damgalanmaktadır. Bu doğru değildir. Sezer, az gelişmişlik kavramının amaçlarından birinin Batı modelinin bizim için de kaçınılmaz örnek olduğunu göstermek amacıyla kullanıldığını belirtir. Türk toplum tarihini açıklamak üzere ileri sürülen Asya Tipi Üretim Tarzı, feodalizm ya da yarı-feodalizm, merkezi feodalizm gibi tanım ve kuramlar da aynı amacı taşımaktadır. Ancak, başta az gelişmişlik teorisi olmak üzere bu kuramların hiçbirisi, Türk toplum tarihinin özelliklerini açıklayamaz. Onların amaçları da Türk toplum tarihini açıklamak değil, az gelişmişlik anlayışlarına kuramsal bir temel bulabilmektir (Sezer, 1977: 48-49).

1960’larda Amerikan sosyoloji anlayışının Türkiye’deki doruk isimlerinden Mübeccel B. Kiray ise, Türkiye’nin az gelişmişliği konusunu, toplumsal değişme anlayışı doğrultusunda ele almıştır. 1960’larda, modernleşen Türkiye’nin köy, kasaba ve kentsel mekanlarının dönüşümünü, yani toplumsal değişim süreçlerini inceleyen Kiray, toplumda meydana gelen değişmelerde, değişimin daha hızlı yönleri ile daha yavaş değişen yönleri arasında oluşan belirli açıklıkların doldurulmasını ve dengenin sürdürülmesini, değerlerin birbiriyle bağlantısının devamını tampon kuramı ile açıklar (Kurtulmuş, 2008: 87). “Kiray’a göre, tampon mekanizmalar sayesinde sosyal yapının çeşitli yönleri birbiri ile bağlanmakta, fonksiyonel bütünün parçası olmayan taraflar kaybolmakta ve bu şekilde toplumun orta hızdaki bir değişme sürecinde, tamamen çözülmeden görece olarak dengeli kalması mümkün olmaktadır” (Kurtulmuş, 2008: 88).

Emre Kongar ise, 1972 yılında kaleme aldığı Toplumsal Değişme Kuramları başlıklı çalışmasında, amaçları arasında, “az gelişmiş ülkeler açısından hayati bir önemi olan modernleşme konusuna ışık tutabilmek” ve değişme konusunda önde gelen kuramları sistematik olarak okuyucuya tanıtmak olduğunu belirtir (Kongar, 1981, s. 12). Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları çalışmasında, sınıfsal gelişmeyi engelleyen Osmanlı Devlet yapısının zorunlu değişme eğilimleri karşısında duyduğu yetersizlik sonucu Batıcılışmaya yöneldiği görüşündedir (Kongar, 1981: 306).

Resim 6.6

1960’lardan 1980’lere Türkiye’nin sosyal yapısında ne gibi değişimler gözlenmiştir?

SIRA SİZDE

KÖY SOSYOLOJİSİ

Köy sosyolojisi konusunda yapılan çalışmaları özetleyebilmek.

Türkiye’nin toplumsal yapısının bir gereği olarak, köy konusu 1960-1980 döneminde de önemini korumuş ve o yıllarda üniversitelerde görev yapan pek çok sosyolog köy sosyolojisi çalışması yapmıştır. 1960-1980 döneminde, köyün ekonomik yapısına, üretim ilişkilerine, köylerdeki değişim eğilimlerine, kapitalizmin köylere girip girmediğine, köy yapısının hangi özellikleri ile değişime uğradığına,

bu değişimin kapitalist üretim tarzına geçiş adına gelecek vaat edip etmediğine ilişkin araştırmalar yapılmış, gözlemlerde bulunulmuştur. Bu bölümde, ilgili dönemdeki köy ve kırsal merkezli çalışmaların bir kısmına ve onların sonuçlarına kısaca yer verecektir.

1960-1980 döneminde köy sosyolojisi araştırmaları yapan sosyologlar arasında Cavit Orhan Tütengil önemli bir yere sahiptir. Tütengil, 1969 yılında yayınladığı Türkiye’de Köy Sorunu başlıklı eserinde, daha önce yapılan başlıca köy monografilerinden örnekler verdikten sonra, köy kalkınmasının ilkelerini göstermeye, yapılan araştırmaların sonuçlarını sınıflandırmaya, köyü idari ve yasal açıdan tanımlamaya çalışır (Tütengil, 1969).

Cavit Orhan Tütengil, Sakarya köylerinde yaptığı bir alan araştırmasında ise, köylerdeki değişime yol açan faktörler üzerinde durmuştur. Tütengil’e göre, zirai ürünler, ulaşım olanakları, satın alma gücü şehirlilerle teması artırmıştır. Köylere gelip gidenlerin çoğalmasında da değişim anlayışını etkilemiştir. Köylülerin şehirlileri ve memur ailelerini taklit etme arzusu da çağdaşlaşma yönündeki değişim isteğini güçlendirmiştir. Yine ilköğretimin yaygınlaşması, radyo yayınları, sinema, gazete ve kitaplar da değişimi etkileyen nedenler arasındadır. Sakarya köylerinin sosyal değişim konusundaki arzu ve hızını Tütengil, bu köylerin demir ve karayolları üzerinde bulunmasına bağlamaktadır (Tütengil, 1960: 153-154).

Tütengil’in yaptığı bu çalışmalar dışında, 1970’te yayınlanan bir başka köy sosyolojisi çalışması da Orhan Türkdoğan’ın imzasını taşımaktadır. Türkdoğan, bu çalışmasında; Türkiye’de köy sosyolojisi araştırmalarını özetlemekte, kültürel geçikme teorisini, köylerin ve kentlerin ortaya çıkışını, köy şehir farklılaşmasını, yerleşme tiplerini, köy yerleşme çeşitlerini, köylerdeki toplumsal değişmeye ilişkin görüşleri, toprak reformu konusunu, köy idare yapısını, bölgesel kalkınma sorunlarını, köy aile yapısını, eş seçimini, evlilik törenlerini, köy eğitim sistemini, köydeki dinsel inançları ve dinsel hayatı, köyde sağlık sistemini, köy nüfusundaki hareketlilikleri, köyden göçleri, köy araştırma tekniklerini, kırsal kalkınma modellerinden biri olarak kooperatifçiliği ve köyle ilgili olarak daha akla gelebilecek ne varsa bu çalışmasında derlemektedir (Türkdoğan, 1970).

Bu dönem gerçekleştirilen bazı köy sosyolojisi araştırmaları ise doğrudan Türkiye kırsalındaki sosyo-kültürel değişimleri belirlemeye çalışır. Örneğin, Altan Eserpek’in Erzurum köylerinde gerçekleştirdiği ve 1979 yılında yayınladığı bir araştırmasında; aile büyüklüğü, aile çeşitleri, evlilik, boşanma, akrabalık gibi değişkenlerin köylerdeki sosyo-kültürel değişim sürecine etkileri ve dış faktörlerin bu süreçteki yeri belirlenmeye çalışılmıştır (Eserpek, 1979).

Dönemin sosyologlarından Muzaffer Sencer, Türkiye’de Köylülüğün Maddi Temelleri başlıklı çalışmasıyla köyü mülkiyet ilişkileri ve üretim güçleri açısından incelenmiştir. Sosyo-ekonomik yapı ve tarıma dayalı üretim ilişkilerini birlikte ele alan Sencer, Türkiye’yi az gelişmiş bir ülke olarak tanımlar. Sencer’e göre, 1950’den sonra tarım teknolojilerindeki değişime bağlı olarak, kırsal kesimin geleneksel özellikleri bozulmuş ve köylerde bir mülksüzleşme süreci başlamıştır (Sencer, 1971).

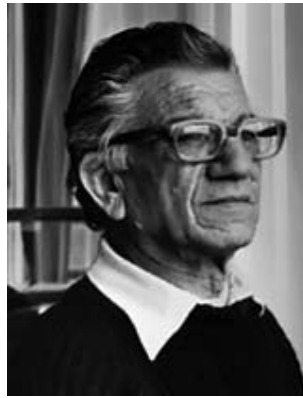
Resim 6.7

Orhan
Türkdoğan

Az gelişmiş toplumlarda ekonomik ve sosyal değişmeyi açıklama iddiasında olan, Türkiye’de köylerin feodalizmden kapitalizme doğru bir değişme eğilimi gösterdiğini kanıtlamaya çalışan Bahattin Akşit, 1967’de yayınladığı, Türkiye’de “Azgelişmiş Kapitalizm” ve Köylere Girişi başlıklı kitabında, dönemin pek çok sosyologunun aksine, pozitivist ve determinist bir anlayışla, Osmanlıyı Batı evrim çizgisi doğrultusunda ele alır. Akşit, Osmanlı toplumu ile Batı arasında bütünlük oluşturmak adına ATÜT, kölelik düzeni ve feodaliteyi aynı gelişme çizgisinin nüansları olarak değerlendirir. Bu araştırmasında Akşit, dünyada tek bir gelişme çizgisi bulunduğu anlayışının temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Akşit’e göre, dünyada geçerli olan tek gelişme çizgisi Batı’da görülen toplumsal evrimci gelişme çizgisidir ve Batı’nın amacı da bu çizgi doğrultusunda dünya ile bütünleşmektir. Osmanlı klasik dönemini derebeylik üretim biçimi ile açıklayan yazar, oradan az-gelişmiş kapitalizme geçebilmektedir. Bu bağlamda, köylerde feodal yapı içerisinde ele alınmakta ve oradan kolayca kapitalist üretime doğru evrilmeleri sağlanmaktadır. Türkiye’de köylerin farklılaşmaya başlama ve pazar için kapitalist üretime yönelmelerini 1900’lerle tarihlendiren Akşit, az gelişmiş kapitalizmin köylere girişi ile köy aile yapısında da değişmelerin meydana geldiğini belirtmektedir. Ona göre, kapitalizmin köylere girişi ile birlikte köylerde tabaka göstergeleri ve tabakalı bir sosyal yapı ortaya çıkmıştır. Başka bir anlatımla, Akşit, kapitalizmin köylere girdiği varsayımını, köylerdeki toplumsal farklılaşma ve kutuplaşma, üretim araçları ve üretim faaliyetlerinin nüfus ve aile yapısı üzerinde gerçekleştirdiği değişme ve tabakalaşma üzerinden göstermeye çalışır (Akşit, 1967).

Bu çalışmalardan başka, 1960’lı yıllarda özellikle Sosyoloji Dergisi’nde sistematik olarak köy sosyolojisi içerikli araştırmaların yayınına devam edilmiştir. Bu Araştırmaları şu şekilde sıralamak mümkündür: Cahit Tanyol, “Peşke Binamlısı Köyü” (Sayı: 16), Cahit Tanyol, “Elifoğlu Köyü” (Sayı: 17-18), Cavit Orhan Tütengil, “Türkiye’de Köy ve Aydınların Tutumu” (Sayı: 17-18), Muzaffer Sencer, “Türkiye’de Köye Yönelme Hareketleri” (Sayı: 17-18), Cahit Tanyol, “Eylen Köyü” (Sayı: 19-29). Yukarıdaki çalışmaları ile adlarından söz ettiğimiz sosyologlar dışında, 1960’larda ve 1970’lerde Mübeccel Belik Kıray, Özer Ozankaya, İbrahim Yasa, Selahattin Demirkan, Amiran Kurtkan ve daha birçok sosyolog köy sosyolojisi araştırması yapmıştır.

Resim 6.8*Bahattin Akşit***Resim 6.9***Cahit Tanyol*

GECEKONDU VE KENT SOSYOLOJİSİ

Kentleşme sosyolojisini açıklayabilmek.

Köyden kente göç olayı, şehirlerde kenar mahalle ve gecekondu olgusunu doğurmuştur.

Toplumsal ve ekonomik değişimler, tarıma traktörün girmesi ve daha pek çok neden köyden kente göçü 1950’li yıllardan itibaren tetiklemiş ve bu süreç, 1960-1980 döneminde hızlanarak devam etmiştir. Köyden kente göç olayı, şehirlerde kenar mahalle ve gecekondu olgusunu doğurmuştur. Ülkenin toplumsal yapısındaki gelişmeleri mercek altına alan sosyologlar, kentleri derinden etkileyen değişimleri ve gecekondu olgusunu birçok açıdan incelemeye başlamış; köyden kente göç ve göç eden nüfusun önemli bir kısmının yerleştiği gecekondu alanlarına ilişkin sosyolojik çalışmalar yürütmüşlerdir.

1960-1980 döneminde, Türkiye’deki gecekonduyla ilgili ilk çalışmaları yapan sosyologlardan biri Orhan Türkdoğan’dır. Türkdoğan’a göre, köylerden göç edenler şehirlerin eteklerindeki gecekondu bölgelerine yerleşerek toplumun egemen kültüründen bir sapma gösteren yeni bir yan kültür alanı ortaya çıkarmaktadırlar. Yerleşilen sosyal çevrenin sürekliliği ve büyük ölçüde aynı kalması yoksulluk kültürünün gelişmesini desteklemekte ve buralarda yaşayan insanlar arasında benzer değer ve inançların paylaşılmasıyla bir yoksulluk alt-kültürü oluşmaktadır. Yoksulluk alt kültürü, yaratıcılığı güdükleştirmekte, yerini açlığını giderme gibi temel ihtiyaçlara terk etmektedir. Türkdoğan’a göre gecekondu bölgeleri üç önemli özellik arz etmektedir: Ulusallaşamama, aşağı düzeyde sosyal örgütlenme ve yaşamak için gerekli mücadelede bulunmama. Gecekondu oluşturan yoksulluk kültürü ve toplum düzeni, oralarda yaşayanların hayat tarzını, dünya görüşünü biçimlendirmektedir. Yoksulluk kültürünün etkisi altına giren gecekondu insanı, kalabalıklar içerisinde yalnızlaşmakta, topluma yabancılaşmaktadır (Arslantürk-Taşdelen, 2008: 290-291).

Resim 6.10

Birsen Gökçe

Gecekonduyu merkeze alan bir başka çalışma Birsen Gökçe’ye aittir. Gökçe, 1971 yılında Ankara gecekondualarında, 14-20 yaş grubu gecekondu gençliğinin sosyo-ekonomik durumunu, öğrenim düzeyini, ailesiyle ilişkilerini, gelecekte beklentilerini ve çevre ile uyumunu konu alan bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışma ile Gökçe, gecekondu gençliğinin kentleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan sorunlarını da tespit etmeye çalışmıştır (Gökçe, 1976).

Kentleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğunu; çalışmalarında köy, göç ve

kent olgularını birlikte ele alarak değerlendiren Cavit Orhan Tütengil ise göçe bağlı kent nüfusunun artışı için iki temel faktöre bağlamaktadır. Bu nedenlerden birincisi, makineleşmenin doğurduğu işsizlik, siyasal ve toplumsal güvensizlik, köyde yaşamın zorlukları. İkinci temel neden ise, kentteki ücretlerin yüksek oluşu, hizmetlerin yoğun ve etkinliği, kent yaşamının kültürel açıdan çekiciliği (Burcu, 2008: 16).

1960-1980 döneminde kentleşme denilince ilk akla gelen sosyolog Mübeccel B. Kıray’dır. Kıray, kent sosyolojisiyle ilgili çalışmalarında, az gelişmiş olarak nitelendirdiği ülkelerdeki kentleşme süreçleriyle erken sanayileşmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkan modern sanayi kentleri ve metropolitenleşme süreçlerindeki farkları ortaya koymaya çalışır (Kurtulmuş: 89). Kıray’ın kent sosyolojisi çalışmalarındaki çıkış noktası, Türk toplumunun Batılı anlamda modern bir topluma nasıl dönüşeceği sorusudur. Diğer yandan, Kıray’ın kent odaklı çalışmaları, değişme modeli çerçevesinde kır-kent arası ilişkiler ile birlikte mekansal değişimleri de açıklamaya yöneliktir (Azman, 2006: 803-804). Kıray, kenti sanayi yönelimli ilişkilerin merkezi olarak kabul etmekte, mekânda ortaya çıkan değişimleri kentin sahip olduğu işlevsel farklılaşma ile açıklamaktadır (Azman, 2006: 804).

Resim 6.11

Mübeccel Belik Kıray

Mübeccel Belik Kıray’la ilgili bir değerlendirme yazısını <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/turkbilimadami/S-352-74.pdf> adresinden ulaşarak okuyabilirsiniz.

İNTERNET

Kentleşme ve gecekondu olgusunu, 1960-1980 döneminde, Mübeccel B. Kıray, Cavit Orhan Tütengil, Orhan Türkdogan ve Birsen Gökçe dışında Emre Kongar, İbrahim Yasa, Ruşen Keleş, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ayda Yörükân, Turhan Yörükân gibi bilim insanları da çeşitli açılardan araştırmışlardır.

DİN SOSYOLOJİSİ

Din sosyolojisini açıklayabilmek.

Türk sosyoloji tarihinde din-toplum ilişkileri hep önemsenmiştir. 1960'lara kadar Marksist sosyolojiye kapalı olan Türk sosyolojisinin dini önemsememesi zaten beklenilemezdi. Ancak din konusu, 1960'lara kadar, Hilmi Ziya Ülken'in kitap çalışması dışında, genellikle çeşitli sosyolojik konular içerisinde veya makaleler boyutunda ele alınmıştır. 1960'lardan itibaren ise gerek anti Marksist, gerekse Marksist veya Marksist yöntemden etkilenen sosyologlar din olgusunu çeşitli açılardan ele alarak sosyoloji kapsamında kitaplar yazmışlardır.

1960'larda İslamiyeti Türklerin tarihini etkileyen bir faktör olarak tarihsel sosyoloji açısından ele alıp inceleyen sosyologlardan biri Muzaffer Sencer'dir. Sencer, İslamiyetin yalnız bir inanç ve pratikler sistemi olmayıp aynı zamanda temellendiği çeşitli kurumlarla bir sosyal ve politik rejim özelliği taşıdığını belirtir. Ona göre İslamlık, yalnız bir din değil, bütün kuralları tanrısal bir temele dayanan değişmez bir toplum düzenidir. Bu nedenle, İslamiyetin etkisine giren Türk toplumu, tarihsel gelişme doğrultusunda, bütün kurumlarıyla dinin etkisi altında kalmıştır. Bu durum, Türk toplumlarına teokratik bir özellik kazandırmış, değişmez kurallarla, yüzyıllarca değişmeden kalan statik bir sosyal düzene yol açmıştır. İslamiyet açı-

Türk sosyoloji tarihinde din-toplum ilişkileri hep önemsenmiştir.

Resim 6.12*Muzaffer Sencer***Resim 6.13***Fügen Berkay*

sından böyle bir sonuca ulaşan Sencer, dinin günümüz Türkiye’sinde önemli bir sorun olduğunu ve bu nedenle İslamiyetin Türk toplumu üzerindeki etkilerinin araştırılması, aydınlatılması ve çözümlenmesi gerektiğini belirtir (Sencer, 1968: 5-6).

Dinsel inanışları ve dini evrimi üretim ilişkileri ile açıklamaya çalışan, Türklerin İslamiyete girişinden 1960'lara kadar dinin Türk toplumu üzerindeki etkileri üzerinde duran ve Cumhuriyet dönemindeki İslamcı siyasal hareketlerin gerici bir unsur olduğunu öne süren Sencer, çalışmasında dinin değişmeye karşı oluşturduğu setlerin aşılması gerektiğini belirtir (Sencer, 1968).

Dini sosyal bir olay olarak ele alan çalışmalardan biri de Fügen Berkay’a aittir. Berkay, Muzaffer Sencer’in aksine, İslam dininin olumlu özelliklerinden birini, akılcılığını öne çıkarmakta, Türk toplumunun bu olumlu özelliği farklı bir şekile nasıl soktuğu üzerinde durmaktadır. Din sosyolojisi kapsamında yaptığı çalışması ile sosyolojik açıdan bütün dinlerin ortak yanlarını tespit etmeye, bu tespit içinde İslamiyetin yer ve durumunu belirlemeye, İslamiyet’in bir din olarak özelliklerini anlamaya, Türk toplumu içindeki farklılaşmasını göstermeye çalıştığını belirten Berkay, bütün dinlerin ortak yanlarını şöyle sıralar: Her dinin bir inanç sistemi vardır. Her dinde ibadet vardır. Her dinin tapınağı bulunur. Her dinde rasyonel olmayan bir yan görülür. Her dinin mutlaka ümmeti bulunur (Berkay, 1964-1966: 204-205). “Bütün dinlerde olduğu gibi İslam dininin bir inanç sistemi, ibadetle ilgili seremonileri, ibadethanesi ve ümmeti

vardır. Bir şeyi eksiktir ya da farklıdır diğer dinlerden. O da İslamiyet İrrasyonel değil Rasyonel Bir Dindir” (Berkay, 1964-1966: 205-206). Kur’anda iki çeşit emir bulunmaktadır: tamamlanmış ve tamamlanmamış emirler. Birinciler inanca ve ibadete ait olanlar, ikinciler ise ahlak, adalet gibi dünya işlerini düzenlemeye yarayan, İslam ümmetine akılla girecekleri kapıları açık bırakan alanlar. Bu alanlar İslamiyet içerisinde aklın ön plana çıkmasını sağlar. İslamiyetin akla ve dünyaya ait yanı onun içine girdiği her toplumda devlet dini olmasına yol açar. Bu özelliği ile İslamiyet devlet kurma yeteneğine sahip olan Türkleri kendine çekmiştir. Ancak bir süre sonra İslamiyet, Türk toplumuna gereğinden fazla akılcı gelmiş ve toplum akılcı olanı akıl dışına itmeye çaba göstermiştir. Akılcılıkla tatmin olmayan halk, ümitler dünyasını kendi yaratmış, tarikatlar aracılığı ile kendisine rasyonel olmayan bir dünya oluşturmuştur. Halk, katı olan inanç alanını kendiliğinden akıldışı ederken içine kapanmış, devlete kayıtsız kalarak kendi sisteminin etrafına kalın duvarlar örmüştür (Berkay, 1964-1966: 206-210).

1976’da doçentlik tezi olarak sunduğu ve 1981’de yayınladığı *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* adlı çalışmasında, dinin toplumlar arasında görülen ilk farklılaşmalarla birlikte ortaya çıktığını belirten Baykan Sezer ise, dini bir kimlik unsuru olarak ele almıştır. Sezer’e göre din, toplumlar arası yeni ilişkileri kavrayabilmemi-

ze yardımcı olan en önemli unsurlardan biridir. Bir üstyapı kurumu olan din ile insanlar kendi varlıklarını ve varlıklarını çevreleyen toplumsal ortamın bilincine varırlar. Dinler toplumların kendilerini tanıma ve tanıtırma aracıdır. Din, kimliğin en önemli bileşenidir. Bu bağlamda İslamiyet Doğu’nun, Hristianlık Batı’nın kimlik ifadesi olarak karşımıza çıkar (Sezer, 1981).

Şerif Mardin, 1969’da yayınladığı *Din ve İdeoloji* başlıklı çalışmasında, dinin Türk kültürü açısından önemli bir unsur olduğunu, bu nedenle laik Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren Türkiye’de bireylerin kişilik ve kimlik sorunlarını halletmekte zorlandıklarını, alt sınıfların bu değer boşluğunu İslami itikatlere sıkı sıkıya sarılarak gidermeye çalıştıklarını belirtir. Şerif Mardin’e göre din bir “yumuşak ideoloji”dir. Türkiye’de de tarihsel gelişmeler sonucu İslamiyet, halkın inandığı şekliyle “yumuşak ideoloji” işlevi görmüş, onun dünya görüşünün oluşmasında etkin olmuştur (Mardin, 1983).

Din sosyolojisi bağlamında Aleviliği kendine çalışma alanı seçen sosyolog ise Mehmet Eröz olmuştur. Eröz, Aleviliği bir din, mezhep ve kültür konusu olarak değerlendirmiş, Aleviliğin İslam tasavvufu ve eski Türk inançlarıyla yakından ilgili olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır (Talas, 2008: 308).

Din Sosyolojisi konusunda hangi eserleri okudunuz?

SIRA SİZDE

TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE SİYASET SOSYOLOJİSİ

Sınıf veya tabaka ölçütlerini değerlendirebilmek.

Cumhuriyet’in sınıfsız ve imtiyazsız toplum anlayışı 1960’lardan itibaren terk edilmiştir. Gerek Amerikan sosyolojisinin tabakalı toplum gerekse Marksist sosyolojinin sınıflı toplum anlayışları dönemin sosyologlarının siyasal anlayışları çerçevesinde, sosyoloji çalışmalarına da yansımıştır. Farklı siyasal eğilimlerin etkisi ve sosyolojinin bir gereği olarak, toplumdaki sosyal farklılaşmalar, bunun tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenleri, birçok değişken açısından sosyoloji araştırmalarının konusu olmuştur. Sınıfsal yapıyı etkileyen tarihsel faktörleri ve mevcut göstergeleri inceleme açısından 1960-1980 döneminde öne çıkan sosyologlar arasında Oya Sencer-Baydar, Muzaffer Sencer ve Eyüp Kemerlioğlu bulunmaktadır.

Oya Sencer-Baydar, Türkiye’de İşçi Sınıfının Doğuşu başlıklı doktora çalışmasında, Türkiye’de işçi sınıfının tarihini ele alırken, işçiyi, “kendi üretim araçlarına sahip olmayan, başkalarının üretim araçlarıyla çalışan ve özgür bir anlaşma ile, sermaye sahibine emeğini satarak yaşayan kişi” olarak tanımlar (Sencer-Baydar, 1969b: 12). Sermayeye, ham maddeye ve üretim araçlarına sahip olmayan, sadece emeği ile çalışan işçinin Osmanlıda ne zaman ortaya çıkmaya başladığı sorusuna Sencer-Baydar, 1839-1870 tarihleri arasındaki dönemi gösterir. Yine de kapitalizmin görülmediği Osmanlı Devleti’nde işçiler özellikle devletin kurduğu fabrikalarda istihdam edilmiştir (Sencer-Baydar, 1969b: 70-91). Sencer-Baydar’a göre, 1870’e kadar doğuş halinde olan Osmanlı işçi sınıfı, 1870 sonrasında, kendine özgü niteliklerini, sınıfsal özelliklerini ve giriştiği eylemleriyle sınıf bilincini, çok küçük çaplı da olsa ortaya koymaya başlamıştır (Sencer-Baydar, 1969b: 107). 1870-1908 döneminde emperyalist devletlerin ve azınlıkların kurduğu fabrikalar sayesinde işçi sınıfında önemli bir artış gözlenmiş, buna paralel olarak işçi eylemleri ve grevler artmıştır. 1870-1908’i Türk işçilerinin sınıf niteliği kazanma, uyanma dönemi olarak ta-

nımlayan Sencer-Baydar, Osmanlının sosyo ekonomik yapısı ile Batı’nın sosyo-ekonomik yapısını karşılaştırarak, Batı’da işçi sınıfının iç kapitalist gelişmelerle, Osmanlıda ise yabancı kapitalist kuruluşların ülkeye girmesiyle ortaya çıktığını belirtir. Dolayısıyla, Osmanlıda işçi sınıfı Batı’daki işçi sınıfından farklı, toplumun iki ana sınıfından biri değil, ara sınıf olma özelliği göstermiş ve tam bir sınıf bilincine sahip olamamıştır (Sencer-Baydar, 1969b: 161-306).

Toplumlar çeşitli sınıf veya tabakalardan oluşmaktadır. Toplumu oluşturan sınıf veya tabakalar farklı gelir, eğitim, meslek ve benzeri değişkenlere bağlı olarak yaşamlarını sürdürürler. İnsanların sahip oldukları sosyo-ekonomik olanaklar onların farklı sosyal sınıf ve tabakalara dahil olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla meslek, gelir, eğitim, oturlan semt ve oturlan konut; yaşam biçimini, eğilimleri, hobileri, dünya görüşünü, ideolojiyi ve inançları etkiler. Toplumu oluşturan tabakalar; üretim, tüketim, eğitim, gelir durumuna ve benzeri unsurlara göre farklılaşmıştır. Bu durum liberal Batılı sosyologlar tarafından sosyal tabaka, Marksist sosyologlar tarafından sınıf kavramıyla tanımlanmaya çalışılmıştır. Dönemin sosyologlarından Muzafer Sencer’in de belirttiği gibi, endüstri devriminden sonra sosyoloji literatüründe geniş bir yer tutmaya başlayan “sosyal sınıf” veya “sosyal tabaka” kavramı, bilimsel kesinlik ve açıklıktan uzak ve bir değer anlamı da taşımaktadır (Sencer, 1964-1966: 124-125).

Muzafer Sencer aynı doğrultuda yaptığı bir başka çalışmasında sosyo-ekonomik statünün ana değişkenlerinin eğitim düzeyi, toplam gelir, meslek ve konut tipi olduğunu belirtir (Sencer, 1974: 276). Sencer, sınıf kavramının meslek veya meslek grupları ya da başka özel grupların kapsamını aşan bir genişliği sahip olduğunu da belirtir (Sencer, 1974: 8).

Günümüzde sınıf ve tabaka kavramları birbirine karışmış, ideolojik bir ayrım gözetilmeksizin birlikte kullanılır olmuştur. 1960-1980 döneminde Türkiye’de çalışan sosyologlar da bu konu ile yakından ilgilenmiş ve çeşitli çalışmalar yürütmüşlerdir.

Amerikan sosyolojisi etkisinde kalan birçok sosyolog özellikle 1970’lerde farklı konularda alan çalışmalarına yönelmişlerdir. Bu sosyologların çalışma alanlarından biri de toplumsal tabakalaşma konusu olmuştur. Toplumsal tabakalaşma konusu, sosyologlar tarafından bir toplumdaki yatay ve dikey sosyal hareketliliğe dikkat çekmek üzere kullanılan temel göstergelerden biridir. Toplumu oluşturan bireyler yatay ve dikey hareketlilik gösteriyorsa, o toplum Batılı çağdaş değerler doğrultusunda gelecek vaat etmekte, böyle bir hareketlilik gözlenmiyorsa, toplumsal değişme ve çağdaşlaşma adına olumsuz özellikler göstermektedir.

Meslek, toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik konusundaki öncü çalışmalardan birisi, Eyüp Kemerlioğlu’nun 1973 yılında tamamladığı Erzurum’da Meslekler ve Sosyal Tabakalaşma başlıklı doktorasıdır. Bu araştırma ile Kemerlioğlu, sosyal tabaka ile meslekler arasındaki ilişkiyi, bağlantıyı, biçimi, sosyal yapı adına ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Buna göre, meslekler ile sosyal tabakalaşma ölçütleri arasında sıkı ve karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Meslekler, tabakalaşma biçimindeki sosyal farklılaşmaların temelinde yatan en önemli fenomenlerden biridir. Yine meslek, sosyal tabakalaşma yapısını ve bireylerin bu yapı içindeki konumunu belirleyen ölçütlerin en elverişli ve yeterlisidir. Kemerlioğlu’na göre, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknik bir olgu

Resim 6.14

*Eyüp
Kemerlioğlu*

olan meslek; gelir, eğitim, sosyal etkileşim, tüketim biçimleri ve boş zamanların kullanımı açısından en önemli sosyal tabakalaşma belirleyicisidir. Bir kişinin mesleği ve meslekteki durumu bilindiğinde, onun sosyal tabakası belirlenebilmekte, eğitim düzeyi, geliri, tüketim eğilimleri, yaşam tarzı, değerleri, görüş ve eğilimleri gerçeğe yakın bir şekilde tahmin edilmektedir. Sosyal tabakalaşma konusunda mesleği temel ölçüt almakla birlikte diğer ölçütleri de kabul etmek gerekir. Mesleğin yanı sıra eğitim durumu, gelir, yaşam şansı ve biçimlerini işin içine katmak gerekmektedir. Bu bağlamda Kemerlioğlu, meslekleri “itibar ölçeği”ne göre altı tabakalı bir model çerçevesinde değerlendirmektedir: Yüksek uzmanlık meslekleri, tüccar ve işadamları, memurlar, esnaf ve zanaatkârlar, işçiler, çiftçiler ve rençberler. Bu sıralama aynı zamanda bireylerin mesleklerinden dolayı sahip oldukları tabakaları vermekte ve böylece meslekler ile sosyal yapı arasındaki ilişkiler sistemi arasındaki dinamik etkileşim belirlenmeye çalışılmaktadır (Kaçmazoğlu, 2010: 344-347).

Bazı sosyologlar Türkiye’nin sınıflı yapısına dikkat çeken araştırmalar yaparken, Amiran Kurtkan, 1960’ların başlarında yaptığı bir çalışmaya dayanarak, Türkiye’de büyük sanayi işletmelerinin gerekli sürüm yapmalarını sağlayacak gelire ve yaşam tarzına sahip yeterli sayıda bir orta sınıfın bulunmadığını ortaya koymuştur (Kurtkan, 1960: 6).

1960-1980 döneminde sosyologlar, sosyal sınıf, sosyal tabaka gibi konular yanında siyaset sosyolojisinin önemli araştırma alanlarından biri olan siyasal partiler ve seçmen davranışlarını merkeze alan araştırmalara da yönelmişlerdir. Bu çalışmalar ortaya çıkmasında, Türkiye’nin 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra yeniden çok partili bir döneme geçmesinin ve siyasal yelpazenin tümünü kapsayan partilerin kurulmuş olmasının da etkisi bulunmaktadır. Bu kapsamda H. Z. Ülken’in Siyasi Partiler ve Sosyalizm ve Muzaffer Sencer’in Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri başlıklı çalışmalarından söz etmek mümkündür. Ülken, çalışmasında Avrupa toplumlarında siyasi partileri ortaya çıkaran ve gelişmelerine neden olan toplumsal faktörlere, partilerin dayandıkları ideolojilere, partilere destek veren sosyal sınıflara ilişkin bilgi verirken; Sencer, tarihsel süreç içerisinde Türkiye’de kurulan siyasal partilerin özelliklerini anlatmaktadır.

Muzaffer Sencer, 12 Ekim 1969 milletvekilliği seçimleri öncesinde, İstanbul örneklemini üzerinden, siyaset sosyolojisi kapsamında yaptığı bir başka araştırmada, seçmenlerin cinsiyet, yaş, doğum yeri, gelinen yer, yerleşme dönemi, eğitim düzeyi, din ve mezhep bağlılığı, aile büyüklüğü, aile birlikteliği, medeni durum, ailenin toplam geliri, çocuk sayısı, meslek, kişisel gelir, konut tipi, konutun mülkiyeti gibi demografik ve sınıfsal özellikleri oluşturan değişkenler ile siyasal tercihler arasındaki bağlantıları saptamaya çalışmıştır. İlgili çalışmada, siyasal tercihlerin ve davranışların sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak değiştiği ve bu tercihlere uygun düşen belli siyasal görüş ve davranışların bulunduğu varsayımı sınanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı da, insan davranışlarını yöneten yasalara temel olmak üzere bazı genellemelere varabilmektir. Ancak araştırma sonucunda, temel varsayım, yani sosyo-ekonomik durum ile siyasal eğilimler arasında tam bir bağlantı olduğu kanıtlanamamıştır (Sencer, 1974).

Resim 6.15

Amiran Kurtkan
Bilgiseven

AİLE, KADIN VE GENÇLİK SOSYOLOJİSİ

Aile, kadın ve gençlik sosyolojisini açıklayabilmek.

1960-1980 döneminde gündeme gelen ve sosyologların çalışma yaptığı alanlardan biri de, ayrı ayrı olarak, aile, kadın ve gençlik konularıdır. 1967-1968 yıllarında Türk Sosyal Bilimler Derneği önderliğinde Oğuz Arı, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin, Cevat Geray, Ergun Özbudun, Deniz Baykal, Şefik Uysal, Emre Kongar ve Çiğdem Kağıtçıbaşı tarafından geniş bir proje kapsamında İzmir’de ayrı ayrı araştırmalar yürütülmüştür. Bu araştırmalardan biri de Emre Kongar’ın İzmir’de Kentsel Aile başlıklı çalışmasıdır. Kongar’ın bu araştırmada elde ettiği bulguları şöyle özetlemek mümkündür: Aile, yapısal yönden geleneksel geniş aile ve çekirdek aile şeklinde bir evrim çizgisi izlemektedir. Aile, yapısal ve fonksiyonel yönden giderek çekirdekleşmektedir. İzmir’deki kentsel aile, akrabalarla ilişkiler açısından oldukça içine kapalıdır ve bu içe kapanıklık alt gelir ve çevre gruplarında ekonomik yönden daha da yoğunudur. Düşük gelir ve çevredeki aileler bürokratik örgütlerden oldukça yalıtılmış durumdadır. Akrabalık ilişkileri üst gelir ve çevre gruplarında iş yaşamında oldukça önemlidir (Kongar, 1972: 147-148).

Aile konusundaki araştırmalar sadece Emre Kongar’ın çalışması ile sınırlı değildir. 1960-1980 döneminde, başta Nermin Abadan Unat, Mübeccel Belik Kıray, Altan Eserpek, İbrahim Yasa, Mehmet Eröz olmak üzere birçok sosyolog aile ve kadın konusunda bağımsız çalışmalar yapmış veya çalışmaları içerisinde bu konulara da yer vermiştir.

Sosyologlar, Türk kadınının çeşitli açılardan durumunu da birçok çalışmada ele almış ve Cumhuriyet’in Türk kadınına sağladığı kazanımlar konusunda görüş birliği içerisinde olmuşlardır. Kadın çalışmaları asıl yoğunluğa 1980’den sonra ulaşmıştır. 1960-1980 dönemi kadın çalışmalarında Cumhuriyet öncesi kadının olumsuz sosyal koşullarına ve erkek egemen toplumdaki ikinci sınıf konumuna yer verilmiş ve Cumhuriyet dönemindeki kazanımları öne çıkarılmıştır. Bu çalışmalarda Türk kadını Cumhuriyet öncesi dönemle karşılaştırıldığı gibi Batılı toplumlarda yaşayan kadınların konumları ile de çeşitli açılardan karşılaştırılmıştır. Örneğin Ayşe Önce Türkiye’de uzman mesleklerde çalışan kadın oranları üzerinden yaptığı bir araştırmada, Türkiye ile Avrupa ülkelerini karşılaştırmıştır. Buna göre, Türkiye’de tıp ve hukuk meslek alanlarında kadının yeri endüstrileşmiş ülkelere göre daha yüksektir. Yine bu çalışmanın bulgularına göre, uzman meslek sahibi Türk kadınları kent kökenli, üst ya da orta-üst sosyal tabakalardan gelmektedir (Öncü, 1979).

Son olarak, çocuk konusunu ele alan bir araştırmaya yer verelim. Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar konusunu doktora çalışması olarak araştıran sosyolog Birsen Gökçe olmuştur. Gökçe, 1965 yılında doktora çalışmaları kapsamında gerçekleştirdiği alan araştırmaları ile kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar sorununu gündeme taşımış ve ülkemizdeki yasal durum ile örneklem kapsamındaki çocukların içerisinde bulunduğu durumu ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Gökçe, 1971).

Özet

1960-1980 döneminin önemli sosyoloji çalışmalarını sıralayabilmek.

1960'lar Türkiye'si 1950'lere göre farklı özelliklere sahiptir. Soğuk Savaş Dönemi'nin sert uluslararası ilişkileri yumuşamış, bu durum Türkiye'ye de yansımış ve kısmi bir düşünce özgürlüğüne yol almıştır. 1950'li yılların aksine, 1960'larda farklı siyasal görüşlere sahip partiler, dernekler, sendikalar kurulmuş; Türkiye'de düzen, devlet, kalkınma modelleri, sosyalizm, demokrasi gibi konu ve kavramlar tartışmaya açılmıştır. Sosyoloji de bu değişimden payını almıştır. Dönemin sosyologları, bir yandan Avrupalı toplumlarla ulaşma hedefindeki başarısızlığın nedenlerini, çeşitli bakış açıları çerçevesinde ve az gelişmişlik bağlamında ele alırken, diğer yandan sosyolojinin çeşitli disiplinleri kapsamında alan araştırmaları gerçekleştirmişlerdir.

1960'larda Türkiye'de birbirine tamamen karşıt iki büyük sosyoloji eğilimi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, bağımsız bir anlayış sergileyen veya Marksist yöntemden etkilenen, geleceğe de yön verme isteğinde olan tarihsel sosyoloji, ikincisi ise yapısal-fonksiyonalist yaklaşım ağırlıklı Amerikan sosyoloji anlayışıdır. Birinci anlayış içerisinde Marksizmin çeşitli açılımlarını bulmak mümkündür. Bu grupta yer alan sosyologlar, temel toplumsal sorunlara; üretim biçimleri, Türkiye'nin dünya egemenlik ilişkileri içerisindeki yeri gibi siyasal ve sorgulayıcı çalışmalarla cevap aramışlardır. İkinci grupta bulunan sosyologlar ise Amerikan sosyoloji anlayışı doğrultusunda alan araştırmalarına ve betimleyici çalışmalara yönelmişlerdir.

Toplumsal değişme ve az gelişmişlik tartışmalarını özetleyebilmek.

Sosyologlar, 1960-1980 döneminde, Türkiye'nin toplumsal değişme eğilimlerini, Türk toplumunun evrimsel aşamalarını belirlenmeye, Batı'da görülen ilerlemeci çizgiye uyan ve uymayan yanlarını ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Toplumsal değişme konusu; Batıcılışma, çağdaşlaşma, az gelişmişlik açısından incelenmiştir. Bu bağlamda iki temel görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, Batı toplumlarının evrim çizgisi ile Türk toplumunun evrim çizgisi arasında bir fark yoktur. Türk toplumu da Batı'da geçerli olan evrim çizgisini geçikmeli olarak izlemektedir. İkinci görüş ise, Türk toplumunun Batı'dan ayrı, kendine özgü tarihsel özelliklere sahip olduğunu savunmaktadır. Her iki görüş için de gelecek, tanımlanan özellikler üzerinden şekillendirilecektir.

Sosyologlara göre, Türkiye'nin mevcut konumu nasıl tanımlanabilir? Batılı toplumlar hangi sosyal aşamalardan, Türk toplumu hangi sosyal aşamalardan geçmiştir? Türkiye'nin hedefi olan Batılı toplumlarla benzer özelliklere sahip olması için hangi yöntemler kullanılmalı, neler yapılmalı? Bu çerçevede özellikle Osmanlı toplumu açıklanmaya çalışılmış, Osmanlının tarımsal ve sınıfsal yapısı, üretim ilişkileri, esnaf ve zanaatların örgülenmesi, dinsel ve geleneksel yaşam biçimi üzerinde durulmuş; Türkiye'nin toplumsal değişme ve modernleşme eğilimleri bu veriler üzerinden değerlendirilmiş, Cumhuriyet dönemi devrimleri çeşitli açılardan ele alınıp yorumlanmıştır.

Köy sosyolojisi konusunda yapılan çalışmalarını özetleyebilmek.

1960-1980 döneminde sosyoloji kırsal ağırlıklı çalışmalardan kentsel ağırlıklı çalışmalara geçmiş olsa da, sosyologlar köy çalışmalarını sürdürmüştür. 1960-1980 döneminde; köy yerleşim biçimleri, köyün ekonomik yapısı, üretim ilişkileri, sosyal değişim eğilimleri, kapitalizmin köylere girip girmediği ve benzer konularda gözlemlerde bulunulmuş, kırsal yaşamı çeşitli açılardan ele alan saha araştırmaları gerçekleştirmişlerdir.

Kentleşme sosyolojisini açıklayabilmek.

1960-1980 döneminde, Türkiye’nin siyasal-toplumsal yapısı sosyoloji çalışmalarını yakından etkilemiştir. 1940 ve 1950 dönemlerindeki kırsal ağırlıklı çalışmalar yerini, 1960-1980 döneminde kentsel ağırlıklı çalışmalara bırakmıştır. Sosyologlar köyden kente göç, kentlerin yeniden biçimlenmesi, kentlerde oluşan yerleşim birimleri, kentteki sosyal tabakalaşma, gelir düzeyi, işsizlik, yoksulluk, gecekondulaşma, mesleki çeşitlenme, sosyal hareketlilik, farklı ihtiyaçları karşılamak üzere ortaya çıkan bölgeler üzerinde araştırmalar yürütmüşlerdir.

Din sosyolojisini açıklayabilmek.

Öncesinde de var olan din sosyolojisi çalışmaları, 1960’lardan itibaren artmaya başlamış ve pek çok sosyolog din olgusunun çeşitli boyutlarını ve din-kimlik ilişkisini inceleyen araştırmalar yapmıştır. Bu bağlamda, 1960-1980 döneminde; din-toplum ilişkileri, sosyal sınıfların dinsel tutumları, bir din, bir toplum düzeni olarak İslamiyetin Türk toplum tarihindeki yeri üzerinde durulmuştur.

Sınıf veya tabaka ölçütlerini değerlendirebilmek.

1960-1980 döneminde hem Amerikan ve hem de Marksist sosyoloji anlayışına mensup sosyologlar, toplumsal sınıfların veya tabakaların özelliklerini belirlemeye yönelik araştırmaları yoğunlaştırmışlardır. Bu çerçevede, Batı’daki tüm sınıfların Türkiye’de olup olmadığı, var olan sınıf veya tabakaların tarihsel gelişim seyri, yaşam biçimleri, sosyo-ekonomik özellikleri, siyasal partilerle onların oy aldıkları kesimlerin özellikleri arasındaki ilişkiler, toplumdaki sosyal farklılaşmalara bağlı olarak ortaya çıkan sınıf veya tabakaları belirlemeye yönelik ölçütler araştırılmıştır.

Aile, kadın ve gençlik sosyolojisini açıklayabilmek.

1960-1980 döneminde Türkiye’de sosyolojinin geliştiğinin temel göstergesi, alt disiplinler bazında gerçekleşen bölünmeler ve ayrışmalardır. Bu bağlamda özellikle 1965’ten itibaren aile, kadın ve gençlik konuları bağımsız alanlar olarak ortaya çıkmış ve bu alanlar kapsamında araştırmalar yapılmıştır. Sosyologlar; köy ve kentte yaşayan aile yapısını, ailenin yaşadığı konutu, coğrafyayı, gelir grubunu, yerine getirdiği fonksiyonları farklı sosyal değişkenlere göre incelemişlerdir. Yine sosyologlar kadının toplumsal statüsü, siyasal kazamınları, çalışma yaşamındaki sorunları, farklı sınıflara mensup kadınların birbirlerine göre durumlarını ele alan çalışmalar yapmışlardır. Çocuk ve gençlik dönemi sorunlarına ait araştırmalar da bu dönemde ortaya çıkmış ve bu kesimlerin sorunları incelenmiştir.

Kendimizi Sınayalım

- 1960-1980 döneminde Türk sosyolojisine hangi yaklaşım egemen olmuştur?
 - Organizmacılık
 - İşlevselcilik
 - Evrimcilik
 - Sembolik etkileşimcilik
 - Yorumlamacılık
- Aşağıdaki üretim biçimlerinden hangisi Osmanlı toplumunu açıklamak için **kullanılmamıştır**?
 - Kapitalist üretim tarzı
 - Feodal üretim tarzı
 - Merkezi feodal üretim tarzı
 - Kapitalizm öncesi emtia üretim tarzı
 - Asya tipi üretim tarzı
- Cumhuriyet dönemi devrimlerini çağdaşlaşma olarak tanımlayan sosyolog kimdir?
 - Altan Eserpek
 - Turhan Yörükan
 - Muzaffer Sencer
 - Niyazi Berkes
 - Cahit Tanyol
- Batılı hiçbir yaklaşım, anlayış ve kuramın Türk toplumunu açıklayamayacağı görüşünde olan sosyolog kimdir?
 - Muzaffer Sencer
 - Oğuz Arı
 - Mübeccel Belik Kırar
 - Eyüp Kemerlioğlu
 - Baykan Sezer
- İzmir'deki kentsel aileler ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - Yapısal ve fonksiyonel açıdan çekirdekleşmiştir.
 - Yapısal yönden geleneksellik doğrultusunda bir evrim geçirmektedir.
 - İzmir'de aile, akrabalık ilişkileri açısından içine kapalıdır.
 - İzmirdeki düşük gelir gruplu ailelerin bürokratik örgütlerle ilişkileri çok sınırlıdır.
 - İzmir'de aileler açısından akrabalık ilişkileri iş yaşamında oldukça önemlidir.
- Tarihi maddeci sosyoloji yaklaşımıyla kırsal kesimdeki mülkiyet ilişkilerini değerlendiren sosyolog kimdir?
 - Niyazi Berkes
 - Emre Kongar
 - Muzaffer Sencer
 - Orhan Türkdoğan
 - Bahattin Akşit
- Aşağıdaki sosyologlardan hangisi din sosyoloji ile ilgili çalışma **yapmamıştır**?
 - Baykan Sezer
 - Şerif Mardin
 - Muzaffer Sencer
 - Fügen Berkay
 - Sabahattin Güllülü
- Türkiye'de işçi sınıfının tarihi üzerine doktora çalışması yapan sosyolog kimdir?
 - Eyüp Kemerlioğlu
 - Ayşe Öncü
 - Ayda Yörükan
 - Oya Sencer-Baydar
 - Bahattin Akşit
- Bir bireyin sahip olduğu özelliklerden hangisi onun statüsünü belirleyen faktörlerden biri **değildir**?
 - Eğitim
 - Yaşanılan konut
 - Giyim tarzı
 - Meslek
 - Gelir
- Aşağıdaki sosyolog-kitap eşleştirmelerinden hangisi **yanlıştır**?
 - Muzaffer Sencer - Ankara'da Gecekondu Aileleri
 - Ümit Meriç - Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü
 - Sabahattin Güllülü - Ahi Birlikleri
 - Hilmi Ziya Ülken - Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi
 - Cavit Orhan Tütengil - Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak

Okuma Parçası

“Sanatın alanı çok yaygındır: Musiki, edebiyat, resim, tiyatro, dans gibi. Bu dallardan hangisine gönül verirse versin, sanatçının kişiliği kadar yapıtı da içinde bulunduğu doğal ve toplumsal çevrenin etkisindedir. Ama beri taraftan sanatçı da kişiliğiyle, yapıtıyla kendini saran bu iki çevreye etkide bulunur. İşte sanatçının kişiliğiyle, yapıtıyla, toplumsal çevre arasındaki bu kaşılıklı etkiyi incelemek sanat sosyolojisinin ödevidir. Öyleyse ne kadar sanat varsa o kadar da sanat sosyolojisi vardır. Gerçekten sanat sosyolojisi; musiki, edebiyat, resim, heykel, mimarlık, tiyatro, dans sosyolojisi gibi büyük dallara, bu dalların her biri de ayrıca daha küçüklerine ayrılabilirler. Örneğin edebiyat sosyolojisinin; şiir, roman, hikâye, gezi anıları sosyolojilerine bölünmesi gibi.”

Kaynak: Nurettin Şazi Kösemihal (1964-1966). “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, Sayı: 19-20.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “1960-1980 Döneminde Türk Sosyolojisinin Genel Eğilimleri” başlığını yeniden okuyunuz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Asya, Selçuklu-Osmanlı ve Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Üzerine Tartışmalar, Toplumsal Değişme ve Az Gelişmişlik” başlığını yeniden okuyunuz.
3. d Yanıtınız yanlış ise “Asya, Selçuklu-Osmanlı ve Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Üzerine Tartışmalar, Toplumsal Değişme ve Az Gelişmişlik” başlığını yeniden okuyunuz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Asya, Selçuklu-Osmanlı ve Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Üzerine Tartışmalar, Toplumsal Değişme ve Az Gelişmişlik” başlığını yeniden okuyunuz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Aile, Kadın ve Çocuk Sosyolojisi” başlığını yeniden okuyunuz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Köy Sosyolojisi” başlığını yeniden okuyunuz.
7. e Yanıtınız yanlış ise “Din Sosyolojisi” başlığını yeniden okuyunuz.
8. d Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Tabakalaşma ve Siyaset Sosyolojisi” başlığını yeniden okuyunuz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Tabakalaşma ve Siyaset Sosyolojisi” başlığını yeniden okuyunuz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Özet” başlığını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Din, toplumun temel kurumlarından; sosyolojinin temel konularından biridir. İnsanlıkla birlikte din de var olmuştur. Bu nedenle gerek Batı gerekse Türk sosyolojisi başlangıçtan beri dini temel inceleme konusu olarak ele almıştır. Hatta birçok sosyolog toplumsal olaylarda dinin etkisini ilk sıraya yerleştirmiştir. Sosyologlar, toplumdaki dinsel eylem ve hareketleri, simgeleri, dinleri, dinin fonksiyonlarını, dinin toplumsal olaylar üzerindeki etkilerini ve buna benzer daha onlarca değişkeni incelemektedirler. Sizler de din sosyoloji konusunda daha fazla bilgi sahibi olmak için kütüphanelerdeki din sosyoloji kitaplarına ve araştırmalarına başvurabilirsiniz.

Sıra Sizde 2

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından Türkiye kısa sürede çok partili sisteme geri dönmüştür. 1960’larda siyasal atmosfer bir önceki döneme göre, belli ölçüde özgürleşmiş ve Türkiye için birçok yeni siyasal fikir akımı gündemde yerini almıştır. Bu siyasal fikir hareketleri Türkiye’nin mevcut sistemiyle dünyada istenilen yere gelemeyeceğini tezi ile Türkiye’ye yeni siyasal sistemler öneren tartışmalar başlatmışlardır. Her siyasal fikir hareketi, kendi görüşleri doğrultusundaki siyasal sistem egemen olursa, Türkiye’nin en kısa zamanda önemli dünya devletleri arasında yer alacağı iddiasında olmuşlardır. Bu tartışmalardan haberdar olmak için 1960-1980 dönemini kapsayan siyasal düşün tarihi içerikli sosyoloji, tarih, siyaset bilimi çalışmalarını okumalısınız. Bu konuda zengin bir literatür bulunmaktadır.

Sıra Sizde 3

1960’larda Asya, Osmanlı ve Türkiye’nin toplumsal yapısının ne olduğu konusunun tartışmaya açılmasının temel nedeni, ‘bizim toplum tarihimiz Batı toplum tarihi ile aynı evrim çizgisi doğrultusunda mı, yoksa farklı bir şekilde mi değişiyor’ sorusuna cevap aramak amaçlıdır. Bu bağlamda, bazı sosyologlar Türk toplum yapısının Batı ile aynı sosyal yasalara dağıldığını, aynı evrimden geçtiğini; bazı sosyologlar ise Türk toplum yapısının değişme eğilimleri ile Batı toplumlarının değişme eğilimlerinin farklı olduğunu öne sürmüşlerdir. Soruya verilen cevapların önemi, bu iki anlayıştan hangisi kabul ediliyorsa geleceğe planlarken geçmişin birikimlerinden yararlanmak gerekir anlayışı nedeniyle. Bundan dolayı, sosyolog ve siyaset bilimciler, geleceğe yön vermek adına önce geçmişin evrim veya değişim eğilimlerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Sıra Sizde 4

Türkiye 1960’dan 1980’e köyden kente hızla göç vermiş, bu göçler kentleri büyütmüş, kentteki tüketim alışkanlıklarını, yaşam biçimlerini değiştirmiş, hizmet sektörünü şişirmiştir. Türkiye, 1960’lardan itibaren yoğun bir “gecekondu kent” gerçeği ile karşılaşırken nüfusunun özellikleri de önemli ölçüde değişmiştir. Yine 1960-1980 arası dönemde Türkiye belli ölçüde sanayileşmeye, buna bağlı olarak toplumsal yapısı, yaşam biçimi ile hızla değişmeye başlamıştır. Geleneksel toplumdaki modernleşen topluma doğru bir dönüşüm geçiren Türkiye yeni sosyal sorunlarla da karşılaşmaya başlamıştır. Türkiye’nin değişimi konusunda yeterli sayıda kaynak bulunduğunu ve bunların en azından bir kısmını okumanız gerektiğini belirtelim.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akşit, B. (1967). **Türkiye'de "Azgelişmiş Kapitalizm" ve Köylere Girişi**. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Yayınları.
- Akşit, B. (1986). "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye" (Derleyen: Sevil Atauz), **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Arslantürk-Taşdelen, Z.-M. (2008). "Orhan Türkdoğan", **Türkiye'de Sosyoloji II** (Derleyen: M. Çağatay Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Azman, A. (2006). "Mübeccel Kıray'da Toplumsal Değişme Anlayışı ve Kentin Mekânsal Yerleşim Düzeni" (Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel - Ufuk Özcan), **Sosyoloji ve Coğrafya**. İstanbul: Kızılelma Yayınları, Sosyoloji Yıllığı: 15.
- Berkay, F. (1964-1966). "Türk Toplumunu Açısından İslâmiyet", **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, Sayı: 19-20.
- Berkes, N. (1965). **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**. İstanbul: Yön Yayınları.
- Berkes, N. (1966). "Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri", **Yön Dergisi**, 23 Eylül 1966, Sayı: 182.
- Berkes, N. (1969). **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Berkes, N. (1976). **Türkiye İktisat Tarihi**. Cilt: I, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Berkes, N. (1978). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Burcu, E. (2008). "Cavit Orhan Tütengil: 1921-1979", **Türkiye'de Sosyoloji II** (Derleyen: M. Çağatay Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1971). **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**. İstanbul: Koz Yayınları.
- Eğribel-Özcan, E.-U. (Editörler) (2010). **Türk Sosyologları ve Eserleri I-II**. İstanbul: Kitabevi Yayınları, Sosyoloji Yıllığı: 20.
- Eserpek, A. (1979). **Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma**. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Gökçe, B. (1971). **Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu**. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü.
- Gökçe, B. (1976). **Gecekondu Gençliği**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Güllülü, S. (1977). **Ahi Birlikleri**. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2010). **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2009). "Bazı Bilim İnsanlarının Türkiye'deki Siyasal Düşün Tarihine Katkıları Üzerine Bir Deneme" (Editör: Ömer Laçiner), **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (1972). **İzmir'de Kentsel Aile**. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Kongar, E. (1981). **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kösemihal, N. Ş. (1964-1966). "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, Sayı: 19-20.
- Kurtkan, A. (1960). "Türkiye'de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler", **İş ve Düşünce Mecmuası**, Ocak-Şubat 1960, Sayı: 221-222.
- Kurtulmuş, H. (2008). "Mübeccel B. Kıray: 1923-2007", **Türkiye'de Sosyoloji II** (Derleyen: M. Çağatay Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). **Din ve İdeoloji**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öncü, A. (1979). "Uzman Mesleklerde Türk Kadını" (Editör: Nermin Abadan Unat), **Türk Toplumunda Kadın**. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Sencer, M. (1964-1966). "Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli Bir Deneme", **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, Sayı: 19-20.
- Sencer, M. (1968). **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**. İstanbul: Garanti Matbaası.
- Sencer, M. (1971a). **Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri**. İstanbul: Ant Yayınları.
- Sencer, M. (1971b). **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**. İstanbul: Geçiş Yayınları.
- Sencer, M. (1974). **Sosyal Sınıflar**. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Sencer-Baydar, O. (1969a). **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**. İstanbul: Hobara Kitabevi Yayınları.
- Sencer-Baydar, O. (1969b). **Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı**. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.

- Sezer, B. (1977). "Türk Toplum Tarihi Tartışmaları", **Toplum ve Bilim**, Kış 1977, Sayı: 4.
- Sezer, B. (1979). **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Sezer, B. (1981). **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Talas, M. (2008). "Mehmet Eröz: 1930-1986", **Türkiye'de Sosyoloji II** (Derleyen: M. Çağatay Özdemir), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1970). **Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1960). "Türkiye'de Yola Bağlı İçtimai Değişmelerle İlgili Araştırmalar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Ekim 1959-Temmuz 1960, Cilt: 21, Sayı: 1-4.
- Tütengil, C. O. (1969). **Türkiye'de Köy Sorunu**, İstanbul: Kitap Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1970). **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1962). **Siyasi Partiler ve Sosyalizm**, İstanbul: Anıl Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1979). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 1980-2000 tarihsel kesiti içinde Türk sosyolojisinde meydana gelen değişimi ve dönüşümü değerlendirebilecek ve bu değişimin sosyal boyutlarını özetleyebilecek,
- Değişen ve çeşitlenen temaları/kavramları açıklayabilecek,
- Türk sosyolojisinde Batılı teorilerin etkisiyle değişen yaklaşımların yanı sıra değişmeyen, süreklilik arz eden ve Batılı teorilerin şabloncu uyarlamalarına direnç gösteren eğilimleri farklı bir bakış açısıyla değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sivilleşme/sivil toplum
- Pozitivizm
- Kültürel çalışmalar
- Toplumsal cinsiyet araştırmaları
- Çok kültürlülük
- Küreselleşme
- Yerelleşme
- Postmodernizm
- Post-endüstriyel toplum
- Batı-dışı modernlik
- Melezlik
- Doğu-Batı çatışması

İçindekiler

Türkiye'de Sosyoloji

1980-2000 Döneminde
Türkiye'de Sosyoloji

- TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YENİ YÖNELİŞLER
- 1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK SOSYOLOJİSİNDE BAŞLICA TEMA VE KAVRAMLAR
- 1980-2000 DÖNEMİNDE TÜRK SOSYOLOJİSİNDE ÖNE ÇIKAN BAZI İSİMLER
- TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YOL AYIRIMI

I 1980-2000 Döneminde Türkiye’de Sosyoloji

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YENİ YÖNELİŞLER

1980-2000 tarihsel kesiti içinde Türk sosyolojisinde meydana gelen değişimi ve dönüşümü değerlendirebilmek ve bu değişimin sosyal boyutlarını özetleyebilmek.

Sosyal teorinin tarihsel gelişiminde etkili olan süreçleri anlamak için belirli dönüm noktaları belirlemek ve dönemleştirmeler yapmak elbette geçerli bir yöntemdir. Bu yöndeki bir girişim, sosyal teori alanında meydana gelen kırılma ve kopuşları belirlemek açısından son derece anlamlıdır. Türkiye gibi yakın tarihi sürekli dış müdahalelere, altüst oluşlara, kesinti ve dönüşümlere sahne olan bir ülkede sosyolojinin gelişiminin düz bir hat üzerinde gerçekleşmediğini düşünmek mümkündür. Bununla birlikte, bir dönemden bir başka döneme geçerken meydana gelen farklılaşma ve kopuşların yanı sıra, konjonktürden bağımsız belirli sürekliliklerin varlığını da gözetmek durumundayız. Bu nedenle 1950-1960, 1960-1980, 1980-2000 gibi kesin sınırlarla belirlenmiş dijital zaman kesitleri Türkiye’de sosyolojinin gelişimini kavramak açısından gerekli olsa bile yeterli değildir. Aksi durumda, sosyolojimizde temel ve süregelen nitelikteki bazı eğilimleri (en başta Batılılaşma/modernleşme/çağdaşlaşma yönündeki ısrarlı eğilimleri) gözden kaçırma handikapıyla karşı karşıya gelebiliriz. Belirli bir teorik paradigmanın, zihniyetin, bakış açısının, kendi dışında gelişen yeni paradigma, zihniyet ve bakış açılarına bir süre mukavemet gösterebileceğini de hesaba katmalıyız. Sözgelişi 1940’lardaki veya 1970’lerdeki başat eğilimlerin 1980’lerde de -marjinalleşmesine rağmen- varlığını sürdürmesi gibi. Bir dönem başat/hâkim olan eğilimlerin daha sonra marjinal hale gelmesi dönüşümün yönü ve niteliği konusunda bize belirli ipuçları verir, sürece ilişkin değerlendirme olanağı sunar.

Resim 7.1

Resim 7.2

K İ T A P

Türkiye gibi yakın tarihi sürekli dış müdahalelere, altüst oluşlara, kesinti ve dönüşümlere sahne olan bir ülkede sosyolojinin gelişiminin düz bir hat üzerinde gerçekleşmediğini düşünmek mümkündür.

Sezer, B. (1988). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Sümer Kitabevi.

Türk Sosyolojisinde 1980 Sonrası Dönüşümün Sosyo-Politik Temelleri

Kuşku yok ki, 1980’ler sadece Türk sosyolojisinde değil, Türkiye’nin siyasal ve toplumsal pratiklerinde de önemli bir dönüşümün başladığı yıllardır. Meydana gelen bu değişim ve farklılaşma konusunda bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız. Öncelikle belirtilmesi gereken bir gelişme, 1980’lerin başlarından itibaren siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda Türkiye’nin bir yörünge değişikliği içine girmesidir. Başlangıçta siyaset ve ekonomide gözlemlenen dönüşüm sonraki dönemde kültürel planda da görülecektir. Türkiye’de 1980 sonrası süreçte esen neo-liberal rüzgâr-la birlikte, öncülüğü devlet elitlerince üstlenilip merkezi biçimde yönlendirilen müdahaleci politikalar hızla itibar kaybetmeye başlamıştır. Özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi Batılı kuruluşların biçimlendirdiği ve serbest piyasa ekonomisini idealize eden ekonomi politikaları Türkiye gibi endüstriyel gelişmesini tamamlamakta olan ülkelere adeta dayatılmıştır. Hiç kuşkusuz bu gelişmede merkezi-planlı ekonomik modelin temsilcileri olan Doğu Bloğu ülkelerinde meydana gelen çöküntünün de büyük etkisi vardır. 1980 sonrasında Türkiye’ye dayatılan politikaların özünde liberalleştirme, özelleştirme, para ve maliye politikalarında kontrol gücünün bazı uluslar-üstü kurumlara devredilmesi, yani ulus-devletin düzenleyici ve kalkınmacı misyonunun tasfiye edilmesi gerçeği yatmaktadır. Bu koşullar altında, örneğin Çağlar Keyder’in Wallerstein’in on iki sayfalık makalesini okuduktan sonra “*Ulusal Kalkınmacılığın İflası*” başlıklı kitabını yazması, sosyo-ekonomik olaylara bakışta dönüşümün işaretlerinden biridir. Başka deyişle 1960’ların endüstriyel gelişmeyi fetişleştiren ve kamu çıkarını önde tutan ulusal (planlamacı) kalkınmacı anlayışı sönmeye yüz tutmuştur. Türkiye gibi ülkeler için çözüm reçetesi olarak görülen/gösterilen ulusal kalkınma modelinin ve uygulamalarının yerini küresel pazarın bir parçası olma ve ona uyum sağlama ideali almıştır. Ulusal kalkınma planlaması giderek itibar kaybına uğramıştır. Bu gelişmenin siyasal, entelektüel, kültürel alanda da somut karşılıkları, yansımaları görülecektir.

Kökleri daha eski dönemlere gitmekle birlikte, 1980’lerde ülke gündemine damgasını vuran bir düşünsel eğilim; resmi devlet ideolojisinin bir versiyonu haline gelen Türk-İslam Sentezi’dir. Bu ideoloji kendi içinde tutarlı bir teorik sistem özelliği göstermemektedir. Siyasal konjonktüre bağlı olarak, daha doğrusu ülkede kontrollü bir siyasal konjonktür yaratmak üzere tasarlanmış, eklektik unsurlar barındıran ve entelektüel derinlikten yoksun bir “toplumsal denetim projesi”dir. Neo-liberal düşünceyle ve Amerikan dünya siyasetiyle olduğu kadar, sergilediği muhafazakâr milliyetçilik ve İslamcılık yorumuyla askerî rejimin beklentileriyle de örtüşen bir sistematığı vardır. En önemli özelliklerinden biri ise anti-komünizm eğilimidir. Sentezin oluşumunda, meşrulaştırılmasında ve kamuoyuna aktarılmasında bazı sosyologların da devrede olduğunu belirtelim. Türk-İslam sentezi, askerî yönetimin işbaşında olduğu ve etkisini sürdürdüğü 1980’lerin ortalarına kadar ülkede egemen söylemi oluşturmuş gündemi belirleme gücü giderek zayıflamasına rağmen sonraki dönemde de varlığını korumuştur. Bu resmi ideolojik yönelişin en önemli sonuçlarından biri, solun etkisinin azaltılmasına ve İslamcı akımın yükselişine yol açmış olmasıdır.

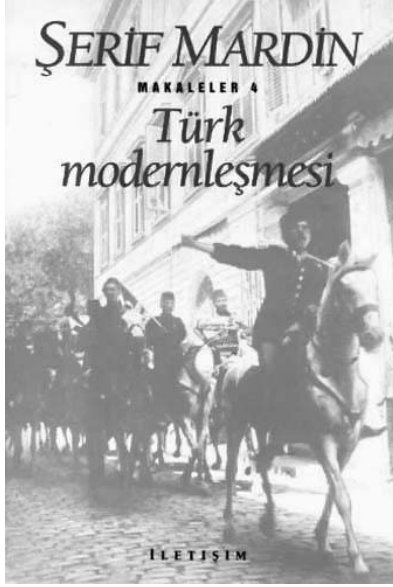
24 Ocak Kararları’nı ve 12 Eylül darbesini, Türkiye’de 1980’lerde sistemli bir şekilde uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların başlangıç noktası sayabiliriz.

Sivilleşme Tartışmaları

1980’lerin ortalarından itibaren, askerî yönetimin geri çekilmesi ve sivil yönetimin işbaşına gelmesiyle siyaset arenasında sivilleşme yönündeki talepler güçlenmiştir. Sivilleşme arayışlarına liberal politikalar ve bireyselleşme doğrultusundaki yönelimler de eşlik etmektedir. Güncel siyaset, Soğuk Savaş dönemine özgü katı söylemlerin, eski kuşak liderlerin güç kaybetmesine ve yeni figürlerin ortaya çıkmasına izin vermektedir. Bu gelişmeye bağlı olarak toplumsal değişimin doğrultusunu sağlıklı bir biçimde tayin etmek için sivil toplum unsurlarının ve sivil siyaset kurumunun etkinlik kazanması gerekliliği vurgulanmaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi boyunca ordunun modernleşme girişimlerinde oynadığı öncü role ise eleştirel bir gözle bakılmaktadır. Yeni dönemde, yakın geçmişteki cunta rejiminin ve sayetinden ve yükünden kurtulmaya çalışan Türkiye’de meydana gelen gelişmelerin özünde, devletin özellikle ekonomi alanındaki öncü rolünün tasfiye edilmesi olgusu bulunmaktadır. Çok geçmeden bu gelişme devletin toplumsal yaşamın (aile, kültür-sanat, din, eğitim, sağlık başta olmak üzere) hemen her alanındaki başat rolünün kısıtlandığı ve sivil toplum inisiyatiflerine gittikçe daha çok yer açan bir sürece doğru evrilecektir. Yükselen yeni değerlerin “sivilleşme”, “sivil toplum”, “demokratikleşme”, “toplumsal transformasyon (dönüşüm)” gibi kavramlarla ifade edilmesi değişimin yönünü göstermektedir.

Türkiye’de izlenecek Batılılaşma yöntemine ilişkin “farklılık” iddiası içeren alternatif tartışmalar bu dönemde gündeme gelmeye başlamıştır. Öncelikle sanayileşme, iktisadi kalkınma ve şehirleşme gibi klasik temaların Türk toplumunun modernleşmesi için yeterli bir zemin oluşturamayacağı, modernleşmenin yolunun devletin küçültülmesinden ve sivil toplumun güçlendirilmesinden geçtiği vurgulanmaya başlanmıştır. Başka bir deyişle, ekonomide devlet müdahalesini eksen alan iktisadi yaklaşımların yerini, 1980’lerde giderek liberal ekonomiye vurgu yapan bir yaklaşım almıştır. Bir süre sonra ise bu süreç liberalizmin kültürel-politik boyutunu haklılaştıran yaklaşımlarla güçlendirilmiştir. Askerî yönetimin sona ermesinin hemen ertesinde “sivil toplum” tartışmalarının gündeme gelişi, kısa vadede liberal politikaların hâkimiyet kazanacağını ilk işarettir. Bu tartışmalarda Türk modernleşmesinin sorunlarına dikkat çekilmekte ve önceki dönemdekenden oldukça farklı bir yaklaşım sergilenmektedir. Öncelikle, yaklaşık iki yüz yıldır kesin-

Resim 7.3

tisiz devam eden Batılılaşma sürecinin tek yönlü bir şekilde devlet ve bürokratik elitler eliyle tayin edilmesi eleştiri konusudur. Bu nedenle Batılılaşma hareketinin başarısız olduğundan, topluma mal olmadığından söz edilmektedir. Batılılaşma hareketinin kendisi değil, araç ve yöntemleri sorsalsal haline getirilmektedir. Batılılaşma eyleminin toplumun çıkar ve beklentilerine uyumlu bir tarzda gerçekleşmesinin yolu olarak ise “devletin küçültülmesi”, “sivil toplumun güçlendirilmesi” gösterilmiştir. Güçlü bir sivil toplum dayanağından yoksun kaldığı için Türk modernleşmesinin Batı’dan farklı bir niteliğe büründüğü öne sürülmüştür. Örneğin ülkemizde özel çıkarlara bağlı bilinçli bir kamuoyunun Batılı anlamda oluşmamasının nedeni olarak, sivil toplum unsurlarının daima devlet tarafından baskı altında tutulması gösteril-

miştir. Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de sivil toplum kurumları ülkemizde gelişme olanağı bulamamıştır. Başka bir deyişle Cumhuriyet rejimi ana hatlarıyla Osmanlı toplum-devlet ilişkiler modelini aşamamıştır. Bu ve benzeri görüşler, devletin toplum yaşamındaki rolünün sınırlandırılması için gerekçe olarak gösterilmiştir. Hiç kuşkusuz bu argümanlar liberal okulun temel ilkelerinin bir uzantısı, hatta kopyası niteliğindedir. Ancak şaşırtıcı olan, bu tezleri hararetle savunan entelektüellerin Marksist kökenli olmaları ve üstelik ülkede “sosyalist birikim”i temsil etme iddiasında bulunmalarıdır. Bu melez akım 2000’lerde “sol liberalizm” veya “liberal sol” adıyla anılacak ve sosyolojide de belirli yansımalarını bulacaktır.

K İ T A P

Mardin, Ş. (2003). *Türk Modernleşmesi*, Çev. M. Türköne ve T. Önder, İstanbul: İletişim Yayınevi.

1980’lerde Sosyal Teorinin Dönüşümü

1980’lerde, siyasal ve toplumsal değişmelere bağlı olarak sosyal teori alanında da temel nitelikte birtakım değişimler gözlenmektedir. Sosyoloji literatüründe önceki dönemde yaygın olarak görülen konular ve yaklaşım tarzları 1980’lerin ortalarından itibaren aşınmaya ve terk edilmeye başlanmıştır. En başta da Marksist tez ve argümanlar sosyolojideki eski cazibesini ve gücünü yitirmiştir. Bu gelişmede askerî darbenin oynadığı rolü göz ardı etmemek gerekir. 1960 askerî darbesi nasıl Türkiye’de sosyolojinin ve sosyal bilimlerin gelişim seyrinde gözle görülür bir farklılaşmaya yol açmışsa, 1980 askerî darbesi de benzer bir farklılaşmaya, kopukluk ve kesintiye yol açmıştır. Bu iki dış müdahalenin sosyolojik/toplumsal teori açısından doğurduğu sonuçlar arasındaki önemli farklardan biri, ilkinde Marksizmin sosyolojiye duhul etmesi, ikincisinde ise ihraç edilmesidir. Konuyu öncelikle bu açıdan değerlendirmekte yarar bulunmaktadır. Türk sosyolojisinde iki önemli, ayırt edici kırılma noktasının başlangıç tarihleri 1960 ve 1980’dir. 1980 sonrasında Marksizmin bir sosyal teori olarak referans değerini yitirmesi sonucunda, önceki döneme dam-

gasını vuran ekonomi-politik temelli terminoloji ve bakış açısı neredeyse büsbütün terk edilmiştir. Sosyolojide sınıf/tabakalaşma ve toplumsal yapı analizleri yerine varoş, yoksulluk ve toplumsal değişme analizleri; kalkınma/gelişme, sosyal refah, eşitlik, gelir dağılımı vb. sorunlara önerilen çözümler yerine farklılık/kimlik, özgürleşim stratejileri ikame olmuştur. 1980’lerde Turgut Özal’ın Fakir-Fukara Fonu (Fakfukfon) projesi, toplumun en geniş kesitlerinin aleyhine gittikçe bozulan gelir dağılımı sorunu karşısında devletin önerdiği yegane ironik çözüm yolu olmuştur. Bugünse sosyoloji camiasında iktisadi çerçevede dile getirilen tek öneri “vatandaşlık geliri”dir. 1970’lerde ve kısmen 1980’lerin ilk yarısında modernleşmenin iktisadi boyutları konusunda yayın yapmış sosyologlar kuşağı sonraki dönemde bambaşka konulara yönelmişlerdir. İktisadi sorunlardan kaçınmakta, kültürel konulara yönelmektedirler. İlgileri ve yaklaşım tarzları belirgin biçimde farklılaşmıştır. Söz-gelişi sosyologların 1960’lı-1970’li yıllarda Osmanlı tarihine, Osmanlı iktisadi ve toplumsal yapısına gösterdikleri ilginin bir benzerine bugün tanık olunamamaktadır. Sosyoloji çalışmaları tarihten, tarihsellikten kopmuş, güncel olana, “bugün”e yönelmiştir. Güncelliğin aşırı değer kazanmasının bir başka görüntüsü, “ütopya”, “devrim”, “sosyalizm” gibi gelecek projeksiyonlarının sosyolojiden ihraç edilmiş olmasıdır. Bu gelişmede Berlin Duvarı’nın yıkılması sonrasında küresel kapitalizmin reel sosyalizm karşısında zaferini ilan etmesi de rol oynamıştır. “Tarihin sonu”na gelindiği, katı ideolojilerin buharlaştığı ve geleceğe ilişkin beklentilerin değersizleştiği algısının güçlenmesi, yaşanmakta olan sürecin, kapitalizme özgü anı yaşama ve tüketme eğiliminin mutlaklaştırılmasına yol açmıştır. Sosyolojide teorik tartışmalar toplumsal dünyada meydana gelen değişimlerden bağımsız değildir.

Sosyolojide sınıf/tabakalaşma ve toplumsal yapı analizleri yerine varoş, yoksulluk ve toplumsal değişme analizleri; kalkınma/gelişme, sosyal refah, eşitlik, gelir dağılımı vb. sorunlara önerilen çözümler yerine farklılık/kimlik, özgürleşim stratejileri ikame olmuştur.

1980-2000 döneminde Türk sosyolojisinde hangi temel kavramlar öne çıkmıştır?

SIRA SİZDE

1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK SOSYOLOJİSİNDE BAŞLICA TEMA VE KAVRAMLAR

Değişen Bilgi/Bilim Anlayışı ve Pozitivizm Eleştirileri

Değişen ve çeşitlenen temaları/kavramları açıklayabilmek.

1980’lerde başlayan bir başka tartışma, epistemoloji ve sosyal bilim metodolojisi ile ilgilidir. Bu yönde gelişen tartışmalar sosyolojideki yeni arayışların da ilk habercilerinden biridir. Bu çerçevede **pozitivizmin** doğa bilimlerinden devraldığı kesinlik, yasa ve objektiflik kriterlerine yönelik ciddi eleştiriler gündeme gelmeye başlamıştır. İnceleme nesnesi toplum olan bilim disiplinlerinde (özellikle sosyolojide) pozitivist yöntemin nesnellik anlayışının sorgulandığı bir tartışma furysı açılmıştır. Bilimin toplumsal sürecin bir ürünü olduğu ve bilimsel yöntemleri mutlaklaştırmanın gereksizliği gibi fikirler bu dönemde revaç bulmuştur. Toplum bilimlerinde nesnelliğin mümkün olamayacağı ilkesi bu dönemde güçlenmiştir. Türkiye’de de bu yöndeki bilim kuramları yakından izlenerek aktarılmıştır. Yeni arayışlar temeline kimlik tartışmalarının gündeme geldiği bir dönemde bilim metodolojisi tartışmalarının da alevlenmesi şaşırtıcı değildir.

Sosyal bilim metodolojisine ilişkin tartışmalara bağlı olarak, yeni dönemde sosyolojide gözlenen bir başka gelişme, disiplinler arası çalışmaların öne çıkması ve konuların çeşitlenmesidir. Kadın araştırmaları, etnik sorunlar, toplumsal cinsiyet,

tüketim, şiddet, suç, çocuk ve aile araştırmaları günümüzde Batı sosyoloji kürsülerinde revaçta olan konulardır. Benzer çalışma alanları Türk sosyolojisinde de doğmuştur. Bununla birlikte bu tür çalışmalar, bütünsel bir sosyolojik paradigmaya bağlı olmadığı için Türkiye’de sosyolojinin ana doğrultusunu tayin etmekten uzaktır. 1980-2000 arası dönemde Türkiye’ye dönük araştırmalarda niceliksel bir artış görülmekle birlikte yerli bakış açısına, özgün kavramlaştırma ve analizlere yönelişin aynı derecede güçlü olmayışı göze çarpmaktadır. Bunun başlıca nedeni olarak, genelde araştırmacının Batı merkezli söylem ve kavramlara bağımlılığının sürmesi gösterilebilir. Mevcut küreselleşme sürecine ve onun küresel hegemonik söylemine eklemlenme kaygısının ağır bastığının en açık belirtisi, yapılan çalışmaların Batı kaynaklı terminolojisi, motivasyon ve duyarlılıklarıdır.

Son dönemde Türkiye’de toplumsal teorinin üretilmesi ve paylaşılması tarzında bir değişim söz konusudur. 1980 sonrası dönemde pozitivist, toplum mühendisliğine, tümelci ve nomotetik (genelleştirici, yasa koyucu) bilim anlayışlarına yönelik eleştirelilik sosyolojik araştırmalarda daha fazla görünürlük kazanmaktadır. Tarih-üstü, evrenselci, tümelci, pozitivist, nomotetik sosyoloji/bilim paradigması giderek gözden düşmekte; tarihselci, yerel, tikelci, hermeneutik, idiografik (somut, tekil, ünik olana göndermede bulunan) sosyoloji/bilim paradigması sahneyi doldurmaktadır. Metodolojik tercihlerde gözlemlenebilir bir farklılaşma söz konusudur: Bir zamanlar sosyologlarımız arasında yaygın kabul gören işlevselcilik, yapısalcılık, sembolik etkileşimcilik vb. gibi pozitivist metodolojiler yerine yorumsamacı (hermeneutik), post-pozitivist metodolojiler, söylem analizleri, dil oyunlarına açılan arayış ve ifade biçimleri geçmiştir. Veri/olgu toplamayı önceleyen teorisiz niceliksel araştırma yönelimi sürmekle birlikte, teoriye bağlı niteliksel araştırmalara yöneliş nispeten daha fazla görülmektedir. Kuşkusuz sosyolojide klasik metodolojiler eğilimler varlığını sürdürmektedir. Özellikle proje-yönelimli olarak sahaya dönük niceliksel araştırmaların pozitivist sarmalından kendilerini ne ölçüde kurtarabildiği soru konusudur.

Pozitivist eleştirilerine bağlı olarak sosyolojinin dili de büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Elbette haklı gerekçelerle doğa bilimlerine özgü, kesinlik bildiren, matematiksel dilden tamamen ayrıksılaşan bir dildir bu. Dilin kullanımıyla ilgili yeni eğilimin sonuçlarından biri, sosyolojide yorumun, retoriğin, formalizmin hâkim olmaya başlamasıdır. Ancak bu konu da bir hayli işlenmiştir. Sanatsal ifade biçimlerine yaklaşan, şiir, edebiyat, mitoloji ve ritüele açılan, daha esnek, bilgiyi aşırı göreceleştiren, nedensellikten uzak, betimlemeye dayalı bir anlatım tarzı hükümferma olmuştur. Adeta dilde bir zanaat işçiliği söz konusudur. Mazrufa değil zarfa bakan, olguları-olayları açıklamaktansa betimlemeyi yeğleyen, zevahiri kurtarmaya yönelme eğilimi, yani 1960-70’lerin sosyal bilim literatüründe çokça eleştirilen formalizm bugün entelektüel etkinliğe yön vermektedir. Bilimde “yasa” ve “nedensellik” ilkesinin içi boşalmıştır. Açıklamadan giderek uzaklaşma, hakikat ve kesinlik anlayışından yoksunlaşma söz konusudur. Yeni kuşaktan bir sosyologumuzun bir sözü bu açıdan anlamlıdır. Sosyolojinin sanata, sanatın da sosyolojiye hiç olmadığı kadar yaklaştığını ifade etmektedir. Özgünlüğün yerine esinlenme, kolektif bilincin yerine aşırı öznellik geçmiştir. İletilmek istenen bilginin yanı sıra onunla ikinci dereceden ilgili veya ilgisiz başka birçok yan bilgi de bilimsel yazına dahil edilmektedir. Bir diğer dikkate değer nokta ise, bilgi iletiminin kesin sınırlarla tayin edilmeyip öznel çağrışımlara yol açacak bir esnekliğe, açık uçluluğa sahip olmasıdır. Açık-seçiklik, kesinlik, nesnellik, nedensellik, determinizm, basitlik, doğruluk, gerçeklik, genel geçerlilik gibi ilkeler sosyal bilimlerin tahtından indirilmiş-

1980 sonrası dönemde pozitivist, toplum mühendisliğine, tümelci ve nomotetik (genelleştirici, yasa koyucu) bilim anlayışlarına yönelik eleştirelilik sosyolojik araştırmalarda daha fazla görünürlük kazanmaktadır.

tir. Pozitivizme yönelik tepkiler elbette haklı gerekçeler içermektedir ve sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden bağımsızlaşması yolunda önemli olanaklar getirmektedir. Ancak bu kez, pozitivizmden kaçınmak adına, örtülü, çok-anımlı, öznel ifade biçimleri, nedensellikten uzaklaşma eğilimi ve dilde muğlaklık egemen olmaktadır. Sosyal dünyaya ilişkin “açıklama” yerine “betimleme” geçmektedir. Böylece sosyolojinin giderek edebiyata yakınlaşması, jargona boğulması ve toplum sorunlarına herhangi bir çözüm önerme çabasından uzaklaşması riski gündeme gelmektedir. Aşırı öznel yorumlar topluma ilişkin “gerçeklik” bilincinin kaybolmasını beraberinde getirmekte, kolektif toplum tasarımlarını aşındırmaktadır.

Pozitivizme yönelik tepkiler elbette haklı gerekçeler içermektedir. Ancak bu kez, pozitivizmden kaçınmak adına, örtülü, çok-anımlı, öznel ifade biçimleri, nedensellikten uzaklaşma eğilimi ve dilde muğlaklık egemen olmaktadır.

Postmodern literatürde pozitivizme yöneltilen başlıca eleştiriler nelerdir?

SIRA SİZDE

Sosyolojik araştırma alanında bir başka gelişme, bilimsel üretimin giderek üniversitenin dışına taşmasıdır. 1980’lerin ortalarından itibaren özel yayınevleri, strateji kuruluşları, dernekler, büyükşehir belediyeleri kapsamında faaliyet gösteren ve bilim-kültür hizmeti veren kuruluşlar vb. devlet üniversitesinin yetişmiş unsurlarını da kendi faaliyetlerine ortak etmeye başlamışlardır. 1990’lı yılların başına gelindiğinde Türkiye’de çeviri kitaplarının yayını ve yabancı baskılı kitapların satışında bir patlamanın olduğu gözlemlenmiştir. Bu sayısal artışın bir anlamı bulunmaktadır: Sosyolojinin (yeni bakış açıları ve kavramlarla donanmış bir şekilde) yaşamakta olan güncelliğe doğrudan müdahale etmesi ve araştırmalarda disiplinlerarasılığın gündeme gelmesi, katı uzmanlık alanlarının sınırını yumuşatmış, disiplinler arasındaki kompartımanlaşmanın belirsizleşmesine yol açmıştır. Bu gelişmenin yanı sıra devlet üniversiteleri de kabuk değiştirip yeni koşullara uyum sağlamaya çalışmaktadır. Vakıf üniversitelerince veya birtakım derneklerce gösterişli ilanlarla, lüks otellerde düzenlenen yerli katılımcısı bol uluslararası sempozyumların sayısında bir artış göze çarpmaktadır. Öte yandan, sosyologlar özellikle büyük kentlerde, yerel yönetimlerle ve vakıf kuruluşlarıyla yakından ilişkili (yönlendirme ve sponsorluk ilişkisi) olarak “sosyal doku analizleri”ne, “sosyal sorumluluk projeleri”ne, “kentsel dönüşüm ve soylulaştırma projeleri”ne vb. koşullandırlar. Vakıf kuruluşları adına girilen etnik kimlik, kadın, cinsiyet, göç, yoksulluk vb. araştırmaları gözde çalışma alanlarıdır. Yerel yönetimlerin özellikle finansal yönden merkezi yönetimden özerkleşmesi sonucunda sosyologların yaptıkları çalışmalar da nitelik değiştirmiştir. Geçmişte sosyolojik araştırmaları üniversite, DPT gibi devlet kuruluşları yönlendirirken, bugün sosyolog devletten kopmuştur; sosyolojik araştırmaları sivil, özel ve yerel çıkar grupları yönlendirmekte ve finanse etmektedir. Bu gelişmenin doğurabileceği olumsuz bir sonuç, sosyologun bağlandığı çıkarların genel toplum çıkarları olmaktan çıkmasıdır. Toplumda mevcut toplumsal parçalanma ve çatışma eksenleri belirginleşirken sosyolog da bir biçimde bu parçalanmaya hizmet etmeye koşullanmaktadır.

Ulus-Devletin Sorgulanması

Siyasal çevrelerde “dünyayla entegrasyon (bütünleşme)” ve “transformasyon” tabirlerinin popülerlik kazandığı 1980’ler Türkiye’sinde ulus-devlet mirası da sorgulanmaya başlanmıştır. Toplumsal gelişmenin önünde engel olarak görülen başlıca unsurların modern ulus örgütlenmesi (üniter devlet ve onun yekpare toplum tasarımı), devletçi/planlamacı/himayeci siyasetler vb. olduğu düşüncesi siyasal jargon da olduğu gibi sosyoloji çalışmalarında da ifadesini bulmuştur. Bu noktada bir hatırlatma yapmakta yarar vardır: 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra Av-

rupa ülkelerinin bütünleşme yolundaki çabaları sonucu Avrupa Birliği’nin (AB) doğuşu, modern sosyolojide egemen olan toplum (yurttaş ve ulus temelli holistik toplum) tasavvurunun dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Avrupa, kendi iç sorunlarını bütünleşerek çözme yolunda önemli bir adım atarken, AB’ye dahil olmak için hukuki, toplumsal ve siyasal yapısını baştan sona yenileme çabasına girişen Türkiye’de üniter siyasal yapıyı ve toplum birliğini tehdit eden gelişmeler yaşanmaktadır. Başka bir deyişle Avrupa ülkeleri kendi aralarında bütünleşerek küreselleşme sürecinin etkili bir aktörü haline gelirken, Türkiye’de toplumsal çözülme ve parçalanma riskleri giderek güçlenmiştir. Bu iki gelişme arasındaki paradoks aşıkardır. Gerek AB ile uyum süreci gerekse küreselleşmenin dolaysız etkileri sonucu Türkiye’de siyaset ve sosyolojide ulus kavramı bir referans kaynağı olmaktan çıkmış, ulus-altı parçalar (cemaatler, azınlıklar, etnisiteler) vurgulu bir biçimde öne çıkmıştır.

Türkiye’de egemen sosyoloji anlayışı Cumhuriyetin ilanından itibaren ulus-devlet, ulusallık ve (etnisiteyi/dinsel zümreleşmeleri dışlayan) yurttaşlık ekseninde gelişme gösterirken, özellikle 1990’lardan itibaren sosyolojide söz konusu eksenini parçalayıp altını oymaya çalışan, asimetrik toplumsal ilişkileri empoze eden, çok-kültürcülüğe dayalı, ulus bütünlüğünü, Cumhuriyetin siyasal, düşünsel ve kültürel mirasını reddeden yaklaşımlar revaç bulmaya başlamıştır. Toplumsal dayanışma, birlik, bütünleşme ve gelişme perspektiflerinin yerini amorf ve parçalı toplum tasavvurları, bütüncü kavrayıştan yoksun tekil, kısmi, mikro perspektifler almıştır.

Bu gelişmenin sonuçlarından biri, genel olarak sosyal bilimlerde ve özel olarak da sosyolojide Cumhuriyetin tek parti dönemi zihniyetine, uluslaşma ve modernleşme girişimlerine yönelik giderek artan eleştirelilik olmuştur. Cumhuriyetin Aydınlanmacı/tekçi/evrenselci modernleşme tasavvurunun baskı ve asimilasyona dayalı otoriter uygulamalara yol açtığı, demokratik süreci kesintiye uğrattığı, elitizme yol açtığı, toplum içi farklılıkları ve gelenekleri aşındırıp yok ettiği vb. tezler öne sürülmektedir.

Ulus-devlet öncülüğündeki modernleşme pratiklerinin sorgulanmasına bağlı olarak sosyolojide de “paradigma değişimi” yavaş bir biçimde gerçekleşmiştir. 1990’ların başlarında küreselleşme çığı açıldığında bu tartışmaların akademik ortamdaki hegemonik nüfuzu da artmıştır. Dönüşüm en açık biçimde sosyolojik araştırmaların konularının ve yaklaşım tarzlarının değişmesinde görülmektedir.

Türkiye’de 1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca sosyolojide iktisadi kalkınma sorunları gündemin başlıca konuları arasında yer alırken, 1980’lerden itibaren ana eğilimin siyasal-kültürel sorunlara (özellikle de laiklik, İslami yaşayış, örtünme, demokratikleşme, devlet-toplum ve din-devlet ilişkileri konularına) kaydığı görülmektedir. Bu eğilim değişikliğinde, dünyada ve Türkiye’de yaşanan güncel gelişmelerin izini sürmek mümkündür. Genel olarak sosyal teoride gözlemlenen bu değişme kendi başına ele alınamaz. Türkiye’de sosyoloji alanında meydana gelen eksen kaymasında dünya konjonktürünün dolaylı ve dolaysız etkilerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Dünyada yaygınlık kazanan yeni eğilimler sosyal teoriye de yansımıştır. Sosyalizm alternatifinin yokluğu koşullarında Batı kapitalizminin ve onun söylemi giderek radikalleşmiş, egemen hale geçmiştir. Kamuyu gözetan devletçi/planlamacı stratejiler karşısında neo-liberalizmin şampiyon ilan edilmesi ve Batı toplumları arasındaki endüstriyel, siyasal, teknolojik vb. rekabetin eski önemini yitirmesine bağlı olarak endüstri-temelli toplum tartışmaları da son bulacaktır. Sosyolojik araştırmalarda endüstri toplumuna özgü “üretim” ve “emek” olgularının yerine post-endüstriyel topluma özgü “bilişim”, “tüketim” ve “boş zaman” olguları

Türkiye’de sosyoloji alanında meydana gelen eksen kaymasında dünya konjonktürünün dolaylı ve dolaysız etkilerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Dünyada yaygınlık kazanan yeni eğilimler sosyal teoriye de yansımıştır.

önem kazanmıştır. Öte yandan geçmiş dönemin modernleşme teorilerine yönelik giderek güçlenen eleştirel bir dalga gözlemlenmektedir. Sosyolojiyi/sosyal bilimlere “post-endüstriyel toplum”un sorunları kuşatmıştır. Yeni dönemde sosyologların odaklandığı başlıca sorunlar “demokrasi”, “özgürleşme”, “sivilleşme”, “çokkültürlülük”, “küreselleşme”, “yerelleşme” vb. olmuştur.

Kimlik/Aidiyet ve Din/Laiklik Eksenli Çalışmalar

Kimlik, sosyolojide oldukça önemli bir araştırma konusudur. Uygarlıkların, toplumların ve dinsel toplulukların kimliği sorunsalı, sosyolojinin doğuşundan bu yana ilgi çeken, merak uyandıran bir literatürün ortaya çıkmasına izin vermiştir. En bilinen örnekleri, Durkheim’ın ilkel dinleri, Weber’in Protestan inançları ve etiği konularını ele alan klasikleşmiş eserleridir. Son dönemde ise kimlik konusunda araştırmaların alan, kapsam ve teorik-kavramsal çerçeve itibarıyla oldukça farklılaştığını gözlemlemekteyiz. Yeni ilginin odağında Doğu, Batı gibi uygarlık değerleri, ulusal veya toplumsal kimlik özellikleri bulunmamaktadır. Bu durumun meta kimliklerin, evrensel meta anlatıların sona erdiği savıyla bağlantısı vardır. İlgiler parçalanmış, daralmış ve çok daha mikro alanlara yönelmiştir. Sözgelisi, geçmişte Anadolu volk İslamı’nın ayırık özelliklerini vurgulayan Şerif Mardin’in, son dönem çalışmalarında daha sınırlı dinsel kimliklerin analizine yoğunlaşması bakış açısındaki bir farklılaşmanın göstergesidir.

Benzer bir yöneliş, 1990’larda kültürel hak arayışları ve toplumsal hareketlilik bazında dinsel cemaatler ve etnik kimlikler üzerinden yürütülen tartışmalarda karşımıza çıkar.

1980’li yıllarda Türkiye’de oldukça rağbet gören bir araştırma alanı kadınlık durumu ve kimliği olmuştur. Feminizm ve kadın kimliği konulu araştırmalarda bir canlılık ve artış göze çarpmaktadır. Bu araştırmaların arka planını, repertuarında “farklılık”, “kimlik”, “özgürleşim” gibi kavramlar taşıyan “kimlik eksenli tartışmalar” çerçevesi içinde değerlendirebiliriz.

Yeni dönemin tartışmalarında kimlik sorunsalına nasıl yaklaşılmaktadır?

SIRA SİZDE

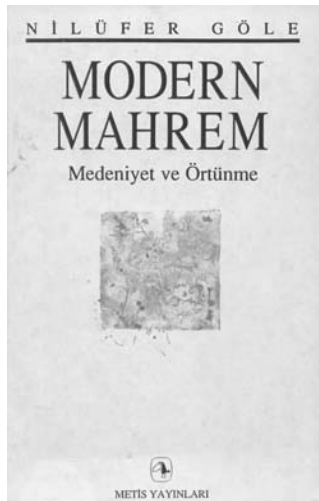
1990’larda sosyoloji alanında önemli bir gelişme, siyasal yönelişli etnik-kimlik hareketleridir. Bu gelişme etnisite konulu araştırmalarda niceliksel bir artışı beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda İslami cemaatler, din ve laiklik konulu çalışmalarda bir canlılık göze çarpar. 1990’lardan itibaren İslami hareketin kültürel ve siyasal taleplerle ortaya çıkışı da sosyologların giderek ilgilerini bu alana yöneltmelerinde etkili olmuştur. 12 Eylül askeri darbesi sonrasında solun geri çekilişinin yol açtığı boşluk ortamında İslam gündelik tartışmalarda ve toplumsal pratiklerde git-tikçe daha fazla göz doldurmaya başlamıştır. İslam, sivil toplum, demokratikleşme ve laiklik konulu araştırmalar revaçtadır. Bu gelişme sosyoloji alanında İslam/or-yantalizm, din/modernleşme, kimlik/aidiyet eksenli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar kapsamlı bir çeviri ve yayın faaliyetiyle eşzamanlı gelişmiştir. Gündeme damgasını vuracak olan telif çalışmalar ise sosyologlardan gelmiştir. İki sosyologumuzun, Şerif Mardin ve Nilüfer Göle’nin din ile modernleşme ilişkisini sorgulayan çalışmaları entelektüel çevrelerle sınırlı kalmayarak çeşitli toplum kesitleri üzerinde de kayda değer yankılar uyandırmıştır. Gerçi dinin Türk toplumu üzerindeki derinlikli etkilerinin farkında olan çalışmalara yönelik Türk sosyolojisi için yeni değildir. Konuya ilgi Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü’ye kadar geri götürülebilir. Sonraki dönemde Hilmi Ziya Ülken, Sabri F. Ülgener, Niyazi Berkes, Muzaffer Sencer, Cahit Tanyol gibi sosyologlarımız da çeşitli boyutlarıyla konuya ilgi göstermişlerdir. Ancak 1980’lerle başlayan dönemde konuya yaklaşım tarzları oldukça farklılaşmıştır. Şerif Mardin ve Nilüfer Göle’nin çalışmaları örneğinde bu belirgin değişimi görmek mümkündür.

Kültürel çalışmalar kapsamında toplumsal cinsiyet (kadın, feminizm, travestiler vb.) odaklı çalışmalar, kimlik ve farklılık ekseninde milliyet, etnisite ve din araştırmaları sosyolojide oldukça rağbet gösterilen bir alan açmıştır.

1990’lı ve 2000’li yıllarda sosyolojik araştırmaların alan ve temalarında hem bir farklılaşma hem de çeşitlenme gözlenmektedir. Kültürel çalışmalar kapsamında toplumsal cinsiyet (kadın, feminizm, travestiler vb.) odaklı çalışmalar, kimlik ve farklılık ekseninde milliyet, etnisite ve din araştırmaları sosyolojide oldukça rağbet gösterilen bir alan açmıştır. Bunun yanı sıra kent ve mekan, medya (iletişim, bilişim), bilgi/epistemoloji, popüler kültür (müzik, sinema, plastik sanatlar vb.), serbest zaman pratikleri (alışveriş, tüketim, eğlence), göç, azınlıklar, maduniyet, çocukluk, çocuk suçluluğu, gençlik, yaşlılık vb. konulu araştırmalar göz doldurmaktadır. Daha önce neredeyse hiç ilgi gösterilmeyen medikal sosyoloji, gerontoloji, sosyal hizmetler gibi araştırma alanları da sosyologların ilgisini çeken konular arasında yer almaya başlamıştır. Sosyoloji alanında önceki dönemden en önemli farklılaşma, tartışmaların küreselleşme/yerelleşme bağlamında ve modernizm/postmodernizm ikiliği sarmalında yürütülmesidir. Modern sosyolojide gelenek ile modernlik arasında kurulan kutupsal ve negatif ilişki postmodern sosyolojide pozitif bir bağlama oturtulmuştur. Başka deyişle postmodern sav, melezleşme ve özgürleşim vaadiyle, modernizmin yüz yılı aşkın bir süredir aşındırıp tahrip ettiği geleneği (özellikle modern devletin asimilasyon girişimleri sonucu unutilan azınlık dilleri, dinsel cemaat kültürü vb.) yeniden keşfederek onu istismara yönelmiştir.

Postmodern teorinin kültürel farkçı, rölativist ve çoğulcu yaklaşımı etnik-merkezci araştırmaları kışkırtmakta, bu araştırmalara yön vermektedir. Çokkültürlülük, “negatif/pozitif ayrımcılık” gibi kavramlar eşliğinde ulus-devletin tekçi/standartçı uygulamaları eleştirel bir zeminde inceleme konusu haline getirilmekte; cins ayrımcılığı, yurttaşlık kimliği, nefret suçları, çocuk suçluluğu, azınlıkların ve diğer alt-kültür gruplarının hakları ve mağduriyet sorunları vb. konularına giderek artan bir şekilde ilgi gösterilmektedir. Buna bağlı olarak değerler, inançlar, semboller, dil, sosyal normlar, popüler kültür üzerine araştırmalarda büyük bir artış gözlenmektedir.

Resim 7.4

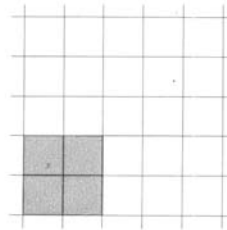

Resim 7.5

AFA 21. Yüzyıla Doğru Dizisi 13

Ali Akay
**Tekil
Düşünce**

Küreselleşme Tartışmaları ve Küreselleşmenin Getirisi Olarak Melezlik

1990’lı yılların başları, küreselleşme ve postmodernizm üzerine tartışmaların yoğun bir çeviri ve yayın faaliyetiyle birlikte başladığı ve gündemi belirlediği yıllar olarak anılacaktır. Küreselleşme çıığının bir sonucu olarak liberal söylemin toplumsal teoride başat hale geçtiği görülmektedir. Başlangıçta şekilsiz, tekil ifade ve görünüşleriyle toplumsal teoriye nüfuz etmeye başlayan postmodernizm ise küreselleşme akımının yanı başında bir sapak, bir patika olarak belirmiştir. Reel sosyalizmin çöküntüsü üzerine kendi meşruiyetini kuran liberal söylem, küreselleşme teorisi ve postmodernizm aracılığıyla, sadece güncel siyasete değil, akademik çalışmaya da damgasını vurmuştur. Toplumsal teori gündelik toplumsal pratiklere paralel biçimde gelişmektedir. Küreselleşme tartışmaları ile birlikte, dünyada ve Türkiye’de genel geçer bir eğilim olarak “kültürel melezlenme” perspektifleri gündeme gelmiştir. “Küçük bir köy” haline gelen dünyada fikirler, inançlar, değerler, insanlar, sermaye, mallar vb. herhangi bir kısıtlanma olmaksızın, “özgür bir diyalog ortamı içinde” dolaşacaktır. Dünya ve toplumsal mekan tekleşmiştir. Melezlik, Soğuk Savaş dönemi sonrasına ait büyük ideolojik bölünme ve kutuplaşmaların (kapitalizm/sosyalizm, sağ/sol vb.) sonunu haber veren bir kavramdır. Bunda reel sosyalizmin modernliği üretmekte fiilen başarısız olmasının büyük payı olduğu bir gerçektir. Solun geri çekilişinin açtığı boşluğun doldurulması ve meydana gelen değişmeyi açıklamak için, liberalizmin zaferini mutlaklaştırmaya yönelik yeni açıklama modelleri geliştirilmiştir. Küreselleşme bağlamına uyumlu bir biçimde ideolojilerin son bulduğu tezi gündeme gelecektir. Birbirine kutup oluşturan görüşlerin eklemlenerek uyumlu ve uzlaşmacı bir dünya düzeninin yaratılacağı öne sürülmüştür. Bu tezlerin çarpıcı bir biçimde görünürlük kazanmasının sonucu, neo-liberal değerlerin rakipsiz bir biçimde toplumsal teoriye/tasavvura nüfuz etmesidir. Küresel dünya, akışkan bir dünyadır; bilinen sınırlar ortadan kalkmıştır. Göçler, göçebe yaşam, ulus-aşırı hareketlilikler yüzyıla damgasını vuracaktır. Bireyler için varoluş ve yaşama mekanı ulusal sınırların dışına taşmıştır. Batı küreselleşmesinin, dünyanın adeta bir köye dönüştüğü bu çağda farklı, çoğul kültürler/kimlikler arasında bir diyalog ve karşılıklı etkileşim imkânı yarattığı öne sürülmektedir.

Böylece, Türk toplum düşüncesine damgasını vuran 1970’lerin toplumcu, kurtuluşçu, kitlelere seslenen, eşitlikçi ve dayanışmacı yaklaşımları geride kalmıştır. Perspektifler giderek bireyci, tikelci, farkçı ve rekabetçi özellikler sergilemektedir. Aşırı bireyselleşme, tekilleşme ve hedonizm telkini şüphesiz kapitalizmin tüketim kültürüyle bağdaşır niteliktedir. Bu gelişmenin kültürel yaşamda da çok çeşitli, çok boyutlu görünüşleri olacaktır. En başta, kültürel ürünler çatışmacı, muhalif ve eleştirel boyutunu yitirmiş; uzlaşma, uyum ve eğlence unsurları ön plana çıkmıştır. 2000’lere gelindiğinde bu eğilimler yaygınlaşıp radikalleşecektir. Buna karşılık, küreselleşmenin başlangıçtaki onca olumlu vaadine rağmen, yeryüzündeki en geniş toplum kesitlerinin yaşadıkları sorunların giderek derinleştiği görülmektedir. Özellikle Batı-dışı toplumlar, birlik ve dayanışma imkânından, eşit ve alternatif gelişme olanaklarından yoksun bırakılma, dinamizmlerini yitirme, etnisite/aşiret/mezhep ölçeğinde bölünerek yalnızlaştırılma riskini paylaşmaktadırlar. Genel olarak sosyologlar da bu riskler karşısında sürece uyum sağlamakla kayıtsız/duyarsız kalmak arasında salınmakta; uzun erimli, kamusal çözüm önerileri geliştirme çabasına girişmemektedirler.

1990’larda dünyada ve Türkiye’de başat bir söylem olarak kültürel melezlenme gündeme gelmiştir. 1970’lerin toplumcu, kitlesele ve dayanışmacı yaklaşımların-

Reel sosyalizmin çöküntüsü üzerine kendi meşruiyetini kuran liberal söylem, küreselleşme teorisi ve postmodernizm aracılığıyla, sadece güncel siyasete değil, akademik çalışmaya da damgasını vurmuştur.

Türk toplum düşüncesine damgasını vuran 1970’lerin toplumcu, kurtuluşçu, kitlelere seslenen, eşitlikçi ve dayanışmacı yaklaşımları geride kalmıştır. Perspektifler giderek bireyci, tikelci, farkçı ve rekabetçi özellikler sergilemektedir.

1990’larda dünyada ve Türkiye’de başat bir söylem olarak kültürel melezlenme gündeme gelmiştir. 1970’lerin toplumcu, kitlesel ve dayanışmacı yaklaşımlarından 1980’lerde bireyci ve rekabetçi bir ortama doğru bir gelişme söz konusudur.

dan 1980’lerde bireyci ve rekabetçi bir ortama doğru bir gelişme söz konusudur. Bu gelişmenin kültürel yaşamda da çok çeşitli ve boyutlu görünümüleri olacaktır. En başta kültürel ürünler çatışmacı, muhalif ve eleştirel boyutunu yitirmiş; uzlaşma, uyum ve eğlence unsurları ön plana çıkmıştır.

Kavram, Soğuk Savaş sonrası koşulları, kutuplaşmanın sonunu meşru kılan neo-liberal söylemin bir uzantısıdır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ideolojik kutuplaşmaların da miadını doldurduğu görüşü belirginleşmeye başlamıştır. Daha önce kıyasıya çatışan farklı cephelerden aydınlar ortak zeminlerde buluşmaktadırlar. Müslüman ve Marksist, liberal ve milliyetçi-muhafazakâr aydınlar arasındaki ayrımlar silinmeye yüz tutmuştur; aynı zeminlerde bir araya gelmekte ve resmi otoritenin hegemonyasının kırılması noktasında uzlaşma sergilemektedirler. Bu zemin üzerinde “demokrasi”, “çoğulculuk” ve “sivil toplumun yüceltilmesi” gibi “yükselen değerler” melezleşmenin asli öğeleri haline gelmiştir. 1980’lerin ikinci yarısında, nispeten ılıman siyasal ortamda liberal değerler, mevcut siyasal-ideolojik yelpazenin hemen her alanında etkisini göstermiştir. Böylece sosyal-demokrat, sosyalist, İslamcı, milliyetçi arasındaki ayrım çizgileri muğlaklaşmıştır. Bu sürecin İslamın ve neo-liberal söylemin konjonktürel yükselişine paralel geliştiğini gözlemlemek mümkündür. Başka deyişle, Soğuk Savaş döneminde farklı toplumsal dönüşüm stratejilerine bağlanarak her yönden kutuplaşan aktörler arasında küresel çapta yükselen değerlerde bir ortaklık ve uzlaşma sağlanmıştır. Buna karşılık 2000’li yıllar, küreselleşmenin vaatlerinin umulan doğrultuda gerçekleşmediğini, toplumsal ve toplumlar arası düzeyde farklı çıkarların ortaklaşp melezleşmediğini, aksine farklılaşma ve eşitsizliklerin görülmemiş biçimde serpilip güçlendiğini ortaya koymuştur. Bu durumda küreselleşmenin melezlik söylemi de inandırıcılık gücünü yitirecektir.

Postmodernizmin Girişi ve Batı-Dışı Modernlik Tartışması

Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de sosyoloji alanında meydana gelen teorik ve tematik farklılaşmada küreselleşme ve postmodernizm teorilerinin entelektüel çevrelerde yaygınlaşmasının payı büyüktür. Postmodernizm, büyük bir köye dönüştüğü öne sürülen dünyada eski bütünlüklerin parçalanıp içinden sonsuz sayıda (birbiriyle uzlaşması mümkün görünmeyen) alt kültür adacıklarının çıktığı, perspektiften yoksun, kaotik bir tabloyu yansıtmaktadır. Bu parçalı yapı, bir mozaik ya da kolaj resimde olduğunun aksine bütünlüklü bir anlamdan da yoksundur. Postmodernizm, modernizme atfedilen akıl, ilerleme, temsil gibi idealize edilmiş ilkelere kuşkuyla yaklaşan, tepkiselliği yanında kinik bir muhafazakârlığı da içinde barındıran, belirsizliği, öznelliği dilsel bir anarşiyle ifade eden, bütünsel karşı te-kili, kısmi olanı öne çıkaran bir düşünme tarzıdır. Postmodernizmin en büyük çelişkisi, geliştirdiği bütün olumlu argümanlara karşın insanlığa bütünlüklü ve umut dolu bir vaatte bulunmaktan kaçınması; tam tersine, toplum adına kurtuluşçu perspektifleri mahkum etmesidir. Postmodern teorisyenlerin toplum ve tarih anlayışı da sorunludur. Toplumun, ulusun ölümünü gündeme getirmektedirler; tarihsel gelişmeyi ve ilerlemeyi yadsıyan bulanık geçmiş ve bugün algıları belirsiz bir gelecek öngörüsüyle bütünleşmektedir. Başka deyişle onların gözünde tarih, her türlü belirlenimden yoksun, kaotik bir akıştan ibarettir. Postmodernistlerin yaklaşımları, modern iktisadi akılcılığın, üretim ve tüketimin standartlaştırılmış kalıplarının, buna bağlı modern endüstri örgütlenmesinin, ulus-devletin, tek-merkezli iktidar mekanizmalarının, demokratik-parlamentar düzenin ve bilinen bütün modern temsil mekanizmalarının, Aydınlanmacı aklın, soyut birey anlayışının, kısacası modern

olan her türlü değer ve kurumun tahripkâr eleştirisine dayanmaktadır. Bu aşırı reddiyeci tutuma karşılık bölük pörçük bir dünya tasarımına sahip oluşları gözden kaçmamaktadır. Postmodernizm, Aydınlanmacı düşünce geleneğinin, tarihin, büyük kuramların, ideolojilerin, öznenin, toplumsalın sonunun geldiği iddiasıyla ilgi çekmeye çalışan, sansasyonellikten ve medyanın bütün imkânlarını kullanmaktan çekinmeyen ve kendi içinde bir bütünlük taşımayan yamalı bir akımdır. 1970’lerden bu yana postmodern literatürün ana hedeflerinden birinin Marksizm olması da rastlantı değildir. Marksizmin 1980-2000 tarihsel kesitinde görülen büyük geri çekilişinde neo-liberalizmle iç içe geçmiş postmodern yeni-muhafazakârlığın hâkim bir söylem olarak belirişinin önemli bir rolü vardır.

Nilgün Çelebi’nin “makro”, “mezzo” ve “mikro” şeklinde yaptığı sosyoloji teorileri tasnifini göz önünde bulundurduğumuzda, Türkiye’de özellikle yeni kuşak sosyologların postmodern teorinin çekiminden etkilenerek makro teorilerden, meta söylemlerden kaçındıkları, ağırlıklı olarak mezzo ve mikro teorilere yöneldikleri söylenebilir. Araştırmacıların bu tercihlerinde, “büyük anlatıların (büyük çağlı teorilerin) çöktüğü” savına dayalı hâkim Batılı literatürün etkisi altında kalmalarının rol oynadığı düşünülebilir. Aynı zamanda, çok çeşitli seçenekler sunan proje bazlı mikro araştırma olanaklarının genişlemiş olması da genç sosyologları makro arayışlardan alıkoymakta, onları dar açılı bir bakış açısına yöneltmektedir. Ele aldığımız tarihsel kesit içinde, sosyologlarımızın Batı sosyoloji teorileriyle ilişkilenme tarzı aşırı bir bağımlılık halini almıştır. Bu durum giderek sosyolojinin ortak kamusal çıkarları ifade ve temsil etme, çözüm getirme kabiliyetini yitirmesi anlamına gelmekte; sosyologların da özel çıkarlara bağlanma eğilimiyle görünürlük kazanmaktadır.

Son dönemde postmodern teorinin etkisiyle sosyal bilimlerde ve sosyolojide aldatıcı bir radikalleşme görüntüsü/izlenimi oluşmuştur. Bu çığıra bağlı özgürleşim ve değişim talebinin ardında; hegemonyacı bir muhafazakârlık, özneliliği sonuna kadar kışkırtan ancak özneyi ve öznenin iradesini hiçe sayan (“öznenin/insanın ölümü”, her türlü mesihçi tasarımın ve kolektivist ütopyanın inkârı) farkçı bir metafiziğe dayalı yeni bir tür bireycilik, teslimiyetçiliği ima eden bir konformizm ve örtülü bir faşizanlık gizlenmektedir.

1990’larda tartışmaya sokulan güncel kavramlarından biri de “Batı-dışı modernlik” kavramıdır. Bu kavramla sosyolojideki modernleşme literatürünün bakış açısı tersine çevrilmiştir. Modernleşmenin tek tip olmadığı, çoğul görüntülerle yaşantılandığı öne sürülmektedir. Bu, modernleşmeyi daima Batı’nın tekelinde gören ve Batı’yı merkeze alan tek-tip, klasik modernleşme kuramlarına aykırı bir yaklaşımdır. Batı-dışı modernlik kavramı, bugüne dek Türk sosyologlarında karşılaştığımız hâkim modernleşme kavrayışının içini boşaltmaktadır. Modernleşmenin kıstaslarını belirsizleştiren bu yaklaşım son dönemde gündeme gelen yeni tartışmalarla bağlantılıdır. Batı’da, küreselleşme sürecine ve onun egemen bütünselleştirici söylemine rağmen, Batı toplumlarını Batı-dışı toplumlardan farklılaştırma yönünde güçlü eğilimler ortaya çıkmıştır. Batı, modern çağda görülenin aksine, kendi dışındaki dünyayı modernleştirme misyonunu, öncülüğünü sahiplenmeye yanaşmamaktadır. Fiili olarak da dışlayıcı bir tutum geliştirmiştir. Dolayısıyla Batı’nın benzersizliğinin ilan edildiği, evrensellik iddiasından vazgeçildiği bir dönemde, modernliğin birçok yolu olabileceği tezi ile Batı-dışı toplumların kendine özgü bir modernleşme deneyimini yaşayabilecekleri yolundaki tezler örtüşmektedir. Başka deyişle, yakın bir geçmişe kadar modernliğin sadece Batı’ya özgü ve evrensel olarak tasarlanmış bir proje olduğu düşünülürken, bugün Batı dışında kalan birçok toplumun

Postmodernizm, Aydınlanmacı düşünce geleneğinin, tarihin, büyük kuramların, ideolojilerin, öznenin, toplumsalın sonunun geldiği iddiasıyla ilgi çekmeye çalışan, sansasyonellikten ve medyanın bütün imkânlarını kullanmaktan çekinmeyen ve kendi içinde bir bütünlük taşımayan yamalı bir akımdır.

kendi koşul ve ihtiyaçlarına göre, Batılılaşmadan modernleşmenin özgül yollarını bulacakları görüşü öne çıkmaktadır. Modernleşme eylemi, Batı örneğinde, Batı’yı izleyerek (muasır medeniyet seviyesi) ulaşılabilecek bir deneyim olmaktan çıkmıştır. Bu görüşlerin, Batı’nın kendisini evrensel tek bir model olarak sunmaktan vazgeçtiği, daha doğrusu “evrenselciliğin sonu”nun ilan edildiği, tekilliğin, yerelliğin ve farklılığın kutsandığı son dönemde giderek yaygınlaşması anlamlıdır. Batı-dışı modernlik kavrayışı, Batı-dışı toplumları Batı’dan dışlamaya, farklılaştırmaya ve tecrit etmeye izin vermektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımın Batı egemenliğinin günümüzde aldığı biçime aykırı bir duruşu temsil ettiği kuşkuludur. Yeni sosyoloji konuları ve paradigması bu tarzda biçimlenmektedir.

K İ T A P

Batı-dışı modernlik kavramı hakkında daha etraflı bilgi edinmek için Nilüfer Göle’nin “Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine” başlıklı makalesine bakabilirsiniz. (Toplum ve Bilim, Sayı: 80, Bahar 1999.)

1980-2000 DÖNEMİNDE TÜRK SOSYOLOJİSİNDE ÖNE ÇIKAN BAZI İSİMLER

Cemil Meriç, Sabri F. Ülgener, İdris Küçükömer, Sencer Divitçioğlu gibi, en önemli eserlerini 1960’lı ve 1970’li yıllarda vermiş olan düşünürler, bağlandıkları dünya görüşleri oldukça farklılaşmış bir okur kitlesinin talepkâr ilgisi sonucu yeniden hatırlanmış ve önemsenerek okunmuşlardır. Geçmişte birbirinden oldukça farklı, hatta birbirleriyle çatışan okur kitlelerine hitap eden bu yazarların yeni dönemde sağ ve sol çevrelerin ortak ilgisine mazhar olmaları ilgi çekicidir. Başka bir deyişle Meriç, Ülgener, Küçükömer ve Divitçioğlu, eserlerini kaleme aldıkları dönemde içinde bulundukları koşullar, motivasyon ve hedefleri yeni okur kitlesinden oldukça farklı olmasına, üstelik -Küçükömer ve Divitçioğlu’nu saymazsak- kendi aralarında bir düşünce ortaklığı da olmamasına rağmen, 1980’lerde ortak bir entelektüel platformda buluşmuşlardır. Bu ortaklığın sağlanmasında, söz konusu yazarların savunmuş oldukları düşüncelerin orijinal içerik ve bağlamından kopartılarak yeniden, yeni dönemin ruhuyla okunup yorumlanması etkili olmuştur. Bu yazarların sisteme muhalif yönleri törpülenmiş, buna karşılık, yeni oluşan ve kısa süre sonra başat bir eğilim kazanacak olan söylemlerle örtüşen iddiaları öne çıkarılmıştır. Söz gelişi 1970’lerde klasik bir Cemil Meriç okuru portresiyle 1980’ler ve 1990’lardaki Cemil Meriç okuru portresini herhangi bir şekilde yan yana düşünmek mümkün değildir. Benzer bir durum Divitçioğlu ve Küçükömer’in metinleri için söz konusudur. 1960’lar ve 1970’lerde sosyalizm adına yazan, belirli yönleriyle kolektivist ve anti-empyralist bir düzen savunusunu temsil eden bu iki düşünürün eserleri sonraki dönemde muhafazakâr, sağcı, anti-sosyalist, küreselleşmeci, liberal çevrelerde yankı bulmuştur. Buna karşılık Niyazi Berkes, Mübeccel Kıray, Cavit Orhan Tüten-gil gibi önceki dönemin oldukça etkili sosyologları 1980’lerde benzer bir ilgiyi görememişlerdir.

1980’ler ve 1990’larda kaleme aldıkları metinleriyle gerek akademide gerekse entelektüel kamuoyunda etkili olan sosyologlar arasında hiç kuşkusuz Şerif Mardin, Nilüfer Göle ve Ali Akay’ın isimleri başta gelmektedir. Üretken ve verimli çalışmalarlarıyla küreselleşme, postmodernizm gibi akademik gündemde etkili olacak yeni tartışmalar içinde yer almışlar, bir yönüyle de Türkiye’de sosyolojinin medya-tik yüzünü temsil etmişlerdir.

“Ankara Sosyoloji” denildiğinde, 1960’lı yıllar sonrası çalışmalarıyla göz dolduran bir isim, Emre Kongar akla gelmektedir. 1982 sonrasında YÖK üniversitesini

1970’lerde klasik bir Cemil Meriç okuru portresiyle 1980’ler ve 1990’lardaki Cemil Meriç okuru portresini herhangi bir şekilde yan yana düşünmek mümkün değildir.

protesto ederek akademisyenlikten ayrılan Kongar, çeşitli bürokratik görevlerde bulunmuş, ama sosyolojiden ve sosyolojik sorunsallar içeren eserler üretmekten kopmamıştır. Kongar, Mübeccel Kıray’ın daha önceki dönemde etkili olan ampirist, tümevarımcı ve işlevselci sosyoloji anlayışını benimsemekle birlikte, 1980’lerde bu anlayışın eski cazibesini yitirmeye başlamasına rağmen gündemde kalmayı başarmıştır. Eserleri çok baskı yapan, çok okunan ama az tartışılan sosyologlarımız arasındadır. Bunun nedenlerinden biri, Kongar’ın bilimsel jargondan kaçınan popülist bir üslubu benimsemiş olmasıdır.

Ankara’dan bir başka isim, Doğan Ergun, hiç kuşkusuz, son dönemde Türkiye’de hâkim sosyolojik metin üretme tarzına karşı sağlam dayanakları olan bir eleştirelilik barındıran tavrıyla dikkat çeken bir sosyologumuzdur. Sosyolojide tarihsel bakış açısını önemseyen, sosyoloji ile tarih arasındaki kopmaz ilişkinin ayırıcında olan, tarihsel diyalektiği metodoloji anlayışının merkezine yerleştiren az sayıda sosyologdan biridir. Sosyolojide bir zamanlar hâkimiyet kuran işlevselcilik, yapısalcılık gibi tarihselliği dışlayan ve toplumların özgünlüğü/özgüllüğü düşüncesini reddeden metodolojilere daima kuşkuyla yaklaşmıştır. Bu duruşunu ve tercihini akademik yaşamının en kritik dönemi olan asistanlık yıllarından bu yana değiştirme gereği duymamış olması da, belirtilmesi gereken bir noktadır. Ergun, ülkemizde örneklerine sıklıkla rastlanan -değişen döneme göre teori/metodoloji zafiyeti gösteren- sosyolog tipine uymamaktadır. Ne var ki onun bütün çabası tekil bir doğrucu hassasiyetin yansımından öte gitmemiş, eserleri layık olduğu ilgiyi görmemiş, yeterince değerlendirilememiştir. İlk basımlarının üzerinden yıllar geçmesine rağmen “*Sosyoloji ve Tarih*”, “*Yöntemi Bulmak*”, “*Türk Bireyi Kuramına Giriş*” kitapları bazı yönlerden hala güncel ve yararlıdır.

Son dönemde çalışmalarıyla Türk sosyolojisinin gelişmesine katkıda bulunan sosyologlarımızdan biri de Nilgün Çelebi’dir. Eserlerinin bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda, akademik kariyeri itibariyle ismi Ankara Üniversitesi DTCF ile özdeşleşmiş olsa bile Ankara ekolünün geçmişten bugüne sergilediği sosyoloji anlayışına aykırı bir çizgide yayın yaptığı ve İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsünün anlayışına yakınlık gösteren sosyologlarımız arasında yer aldığı net biçimde söylenebilir.

DTCF Tarih kürsüsünde çalışmalarını sürdürmekle birlikte, özellikle 1980’li yıllardan itibaren Baykan Sezer’in temsil ettiği “İstanbul Sosyoloji” anlayışına özel bir ilgi ve yakınlık gösteren Kurtuluş Kayalı’nın adını da burada anmadan geçemeyiz. Çalışmalarında tarih-sosyoloji bütünleşmesini sağlayan ender sosyal bilimcilerimiz arasındadır. Sosyolojimize, modern Türk düşüncesinin ve kültürünün birikimine yaptığı katkı eşsiz değerdedir.

Şüphesiz son dönemde Türk sosyolojisi bir canlılık kazanmıştır. Bu canlılıkta, adlarını anmadığımız birçok sosyologumuzun da katkısı ve payı vardır. Anadolu’daki bazı üniversitelerde sosyoloji bölümlerinde dikkate değer çalışmalar yapılmaktadır. Bunların topluca değerlendirilmesi ayrı ve daha kapsamlı bir inceleme konusudur.

1960’ların Sonlarından 2000’lere Baykan Sezer Sosyolojisi

Türk sosyolojisinde Batılı teorilerin etkisiyle değişen yaklaşımların yanı sıra değişmeyen, süreklilik arz eden ve Batılı teorilerin şabloncu uyarlamalarına direnç gösteren eğilimleri farklı bir bakış açısıyla değerlendirebilmek.

Türkiye’de sosyolojinin gelişim seyrini, genel eğilimlerini ve temel özelliklerini göz önünde bulundurduğumuzda, Baykan Sezer’in temsil ettiği Doğu-Batı çatışması görüşünün Türk sosyolojisinde ayırt edici bir konumda bulunduğunu fark etmek güç olmamaktadır. Yerlilik iddiasını taşıyan bu yaklaşım, 1960’ların sonlarından günümüze kadar kesintisiz bir biçimde Türk sosyolojisinde varlığını sürdürmektedir. Bu bakımdan onun sosyoloji anlayışının, sosyolojide 1980’lerden itibaren meydana gelen kırılma ve farklılaşmanın dışında değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Türk sosyoloji literatüründe Baykan Sezer’in ismi 1960’ların sonlarında göze çarpmaya başlar. Çalışmalarının en belirgin özelliği, 1950’lerin hâkim uyumcu dünya görüşlerine, Türkiye’de toplumsal düşünceye yön veren modernleşme teorilerine karşıt bir biçimde eleştireliliği ön plana çıkarmasıdır. Görüşleri büyük ölçüde 1960’ların sert ideolojik kutuplaşma ortamında biçimlenen Sezer’in yaklaşım tarzı bu dönemin sorunlarıyla yakından ilişkilidir.

Batı sosyolojisi tarafından endüstrileşme, kalkınma, gelişme, ilerleme, azgelişmişlikten kurtulma yönünde getirilen çözüm önerilerini masaya yatırmış ve temelde Batı üstünlüğünü doğrulayıp pekiştiren bu teorilere yönelik yetkin eleştiriler getirmiştir. Onun Türk sosyolojisine getirdiği yeniliklerden biri, bugüne kadar ülkemizde evrensel, nesnel yasaları olan bir bilim disiplini olarak algılanan sosyolojinin evrensellik ve genel-geçerlilik iddiasına meydan okuması olmuştur. Bu yöndeki sorgulamalarına yerli ve tarihsel bir bakış açısı geliştirme çabası eşlik etmiştir. Başlangıçtan beri sosyoloji ile tarih disiplinleri arasındaki yakınlaşmaya atfettiği önem, Türkiye’de sosyolojiyi Batı sosyolojisinin soyut kavramsal dünyasına bağımlılıktan koparmak, Türk toplum düşüncesi üzerindeki Batılı hegemonyayı kırmak ve sosyolojimizi toplum tarihimizin temel, somut sorunları önünde açıklama getirmeye yöneltmek düşüncesiyle ilgilidir.

Baykan Sezer öncelikle toplum sorunlarını tarihsel derinliği ve boyutlarıyla ele alan bir yaklaşımın sahibidir. Dünya tarihinin temel sorun ve tartışmalarına (Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki ilişkiler ve çatışma, Yunanlılık, feodalite, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), Osmanlılık, Batılılaşma, endüstrileşme, sınıf çatışması vb.) kendine özgü bakış açısıyla yaklaşmış ve bu alanda eleştirel dayanakları güçlü bir sistematik teori oluşturma çabası içine girmiştir. Baykan Sezer, sosyoloji tarihimizde Türk toplum tarihine özel bir ilgi gösteren, Türk toplum tarihinin sorunlarını toplumlar arası ilişkiler açısından değerlendiren ve ele aldığı sorunlara bütünsel bir yaklaşım getiren ender sosyologlarımızdan biridir. Bu açıdan yerli bir sosyoloji anlayışının inşasına ve gelişmesine katkısı görmezden gelinemez. Onun sosyolojiye getirdiği yeni soluk en belirgin biçimiyle, egemen Batı paradigmasıyla hesaplaşmasında kendisini gösterir. Üstelik bu hesaplaşma çabasına girilirken, basmakalıp bakış açılarını kıran bir düşünsel netliğe ve sıradan değinmelere yer vermeyen bir yoğunluğa sahip metinler üretmiştir. Eserlerinin bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda, onun Türk sosyolojisinde yeni bir eşiği, yeni bir anlayışı temsil ettiği görülebilecektir. Sezer, çalışmaları, yetiştirdiği öğrenciler ve geliştirdiği özgün sosyoloji anlayışı ile bugün kendi adıyla anılan bir sosyoloji ekolünün doğmasına yol aç-

mıştır. Onun sosyoloji anlayışının özgünlüğü, Marx’ın ekonomi-politik ağırlıklı terminolojisinin ve “proletarya/burjuvazi”, “kapitalizm/sosyalizm” gibi ikili karşıtlıklara dayalı yaklaşımının yerine farklı bir çatışmacı teori ve terminolojiyi, “Doğu-Batı çatışması” görüşünü geliştirmesinde ortaya çıkar.

Baykan Sezer sosyoloji ekolünün yöntem anlayışının asli unsurları olan “tarihsellik” ve “toplumlar arası ilişkiler boyutu”nun önemi nedir?

SIRA SİZDE

4

Türk sosyolojisine getirdiği yeni soluşun anlaşılması için, öncelikle düşüncelerini geliştirdiği dönemin sorunlarının göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır. Bu açıdan daha ilk bakışta gözümüze çarpan şey, Baykan Sezer’in 1960’lardan 2000’lere kadar gelişen süreçte sosyal bilimlerin ana akıntısına kapılmayan belki de tek sosyologumuz oluşudur. Türk sosyolojisinde dönemden döneme değişen ve hâkimiyet kuran siyasal etkili yönelişler (Türkçülük, pozitivizm, liberalizm, sosyalizm, laisizm, postmodernizm vb.) karşısında mesafeyle durmuştur. Ancak bu özelliği, onun kendi dönemine, döneminin sarsıntılı dönüşümlerine kayıtsız olduğu anlamına gelmemektedir. Tam tersine kendi çağıyla ve bu çağın sorunlarıyla yoğun bir hesaplaşma çabasını sergilemiştir. Kendi çağına ait olay ve gelişmelere duyarlı bir sosyolog olmakla birlikte, ele aldığı toplum sorunlarını geçmiş-bugün-gelecek bağlantısından koparmadan, bir süreklilik çizgisi içinde açıklama çabası içinde olmuştur. Bu temel bakış açısını sürdürerek, gündelik ve gelip geçici zihinsel ilgilerden, konjonktüre bağlı angajman ve eğilimlerden bilinçli bir tercihle uzak durmuştur. Böylece, 1960’lardan bu yana sosyal bilimler alanında süregelen genel kriz ortamından uzak kalabilmeyi başarabilmiş; özgür düşünme olanağını yitirmemiştir. 1960’larda savunduklarını 2001’de ölümüne kadar savunmuştur. Böylesine istikrarlı bir tavrı sürdürmenin ne denli zor olduğunu ancak dönemin koşulları konusunda açık bir düşünceye sahip olanlar takdir edebilir.

1960’ların sonlarından 2000’lere ulaşan süreç, Baykan Sezer’in olgun sosyolog portresinin hep belirgin olduğu bir dönemdir. Üniversiteye asistan olarak girdiği 1971’den emekli olduğu 1999’a kadar çalışmalarını üniversite ortamında kesintisiz bir biçimde sürdürdüğü dönem (bu resmi tarihlerden öncesi ve sonrasında da çalışmalarını sürdürmüştür), üniversitede ve genel olarak Türkiye’de olağanüstü koşulların hâkim olduğu bir dönemdir. İki darbe yaşanmış, üniversiteden tasfiyeler gerçekleşmiştir. Bu koşullar altında Türkiye’de istikrarlı ve kararlı bir tavırla belirli bir sosyal bilim anlayışını sürdürmenin ne ölçüde zor olduğu aşikârdır. Ancak dış koşullar Baykan Sezer’i çizgisinden sapmaya yöneltmemiştir. 1970’lerde ideolojik tercih olarak sosyalizm, milliyetçilik gibi akımlara yönelen sosyal bilimciler 1980’lerde tamamen farklı akımlara kapılırken, Baykan Sezer’in dünya görüşünde herhangi bir değişme olmamıştır. Konjonktür değişmesine rağmen savunduğu düşünceler-

Resim 7.6

re ısrarla bağlı kalmıştır. Türkiye’de, dünyada ve sosyal bilimlerde meydana gelen olağanüstü değişmelere rağmen, Baykan Sezer’in geliştirdiği teorinin dayanaklarının ne ölçüde güçlü olduğu bugün daha iyi anlaşılmaktadır.

Bugün gelinen noktada Batı’da sosyal bilimler büyük bir kriz ve dönüşüm içindedir. Baykan Sezer’in ömrü boyunca karşı tezler geliştirdiği Batı evrenselciliği, rasyonalizm, pozitivizm, strüktüralizm, fonksiyonalizm gibi Batı kaynaklı akım ve teoriler, her şeyden önemlisi Batı Marksizmi vb. ciddi bir sarsıntı geçirmektedir. Bu noktada bizim Baykan Sezer’in eleştirel düşünsel mesaisinden çıkaracağımız bazı dersler bulunmaktadır. Batı toplum düşüncesinde meydana gelen bu kriz ve çöküntünün açıklamasını postmodern düşünürlerden değil, Baykan Sezer’den bekleyeceğiz. Baykan Sezer’in Batı’da sosyal teori alanında yaşanan bunalıma ve “sosyolojinin sonu” tartışmalarına karşılık verdiği cevap yeterince uyarıcıdır: Bizim bu bunalımla, ne kaynağı ne de tezahürleri itibarıyla herhangi bir ilginizin bulunmadığını belirtmektedir. Bu cevap, kendi dünya görüşünü ve kendi toplum sorunlarını merkeze alan yerli bir sosyolojiye yönelişe ihtiyaç olduğu yönünde anlamlı bir çağrıdır.

İNTERNET

Gökhan V. Köktürk, “1980 Sonrası Süreçte Türk Sosyolojisinin Temel Konuları Üzerine Bir Sözlü Tarih Uygulaması”,
[http://www.turuz.info/Turkoloji-Tarix/077-\(08\)Turkiyyat%20arashdirmalari.pdf#page=152](http://www.turuz.info/Turkoloji-Tarix/077-(08)Turkiyyat%20arashdirmalari.pdf#page=152)

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YOL AYRIMI

Sosyoloji Batı kaynaklı bir bilimdir. Diğer Batı kaynaklı sosyal bilim disiplinleri gibi Batı uygarlığının üstünlüğü bilincini derinlemesine yansıtmaktadır. Aydınlanma düşüncesinin de birikimsel bir uzantısı olarak, XIX. yüzyılda Batı’da “akıl/rasyonalite”, “endüstrileşme”, “kentleşme”, “demokratik katılım ve temsil kurumları”, “eşitlik”, “özgürlük”, “evrensellik”, “ulusallık” gibi değerler öne çıkmıştır. Sosyolojide de teorik açıklamalar bu parametre ve değerler üzerine bina edilmiştir. Batı’da sanayi temelinde yeniden örgütlenen toplum tipinin (kapitalizm) dünyanın diğer bölgelerinde hâkim olan tarıma dayalı geleneksel ekonomik-toplumsal örgütlenme ile belirgin bir karşıtlık oluşturmaya, daha doğrusu Batı’nın kendi dışındaki dünya aleyhinde kazanmış olduğu ayırıcı (“üstün”) vasıflar Batı sosyolojisinin başlıca dayanağı haline gelmiştir. Batı-dışı toplumları ileri derecede endüstrileşmiş Batılı toplumlara atfen ve Batı gelişmesi çizgisini temel alarak tanımlayan bu yeni sosyal teori anlayışı endüstri toplumları ile geleneksel/tarıma dayalı/”azgelişmiş” toplumları birbirinden bıçak gibi ayırıyor ve klasik Batılı önyargıları değişik bir tarzda yeniden üretiyordu. Aynı zamanda bu paradigma, Batı-dışı dünyanın Batılı endüstriyel ülkelere bağımlılığının meşru dayanaklarını ortaya koyuyordu.

Bugüne kadar Türkiye gibi Batı-dışı ülkelerde sosyologların sergiledikleri başlıca çelişki ve açmaz, kendi toplumlarının Batı’dan kökten farklılığını reddederek tekçi, özcü ve evrenselci bir yaklaşımla türlü iyimser reçetelerin savunuculuğunu üstlenmiş olmalarıydı. Kendi toplumlarının Batı’dan kökten farklı olduğunu kabul eden sosyologlar ise, örtük bir aşağılık kompleksiyle kendi toplum gerçeklerine bakarken, gördükleri her şeyin iğreti ve ıslaha mecbur olduğunu düşündüler. Bu durumun nihai görüntüsü, Batı-dışı sosyologların özgün, farklı çözüm önerileri getirmekten aciz olmalarıydı. Bu nedenle uyumcu, kolaycı, “uygulamacı” ve bağımlı bir tavrın ötesine geçemeyip aralarından dünya çapında sözü dinlenir kişiler çıkaramadılar. “III. Dünya”nın, sözlerinin bir ağırlığı, değeri olmayan üçüncü sınıf sosyologları olarak kaldılar.

Bugüne kadar Türkiye gibi Batı-dışı ülkelerde sosyologların sergiledikleri başlıca çelişki ve açmaz, kendi toplumlarının Batı’dan kökten farklılığını reddederek tekçi, özcü ve evrenselci bir yaklaşımla türlü iyimser reçetelerin savunuculuğunu üstlenmiş olmalarıydı.

Günümüzde ise durum değişmiştir; sosyolojinin “nesne”sini (toplum) yitirdiği ve bilim olma niteliğinin artık tartışmalı hale geldiği iddia edilmektedir. 1980-2000 döneminde sosyolojiye hâkim olan ve günümüzde de sürmekte olan yaklaşım tarzı, aşına olduğumuz toplum tablosunun parçalandığı algısını beraberinde getirmiştir. Sosyal teoride görülen bu farklılaşma 1980’ler ve 1990’lar boyunca bir “liberasyon ve bireyselleşme imkânı/süreci” olarak sunulmuştur. Ancak günümüzde bu tasavvurun yol açtığı pratik gelişmelerin toplumda sürekli parçalanma, kutuplaşma ve gerginlikler ürettiği ve sürecin bizzat kendisinin yeni sorunların kaynağı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de sosyoloji büyük ölçüde Batı etkisi altında, tek yönlü bir bağımlılık ilişkisi içinde biçimlenmiş ve biçimlenmeye de devam etmektedir. Elbette belirli dönemlerde bu etki ve bağımlılığı kırmaya yönelik çabalar, özgünlük arayışları da görülmektedir, ancak bunlar hâkim eğilimi oluşturmaktan uzak kalmıştır. Bugün geline nokta Türkiye’de sosyoloji ve genel olarak toplumsal teori küreselleşme ve postmodernizm adı altında çeşitli teori ve söylemlerin istilasına maruz kalmaktadır. Son dönemde bağımlılık aşırı boyutlarda görülmektedir. Öyle ki, yeni açıklamalar rafine edilmeden, özümsemeden, Türkiye için geçerli gerekli sonuçlar çıkarılmadan aktarılmaktadır. Sosyoloji yayınları, kısa ömürlü kavram ve açıklamaların hızla tüketilip atıldığı bir görüntü vermektedir. Gündem hızla değişmekte, geçmiş dönemin önemli yaklaşım ve tartışmaları silinmeye yüz tutmaktadır. Sosyolojimizin geçmiş birikiminden yararlanma kaygısının olmaması ve güncellik kaygısının ağır basması sağlam, uzun vadeli ve özgün teorik açılımların önünde bir engel oluşturmaktadır. Sosyolojide gelecek perspektifinin silinmesi, en geniş toplum kesitleri için yön tayinini ve geleceğe ilişkin çözüm önerilerini (ütopyalari) olanaksız hale getirmektedir.

Batı’da başlayan post-endüstriyel, postmodern ya da enformatik toplum tartışmalarına bağlı olarak son dönemde Türk sosyolojisinde de kavramlar dünyası ve açıklama modelleri çeşitlenmiş, zenginleşmiştir: Sivil toplum, gelenek, merkez-çevre ilişkileri (Şerif Mardin), Batı-dışı modernlik, özgürleşim, demokrasi, melezlik (Nilüfer Göle), tüketim, boş zaman, flâneur’lük, tikellik, yapısökümü, kök-sap (Ali Akay) vb. Sosyolojide bakış açılarının, referansların ve kavramların dönüşümü çarpıcı biçimde görülmektedir. Bu dönüşümde postmodern merkez-sizleştirim/özgürleşim söyleminin ve Batı-merkezci yaklaşımların krizinin büyük bir rol oynadığı iddia edilebilir. Batı, entelektüel-bilimsel hegemonyasını yitirmemekle birlikte klasik merkez (Batı)-çevre (Batı-dışı) ilişkileri modeli belirli yönleriyle zaafa uğramıştır. Bütün bu değişmelere karşılık Türkiye açısından değişmeyen şey, açıklamaların yine Batı’dan ithal edilmeye devam edilmesidir. Teorinin üretim ve yayılım merkezi yine Batı’dır. Bu bakımdan bir değişiklik söz konusu değildir. Bir başka açıdan bakılırsa, Batılı toplumsal teoride meydana gelen paradigmatik/kavramsal değişime karşılık, Batı uygarlığının kadim entelektüel geleneğinde köklü bir sapma ve dönüşüm söz konusu değildir. Modern çağ toplumsal düşüncesine egemen olan “geleneksel” ile “modern”, “kırsal” ile “kentsel”, “tarımsal toplum” ile “endüstriyel toplum”, Doğu ile Batı arasındaki ayrıştırmaya benzer bir ayrıştırma günümüzde “modernite” ile “postmodernite” arasında yapılmaktadır. Kartezyen düalizm bütün eleştirilere rağmen Batı sosyolojisinde son bulmuş değildir, örtük olarak içerilmeye devam edilmektedir. Öte yandan Batılı modern toplum teorilerinin toplumu kütle/kitle olarak tahayyül eden tekçi yaklaşımları (kitle toplumu anlayışı ya da sosyalizm/kolektivizm); saf ve bölünmez bütünlükler olarak görülen ırk, ulus, sınıf, uygarlık kategorileri özsel bir anlam yükü barındıran eski değerlerini, geçerli-

Bugün geline nokta Türkiye’de sosyoloji ve genel olarak toplumsal teori küreselleşme ve postmodernizm adı altında çeşitli teori ve söylemlerin istilasına maruz kalmaktadır.

liklerini yitirmişlerdir. Bugün postmodernizmin farkçı anlayışına dayalı olarak etnisiite, cemaat, cins, azınlık parametreleri, toplumu kendi ontolojik bütünlüğü içinde değil sonsuz tekillikler ve farklılaşmalar itibariyle tasavvur eden, aşırı bireyselliğe dayalı parçalanmış bir toplum algısı giderek geçerlilik kazanmaktadır. Küreselleşme söyleminin 1990’lardaki iyimser ve vaatkâr “tek-dünya”, “küresel köy” anlayışı da 11 Eylül olaylarından sonra yerini oldukça kötümser, paranoyak, dışlayıcı/ayırıcı ve farkçı bir anlayışa bırakmıştır. 2000’li yıllarda sosyolojik araştırmalarda sıklıkla müracaat edilen Batı ve İslam ayrımı (yakın geçmişteki “Hür Dünya/Demirperde ülkeleri” ya da “gelişmiş endüstriyel toplumlar/azgelişmiş ülkeler” ayrımlarına benzer bir biçimde) olanca ötekileştirici niteliğiyle dünya egemenliğinin Batı lehine sürdürülmesinin meşru dayanaklarını ortaya koymaktadır.

Öyle görünüyor ki bugün sosyoloji bir yol ayrımındadır. Ya “toplumun sonu”nu ilan eden güçlerin toplumları çözümsüzlük ve kaosa mahkûm eden yaklaşımları benimsenecek ve sosyolojiye gerek kalmayacak. Ya da sosyolojiyi bambaşka bir tarzda kurgulayarak, bütün dünya toplumlarının mutluluk ve refahı adına yeni bir geleceği tasarlayacak bilgiyi üretmeye çalışacağız. Bunun dışında üçüncü bir seçenek yoktur.

Birinci seçenek sosyolojiyi sosyal mühendisliğe, sosyal hizmet uzmanlığına indirgeyerek, aslında dünyanın mevcut düzensizliğini, yakıcı sorunlarını yeniden üretmeyi ifade ediyor. İkinci seçenek ise, yeni bir dünyanın olabilirliğini aramak için insan bilincine özgürleştirici bir ütopya olanağı sunuyor. Eğer sosyoloji, mevcut dünya ve toplum düzeninin aksaklık ve sorunlarını rehabilite etmekten ibaret olacaksa, geleceğin toplumunun kurulması yolunda önemli bir rolü üstlenmeyi en baştan reddetmiş olacaktır.

Özet

Türk sosyolojisinin 1980-2000 tarihsel kesiti içinde Türk sosyolojisinde meydana gelen değişimi ve dönüşümü değerlendirebilecek ve bu değişimin sosyal boyutlarını özetleyebilmek.

1980-2000 dönemi Türk sosyolojisinde özel bir dönemdir ve belirli karakteristikleri vardır. Bu dönemde beliren yeni eğilimler günümüzde de sürmektedir. Türkiye'de sosyoloji, daha önceki dönemlerde olduğu gibi 1980-2000 döneminde de Batıcı, uyumcu, aktarmacı, gelenekten yoksun niteliğini korumuştur. Küreselleşme sürecinin Türkiye'deki yansımaları sosyoloji alanında da görülmektedir.

Değişen ve çeşitlenen temaları/kavramları açıklayabilmek.

1980-2000 tarihsel kesitinde Türk sosyolojisine yeni Batılı teoriler, tema ve kavramlar nüfuz etmeye başlamıştır. Değişiklik en başta bilgi/bilim ve yöntem anlayışında görülmektedir. Bunun sonucunda Türk sosyolojisinde geçmişte hâkim eğilimi oluşturan pozitivist yaklaşımlar ağır bir darbe almıştır. Bir başka değişim göstergesi, yaklaşık doksan yıllık geçmişi olan ulus-devlet deneyiminin her yönüyle sorgulanmaya başlanmasıdır. Etnisite, din/laiklik, toplumsal cinsiyet, tüketim, bilgi/bilişim, medya, popüler kültür vb. ekseninde yapılan çalışmalarda gözle görülür bir artış söz konusudur.

Türk sosyolojisinde Batılı teorilerin etkisiyle değişen yaklaşımların yanı sıra değişmeyen, süreklilik arz eden ve Batılı teorilerin şabloncu uyarlamalarına direnç gösteren eğilimleri farklı bir bakış açısıyla değerlendirebilmek.

1980-2000 döneminde sosyoloji alanındaki bütün eğilimleri sadece bu tarihsel kesit içinde anlamak mümkün değildir. Daha önce başlamış ve sürmekte olan eğilimlerin varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, Türk sosyolojisinde 1960'larda Kemal Tahir-Baykan Sezer düşüncesi ekseninde gelişen ve yerlilik kaygısı ağır basan Doğu-Batı çatışması yaklaşımı 1980 sonrasında güçlenerek varlığını sürdürmüştür ve bugün de hâlâ sürdürmektedir. Türkiye'de sosyoloji yaklaşık elli yıldır bir yol ayrımındadır; yeni kuşak sosyologlar Batı kaynaklı uyumcu sosyoloji anlayışı ile Baykan Sezer'in yerli, dirençli, özgün yaklaşımı arasında tercihlerini yapmak durumundadırlar.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Türk-İslam Sentezinin unsurlarından biri **değildir**?

- a. Liberalizm
- b. Marksizm
- c. Otoriteryanizm
- d. İslamcılık
- e. Türkçülük

2. Aşağıdakilerden hangisi 1980 sonrası dönemin sosyoloji literatüründe iki yüz yıllık Türk modernleşmesi sürecine yöneltilen eleştirilerden biri **değildir**?

- a. Bilinçli ve gelişmiş bir sivil toplumun yokluğu
- b. Modernleşme sürecinin devlet katından tepeden inme yöntemlerle yönlendirilip tayin edilmesi
- c. Ulusal birliğin sağlanması
- d. Devletçi bir ekonomi düzenine bağlılık
- e. Bireyin gelişimine öncelik tanıyan yaklaşımların güçlenmesi

3. Aşağıdakilerden hangisi 1980-2000 arası dönemde Türk sosyolojisinde metodoloji anlayışının değişmesine işaret eder?

- a. Nedensellik
- b. Determinizm
- c. İnterdisiplinerlik
- d. Nesnellik
- e. Kavramsal açık-seçiklik

4. Türkiye'de 1980'lere kadar sosyolojide hâkim olan ulus ve ulus-devlet eksenli açıklamalar itibar kaybetmeye başlamıştır. 1980-2000 yılları arasında Türkiye'de sosyoloji alanında daha çok vurgulanmaya başlanan değerler arasında aşağıdakilerden hangisi **yer almamaktadır**?

- a. Çokkültürlülük
- b. Yerellik
- c. Kolektif bilinç
- d. Sivilleşme
- e. Tüketim

5. Aşağıdaki maddelerden hangisi kimlik eksenli tartışmalar bağlamında ele **alınamaz**?

- a. Özgürleşim
- b. Azınlıklar
- c. Uygarlıklar
- d. Sosyal eşitsizlikler
- e. Dinler

6. Aşağıdaki olgulardan hangisi küreselleşme söyleminde dile getirilen unsurlardan biri **değildir**?

- a. Bilinen sınırların ortadan kalkması
- b. Bilginin serbest küresel yayılımı
- c. Ulus-aşırı ve hızlı sermaye transferi
- d. Yerel değerlerin güçlenmesi
- e. Ulusal kalkınma ve refah

7. Küreselleşme süreci ile ideolojik/kültürel melezleşme arasındaki ilişkiyi aşağıdaki hangi anahtar kavram **en iyi** biçimde ifade etmektedir?

- a. Ulusçuluk
- b. Doğu-Batı çatışması
- c. Sosyal eşitlik
- d. Liberal sol
- e. Sınıf çatışması

8. Aşağıdaki anahtar kavramlardan hangisi postmodern teoride **içerilmez**?

- a. Yerellik
- b. Farklılık
- c. Adem-i merkezîyetçilik
- d. Akıl-dışılık
- e. Eşitlik

9. Aşağıdakilerden hangisi 1980 öncesi yıllarda etkili sosyolojik araştırmalar yapan bazı sosyologların 1980-2000 döneminde aynı etkinliği sürdürememiş olmalarının nedenlerinden biri **değildir**?

- a. Sosyoloji paradigmasında meydana gelen değişim
- b. Küreselleşme sürecinin bilimsel üretime yansımaları
- c. Çok sayıda yeni üniversitenin açılması ve sosyoloji bölümlerinin artışı
- d. Modernleşme teorilerinin gözden düşmesi
- e. Eski kuşaktan sosyologların değişime gösterdikleri direnç

10. Doğu-Batı çatışması teorisinin Türk sosyolojisindeki ayrıt edici yerini aşağıdaki hangi kavram **en iyi** şekilde ifade eder?

- a. Batıcılık
- b. Sosyalizm
- c. Yerlilik
- d. Tarih-dışı yaklaşım
- e. Ulusçuluk

Okuma Parçası 1

“Postmodern teori, yeni sömürgecilik tarzı olan küreselleşmeyle öne çıkan bir görüştür. Parçalanmışlığa ve yerelciliğe vurgu yapan postmodern teori ile dünya ölçeğinde ilişkilerin yoğunlaşmasına, dünyanın sosyo-ekonomik, politik ve kültürel birliğine önem verdiğini iddia eden küreselleşmeyi birlikte düşünmek, birbirlerinin zıddı gibi gözüken bu iki söylemi yakından ilişkili görmek gerekir. (..) Postmodern teorinin temel dayanakları olan aşırı-görelilik, aşırı-öznellik ve akla güvensizlik daha iyi bir geleceğe inanmayı ve sosyal sorunların çözüm olasılıklarını olanaksızlaştırmaktadır. (..) Postmodern teori küreselleşmeyi olumlama ve meşrulaştırma işlevine dönüktür. Nitekim küreselleşmenin “postmodern hyper-liberalizm”, postmodernizmin de “küresel sermayenin işleyiş mantığı”, geç-kapitalizmin kültürel mantığı, ideolojisi”, “gizli bir neo-liberal ütopya” ve sömürgeciliğin “ideolojik refleksi” olarak değerlendirilmesi boşuna değildir.”

Kaynak: Sezgin Kızılçelik, **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2007, s. 186-189.

Okuma Parçası 2

“Baykan Sezer, Batı düşüncesinin bir ürünü olan toplumsal sorunlara yaklaşımında Batı-yönelimli tavır takınan Batı sosyolojisi karşısında, Türk toplumunu ve gerçeğini anlayacak/açıklayacak, Türk tarihi ve düşünce geleneğiyle ilişki kuracak ve toplumsal sorunlarımızı çözecek yerli sosyoloji/Türk sosyolojisi geleneği oluşturma gayreti içinde olmuştur. Özgün değerlendirmeleri ve üzerinde durduğu çeşitli konularla Türk sosyolojisiinde bir çığır açan, ürettikleri ve yetiştirdiği öğrencileriyle ekolleşen Sezer, kurmuş olduğu Türk sosyolojisinin alanını oldukça net çizmiş, onu zengin bir tarihsel deneyim ve birikime sahip olan Türk tarihiyle temellendirmiş, sorunlarımızın tarihe yönelerek anlaşılabilceğini/aşılabilceğini ileri sürmüştür. Sezer, toplumsal gerçeğimizi ve tarihimizi açıklayan bir Türk sosyolojisi inşa etmiş yerli sosyologumuzdur. Eğer bugün Türkiye’de bir Türk sosyolojisi geleneği oluşmuşsa, bu, *sosyolojimizin Kemal Tabiri’i Baykan Sezer* sayesinde.”

Kısaca, Batı sosyoloji geleneklerinin dışına çıkabilmiş ender sosyologlarımızdan Baykan Sezer, geliştirdiği *Doğu-Batı çatışması teorisiyle, Türk toplumunun özgünlüğünü* öne çıkarmış, toplumlar arası ilişkilerde, özel-

likle Doğu-Batı ilişkilerinde/çatışmasında, onun ağırlığını ve yerini saptamaya özen göstermiştir. Sezer, Türk toplumunun sorunlarının gerek Doğu toplumlarına gerekse Batı toplumlarına kimliklerini kazandıran **Doğu-Batı çatışması** içine yerleştirilmeden anlaşılamayacağını ileri sürmüştür.”

Kaynak: Sezgin Kızılçelik, **Özgünlüğün Sosyolojisi**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2004, s. 155-157.

Okuma Parçası 3

“Aktarmacılık çerçevesinde şekillenen yeni dönem anlayışı, Türkiye’yi geçmiş döneminden, tarihsel geçmişinden koparmanın ötesinde ülkenin sosyal bilimcilerini toplum gerçeğinden soyutlamıştır. (..) Hatta daha yakın zamanda ülke gerçeğinden tümüyle soyutlanması gerektiği şeklinde bir anlayış belirlemiştir. Mikro tarih çalışmaları ve soyut sosyolojik çalışmalar gündeme girip belirleyici olarak, Avrupa’da, Amerika’da sosyal bilim yapma anlayışı ile Türkiye’de sosyal bilim yapma anlayışının arasında bir fark olmadığı şeklindeki kanaati kökleştirmiştir. Artık Türk sosyal bilimcisi Türkiye’de sosyal bilim yaptığının farkında değildir. Bu durum sosyal bilimciyi Türkiye gerçekliğinden, Türk düşünce geleneğinden ayırmaktadır.”

Kaynak: Kurtuluş Kayalı, **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara: Deniz Kitabevi, 2005, s. 88.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise “Türk Sosyolojisinde 1980 Sonrası Dönüşümün Sosyo-Politik Temelleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise “Sivilleşme Tartışmaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise “Değişen Bilgi/Bilim Anlayışı ve Pozitivizm Eleştirileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise “Ulus-Devletin Sorgulanması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise “Kimlik/Aidiyet ve Din/Laiklik Eksenli Çalışmalar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşme Tartışmaları ve Küreselleşmenin Getirisi Olarak Melezlik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşme Tartışmaları ve Küreselleşmenin Getirisi Olarak Melezlik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise “Postmodernizmin Girişi ve Batı-Dışı Modernlik Tartışması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise “1980-2000 Döneminde Türk Sosyolojisinde Öne Çıkan Bazı İsimler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise “1960’ların Sonlarından 2000’lere Baykan Sezer Sosyolojisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1980’lerden itibaren Türkiye’de neo-liberal akımın da etkisiyle sosyolojik terminolojiye yeni kavramlar -yeni içerikleriyle birlikte- girmeye başlamıştır. 1980-1990 arası dönemde “sivilleşme”, “sivil toplum”, “demokratikleşme”, “özgürleşim”, “transformasyon” gibi kavramlar sosyoloji ve siyaset literatürüne girmiştir. Bu kavramlar daha sonraki dönemde de önemlerini korumakla birlikte, 1990-2000 tarihi kesiti içinde sosyoloji literatürüne yepyeni kavramlar eklenmiştir. Bunlar: Küreselleşme, yerellik, postmodernizm, post-endüstriyel toplum, kimlik ve farklılık, paradigma, enformatik toplum (bilişim toplumu) gibi kavramlardır.

Sıra Sizde 2

Pozitivizm, doğa bilimlerinin yasa ve kesinlik anlayışını sosyal bilimlere uygulama çabasının bir ürünüdür. XIX. ve XX. yüzyıllarda, sadece sosyolojide değil, genel olarak sosyal bilimlerde etkili olmuş bir akımdır. Toplum olaylarına determinist (belirlenimci) açıklama getirmektedir. Buna karşılık postmodern yaklaşım toplum olaylarının doğa bilimlerine özgü yöntemlerle anlaşılamayacağını iddia ederek pozitivist anlayışa sert eleştiriler getirir. Pozitivizmin yasa, kesinlik, genel-geçerlilik, nedensellik, determinizm gibi ilkelerini sorgular ve bu ilkelere tamamen karşıt tezler savunur.

Sıra Sizde 3

Küreselleşme ve postmodernizm teorileri son dönemde sosyologların kimlik sorunsalına büyük bir hassasiyetle yaklaşımlarına yol açmış bulunmaktadır. Toplumsal kimlik sorunu XIX. yüzyıldan bu yana sosyologların ilgisini çeken konular arasında yer almaktadır. Ancak son dönemde ulus kimliği, ümmet kimliği, uygarlık kimliği gibi makro kimliklere yönelik oldukça eleştirel bir yaklaşım getirilirken, azınlık kimliği, cins kimliği, cemaat kimliği gibi mikro kimlikler daha büyük bir ilgi çekmektedir.

Sıra Sizde 4

Baykan Sezer, toplum olaylarının tarihsel bir zemin üzerinde gerçekleşen olaylar olduğunu, bu nedenle sosyoloji açıklamalarının soyutlama düzeyinde kalamayacağını ve tarihsel bakış açısından bağımsız düşünülemediğini savunmuştur. Sosyoloji ile tarih disiplinleri arasında yakınlaşmaya büyük değer atfetmesinin nedeni budur. Ayrıca Baykan Sezer, tarihte toplumlar arasındaki ilişkilerin önemine dikkat çekmiştir. Ona göre hiçbir toplum salt kendi iç ilişkileri ve dinamikleri içinde kavranamaz. Tarihte toplumlar sürekli olarak karşılıklı ilişkiler içinde olmuşlardır. Bu ilişkiler toplumlar arasında bir çatışma dinamiğini barındırmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Bora, T. vd. (Yay. Haz.) (1998). **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru.** “Defter” ve “Toplum ve Bilim” Dergileri Ortak Çalışma Grubu, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelebi, N. (2001). **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları.** Ankara: Anı Yayıncılık.
- Divitçioğlu, S. (1981). **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplum.** İstanbul: AR Yayın Dağıtım.
- Eğribel, E., Özcan, U. (Yay. Haz.) (2010). **Türk Sosyologları ve Eserleri I-II, Sosyoloji Yıllığı 20.** İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Eğribel, E., Özcan, U. (Yay. Haz.) (2009). **Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I-II. Sosyoloji Yıllığı 18.** İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Ergun, D. (2000). **Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik.** Ankara: İmge Yayınları.
- Ergun, D. (1991). **Türk Bireyi Kuramına Giriş.** İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Göle, N. (2000). **İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler.** İstanbul: Metis Yayınevi.
- Göle, N. (1991). **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme.** İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (1998). **Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere.** İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (1999). “Batı-Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, **Toplum ve Bilim.** Sayı: 80, Bahar.
- Kayalı, K. (2005). **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli.** Ankara: Deniz Kitabevi.
- Kızılçelik, S. (2007). **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi.** Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2004). **Özgünlüğün Sosyolojisi.** Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kongar, E. (1985). **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği.** İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kovanlıkaya, Ç., Çav, E. (Yay. Haz.) (2010). **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin.** İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- Küçükömer, İ. (1969). **Düzenin Yabancılaşması-Batılılaşma.** İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2003). **Türk Modernleşmesi.** Çev. M. Türköne ve T. Önder, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2006). **Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1.** Der. M. Türköne ve T. Önder, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1991). **Türkiye’de Din ve Siyaset: Makaleler 3.** Der. M. Türköne ve T. Önder, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Meriç, C. (1999). **Sosyoloji Notları ve Konferanslar.** Yay. Haz. Ü.M. Yazan, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Parla, T. (1989). **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm.** İstanbul, İletişim Yayınevi.
- Sezer, B. (1988). **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları.** İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Sezer, B., Eğribel, E., Özcan, U. (t.y.). “Toplum Bilimleri ve Sosyolojinin Sonu Görüşleri Üzerine”, **Sorgulanan Sosyoloji.** Yay. Haz. M.Ç. Özdemir, Ankara: Eylül Yayınları.
- Ülgener, F. S. (1981). **Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı.** İstanbul: Der Yayınevi.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türk sosyolojisinin ana sorun ve yönelişlerini tarihsel bir bakışla ve Türkiye'nin toplumlar arası ilişkiler içinde üstlendiği yer ve rol çerçevesinde değerlendirebilecek,
- Sosyolojinin Türkiye'deki gelişim süreci ve özelliklerini özetleyebilecek,
- Türkiye'de sosyolojinin yüz yıllık gelişim serüveninde görülen ana akımlar yanında, bu ana akımların dışında ayrıksı bir çizgi oluşturan ve Türk sosyolojisinin yerli damarını temsil eden Baykan Sezer düşüncesinin özelliklerini değerlendirebilecek,
- Sosyolojimizin açmazları, yetersizlikleri ve dönüşümlerinin yanı sıra toplam birikimi ve özgürleştirici olanakları hakkında eleştirel bir bakış açısıyla özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Türk Sosyolojisi
- Batıcılık
- Türkçülük
- İslamcılık
- Din ve Laiklik
- Sosyalizm

İçindekiler

Türkiye'de Sosyoloji

Türk Sosyolojisinin
Temel Nitelikleri ve
Genel Eğilimleri

- TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN ANA YÖNELİŞİ: BATICILIK-TÜRKÇÜLÜK
- İMPARATORLUKLA İLİŞKİLİ İSLAMCILIKTAN LAİKLİĞE
- BATI SOSYALİZMİ SAVUNUCULUĞUNDAN SOSYALİZMİN SONUNA
- TÜRK SOSYOLOJİSİNDE DOĞU-BATI ÇATIŞMASI

Türk Sosyolojisinin Temel Nitelikleri ve Genel Eğilimleri

Sosyolojinin konusu olan toplum olaylarına ve sorunlarına yaklaşım biçimi belirli bir tarih ve dünya görüşüne bağlılık ile belirlenir. Türkiye’de sosyoloji çalışmaları daha başlangıçta Batı açıklamalarının ve sosyoloji öğretilerinin eksikliğini duymuş, Batı’dan aktarma çabasıyla yetinmeyerek Türk toplum ve tarihi ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Bununla birlikte sosyologlarımızın tarihimizle ilişki kurma ve tarih bilgisini kullanma çabası sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Türk tarih ve toplumuna olan ilgi Batılı tarih anlayışlarının ve kalıplarının uygulaması olmaktan ileri gitmemiştir. Batılı tarih dönemlendirmeleri ve toplumsal örgütlenme modelleri Doğu-Batı çatışmasının aldığı biçim üzerine kuruludur. Bu çatışma Türkiye’deki gelişmelerin de kaynağıdır. Türkiye bu çatışmanın dışında, kenarında değildir. Ancak aynı temel olayı yaşamış olmamıza rağmen Batı tarihi ile Türk toplum tarihinin dönemlendirmesi birbirine karşıt özellikler taşımaktadır. Bu çelişkinin gündeme getirilmesi yerine Batı çözümüne ve açıklamalarına verilen üstünlük dolayısıyla sosyolojimizde Türk toplum ve tarihi suçlama konusu olmaktadır.

Toplumların tarih içindeki yerleri, rolleri, kimlikleri, çıkarları ve ilişkileri toplumlar arası ilişkiler tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle sosyoloji ile tarih arasındaki ilişki herhangi bir ilişki değildir. Toplum olayları tarihsel bir zemin üzerinde gerçekleşen olaylardır. Tarihsel ilişkiler içinde toplumlara gerçek yerlerini ve kimliklerini ise toplumlar arası çatışmalar kazandırmaktadır. Türk toplumu tarih içindeki önemini ve kimliğini bu ilişkiler içinde kazanmıştır. Türkiye’nin bu çatışma içinde özel bir konumu bulunmaktadır. Bu nedenle, bir Türk sosyolojisinin gerekliliğinden söz ederken, kendi içine kapalı, toplumumuzun sınırlılığını daha baştan benimseyen, dar toplum çıkarlarını savunan, Batı tarafından bize yakıştırılan “taşa sosyolojisi” anlayışını benimsememiz mümkün değildir.

Türk sosyolojisi deyimi Türk toplumunun dünya içinde kendine ait bir yeri ve rolü, gelişmeler önünde farklı bir sözü olduğu anlamını taşımaktadır. Aksi takdirde kendine ait bir yerden, Türk sosyolojisinden söz etmenin bir anlamı yoktur. Romandan mimariye, sinemadan tiyatroya kadar çeşitli alanlarda sözü edilen ve başarılan yerlilik, kendi konularına sahip olma çabası Türk sosyolojisi için de geçerlidir. Ama bunu yüzeysel bir biçimde anlamamak gerekir. Türk sosyolojisi denildiğinde, sosyolojimize katkıda bulunanların etnik kimliği veya araştırma konularının Türkiye ile ilgili olması anlaşılmamalıdır. Türkiye ile ilgili yabancı araştırmacıların yaptığı çalışmaları Türk sosyolojisi içinde değerlendirmek mümkün olmadığı gibi birçok sosyologumuzun tercümeyle dayalı çalışmalarını da Türk sosyolojisi içinde değerlendirmek güçtür.

Toplumların tarih içindeki yerleri, rolleri, kimlikleri, çıkarları ve ilişkileri toplumlar arası ilişkiler tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle sosyoloji ile tarih arasındaki ilişki herhangi bir ilişki değildir.

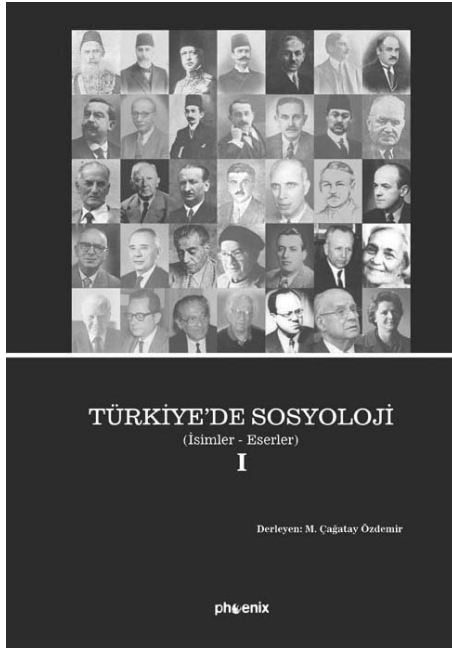
Türk sosyolojisinden söz etmenin ilk koşulu tarihimizden bilgi edinmek, gerekli sonuç ve dersleri çıkarmaktır. Diğer bir deyişle Türk sosyolojisinden ve sosyolojimizin kendi kimliğini kazanması gereğinden söz etmemize izin veren olgu, Türk toplum ve tarihinin farklı özellikler göstermesidir. Ancak Türk sosyolojisinin daha başlangıçta tarih ile ilgisine rağmen tarihimizle sağlam ilişkiler kurduğunu savunmak güçtür. Türkiye’de sosyolojinin aktarma bir bilim kimliğinden kurtulması kendisine bağlı ayrı kaynakları olmasıyla mümkündür. Bir başka deyişle Türk sosyolojisi kimliği ve deyimi toplum olayları ve sorunlarının çözümüne Türk toplumunun kendi adına söz sahibi olacağı ve dünyadaki gelişmelere yön verebileceği görüşüne dayalıdır. Türk sosyolojisi Batı sosyolojisi ile belli bir ilişki içindedir. Ancak Fransız, Alman, İngiliz sosyoloji gelenekleri arasındaki farklılıklara rağmen ortak bir Batı sosyolojisinden söz edilmesine karşın, Türk sosyolojisi ile Batı sosyolojisi arasında ortaklığa dayalı bir bütünleşmeden, farklılıkların silinmesinden söz edilemez.

SIRA SİZDE

Türk sosyolojisinden söz etmek için ne gibi gerekçelerimiz vardır?

Resim 8.1

Türkiye’de sosyolojinin en belirgin özelliği siyasete aşırı bağımlılık göstermesidir. Bu nedenle sosyolojimizdeki belli başlı konu ve eğilimlerin dönemlere göre değişmesi sorun edilmemiştir. Ancak bu değişme toplumun kendi kimliğine dayalı bir gelişme ve dinamizmin sonucu değildir. Türk sosyolojisinin serüveni, temel nitelikleri ve genel eğilimleri siyasal dönüm noktaları ve süreçleriyle bir örtüşme içindedir. Bu çalışmada Türk sosyolojisinin temel niteliklerini ve genel eğilimlerini belirleyebilmek için devletin sorunları ve siyaset seçimine paralel olarak ortaya çıkan sosyoloji dönemlendirmelerini göz ardı etmeyeceğiz. Ancak alışlagelenden farklı bir yol izleyeceğiz. Sosyolojinin Türkiye’deki gelişimini ve genel eğilimlerini ele alırken bu dönemlendirmelerle kendimizi sınırlamayacağız. Türk sosyolojisinin doğuş kaynakları-

nı, başlıca problemlerini, belli başlı eğilimlerini ve değişimini konu edineceğiz. Türkiye’nin temel sorunlarının çözümünün Batı toplum ve tarih modeli çerçevesinde ele alınması nedeniyle Türk sosyolojisinin en başta gelen konusu Batıcılışma/Batılılaşma olmuştur. Sosyolojimizde görülen hemen hemen bütün eğilimler Batıcılışma temel seçimimizle ilişkili olarak anlam ve ağırlık kazanmıştır. Ancak Batı dünya egemenlik ilişkilerinde görülen değişimler nedeniyle Türkiye’de siyaset alanında olduğu gibi entelektüel alanda da belli bir süreklilikten söz edilememektedir. Çeşitli toplum kesimleri de siyasetin dışında kalmaları nedeniyle düşüncede sürekliliğin taşıyıcısı olamamışlardır. Buna karşılık yine de Türk sosyolojisinin temel niteliklerinden ve genel eğilimlerinden, bu eğilimlerin dönemlere göre değişmesinden söz etmek mümkündür.

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN ANA YÖNELİŞİ: BATICILIK TÜRKÇÜLÜK

Türk sosyolojisinin ana sorun ve yönelişlerini tarihsel bir bakışla ve Türkiye'nin toplumlar arası ilişkiler içinde üstlendiği yer ve rol çerçevesinde değerlendirebilmek.

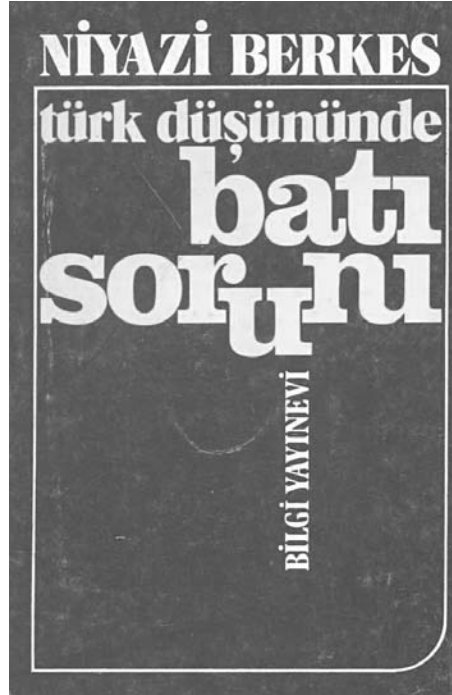
Türkiye'de sosyolojinin başlangıcından bugüne dek Batıcılığın temel ve başat eğilimi oluşturduğu bir gerçektir. Paradigma ve kavramlar, çözüm önerileri Batı sosyolojisinden aktarılmıştır. Ancak Batıcılığın kendi başına bir ekol veya akım olmaktan ziyade, birbirinden bağımsız karakterdeki (ve birbirleriyle rekabet halindeki) ekol ve akımları kuşatan, üst düzeyde belirleyici bir akım olduğunu belirtmemiz gerekir. Başka deyişle Türkiye'de sosyoloji alanında karşımıza çıkan Türkçülük, İslamcılık, liberalizm, sosyalizm gibi akımlar farklı düzeylerde Batıcılıkla ilişkilidir. Her biri Türkiye'nin Batı çıkarlarına uyumlulaştırılması ya da modernleştirilmesi yolunda farklı çözüm stratejilerini temsil etmektedir.

Türk sosyolojisinde Batıcılığın temel bir yöneliş oluşturması ve Türkçülük, İslamcılık gibi Türk/İslam kültür ve uygarlık havzasıyla ilişki olması

beklenen akımların bile Batıcılık ana akımıyla bir şekilde bağlantılı olması, Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisinden farklılığının bir göstergesidir.

Sosyoloji, toplumların kendi kimlikleri çerçevesinde kendi sorunları ve tarihin akışı üzerinde etkili olma çabalarını yansıtan bir disiplindir. Ancak sosyolojide Batı eksenli toplum ve tarih anlayışının egemenlik kazanmasıyla Batı-dışı toplumların gelişme çizgisi ve yönü Batı'ya göre tanımlanmıştır. Bu durumda Batı-dışı toplumlar için Batı toplum modelini benimsemek ve Batı gelişme çizgisini izlemekten başka bir yol kalmayacaktır. Türkiye'de sosyoloji toplumlar arası ilişkilerde kurulmuş mevcut dengeye dayanarak belli açıklamalar getirmektedir. Bu nedenle temel seçim ve sorunların çözüm yönü bellidir. Türk sosyolojisinin başlıca konusu Batılılaşmadır. Ancak iki yüz yıllık Batılılaşma temel seçimine rağmen Batı kimliğini almamız söz konusu olmamıştır. Toplum kimliğimizin Batı ile kurulan yeni siyasi ilişkilere bağlı olarak tanımlanmasıyla sosyolojimizin belli başlı eğilimleri ortaya çıkacaktır. Bu durumda Türk sosyolojisinin en başta gelen özelliği güncel siyaset ile iç içe olmasıdır. Bunun getirdiği olumsuz bir sonuç vardır: Belli görüşler belli takımlar tarafından topluca savunulmakta ve siyaset değiştiğinde aynı kesimler tarafından kolaylıkla terk edilmektedir.

Resim 8.2

Türk sosyolojisinde Batıcılığın temel bir yöneliş oluşturması ve Türkçülük, İslamcılık gibi Türk/İslam kültür ve uygarlık havzasıyla ilişki olması beklenen akımların bile Batıcılık ana akımıyla bir şekilde bağlantılı olması, Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisinden farklılığının bir göstergesidir.

Türk sosyolojisinin en başta gelen özelliği güncel siyaset ile iç içe olmasıdır. Bunun getirdiği olumsuz bir sonuç vardır: Belli görüşler belli takımlar tarafından topluca savunulmakta ve siyaset değiştiğinde aynı kesimler tarafından kolaylıkla terk edilmektedir.

Sosyoloji bilim olarak özelliklerini Batı’da kazanmıştır. Sosyolojinin başlangıçta ortaya çıkan bilim kimliği yanında, Batı dünya egemenliği ve güç dengesi nedeniyle Batı açıklamalarının üstünlük kazanmasıyla, bir bakıma sosyolojide de bu üstünlüğün ifadesi olan teorilerle karşılaşacağız. Ülkemizde ise, sosyolojiden beklenen ve toplum üzerinde etkinlikten anlaşılan Batı çıkarları ve çözümüyle sınırlı belirli bilgilerin üretilmesi olmuştur. Batı çözümünün ve toplum modelinin evrenselleştirilmesi ve genel geçer kabul edilmesiyle, Batı lehine kurulan güç dengesini doğrulamasına rağmen, Batılılaşma Osmanlı’dan günümüze Türk sosyolojisinde temel eğilimi oluşturmaktadır.

Sosyolojinin Türkiye’deki gelişim süreci ve özelliklerini özetleyebilmek.

Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişiminde yeni bir dönemin başlangıcı devletin Batılılaşma tercihine yönelmesi sonrasındadır. Bu süreç XIX. yüzyılda aşamalı olarak gerçekleşir. Çeşitli bilim disiplinlerinde Batı’dan aktarma ve iktibasların yapılması süreci eş zamanlı değildir. Sözgelisi modern Batılı hukuk anlayışının kısmen de olsa benimsenmesi yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir ve bu alandaki Batılı tesirler Osmanlı’da görülen anayasa hareketlerinde büyük bir rol oynamıştır. “İlk sosyologumuz” olarak da gösterilen Cevdet Paşa tarafından hazırlanan Mecelle kanunu ile hukuk alanında bir senteze gidilir. Batı’dan aktarılan sosyoloji, etnoloji, arkeoloji gibi disiplinler de Osmanlı fikriyatında XIX. yüzyıl sonlarında belirmeye başlar. Bu disiplinlerde özellikle II. Meşrutiyet döneminde bir canlılık göze çarpar. Düyun-u Umumiye’nin Osmanlı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmek için milli iktisat anlayışı gelişme gösterir.

Sosyolojinin Osmanlı İmparatorluğu’na girişinde önemli rol oynayan etkenlerden biri, pek çoğu el altından ve az sayıda bile olsa nüshaları devlet sınırları içine giren yurtdışındaki Genç Osmanlı ve Jön Türk topluluklarının yayımladıkları ve temelde siyasi fikirler içeren gazete ve dergiler olmuştur. 1860’lardan itibaren Genç Osmanlıların yurtdışında faaliyet gösteren çeşitli yayın organlarında ve Tanzimat devrine damgasını vurmuş *Mecmua-i Fünun* gibi dergilerde, sosyolojiyle doğrudan ilgili olmamakla birlikte (sosyoloji Batı’da da henüz emekleme evresinde, genç bir bilimdir), Aydınlanma düşüncesi, toplumsal reform ideali ve tarih felsefesi etrafında şekillenen Batılı toplum teorilerini -yeterince sistemli ve güçlü olmasa bile- tanıyıp tanıtmaya yönelik bir temayül görülmeye başlar. Ali Suavi, Ahmet Mithat Efendi gibi aydınlarda bu tür yönelişlerin ilk örneklerini görürüz.

Türkiye’de sosyolojinin hazırlık dönemi II. Meşrutiyet öncesi döneme rastlar. Kayda değer bir nokta, 1895-1908 arasındaki bu dönemde Batı sosyolojisinin Osmanlı Devleti sınırları içinde olmaktan çok, Avrupa’da sürgünde bulunan Jön Türkler arasında ilgi çekmeye başlamasıdır. Abdülhamit rejimine karşı eleştirel, muhalif bir tutum takınan Jön Türkler özellikle Fransa’yı tercih etmişlerdir. Bir bakıma Fransa’da bulunmaları ile Fransız düşüncesinin nüfuzu altında kalmaları benzer nedenlere dayanmaktadır. Sosyoloji ve sosyal bilim teorisi alanında asıl büyük canlılık ve yenilik II. Meşrutiyetin ilanı ertesinde gerçekleşir. Canlılığın görünürdeki ilk nedeni olmasa bile tezahürü, meşrutiyetin ilanı ile birlikte sarayın artık tek-merkez olma niteliğini, dolayısıyla fikir hareketlerini ve matbuatı denetleme olanağını yitirmesidir. Bu devirde, sadece fikir hareketleri değil, partiler, siyasi yönelimli aydınlar ve basın, II. Abdülhamit devrinde tanık olunamayacak denli çeşitlilik ve dinamizm kazanır. Sosyoloji tartışmaları için de uygun bir zemindir. Daha önceki dö-

Sosyolojinin Osmanlı İmparatorluğu’na girişinde önemli rol oynayan etkenlerden biri, pek çoğu el altından ve az sayıda bile olsa nüshaları devlet sınırları içine giren yurtdışındaki Genç Osmanlı ve Jön Türk topluluklarının yayımladıkları ve temelde siyasi fikirler içeren gazete ve dergiler olmuştur.

nemden farklı olarak, artık ülkede sosyoloji öğretileri toplumsal düşüncenin merkezine yerleşmiştir. Türkiye’de Batıcılışmanın resmî siyaset düzeyinde kabul edilmesi yanında bir dünya görüşü olarak gündeme gelmesinde yeni siyasi kadroların devlete el koyması önemli bir rol oynamıştır. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in sosyolojiye olan ilgisi Batı içinde farklı devletlere bağlı siyaset seçimlerine uygun olarak karşıtlık göstermiştir. Batı içinde bağlandıkları sosyoloji anlayışları da sosyologlar da bu nedenle farklı olmuştur.

II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında yaşamış sosyologlar/sosyal düşünürler ile bunların telif ve tercüme eserlerinin derli toplu bir tanıtımı için Bedri Mermutlu’nun “Türkiye’de İlk Dönem Sosyoloji Eserlerine Toplu Bir Bakış” başlıklı makalesine bakabilirsiniz. (Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi -I: Kıta Avrupası Etkisi, İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2009.)

K İ T A P

Prens Sabahattin Türk toplumunun bireyci (particulariste) toplumların aksine, kamucu (communautaire) yapıda olduğuna ilişkin görüşlerinin dayanaklarını Le Play (Science Sociale) okulunda bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun merkeziyetçi ve bürokratik yapısının özel mülkiyetin, bireysel girişimin, kısacası kapitalizmin gelişmesi önünde bir engel oluşturduğunu düşünen Prens Sabahattin, çözümün yapısal bir toplumsal değişimle gerçekleşeceğini savunuyordu. Türkiye için model önerisinin ideal tipi İngiliz toplumuydu. Buna uygun olarak II. Meşrutiyet’in ilanı öncesinden başlayarak imparatorluğun dış siyasetini Alman yanlısı yörengeden çıkararak İngiltere’ye bağlamaya çaba gösterdi. İmparatorluğun çöküşten kurtulması için yabancı müdahalesine gerek görmesi de bu çerçevede bir anlam taşıymaktaydı. Ayrıca Prens Sabahattin aktif olarak siyasal faaliyet içinde de bulunmuştur. İsmi sık sık, İngiliz yanlısı siyaseti savunan bazı siyasal partilerle (Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Ahrar Fırkası) birlikte geçti. Prens Sabahattin’in görüşlerinin iki önemli dayanağı, serbest bireysel girişim ve adem-i merkeziyet ilkesiydi. Buna uygun olarak, kamucu bir toplum tipi içinde gördüğü Türk toplumunun bireyci bir toplum tipine doğru evrilmesi gerektiğini ileri sürdü. Science Sociale okulunun öğretisi böyle bir radikal toplumsal değişimin bilimsel yoldan gerçekleşmesini sağlayacak yöntem ve araçları sunacaktı. Bu araçlardan biri, geleneksel zihniyetin kökten değişmesini sağlayacak bir eğitim reformuydu. Bu yönde atılacak adımlar, mevcut devlet-memur-tüketici eksenli toplumsal örgütlenmenin birey-girişimci-üretici eksenli bir toplumsal örgütlenmeye doğru değişmesinin ilk basamağını oluşturacaktır. Bireyi merkeze alan yeni bir eğitim sistemi vurgusunu ön plana çıkarmasının en önemli nedenlerinden biri, devletin topluma müdahale olanaklarının kısıtlanması kaygısıdır.

Ülkemizde sosyoloji çerçevesinde Batıcılığın ve güncel siyasete aşırı bağlılığın tezahürlerine Prens Sabahattin’in öncüsü olduğu Science Sociale okulunun çalışmalarıyla karşılaşmaktayız. “Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?” sorusunu soran Prens Sabahattin’e göre, Batı bütün çağdaş uygarlık araçlarını temsil etmekte, bilimsel-endüstriyel buluşları gerçekleştirmektedir. Türkiye’nin sorunu bireysel girişime izin vermeyen Doğulu/kamucu toplumsal yapısından kaynaklanmaktadır. Çözüm, Batı’nın sadece tekniğini, araçlarını, sermayesini, eğitim prensiplerini, parlamenter temsil organlarını vb. almak değil, aynı zamanda Batı ile uyumlu bir toplumsal yapı değişimini gerçekleştirmektir.

II. Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde çok partili yaşama geçiş, ABD’nin Marshall yardımı ve ülkenin Amerikan yanlısı siyasete bağlanması ile Prens Sabahattin’in

Ülkemizde sosyoloji çerçevesinde Batıcılığın ve güncel siyasete aşırı bağlılığın tezahürlerine Prens Sabahattin’in öncüsü olduğu Science Sociale okulunun çalışmalarıyla karşılaşmaktayız.

tin’in sosyoloji çizgisi uzun süren bir kesintiden sonra- yeniden canlanma göstermiştir. 1960’larda Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluşu, ekonomide planlama fikrinin öne geçmesi, Marksist akımın ülkenin düşünce gündeminde önemli bir yer işgal etmeye başlaması gibi gelişmeler Science Sociale akımının yeniden sönükleşmesine yol açmıştır. 1980’lerde liberal politikaların ön plana çıkmasıyla Prens Sabahattin’in görüşleri yeniden hatırlanacaktır. Dönemin başbakanı Turgut Özal, partisinin Prens Sabahattin’in temsil ettiği fikirlerin devamcısı olduğunu öne sürecektir. Prens Sabahattin’in görüşleri doğrudan belli bir siyasetin savunusu biçiminde olmasa da özellikle Anglo-Amerikan yaşam tarzı ve uygarlık anlayışına tanınan üstünlük biçiminde her dönemde varlığını sürdürmüştür. Ancak doğrudan Anglo-Amerikan siyasetini savunmakta güçlük çekildiği için bireysel girişimcilik, eğitim reformu, köy araştırmaları, birtakım Batılı kurumların işleyişinin tanıtımı gibi konularla kendisini gündemde tutmuştur.

Prens Sabahattin düşüncesi Batıcılığın ülkemizdeki tipik bir örneğidir. Ancak Prens Sabahattin’den oldukça farklı eğilimlere sahip düşünürler de Batıcılık ortak paydasında birleşmektedirler. Örneğin, önde gelen bir anti-Marksist sosyolog olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu “teşebbüs hamlesi ruhu” kavramlaştırması ile ulusçu doktrinle liberalizmin bir sentezini gerçekleştirmiş ve Marx’ın tarihsel materyalizmine karşı tarihsel psikolojizmi (toplumsal gelişmede bireysel iradenin ve karizmatik liderliğin önemini) savunmuştur. Ülkemizde Batı örneğinde ekonomik, siyasal ve kültürel dönüşümü savunan değişik dünya görüşüne sahip birçok düşünür vardır. Fındıkoğlu ile aynı kürsüde ilk defa sosyal siyaset dersleri veren Kessler; grev, lokavt, sigorta, sendikacılık, bankacılık, ücret, vergi gibi çalışma yaşamına ait temel konularda Batı modelinin izlenmesi gerekliliğini vurgulamış, toplum mühendisliğinin ilk örneklerinden birini sergilemiştir. Batı’ya bağımlılık entelektüel düzeyde de görülmektedir. İktisadi yapı ile dinsel inançlar arasında bağ kuran bir yaklaşım sergileyen Sabri F. Ülgener Max Weber’in görüşlerinden hareketle-, ülkemizde Batı örneğinde ekonomik rasyonaliteye dayalı bir kapitalizmin yeşerememesinin asıl nedeni olarak Müslüman değerler sistemini göstermektedir. Yine, Mümtaz Turhan gibi milliyetçi-muhafazakâr olarak tanınan bir sosyal bilimcimiz Soğuk Savaş konjonktürü içinde ülkemizde Amerikan tezlerini savunmuş ve bir anti-komünist tutum takınmıştır. Tersinden örnekler de vermek de mümkündür. Marksist/sosyalist öğretiyeye dayanarak ülkemizde kapitalizmin gelişmesi yolunda milli bir burjuvazi yetiştirmek gerekliliğini savunan sosyologlarımız da bulunmaktadır. Bu gibi örnekler çoğaltılabilir. Ancak şurası açıktır ki, liberal, Marksist, ulusçu vb. akımların hazır reçetelerine bağlanarak toplumun çıkarına uygun, yerli çözümler üretmek mümkün olmamıştır. İki yüz yıllık Batıcılığa serüvenimiz, daha doğrusu açmazımız bize bunu göstermektedir.

Türkçülük, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde siyasi ve entelektüel bir seçenek olarak beliren bir akımdır. Başlangıçta Türkçülük Osmanlı aydınının zihniyetine oldukça aykırı bir düşünceydi. İmparatorluğun bütünlüğünü korumak, imparatorluk tebaası arasında herhangi bir etnik, dinsel unsura ayrıcalık tanıtmamak şeklinde savunulan Tanzimatçı ulus-ötesi birlik fikri (Osmanlıcılık) tek bir ulusa dayalı ve saflık iddiasında bulunan bir ulusçuluğa izin vermemiştir. Bu nedenle Balkan Savaşı yıllarına kadar en yaygın kabul gören devlet siyaseti Osmanlı

birliği siyaseti olmuştur. Dolayısıyla Türkçülük Osmanlı aydınları tarafından geliştirilip idealize edilmiş, sosyolojik/bilimsel bir kisveye büründürülmüş ve öncülüğü üstlenilmiş bir akım olmaktan uzaktı. Batı'dan ithal edilen değişik akımlar gibi Türkçülük de, devletin siyasi yönelişlerine bağlı olarak zamanla benimsendi ve gelişme gösterdi. XIX. yüzyıl başlarından itibaren Alman ve Macar Türkologların Orta Asya Türk topluluklarının tarihi, dil ve edebiyatı, toplumsal yaşantısına dair yaptıkları çalışmalar Türkçülüğe yüzeysel de olsa bir entelektüel zemin oluşturmuştur. Bu çalışmalar ancak XIX. yüzyılın sonlarından itibaren küçük bir zümre Osmanlı aydını arasında ilgi uyandırmaya başlamıştır.

Türkçülüğün etkili bir siyasal akım ve aynı zamanda bir sosyoloji anlayışı olarak benimsenmesi II. Meşrutiyet'in ilk yıllarına rastlar. 1910'larda Rusya'dan gelen Türkçülerin öncülüğünde kurulan *Türk Yurdu* dergisi çevresinde gelişen akım, kısa sürede Ziya Gökalp'in sosyolojik incelemeleriyle en yetkin ifadesine kavuşmuştur. Türkçülüğe sistemli bir sosyolojik boyut kazandıran Gökalp olmuştur. 1870'lerde Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami gibi kişilerin eserlerinde ilk işaretleri görülen Türkçülük, ilk defa Balkan Savaşı yıllarında siyasi bir kadrolaşma içinde yerini almış ve daha sistematik bir öğreti haline gelmiştir. Türkçülüğün ilk etkili dönemi II. Meşrutiyet sonrasıdır. Meşrutiyet'in ilanı siyasi kadroların değişimini sağlamış, yeni kadrolar Batı'yla kurdukları ilişki çerçevesinde Türkçülüğü öne çıkarmışlardır. Başka deyişle Türkçülük, devletin Batı ile (özelde Almanya ile) kurduğu ilişkiye bağlı olarak gelişme göstermiştir. Bu nedenle dönemin en çok gelişmeye aday akımlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şu var ki Türkçülük devletin Batı ile ilişkiler içinde kullandığı tek araç olma özelliğini göstermemektedir. Türkçülüğün yanı başında Panislamizm akımı da etkinlik ve güç kazanmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte hareket etmesi her iki akımın da resmi siyasal öğretinin temel unsurları haline gelmesine yol açacaktır.

Ziya Gökalp, gerek II. Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet döneminde devletin dayanacağı ideolojik esasları ortaya koyma çabası içinde olan bir sosyologumuzdur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve yeni Türkiye'nin kuruluşu sırasında yaşanan gelişmeler içinde yer almış ve ülkenin yaşadığı altüst oluşlar karşısında çözüm önerisi olarak kapsamlı ve sistemli bir tavır geliştirmiştir. Onu sosyolojiye yakınlaştıran da bu yöndeki kaygıları olmuştur. Sosyoloji disiplini içinde yetişmemiş olsalar bile sosyolojik perspektif barındıran görüşleriyle Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi aydınlar da Türk ulusçuluğunun mimarları arasında yer alırlar. Ziya Gökalp'in asistanlığını yapan Tekinalp (Moiz Kohen)'in adını da burada anmalıyız. I. Dünya Savaşı yıllarında "Türkler Bu Muharebeden Ne Kazanabilirler?" başlıklı çalışmasında Türklerle Turan yolunu gösteren Tekinalp, Türkçe ve diğer dillerde yayınladığı "Türkler Bir Ruh-u Milli Arıyorlar", *Türkizm ve Pantürkizm*, Türkleştirme başlıklı çalışmalarıyla Anadolu ile sınırlı bir Türkçülük anlayışının devamcısı olmuştur.

Türkçü öğretinin kendi içinde bir saflık taşımadığını, görüş ortaklığı içermediğini de eklememiz gerekiyor. Bu farklılaşmayı anlamanın en sağlam yolu, Gökalp, Akçura, Ağaoğlu ve Halide Edip gibi bir döneme damgasını vurmuş ulusçu aydınların düşünce ve eylemleri arasındaki farklılığı göz önünde bulundurmaktan geçer. Sözgelisi 1919'da Amerikan mandası savunusu yapan Halide Edip'in; yine aynı yıllarda İngiltere'nin ve bireyci liberalizmin üstünlüğü düşüncesine ulaşan Ağaoğlu'nun Türk ulusçuluğu fikrini ne ölçüde tutarlı biçimde temsil ettikleri soru konusudur. Onları Gökalp ile aynı düzlemde değerlendirme güçlüğü bulunmaktadır.

Gökalp ile Akçura arasında da Türkçülük anlayışı itibarıyla bazı yorum farklılıkları görülmektedir. İki düşünürün hemen hemen aynı yıllarda yazdıkları metin-

ler kıyaslandığı zaman bu farklılıklar daha iyi anlaşılabilir. Gökalp II. Meşrutiyet yıllarında *Türk Yurdu* dergisinde “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” başlıklı bir dizi makale kaleme almıştır. Bu çalışmasında üç siyasi akım (Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık) arasında bir denge kurmaya yönelmiştir. Bu dönemde Gökalp’in Türkçülük anlayışı imparatorluğun siyasi yapısına ve bütünlüğüne karşı bir eğilim içermiyordu. Başka deyişle, ulus-devlet yapısını emperyal devlete üstün tutmuyordu. Ayrıca Gökalp İslamiyet ile Türklük arasında herhangi bir çelişki ve zıtlık görmüyordu. Bu yaklaşımıyla Akçura’dan oldukça farklı bir Türkçülük sentezine/yorumuna ulaştığını düşünebiliriz. Gökalp, Akçura’nın oldukça erken bir dönemde tanımlayıp birbirinden tamamen ayırttığı üç siyasi akım (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük) arasında tercihini Türkçülük ve İslamcılıktan yana yaptı. Zaten geçersizliği fiilen ortaya çıkmış olan Osmanlı birliği oluşturma fikrine ise karşı çıktı. Ayrıca, Akçura’nın Türklüğü İslam öncesi pagan devrin özellikleriyle tanımlamasına, Türklük ile İslamiyeti birbirinden ayrı tutmasına karşı sağlam argümanlar geliştirdi. Gökalp, Akçura’nın üçlü siyaset ayrımını benimsemeye yanaşmadı. Kendi sistemini ve Türkçülük anlayışını ayırıştırıcı ve analitik değil, birleştirici ve sentezci bir tarzda ortaya koydu. İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık tercihlerini, aralarındaki çelişki, dengesizlik veya gerilimleri en aza indirgeyerek, bunları birbiriyile uyumlu hale getirmek, bir potada eritmek istedi. Gökalp’in bu sentezci sisteminin Akçura’nın yaklaşımına bir üstünlüğü, Batılılaşma/Batıcılık adına Osmanlılığı inkârâ yönelmiş olsa bile, toplumun geleneksel kültür değerlerini tamamen inkâr yolunu göstermemiş olmasıdır. Bu nedenle, örneğin Akçura’nın II. Meşrutiyet yıllarında İslam öncesi Orta Asya Türklüğünü (paganizm) yücelten, ancak İslamiyeti gözden düşürüp Türklükle İslamiyeti bağdaştırmayı reddeden tezleri İslamcılarının sert eleştirilerine hedef olurken, bu eleştirilere karşı İslamlığı ve Türklüğü birlikte savunmak Gökalp’e düşmüştür.

Bununla birlikte Gökalp’in İslamiyet ve Türklük ilişkisi üzerine görüşleri zamanla ve ülke koşullara bağlı olarak dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün izlerini Cumhuriyet’in ilanı sırasında kaleme aldığı *Türkçülüğün Esasları* eserinde açık bir biçimde görmek mümkündür. İmparatorluk çökmüş, yıkıntıları arasından yeni bir devlet doğmuştur. Bu koşullar altında Gökalp, sistemini yeni baştan gözden geçirmiş, yeni kurulan ulus-devlet yapısına daha uygun olacağını düşündüğü laik bir anlayışı benimsemiş ve “İslamlaşmak” ilkesini “Türkleşmek” lehine sisteminden dışlamıştır. Benzer bir revizyon, Turancılık görüşü için geçerlidir. Gökalp’in gözünde Turan artık “uzak bir ideal”dir.

Ziya Gökalp’in sosyolojiye ve özel olarak da Durkheim’a ilgisini, içinde yaşadığı toplumun kendine özgü sorunları ve bu sorunlara çözüm bulma isteği tayin etmiştir. Başka deyişle Gökalp’i sosyolojiye yakınlaştıran motif, çok-uluslu bir imparatorluktan tek ulusa dayalı bir toplum yaratma düşüncesine yönelmiş olmasıdır. Durkheim’dan “kolektif bilinç” kavramını ödünç alması bu nedenledir. Bu kavram, Gökalp’in tasarladığı kolektif, üniter, dayanışmacı ve ulus yurttaşlığına dayalı toplum düzeni için ideal bir çerçeve sunmuştur. Gökalp, getirdiği kültür-uygarlık ayrımı ile de Cumhuriyet rejiminin Batılılaşma tercihinin doğrulayan bir kanal açmıştır. Aslında bu ayrım, Türkleşme ile Batılılaşma seçenekleri arasında hem bir denge hem de uyum olması gerektiği düşüncesini içeriyordu. Başka bir deyişle Gökalp’in temellendirmeleri sayesinde “Türkçü kalınarak Batıcılığa” seçimi Cumhuriyetin vazgeçilmez esasları arasındaki yerini almıştır.

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşında sonunda yenilgisi, İttihatçı kadroların siyasi başarısızlığı ve Gökalp’in önde gelen İttihatçılarla birlikte Malta’ya sürgün

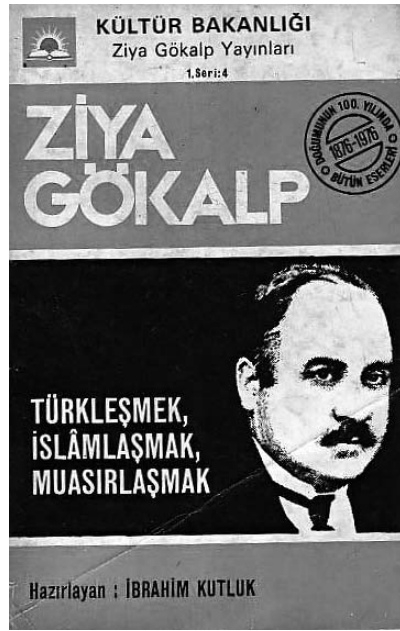
Gökalp, getirdiği kültür-uygarlık ayrımı ile de Cumhuriyet rejiminin Batılılaşma tercihinin doğrulayan bir kanal açmıştır. Aslında bu ayrım, Türkleşme ile Batılılaşma seçenekleri arasında hem bir denge hem de uyum olması gerektiği düşüncesini içeriyordu.

edilmesi üzerine Almanya yanlısı Türkçü-Turancı faaliyetler de ani bir kesintiye uğramış, Milli Mücadele yıllarında Batılı devletlerle işbirliğini yadsıyan ve Anadolu'yu, Anadolu Türklüğünü (daha doğrusu Türk köylüsünü) merkez alan bir Türkçülük anlayışı gelişmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle bu yeni Türkçülük anlayışı resmî öğretinin en önemli dayanak ve unsurlarından biri haline gelmiştir. *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde yeni rejimin dayanacağı ilkeleri belirleyen Gökalp'in 1924'teki ölümünü izleyen dönemde Necmettin Sadak, Tekinalp (Moiz Kohen) ve Mehmet İzzet gibi sosyologlar Gökalp'in ulusçu sosyoloji anlayışını sürdürmüşlerdir. Yeni kurulan rejimin ulusçuluk temelinde meşru kılınması tercihi dolayısıyla, sosyolojide de bu tercihe paralel görüşler savunulmuş; yurttaşlık temeline dayalı ulus-devletin; klan, aşiret, tebaa ve ümmet gibi siyasal-toplumsal birlik tiplerinden daha üstün tutulduğu ilerlemeci bir toplumsal gelişme çizgisi benimsenmiştir. Sosyolojiye düşen görev, Osmanlı'dan vazgeçilmesi sonrasında Cumhuriyeti ve Anadolu ile sınırlı bir Türkçülüğü savunmak olmuştur. Sosyoloji giderek her Türk vatandaşının bilmesi gerekli görülen "medeni bilgiler kılavuzu"na dönüşmüştür. Böylece sosyoloji rejimin ana ilkelerini muhafaza etme rolünü üstlenen bir disiplin haline gelmiştir. Yeni Türkiye'nin siyasi seçimini kesin bir biçimde yapması dolayısıyla, sosyoloji de eleştirel ve alternatif bir düşünce yolu, siyasi bir arayış olmaktan uzaklaşmış ve eğitim-öğretim müfredatı içinde yer alarak yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. 1930'lardan itibaren, Türkçülük temel tercihine bağlı olarak dil-bilim, tarih, arkeoloji, etnoloji, folklor ve coğrafya gibi disiplinlerde de önemli gelişmeler söz konusudur. Bu bilim dallarından her biri yeni rejimin dayanaklarını güçlendirmek hedefine bağlanmıştır.

Resim 8.3

Resim 8.4

1930'larda bir başka önemli gelişme, üniversitede sosyoloji araştırmaları ve öğretiminin Ziya Gökalp'in kürsüsü dışında, iki ayrı fakültede, İ.Ü. İktisat Fakültesi İktisaiyat Enstitüsü'nde ve A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yürütülmeye başlanmasıdır. Burada belirtilmesi gereken bir nokta, 1934'te kurulan İ.Ü. İktisat

Türk sosyolojisinde uzun bir dönem boyunca egemen çizgiyi oluşturan ulusçuluk zamanla dünya ve Türkiye konjonktürüne bağlı farklı yorumlar kazanmış, başlangıçtaki özelliklerinden uzaklaşmıştır.

Fakültesi İktisadiyat Enstitüsü’nün Gerhard Kessler, Wilhelm Röpke, Fritz Neumark, Alexander Rüstow gibi Alman hocaların etkisi altında Gökalp’in sosyoloji anlayışıyla örtüşmeyen bir çizgide varlık kazanmasıdır. Ankara’da başlayan sosyoloji eğitimi ve araştırmaları da Gökalp’in ulusçu çizgisine mesafeli ve eleştirel bir yörüngeye girmiş, Amerikan tesirlerini yansıtarak evrenselci bağlamı vurgulayan bir çizgiye kaymıştır.

Türk sosyolojisinde uzun bir dönem boyunca egemen çizgiyi oluşturan ulusçuluk zamanla dünya ve Türkiye konjonktürüne bağlı farklı yorumlar kazanmış, başlangıçtaki özelliklerinden uzaklaşmıştır. Örneğin Soğuk Savaş dönemi Türkçülük yorumlarını önceki dönemin Anadolu ile sınırlı Türkçülük anlayışıyla uyumlu bir çizgi içinde değerlendirmek güçtür. Türkçülük eksenli sosyoloji anlayışı 1990’lara kadar Türkiye’de hâkim sosyoloji pratiğine yön vermiştir. 1920’lerin-1930’ların ulus-devleti ve ulus-toplumu her türlü toplumsal örgütlenme formasyonundan üstün tutan hakim sosyoloji anlayışı, 1990’larda küreselleşmenin ulusal yapıları zorlayan süreçleri karşısında gittikçe dayanaklarını yitirmeye başlamıştır. “Türk kimliği” üzerinden yapılan bu tartışmalar Türk kimliğinin savunusu olmaktan uzaklaşarak Türkçülüğün eleştirisine, giderek Türk kimliğinden vazgeçmeye dayanak yapılmaya çalışılmaktadır. 2000’lere gelindiğinde Türkçülük karşıtı kimlik tartışmaları sosyolojide ve genel olarak sosyal bilimlerde öne çıkarılmıştır. Sadece akademik camiada ve sosyolojide değil siyasi çevrelerde de Türklük ve Türkleşmek konularına eleştirel bir tarzda yaklaşılmaktadır. Bu eleştirelilik toplumun kendi dinamiği ve gelişmesinin bir sonucu değildir. Tartışmalar Batı dünya egemenliğindeki değişim ve ABD merkezli yeni dünya düzenine uyum kurma çabaları ile belirlenmektedir.

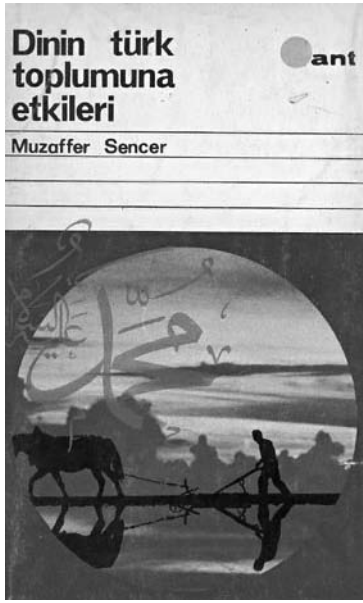
İMPARATORLUKLA İLİŞKİLİ İSLAMCILIKTAN LAİKLİĞE

Türk sosyolojisinde din ve laiklik yanında İslamcılık konusundaki tartışmaların düşünce gündeminde yerini alması Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine rastlar. Bir yandan Batıcılığa ile ilgili olarak pozitivizm yönteminin benimsenip aktarılması ve Türkçülük siyasetine göre toplum kimliğinin yeniden tanımlanması, diğer yandan yeni bir siyasi seçenek olarak II. Abdülhamit döneminden itibaren İslamcılık görüşünün uygulanmaya girilmesi, tartışmaların din temelinde ele alınmasına izin vermiştir. Batı’dan aktarılan çeşitli siyasi akımlara karşı ilk tepkiler, bu akımların laiklik ve pozitivizmle ilişkili olduğu savından hareketle İslamcılar tarafından geliştirilmiştir. Bu tutum bir anlamda Müslüman toplumu zorlayıcı birtakım yeni girişimlere karşı ahlaki, dini bir tepki biçimindedir. Ancak sonuçta İslamcılık akımı da, içine barındırdığı Batı karşıtı bütün direnç unsurlarına rağmen, Batıcılığa akımı içinde Batılı devletlerle iş birliği yapmanın bir yolu olmuştur. Özellikle Batı içi çekişmede İslam halklarıyla ilişkimizden faydalanılarak imparatorluk olanakları içinde Batı ile iş birliği yapma çabası İslamcılık siyaseti ile ifade edilmiştir. Önerilen siyasete göre toplumun kimliği de İslamiyet ile tanımlanmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında Ziya Gökalp’in Türkleşmek, İslamlaşmak ve Batılılaşmak yönelişleri arasında dengeli bir sentez yapma yolunu seçmesi de devletin Alman yanlısı dış politika tercihi ile ilgilidir. Osmanlı’dan vazgeçmemiz ve imparatorluk olarak varlığımızı sürdürmemizin mümkün olmaması sonrasında kurulan Yeni Türkiye’de ise, Orta Asya ile ilişkili Türkçülük anlayışından olduğu gibi, İslam ülkeleriyle olan ilişkimizden de vazgeçilmiştir. Yeni Türkiye, Yakın Doğu İslam coğrafyasından kendisini yalıtmış bir halde gelişme doğrultusunu tercih etmiştir. Bu tercih ise laiklik kavramı ile ifade edilecektir. Yeni Türkiye’nin kuruluşu sonrasında sosyolojide en çok ele alınan konulardan birinin din ve laiklik olması boşuna değildir.

Yeni Türkiye, Yakın Doğu İslam coğrafyasından kendisini yalıtmış bir halde gelişme doğrultusunu tercih etmiştir. Bu tercih ise laiklik kavramı ile ifade edilecektir. Yeni Türkiye’nin kuruluşu sonrasında sosyolojide en çok ele alınan konulardan birinin din ve laiklik olması boşuna değildir.

Sosyologlarımız arasında dinsel konulara olan ilgi sosyolojinin daha ülkemize girişi sırasında başlamış, sonraki dönemde de sürmüştür. Çağdaşlaşma, kalkınma, zihniyet değişimi gibi savlarla desteklenen girişimler toplumumuzun bağlı olduğu tarihi ilişkilerden, uygarlık değerlerinden sıyrılması, uzaklaşması pahasına yürütülmüştür. Birçok Türk sosyologu, İslam kimliğini sosyal gelişme/ilerleme önünde bir engel olarak gördüğü için dini konulara eğilme gereği duymuşlardır. Bu eğilim farklı dönemlerde sürmüştür. Ziya Gökalp *İlm-i İctimai Dini*, Hilmi Ziya Ülken *Dini Sosyoloji*, Cahit Tanyol *Laik Ahlakı Giriş ve Laiklik ve İrtica*, Muzaffer Sencer *Dinin Türk Toplumuna Etkileri* başlıklı eserlerini kaleme almışlardır. Bütün bu çalışmalarda din/İslamiyet azgelişmişliğin bir nedeni olarak ele alınmaktadır.

Resim 8.5

Resim 8.6

Doğu toplumlarında laiklik kavramının karşılığının Batı'daki ile aynı anlamda ele alınması tartışmalı bir konudur. Batı'da laiklik düşüncesi, özellikle feodalizm tecrübesini yaşamış Batı Avrupa toplumlarına özgü toplumsal ilişkilerin ve sorunlarının bir ürünüdür. Orta Çağda iktidarın uhrevi otorite (kilise/papalık kurumu) ile dünyevi otorite (krallık kurumu) arasında paylaşılması, bu ikili iktidar arasındaki ilişkilerde olduğu kadar toplum katında da büyük sorunlara yol açmıştır. Clericus-laicus ayrımı ve buna bağlı olarak geliştirilen "çifte kılıç öğretisi" söz konusu bölünmenin bir sonucudur. Başka deyişle dinsel otoriteyi temsil eden papalık ile dünyevi otoriteyi temsil eden krallığın birbirlerinden bağımsız olarak ve birbirlerinin yetkilerine tecavüz etmeden varlıklarını sürdürmeleri istenmiştir. Ancak bu kural birçok kez çiğnenmiş, iki kılıç birbirlerine çevrilmiştir. İki siyasal güç arasında yetki çatışması Batı tarihinin büyük bölümünü kaplamaktadır. Bu nedenle laiklik mücadelesi bir bakıma kralın laicus sınıfı da yedeğine alarak kiliseye karşı verdiği iktidar mücadelesi olarak görülmüştür. İki güç arasındaki otorite çekişmesi kimi zaman kilisenin, kimi zaman da kralın üstünlük sağlamasıyla sonuçlanmıştır. Batı'da feodalizmin çerçevesi aşılmaya başladığında ve Doğu ile ilişkilere bağlı yeni bir toplum örgütlenmesi gereği ortaya çıkınca Orta Çağ dinî çerçevesi ve kimliği

tartışma konusu olmuş, yeni ilişkilerin ve düzeninin gerçekleşmesinde bir engel olarak görülmüştür. XIX. yüzyılda iktidara el koyan burjuvazi kendi düzenini kurması ve toplumu kendi siyasetine uygun olarak yeniden örgütlemesi gerektiğinde eski düzenin ayrıcalıklarına karşı çıkmış, kilise ve aristokrasinin ayrıcalıklarını tasfiye etmiştir. Laiklik mücadelesi bu olaylara bağlı bir gelişmedir.

Buna karşılık genel olarak Doğu uygarlıklarında ve Osmanlı-Türk toplumunda benzer bir ayırım ve çatışmaya tanık olunmamaktadır. Aksine Doğu-İslam uygarlıklarında çağlar boyunca din kurumu daima merkezî devletin (sarayın) emrinde olmuş, devletin dışında ve devlete karşı bağımsız bir güç oluşturmamıştır. Bu nedenle İslam toplumlarında Batı Hristiyanlığında karşımıza çıkan ve sosyo-ekonomik ve siyasal bakımdan bağımsız bir güç meydana getiren ruhban sınıftan söz edilemez. Türk toplum tarihinde, kendi içinde bir kast oluşturan, özerk bir siyasal iktidara ve (geniş çaplı özel mülkiyet gaspı ve aforoz yetkisi gibi) toplumsal ayrıcalıklara sahip bir ruhban sınıfından söz etmek güçtür. Türk tarihinde devletten bağımsız ve kendi siyasetini güden bir din bürokrasisi hiçbir dönemde görülmemiştir. Siyasi ve idari yapı merkezîyetçilik ve bütünlük esasına göre işlerlik göstermiştir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı himayesi altında yaşayan Ortodoks Hristiyanların “papanın cübbesini görmektense Osmanlı’nın sarığını tercih ederiz” ünlü deyişinin sırrı da burada yatmaktadır.

Batıcılışma dönümünde de laiklik ilkesinin siyasal tercihlerle bağlantılı bir biçimde gündemde tutulması, Osmanlı devlet anlayışı ve kadrolarının niteliği ile ilgilidir. Bu durumun dünya görüşü düzeyinde olmasa bile sosyoloji düzeyinde anlamı, Osmanlı aydınınının Aydınlanma değerlerini ve Fransız Devriminin ilkelerini benimsemiş olmalarıdır. Örneğin Ahmet Rıza’nın siyasi görüşleri büyük ölçüde Auguste Comte’un “Üç Hal Kanunu” başlığıyla geliştirdiği toplum ve tarihi aşamaları teorisine dayanmaktadır. Ancak aynı Ahmet Rıza, sosyoloji düzeyinde Batı-merkezci, ilerlemeci görüşleri savunurken, dünya görüşü düzeyinde Batı’nın ikiyüzlülüğünü dile getirmekten geri durmamıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra laiklik ilkesi yeni rejimin temel ve vazgeçilmez dayanakları arasında yer almış ve toplum için biçilen Batılılaşma/çağdaşlaşma tasarımının temelini oluşturmuştur. Sosyologlarımız ise bu ilkenin meşruiyet gerekçelerini temellendirip açıklama görevini üstlenmişlerdir. Bu konuda Cumhuriyet tarihinin çeşitli aşamaları ve dönüşüm noktaları boyunca farklı açıklamalara tanık olmaktadır. Daha doğru bir deyişle, Türkiye’nin Batı ile girdiği ilişkilerde meydana gelen değişmelere bağlı konjonktür laiklik konusunda alınan tutum değişikliğinde büyük rol oynamıştır. *Türkçülüğün Esasları*’nda Ziya Gökalp’in de belirli yönleriyle katkıda bulunduğu Tek Parti dönemi laiklik anlayışı katı bir çerçeve sunmakta ve dini yaşantıya belirli kısıtlamalar getirmektedir. Çok partili yaşama geçiş ise laiklik anlayışında belirgin bir değişime yol açmıştır. Yeni dönemin önde gelen sosyologlarından Mümtaz Turhan, dönemin hükümet politikalarıyla da uyuşan daha esnek bir laiklik anlayışını ortaya koymuştur. 1960’larda Niyazi Berkes “çağdaşlaşma” ve Cahit Tanyol “sosyalizm” eksenli olarak tartışmaya özgün katkılar getirmişlerdir. Bu yıllarda gerek sosyolojik gerekse siyasi düzlemde İslamiyet ile sosyalizm arasında pozitif nitelikte bağlantı kuran yaklaşımları görmekteyiz. 1980’lere gelindiğinde ise, laiklik sorununa bakış açısında önemli bir kırılma gerçekleşmiştir.

Günümüzde sosyologlar cephesinde din ve laiklik konusunda farklı yorumlar göze çarpmaktadır. Bu yorumlar, günümüz dünya egemenlik ilişkilerine de uyumlu bir biçimde, İslamiyet ile Protestanlık ya da İslamiyet ile kapitalizm arasında bağ kurmaya yöneliktir. İslamiyeti, gerek dünyevi bir toplumsal yaşama formu gerek-

se bir öğreti olarak modernizmin parametreleriyle uyumlu gösterme çabası giderek hâkim olmuştur. İslamı kamusal alanda görünür kılma yönündeki meşruiyet arayışları 1990'lı ve 2000'li yıllar boyunca sürmüştür. Şerif Mardin ve Nilüfer Göle'nin yaklaşımlarını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Laiklik ve din ilişkisi üzerinde dönen bütün bu tartışmaların özü, Batı-merkezci ve evrenselci bir yaklaşıma bağlı kalınarak ülkenin, toplumun geleneklerine, çıkar ve beklentilerine aykırı bir şekilde dönüştürülmesidir. Aynı konuda sergilenen Batı-dışı ve tikelci/özgücü/farkçı/postmodern yaklaşımlar da sonuç itibarıyla Batı'nın dünyayı kendi çıkarlarına göre yönetme arzusuna bağlı olarak biçimlendirme çabasını doğrulamaktan, bu çabaya uyum sağlamaktan öteye geçmeyecektir. Bu nedenle laiklik çerçevesinde getirilen öneriler sosyal mühendislik projesi çerçevesini aşamamıştır. Günümüzde geçerli olan Batı-dışı modernlik anlayışı da Batı-merkezci anlayışın bir uzantısı olmaktan ileri gitmemektedir.

Laiklik tartışmalarının son yıllardaki dönüşümünün küreselleşme ve postmodern yaklaşımların ülkemizdeki etkinlik ve nüfuzuyla nasıl bir ilişkisi bulunmaktadır?

Türkiye’de sosyolojinin yüz yıllık gelişim serüveninde görülen ana akımlar yanında, bu ana akımların dışında ayrıksı bir çizgi oluşturan ve Türk sosyolojisinin yerli damarını temsil eden Baykan Sezer düşüncesinin özelliklerini değerlendirebilmek.

Sosyalizm düşüncesi ülkemizde sosyologlarımız arasında uzun bir süre rağbet görmemiştir. İlk Türk sosyologları arasında yer alan Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in sosyalizm akımına oldukça mesafeli bir tavır geliştirdikleri bilinmektedir. Her ikisinin sosyoloji anlayışları da sosyalizm fikrini benimsemeye uygun değildi. Özellikle kolektif mülkiyet ve sınıf çatışması düşüncesi onlara kabul edilemez görünmüştür. Ancak bunun ötesinde Türkiye’de Batıcılışma akımı Batı içi ulusal çelişiklere dayalı bir siyaset olduğu için, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında çatışmayı gündeme getiren XIX. yüzyıl sosyalizmine yakınlık duyulmamıştır. Ancak XX. yüzyıl başlarında sosyalizm Rusya’da bir devlet siyaseti haline geldiğinde ve II. Dünya Savaşı sonrasında bir devletler bloğunun savunduğu bir cephe siyaseti oluştuğunda, Türkiye’de de sosyalizm akımına yönelik bir ilgi ortaya çıkmıştır. Ancak bu ilginin sosyolojiyle buluşması için 1960’lı yıllara kadar beklemek gerekecektir. Daha erken dönemde, çalışmalarında sosyoloji ile sosyalizm öğretisini bütünleştiren belki de tek kişi Hikmet Kıvılcımlı’dır. Ancak Kıvılcımlı’nın Türk sosyoloji tarihinde adının bile geçmemesi sosyalizmin devlet tarafından bir siyasi seçenek olarak görülmemesinin bir sonucudur. Sosyoloji ve sosyalizm ilişkisi bağlamında erken dönemde akla gelen bir başka isim Mustafa Suphi’dir. Ancak o da, başlangıçta sosyolojiye büyük ilgi göstermesine, hatta Batılı bir dilden giriş mahiyetinde bir sosyoloji kitabı çevirip önsöz yazmasına karşılık, Ekim Devrimi ve Milli Mücadele yıllarında sosyolojiden uzaklaşmıştır. Sosyalizm, kısa bir süre için, o da Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye’de yönetici kadroların bir siyasi seçeneği olarak gündeme gelmiştir. Ancak bu yıllarda sosyalizme, ülke sorunlarının anlaşılması ve çözülmesi için değil, dış ilişkiler düzeyinde Sovyet Rusya ile işbirliğini güçlendirmek için araç olarak başvurulmuştur. Giderek yeni Türkiye kesin seçimini yaptığında anti-sosyalizm bir devlet siyaseti haline gelmiştir.

İlk Türk sosyologları arasında yer alan Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in sosyalizm akımına oldukça mesafeli bir tavır geliştirdikleri bilinmektedir. Her ikisinin sosyoloji anlayışları da sosyalizm fikrini benimsemeye uygun değildi. Özellikle kolektif mülkiyet ve sınıf çatışması düşüncesi onlara kabul edilemez görünmüştür.

Yeni Türkiye, Sovyetler Birliği’ne karşı, Doğu toplumlarına yönelik alternatif bir model olarak yeni bir rol üstlenmiştir. Bu nedenle devletin temel siyasi seçimi anti-Sovyetizm, anti-komünizm olarak belirlenmiş, sosyalist hareketlere kuşku ile bakılmıştır. Sosyolojimizde de bu egemen eğilimin izlerini takip etmek mümkündür. 1940’lı yıllarda Batı sosyalizm öğretileri ile birlikte adları anılan sosyologlarımız vardır. Behice Boran, Niyazi Berkes, Zekeriya Sertel bunlar arasındadır. Ancak 1940’lı yılları ve Berkes-Boran’ları başka bir açıdan değerlendirmek gerekliliği bulunmaktadır. O yıllarda Türkiye’de yoğun Alman etkilerinin yanı başında Amerikan etkileri de görülmeye başlar. ABD ile SSCB’nin Alman faşizmine karşı ittifak yaptığı II. Dünya Savaşı sırasında sosyalizm de faşizme karşı bir devletler arası bir ittifak ilişkisi içinde değerlendirilmiştir. Sosyoloji doktoralarını ABD’de tamamlayıp yurda dönen Berkes ve Boran, çalışmalarında Amerikan etkisi açık bir biçimde görülmesine karşılık, kullandıkları jargon ve dönemin sert siyasal kutuplaşmaları dolayısıyla bazı çevreler tarafından “komünist” olarak damgalanmışlardır. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği ile ABD’nin yolları ayrılıp Türkiye ABD önderliğindeki cephe içinde yer alınca sosyalizm de bir seçenek olmaktan çıkmış, Berkes’ler de üniversiteden tasfiye edilmişlerdir.

Sonraki dönemde de sosyalizm, topluma ve toplum tarihimize yönelik bir açılımı gerçekleştirmek yerine, etkisiz bir dış siyaset seçeneği olarak kalmıştır. Batı sosyalizminin yeniden sosyolojinin gündemi içinde yer alması 1960’lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde Batı sosyalizminin sosyolojimizdeki yansıması daha çok iktisat temelli açıklamaların egemenlik kazanması biçimindedir. Türk toplum tarihine yönelik ilginin nedeni, Türkiye’nin az gelişmişliğini açıklamak ve yeni yönelişlere temel sağlamaktır. Türkiye’de iki ayrı dönemde, 1940’lı ve 1960’lı yıllarda görülen sosyalizm anlayışı arasında önemli farklılıklar vardır. Benzer bir durumu, birinci dönem Türkçülüğü ile Soğuk Savaş dönemi Türkçülüğü arasında da gözlemleyebiliriz. Barındırdıkları ortak ve karşıt noktalara karşılık bu dönemleri birbirinden ayrı değerlendirmekte yarar bulunmaktadır.

1960’lar, Türkiye’de sosyoloji alanında çok çeşitli kuram ve eğilimlerin, tartışmaların ortaya çıktığı bir dönemdir. Bir bakıma bu dönem, sosyolojinin Türkiye’de canlanışının üçüncü devresi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu canlanışı, Türkiye’nin veya Türk sosyolojisinin kendi iç özellikleri ile açıklamak mümkün görünmemektedir. Çünkü yeni dönemde ele alınan kuram ve tartışmaların asıl odağı, doğduğu yer Türkiye değildir. Dolayısıyla söz konusu dönemin kuramlarının temeli Batı’dan ithal edilmiş kavram ve değerlendirmelerdir. Türkiye’nin Batı’ya dönük bakışının bir tezahürüdür. Bilim yaşamının aktarma kavram ve modellere dayanması özelliğini söz konusu dönemde de izlemek olanaklıdır. Yine de 1960’lı yılları, diğer dönemlerle kıyasladığımızda yerli yaklaşımların gözetilmeye çalışıldığı ve bu yönde ürünlerin verildiği bir dönem de sayabiliriz. Bir bakıma günümüz Türk sosyolojisinde süren önemli eğilimlerin kaynağı da büyük ölçüde bu birikime dayanmaktadır.

1960’ların görece serbest ortamında genel olarak sosyal bilimlerde bir canlanma göze çarpmaktadır. Aynı zamanda önceki dönemlerden farklı olarak geniş bir ilgi alanı doğmuş bulunmaktadır. 1960’lardan başlayarak 1970’ler boyunca iktisat

biliminin önem kazanması sonucu başta Sabri Ülgener, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer olmak üzere iktisatçıların ülkenin düşünce gündeminde öne çıktıklarını, tartışmalara yön verdiklerini görüyoruz. Bu sosyal bilimcilerin her biri değişik bakış açıları, özgün yorumlar getirerek entelektüel gündemde etkili olmuşlardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, o yılların iktisatçı akademisyenleri verdikleri eserlerde saf iktisadi analizlerden uzak durmuşlar, yoğun bir tarihsellik ve sosyolojik perspektif barındıran çözümlemelere girişmişlerdir. Çalışmalarında, genel olarak Doğu toplumlarının ve özelde ise Osmanlı Devleti'nin tarihine yönelik güçlü bir ilgi göze çarpar. Türkiye'nin özgül toplumsal yapısını ve Batı'dan farklı tarihsel özelliklerini anlayıp açıklamaya çalışmaktadırlar. ATÜT tartışmalarının Türkiye'nin gündemine gelmesi bu arayışların bir sonucudur. Ancak bu tartışmalardan çıkarılan sonuçların Türkiye açısından verimli olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle tartışmalar içinde öne çıkan kişiler kısa süre sonra görüş değiştirerek farklı görüşlerin savunuculuğuna koşulmuşlardır. Bu açıdan bir örnek Cahit Tanyol'dur.

Tanyol'un 1950'lerden 2000'lere fikir planında sergilediği değişim seyri ülkenin güncel koşulları ve siyasi gündemine bağlanma çabası tarafından belirlenmiştir. 1950'lerde gündeminde hiçbir şekilde Marksizm bulunmayan Tanyol, Marksizmin ülkenin entelektüel gündemini belirlemeye başladığı 1960'larda Yön, *Cumhuriyet* gibi yayın organlarında sosyalizm ve Osmanlı tartışmalarına katılmıştır. Sosyalist devrim stratejilerinin gündemde olduğu bu dönemde, askeri darbelerden medet uman Doğan Avcıoğlu gibi aydınların tersine, ordu ve politika ilişkisine mesafeyle, eleştirel bir tarzda yaklaşmış olması önemlidir. Bu tartışmalar içinde geri kalmak istemeyen Tanyol'un Kemal Tahir ile ilişkisi görüşlerinin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Ancak bir dönem sonra önceki görüşleriyle bağlantısını kestiğinde ve tam tersine görüşler öne sürdüğünde Kemal Tahir'in adını bile duymak istemeyecektir. Yeni dönemin güncel konularına yönelik olarak varlık göstermeye çalışacaktır. Bir diğer savrulma örneği Oya Sencer'dir. Sosyoloji ve sosyalizmden vazgeçerek edebiyat alanına yönelmiştir. Ancak onun yaşadığı bu dönüşüm insani bir dram boyutunu da taşıdığı için Cahit Tanyol'un durumundan daha farklı değerlendirilmesi gerekir. 1960'lı yıllarda Ortodoks Marksizmin savunuculuğunu eski bir sosyolog olan Behice Boran yapmıştır. Ancak onun serüveninin Sovyetler Birliği'nin serüveniyle birlikte son bulması Türkiye'de sosyalizm anlayışının ne kadar dar bir anlayışın ürünü olduğunun göstergesidir.

1960'lardan günümüzde hafızalarda kalan ve efsanevi bir anlatımla yüceltilen, bir bölüm öğrencinin rektörlük binasını işgali, sosyoloji kürsüsü baskını ve sonrasında bunun devamı olan olaylardır. Sonuçta 1960'lı yıllardan Türk sosyolojisi ve sosyalizm adına günümüze kalan görüşler Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den başka bir mecradan gelmemiştir. Bu ikili dışında tavrı ve düşüncesinde süreklilik taşıyan, Türk toplum ve tarihiyle sosyalizm arasında ilişki kuran sosyologumuz yok gibidir. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi dünyada ve Türkiye'de Marksizmin sonu, sosyalizmin sonu olarak değerlendirilmiş; sosyalizm Batı tarafından önerilen bir seçenek olmaktan çıkmıştır. Böyle bir durum karşısında Türkiye'de sosyalizm açıklamaları da, toplumumuz ve tarihimizle sahipsiz bir ilişki kurmaktan kaçınıldığı için dayanaksız kalmıştır.

1960'lardan başlayarak 1970'ler boyunca iktisat biliminin önem kazanması sonucu başta Sabri Ülgener, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer olmak üzere iktisatçıların ülkenin düşünce gündeminde öne çıktıklarını, tartışmalara yön verdiklerini görüyoruz.

1960'lı yıllarda Ortodoks Marksizmin savunuculuğunu eski bir sosyolog olan Behice Boran yapmıştır. Ancak onun serüveninin Sovyetler Birliği'nin serüveniyle birlikte son bulması Türkiye'de sosyalizm anlayışının ne kadar dar bir anlayışın ürünü olduğunun göstergesidir.

Türkiye'de sosyal bilimler ve sosyoloji alanında Marksist yönelimli tartışmalar nasıl bir sonuç vermiştir?

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE DOĞU-BATI ÇATIŞMASI

Sosyolojimizin açmazları, yetersizlikleri ve dönüşümlerinin yanı sıra toplam birikimi ve özgürleştirici olanakları hakkında eleştirel bir bakış açısıyla özetleyebilmek.

Türk sosyolojisinin gelişimi, Türkiye’nin özel konumuna bağlı olarak kendine özgü bir serüven izlemiştir. Sosyolojimizde öne çıkan konular ve tartışmalar Batı sosyolojisinden farklılığın bir göstergesidir. Ancak Türk sosyolojisinin farklılığından kendi başına söz etmek yeterli değildir. Türk sosyolojisi deyiminden anlaşılması gereken, Türk toplumunun dünya içinde kendine ait bir yeri ve rolünün, gelişmeler önünde farklı bir sözünün olduğudur. Ayrıca Türk sosyolojisinden söz etmemize izin veren bir gerekçe Türk toplum ve tarihinin farklı özellikler göstermesidir. Ancak Türk sosyolojisi daha başlangıçta toplum tarihi ile ilişki kurmuş olmasına rağmen bu ilişki mevcut dünya dengesine uyum sağlama çabasının ötesine geçmemiştir. Türk sosyolojisinin ve toplum yapısının dinamizminden anlaşılan da mevcut dünya egemenlik düzeni ve açıklamalarına ortak olma çabasıdır. Bu durum örnek alınan Batı toplum örgütlenmesi modeline uygun olarak Türk toplum ve tarihinin suçlanmasına kadar gitmiştir. Türk sosyolojisi güncel siyasi değişmelere bağlanarak kısırlaşmış, aktarmacılığın öne çıkmasıyla kendi toplum kimliğine dayalı bir süreklilik ve zenginlik sağlayamamıştır. Türk sosyolojisinin kimliğini bulması, sorunların açıklanması ve çözümünde kendisine ait kaynakları olması, kendi tarihinden sonuçlar çıkarmasıyla mümkündür. Bu yönde anlamlı bir çaba Baykan Sezer’den gelmiştir. Sosyolojimizin Batı etkisinden, aktarmacılıktan kurtulması, Türk toplum ve tarihiyle kaynaşması onun bütün çalışmalarının ana saikini oluşturmuştur.

Türk toplumu önemini ve kimliğini Doğu-Batı ilişkileri içinde kazanmıştır. Türkiye’nin bu çatışma içinde özel bir yeri ve rolü vardır. Batı tarihi dönemlendirmeleri ve toplum örgütlenme modelleri Doğu-Batı çatışması çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Geçmişte Türkiye de bu çatışmada etkin bir taraf olmuştur. Ancak Batı ile aynı tarihi olayları yaşamış olmamıza rağmen Türk toplum tarihinin dönemlendirmesi ve toplum çıkarları Batı’dan farklılıklar taşımaktadır. Doğu-Batı çatışması dünya tarihinin birliğini oluşturmaktadır. Bu durum Türk sosyolojisinin dünya ve toplum sorunlarını birlikte ele almasına ve farklı söz söylemesine izin vermektedir. Ancak gerek Batı sosyolojisinde gerekse Türk sosyolojisinde Doğu-Batı ayrımı ve farklılığından söz edilmesine rağmen sorunların çözümünün Batı dünya egemenliği çerçevesinde aranması Batı-merkezli açıklamalara ve tarih anlayışına üstünlük verilmesine neden olmuştur. Ancak Türk sosyolojisi, Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in Doğu-Batı çatışmasını ve bu çatışmada Türkiye’nin Batı karşısında yerini ve rolünü gündeme getirmesiyle yeni bir döneme girmiştir. Kemal Tahir, sosyalist dünya görüşünü benimsemekle birlikte Batı sosyalizminin şablonlarıyla yetinmeyecek bize önerilen çözüm önerilerini sorgulamış, olayları ele alış tarzı ve özgül sosyalizm arayışıyla Türk toplum gerçeği üzerinde bilinçlenmemizi sağlamıştır. Baykan Sezer onun bu arayışlarını Doğu-Batı çatışması görüşüyle geliştirerek, Türkiye’nin sorunlarını Türk toplum tarihinin birikimine dayalı bir açıklama çerçevesine oturtmuştur. Türkiye’nin sorunlarını dünya sorunlarının çözümü çerçevesinde ele alan ve Türkiye’nin bu sorunların çözümüne katkısını ortaya koyan bütünsel bir çerçeve geliştirmiştir. Baykan Sezer Batı çözüm önerilerini ve buna ortaklık çabasını Türkiye’nin gerçekleri önünde tartışmaya açarak kendine bağlı yeni bir sosyolo-

ji anlayışının öncüsü ve sözcüsü olmuştur. Onun sosyoloji anlayışı Türk ve dünya sosyolojisi içinde kendine ait bir yer edinmiştir ve günümüzde “Sosyoloji Yıllığı” ve “Sosyologca” kitap dizileriyle sürdürülmektedir. Bu sosyoloji anlayışının belirli kişilere ve bölümlere ait olmaktan çıkarak genişleyip zenginleşmesinde Kurtuluş Kalyalı, H. Bayram Kaçmazoğlu, Sezgin Kızılcıkel, Ayşe Azman, Mehmet Karakaş gibi sosyologlarımızın ayrı bir yeri vardır. Baykan Sezer’in ölümünü izleyen son on yıllık dönemde, onun sosyolojimizde açtığı çığırın giderek gelişip zenginleştiği ve Türkiye’deki hakim sosyoloji anlayışları arasında kendisine bağlı bir yer açtığı görülmektedir. Baykan Sezer düşüncesinin Türkiye’de ağırlık kazanmasında dönemin koşul ve özellikleri yanında, Batı seçiminin çözüm olmaması, mevcut açıklamaların yetersizliği ve sosyologlarımızın geçmişten günümüze sorduğu belli sorulara Baykan Sezer’in farklı bir açıdan cevap vermesi de önemli bir rol oynamıştır.

Doğu-Batı çatışması görüşünün biçimlenmesinde Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in hangi ortak yönleri ve arayışları rol oynamıştır?

Türkiye’de sosyoloji, gelişmesi sırasında Batı-merkezci belli açıklamalarla kendisini sınırlamış, Türkiye’nin belli sorunlarına bu çerçevede yaklaşmıştır. Türk sosyologları başlangıçtan beri Doğu-Batı ayrımının farkında olarak bu ayrımı dile getirmiş olsalar bile, bu yaklaşım tarzı Türk toplum ve tarihini suçlamanın ötesine gitmemiştir. Giderek sorunların nedeni olarak kendi toplumumuzun ve tarihimizin görülmesi nedeniyle, sosyolojimiz Türkiye’nin sorunlarının Türk toplumu tarafından çözüleceği gerçeğinden kopmuştur. Türkiye’de sosyolojinin Türk toplum gerçeğinden kopması, mevcut dünya dengesine ve güncel siyasete dayalı dar açıklamaların, hazır çözümlerin ve genel kalıpların geçerlilik kazanmasına neden olmuştur. Günümüzde yaygınlık kazanan küreselleşme, küre-yerelleşme, yeni dünya düzeni vb. açıklamalarında da Türkiye’ye verilen rol Batı düzenine uyum göstererek yerelleşmesi, taşralaşmasıdır. Doğu-Batı çatışmasından ya da diyalogundan ancak Batı üstünlüğü temelinde söz edilecektir. Baykan Sezer sosyolojisi sadece Doğu-Batı ayrımı ve çatışmasına değil, Türkiye’nin ve Doğu toplumlarının çıkarlarının Batı’dan farklılığına da bir açıklama getirmiştir. Doğu-Batı çatışması ve farklılığını mutlaklaştırmakta veya inkâr etmekte Türk toplumunun herhangi çıkarı yoktur. Doğu-Batı çatışması görüşü tarihin bütünlüğünü kavramamızı, sorunları kendi kimliğimiz çerçevesinde sahip çıkmamızı ve etkili olmamızı sağlamaktadır.

Toplumların kimliklerinin belirlenmesinde bağlanılan cephe ve cephe içindeki farklı yer, görev ve konum belirleyicidir. Toplumlar arası ilişkilerde özel yer ve konum ayrı bir dünya görüşünü de savunmayı gerektirmektedir. Sosyolojinin toplumla yakın ilişkide olan bir bilim olarak getirdiği açıklamaların toplumların bağlı olduğu cephenin sınırlarını aşacağını düşünmek mümkün değildir. Türk toplumunun çapını aşan toplumlar arası ilişkiler içinde gerçekleşen olaylar da sosyolojinin ilgi alanı içindedir. Türk sosyolojisi kimliğimizi ve buna bağlı çıkarlarımızı belirleyen temel ilişkiler içinde kendi ağırlığını duyurabilir ve bu ilişkilere yön verebilir. Bu nedenle Türk sosyolojisinin en başta gelen görevi bize kimliğimizi kazandıran, çıkarlarımızı belirleyen tarihin ve toplumlar arası ilişkilerdeki yerimizin doğru saptanmasıdır. Ancak günümüz dünya dengesi içinde Batı üstünlüğü nedeniyle Batı sosyoloji açıklamaları ağırlık kazanmıştır. Batı sosyoloji açıklamalarının Batı-dışı toplumlarda da yaygınlık kazanması günümüz güç dengesini her toplum için geçerli ve benimsenmesi gereken bir denge saymaktan başka bir şey değildir. Ancak günümüz güç dengesi ve bu dengeye bağlı olarak getirilen açıklamalar insanların

zorunlu olarak benimseyeceği bir yazgı değildir. İnsanlığın mevcut koşulları ve dengeyi aşma çabası bir haktır. Günümüz mevcut dünya dengesi farklılıkları mutlaklaştırmakta, ancak tarafların sorunlar üzerinde eşit bir biçimde etkili olmasına izin vermemektedir. Sosyolojiyi, bir tarafın getirdiği tek yönlü açıklamaların mutlak sayıldığı bir bilim olmaktan çıkarmak tüm toplumların çıkarınadır.

Türkiye’de ve dünyada sosyoloji, temel niteliklerini ve belli başlı eğilimlerini Batı’nın Doğu ile ilişkilerinde elde ettiği üstünlük ve dengenin korunmasına bağlı olarak kazanmıştır. Türkiye’de ve diğer Batı-dışı toplumlarda Batı sosyolojisinin etkinliğinden veya evrenselliğinden bu anlamda söz edilmektedir. Tartışma Batı’nın kendi lehine kurmuş olduğu dünya egemenliği dengesizliğinin tartışılması biçiminde değildir. Bu durumda esas mesele mevcut dengesizliğin korunması, Batı-dışı toplumların bu dengesizliğe nasıl uyum sağlayacağı biçiminde ortaya konmaktadır. Bu nedenle Türk sosyolojisinde birbirine karşıt görüşlerden söz edilmesine rağmen Batılılaşma temel siyasi seçimi dışına çıkılması söz konusu olmamıştır. Batı çıkarlarını ve kimliğini paylaşmamız söz konusu olmadığında bu sefer Batı’ya ortak olmaktan bağlanmayı belirten Batı-dışı modernlikten söz edilmek zorunda kalınmıştır.

Türk sosyolojine temel özelliklerini kazandıran belli başlı eğilimler (Türkçülük, İslamcılık, laiklik, Batı sosyalizmi) Batı ile ilişkilerimizde belli bir uyumu belirtmekten öteye geçmemiştir. Günümüzde Batı’nın kendi lehine kurmuş olduğu dünya dengesi içinde, önceki dönemin iç çelişki ve farklılaşmaları son bulmuştur. Ancak Batı’nın mevcut egemenlik ilişkilerini mutlaklaştırması, yeni düzen arayışlarına set çekmesi bir kısır döngüye neden olmaktadır. Mevcut Batı egemenliğinden başka alternatiflerin önünün tıkanması hem Doğu toplumlarının hem de Batı toplumlarının çürümesine, kimliklerinin bozulmasına neden olmaktadır.

Türk sosyolojisinin günümüzde canlılığını sağlayan enerji Baykan Sezer sosyolojisinin mevcut dünya dengesini ve egemen sosyoloji anlayışını sorgulama gücünden kaynaklanmaktadır. Doğu-Batı çatışması görüşü olayları araştırma ve sorgulama yerine geçen hazır bir kalıp değildir. Sorunları ele almamıza, kurcalamamıza ve sorgulamamıza izin veren bir yaklaşım biçimidir. Bu yaklaşım biçimi Türk sosyolojisine düşünce canlılığı kazandırması yanında mevcut sosyoloji anlayışlarını Türk toplum ve tarihi temelinde sorgulama imkânı kazandırmaktadır. Türk sosyolojisi önemini, geçerlilik ve meşruluğunu mevcut dünya düzeninin getirmiş olduğu sorun ve sınırlamaları aşma gücü ve hakkından almaktadır.

Özet

Türk sosyolojisinin ana sorun ve yönelişlerini tarihsel bir bakışla ve Türkiye'nin toplumlar arası ilişkiler içinde üstlendiği yer ve rol çerçevesinde değerlendirebilmek.

Türkiye'de sosyolojinin gelişimi sürecinde birtakım kesinti ve kopukluklar yanında süreklilikler de bulunmaktadır. Türk sosyolojisinde değişmeyen, süreklilik gösteren bir özellik, getirilen açıklamaların Batılılaşma çabası doğrultusunda ve bu çabayı doğrulayıcı nitelikte olmasıdır. Dolayısıyla sosyoloji, Türkiye'nin Batı'ya yönelişi sürecinde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak biçimlenmesini sürdürmüştür. Başka deyişle Türk sosyolojisinin yüz yıllık serüvenini Türkiye'nin Batı ile ilişkilere bağlı olarak gelişen siyasal tarihine ve dönüşümlerine paralel olarak değerlendirmek mümkündür. Bu nedenle sosyolojimizde belirli dönemlendirmeler karşımıza çıkmaktadır.

Sosyolojinin Türkiye'deki gelişim süreci ve özelliklerini özetleyebilmek.

Sosyolojinin Türkiye'ye girişi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine rastlar. İlk sosyologlarımızın öncelikli sorunu devletin çöküşünü önleyecek hal çarelerini araştırmak olmuştur. Bu nedenle sosyologlarımız birtakım siyasal akımlarla ve partilerle ilişki içinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu durum Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Sosyoloji ile siyaset arasındaki bağ günümüzde de kopmuş değildir. Türk sosyologları, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerindeki dengele ve siyasal konjonktüre bağlı olarak farklı siyasal tercihler içine girmişlerdir. Bu nedenle Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık, sosyalizm, laiklik, liberalizm gibi siyasal akımlar sosyoloji açıklamaları içinde yer bulmuştur. Günümüzde bu siyasal yönelişler son bulmuş değildir ancak üslup ve yorumlarda belirgin bir değişim göze çarpmaktadır. Temel yöneliş olarak Batıcılık; post-modern akımların, neo-liberalizmin ve küreselleşmenin söylemini yeniden-üretmek sosyolojimiz üzerindeki egemenliğini sürdürmektedir.

Türkiye'de sosyolojinin yüz yıllık gelişim serüveninde görülen ana akımların yanında, bu ana akımların dışında ayrıksı bir çizgi oluşturan ve Türk sosyolojisinin yerli damarını temsil eden Baykan Sezer düşüncesinin özelliklerini özetleyebilmek.

Baykan Sezer Türkiye'de sosyolojinin yörengesini değiştiren kişidir. Batı-merkezli toplum teorileri arasında uygun seçimi yapmak üzere sürekli arayışlarla kendini tüketmemiş, bütün mesaisini yerli bir sosyoloji anlayışını oluşturma yolunda harcamıştır. Onun sosyoloji anlayışı, dünya tarihinin ve Türk toplum tarihinin deneyim ve birikimlerini inkâra yönelmeyen, bu deneyim ve birikimden yararlanma yolunu seçen bir anlayıştır. Baykan Sezer'in kırk yılı aşan yoğun çabası sonunda bugün ana hatları ile sorunları, konuları, yerli referans ve dayanakları ile belirginleşmiş bir Türk sosyolojisinden söz edilebilir.

Sosyolojimizin açmazları, yetersizlikleri ve dönüşümlerinin yanı sıra toplam birikimi ve özgürleştirici olanakları hakkında eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirebilmek.

Türkiye'de sosyoloji yüz yıllık bir birikime sahiptir. Bu birikim Türkiye'nin Batı ile ilişkilerine ve Batılılaşma/modernleşme pratiklerine paralel bir gelişme göstermiştir. Dolayısıyla sosyolojimiz Batılılaşma girişimlerinin açmaz ve yetersizliklerini de bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde görülen zaafılara yönelik birtakım eleştiriler geçmişte çeşitli sosyologlarımız tarafından da dile getirilmiştir. Ancak son dönemde gerek Türk sosyolojisini gerekse iki yüz yıllık Batılılaşma girişimimizi köklü bir biçimde ele alıp sorgulayan bir yaklaşım Baykan Sezer'den gelmiştir. Sosyolojimizin özgürleştirici olanakları bu toplam birikimde yatmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Türk ulusçuluğunun mimarlarından biri **değildir**?

- Ziya Gökalp
- Prens Sabahattin
- Tekinalp (Moiz Kohen)
- Yusuf Akçura
- Ahmet Ağaoğlu

2. Aşağıdaki isim ve eser eşleştirmelerinden hangisi doğrudur?

- Hilmi Ziya Ülken - Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?
- Cahit Tanyol - Dinin Türk Toplumuna Etkileri
- Ziya Gökalp - İlm-i İctimai Dini
- Muzaffer Sencer - Laik Ahlakı Giriş
- Prens Sabahattin - Dini Sosyoloji

3. Türkiye'de sosyolojinin temel nitelikleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- Prens Sabahattin'in sosyolojik görüşlerinin temel noktasında "adem-i merkeziyet" ilkesi savunulmuştur.
- Ziya Gökalp *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı eserinde ülkenin sorunları için çözüm yolları önermiştir.
- Türkiye'de sosyolojinin hazırlık dönemini, Cumhuriyet'le birlikte başlayan yeni rejime ideolojik dayanak arama çabaları oluşturur.
- Toplum biçimleri ile ilgili Batı dayanaklı açıklamalar günümüzde de tartışılmaz doğrulukta kabul edilmektedir.
- Prens Sabahattin'in görüşleri Cumhuriyet'in kuruluşunda terk edilmiş ve devletin gündeminden çıkmıştır.

4. Prens Sabahattin'in görüşlerinin Türkiye'de önem kazanmasının **en önemli** nedeni aşağıdakilerden hangisi olabilir?

- Devletin ekonomik ve siyasi yapıda merkeziyetçiliğinin önem kazanması
- Sosyolojide yerli görüşlerin ve bu görüşleri savunanların ağırlığının artması
- Batı'da Prens Sabahattin'in görüşlerin yeniden tafaftar bulması
- Türkiye'nin Demir Perde ülkeleri arasında yer alması
- Liberal politikaların devlet yöneticileri tarafından uygulanmaya başlaması

- Ziya Gökalp; Yusuf Akçura'nın Türkçülük, İslamcılık, Osmanlılık fikirlerinden Osmanlılık bölümüne karşı çıkmıştır.
- Yusuf Akçura, Osmanlılık fikri ile geleneksel değerlere sahip çıkmış, Anadolu İslamı'nı yücelterek Türk-İslam sentezinin önünü açmıştır.
- Ziya Gökalp Cumhuriyet ile birlikte kendi görüşlerinde İslamcılıktan da vazgeçerek Türkçülük üzerine yoğunlaşmıştır.

Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın Türkçülük anlayışları ile ilgili yukarıdaki ifadelerden hangileri **söylenemez**?

- Yalnız I
- Yalnız II
- I ve II
- I ve III
- I, II ve III

6. Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayan ve Cumhuriyet'le birlikte devam eden Batılılaşma eğilimi ile birlikte sosyolojinin de başlangıcından beri temel konusu ve eğilimi Batıcılık olmuştur. Buna göre sosyolojimizde;

- Türkçülük, İslamcılık, liberalizm, sosyalizm gibi akımların ortaya çıkması
- Batı eksenli toplum ve tarih anlayışı çerçevesinde görüşler ortaya atılması
- Sosyolojinin terk edilerek Batı dışı açıklamaları esas alan başka bilimlere yönelinmesi

durumlarından hangilerinin genel eğilim olarak ortaya çıktığı söylenebilir?

- Yalnız I
- Yalnız II
- Yalnız III
- I ve II
- I ve III

7. Sosyolojimizde Türkçülük anlayışı Turancılık çizgisinden Anadolu Türklüğü temasına yönelmiştir. Bunda İttihatçıların yönetimdeki başarısızlığı dolayısıyla imparatorluğun parçalanmasının etkisi büyüktür. Ayrıca Ziya Gökalp'in Malta'ya sürgünü ile Almanya yanlısı Türkçü-Turancı görüş kesintiye uğramış ve Anadolu Türklüğünü merkeze alan bir Türkçülük gelişmiştir. Cumhuriyet sonrasında da Ziya Gökalp bu anlayışı sahiplenmiş ve kaleme aldığı *Türkçülüğün Esasları* adlı eserde bunun ideolojik altyapısını oluşturmuştur. Artık Turan hedefine bağlı bir Türklük değil, ulus-devlet temeline dayalı bir Türklük anlayışı egemen olacaktır.

Yukarıdaki metne göre, Türkiye'de sosyolojinin genel yapısı ile ilgili aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- Sosyolojik açıklamalar zaman içinde değişkenlik gösterebilir.
- Bazı görüşler ancak belli isimlerle varlığını sürdürebilmektedir.
- Ziya Gökalp, yeni rejimin düşünsel temellerinden birini oluşturmaktadır.
- Ziya Gökalp'in görüşleri imparatorluğun çöküşüne yol açmıştır.
- Bilim toplumsal koşullardan etkilenir ve aynı zamanda onu etkiler.

8. Türk düşüncesinde Batı'dan aktarılan çeşitli siyasi akımlar her zaman genel bir kabulle karşılanmamış, zaman zaman belli tepkiler de gösterilmiştir. Bu akımlara karşı ilk tepkiler İslamcı akım tarafından geliştirilmiştir. İslamcı akımın genel karakteristik özelliği düşünüldüğünde bu tepkinin **temel sebebi** aşağıdakilerden hangisidir?

- Bu akımların laiklik ve pozitivizmle ilişkili olması
- Gelen akımların toplum bünyesine uymaması
- İslamcı düşünürlerin bu akımları anlayamaması
- İslamcılığın zaten hâkim görüş olması
- Devletin bu akımlara karşı mesafeli olması

9. Sosyalizm, Türk düşüncesinde zaman zaman önemsenmeyen zaman zaman da öne çıkan bir görüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyalist akım, belli belirsiz bir şekilde Türk siyasetinde yer alırken sonraki dönemlerde belli koşullara bağlı olarak tartışma konusu olacaktır. Sosyalizmin bu anlamda Türk düşünce ve siyasal hayatında ele alınmasında aşağıdakilerden hangisinin payı **yoktur**?

- Devlet'in Milli Mücadele yıllarında Rusya ile işbirliğini güçlendirme çabaları
- Sosyalist düşüncenin Türkiye'de geniş halk kitlelerinde taraftar bulması
- Sosyalist akımın da Batı'dan aktarma bir düşünce biçimi olması
- Sosyalist düşünceye inanmış bilim adamlarının çalışmaları
- Toplum yapımızın sosyalist şema ile açıklanmaya çalışılması

10. Aşağıdaki ifadelerden hangisi Baykan Sezer düşüncesinin günümüzde önem ve ağırlık kazanmasının nedenini açıklamaktan uzaktır?

- Mevcut sosyolojik açıklamaların toplum yapımızı açıklamakta yetersiz olması
- Dönem koşullarının Baykan Sezeri bir bakış açısını gerekli kılması
- Türk sosyolojisinde sorulan sorulara Baykan Sezer'in farklı cevaplar vermesi
- Baykan Sezer'in görüşlerinin tutarlığı ve gelişmeleri açıklamadaki geçerliliği
- Sezer'in görüşlerinin Batı ile işbirliğinde temel dayanak ve açıklayıcı unsur olması

Okuma Parçası

“Türkiye’nin siyasal dönüşümleri, farklı dönemlerin siyasal özellikleri, Türkiye’de sosyolojinin ve sosyologların çalışmalarını, sosyolojik çözümlemelerini de yakından belirlemekte-etkilemekte, kısıtlamakta veya göreceli olarak özgürleştirmektedir. Türkiye tarihinin siyasal dönüm noktaları, toplumsal gelişmeyi biçimlendirdiği gibi, sosyoloji çalışmalarını da yönlendirmektedir. Bu nedenle, Türkiye’de sosyolojinin gelişme eğilimleri ülkenin dışa bağımlı politikalarına ve bu politikaların belirlediği ortama sıkı sıkıya bağlıdır. Dolayısıyla, Türkiye’deki siyasal kırılma noktaları sosyolojinin de dönüm noktaları olarak belirmektedir.”

Kaynak: H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi -I, Önkoşullar**, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 8-9.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Sosyolojinin Ana Yönelişi: Batıcılık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “Türkçülük: Turancılıktan Türkiye ile Sınırlı Türkçülüğe ve Son Dönemde Türk(çü)lük Eleştirisine” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Sosyolojinin Ana Yönelişi: Batıcılık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Sosyolojinin Ana Yönelişi: Batıcılık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Türkçülük: Turancılıktan Türkiye ile Sınırlı Türkçülüğe ve Son Dönemde Türk(çü)lük Eleştirisine” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Sosyolojinin Ana Yönelişi: Batıcılık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Türkçülük: Turancılıktan Türkiye ile Sınırlı Türkçülüğe ve Son Dönemde Türk(çü)lük Eleştirisine” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Din ve Laiklik: İmparatorlukla ilişkili İslamcılıktan Laikliğe, Laiklikten Köksüz ve Uyumcu İslamcılık Anlayışına” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “Marksist Sosyalizm: Batı Sosyalizmi Savunuculuğundan Sosyalizmin Sonuna” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “Doğu-Batı Çatışması: Baykan Sezer Sosyolojisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sosyoloji toplumların kendileri ve diğer toplumlar hakkında bilinçlenmelerinin en geçerli araçlarından biridir. Sosyoloji Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde farklı düşünce geleneklerinden beslenerek gelişme göstermiştir. Fransız, Alman ve İngiliz sosyoloji gelenekleri arasında belirli farklılıklar bulunmaktadır. Ancak bu farklılıklar genel anlamda bir Batı sosyolojisinden söz edilmesine ve belirli ortak uygarlık değerlerinin sosyoloji tarafından içerilmesine izin vermektedir. Buna karşılık Türkiye’de sosyoloji kendi kültür/uygarlık değerlerine ve birikimine dayanmadığı gibi, büyük ölçüde Batı sosyolojisinin aktarılmasına yönelmiştir. Türk toplumunun tarihi birikiminin, konumunun ve çıkarlarının Batı toplumlarınınkinden farklı olmasına rağmen Türkiye’de sosyolojinin toplum sorunlarına çözümü Batı sosyolojisinde araması doğru değildir. Bu nedenle Türkiye’de kendi kültür ve uygarlık değerlerine dayanmaktan sakınmayan, özgün bir Türk sosyolojisi geliştirme gerekliliği vardır.

Sıra Sizde 2

Türkiye’de siyasi gelişmelerin temelinde Batı’ya yöneliş ve Batıcılığa tercihleri yatmaktadır. Kökleri iki yüz yıl öncesine kadar geri giden Batı seçimine rağmen Türk toplumunun Batı kimliğini alması söz konusu değildir. Bunun ötesinde, toplumun beklenti ve çıkarlarına uygun çözümler üretmek de mümkün olmamıştır. Tam tersine Batılılaşma yönündeki bütün atılımlar toplumun yeni sorunlarının kaynağı haline gelmiştir. Sonuçta, Türk toplumu iki yüz yıldır bir bocalama durumunu yaşamaktadır. Bu durumun doğurduğu zihinsel bunalımın belirtilerini Türk romanında, Türk sinemasında izlemek mümkündür.

Sıra Sizde 3

Osmanlı sonrası yeni Türkiye devleti daha kuruluşu sırasında laiklik ilkesini benimsemiş ve rejimin temel, değişmez bir unsuru halinde muhafaza etmiştir. Türk toplum tarihinin hiçbir döneminde laiklik ilkesine aykırı uygulamalar görülmemiştir. Din adamlarının devleti yönetmesi veya devlet işlerine karışmaları söz konusu değildir. Bu durumda laiklik ilkesinin asıl amacının ne olduğu soru konusudur. Asıl amaç Batılılaşmaktır. Bu nedenle, birçok kurum, düşünce ve değer olduğu gibi laiklik ilkesinin de Batı’dan alınması yoluna gidilmiştir. Ancak son yıllarda Türkiye’nin geçmişteki Batılılaşma çabalarına ve yöntemine ilişkin birtakım eleştiriler getirilmeye başlanmıştır. Bunların başında da laiklik ilkesi ve uygulamaları gelmektedir. Küreselleşme ve postmodernizm tartışmalarıyla Türkiye gibi ülkelerin uluslaşma,

laiklik gibi modern ilkeleri sorgulanırken, laiklik karşıtı, dinsel, mezhepsel ve etnik farklılıklar kışkırtılmaktadır.

Sıra Sizde 4

Türkiye’de Marksizm kaynaklı en verimli tartışmalar 1960’lı yıllarda yürütülmüştür. Ancak Marksizm, diğer birçok Batılı “izm” gibi Batı dışı toplumları modernleştiririnin bir yolu, aracı olarak yorumlanmış ve Batı Marksizmi tartışmaları herhangi bir farklı yoruma tabi tutulmadan ülkemize aktarılmıştır. Bu çerçevede getirilen öneriler, Batı gelişme çizgisinin mutlaklaştırılmasını ve Türk toplumunun kendi geçmiş mirasının küçümsemesini beraberinde getirmiştir. 1960’lardaki bu yöndeki tartışmalardan günümüze verimli ve yararlanılabilecek hiçbir şey kalmamıştır. Bütün bu tartışmalar 1980’lerden itibaren zayıflamış, 1990’larda ise silinip gitmiştir. Sosyalizm düşüncesini savunmakla birlikte Batı sosyalizmine mesafeyle yaklaşan ve bu akıma yerli bir yorum getirme çabası içinde olan tek düşünürümüz Kemal Tahir’dir. Onun düşünceleri ise hâlâ yaşamaktadır.

Sıra Sizde 5

Öncelikle, her iki düşünürümüz de Türk toplum tarihinin sorunları üzerine derinlemesine kafa yormuşlar, dünya tarihine toplumlar arası ilişkilerin yön verdiği görüşünü benimsemişlerdir. Osmanlılık ve Türk tarihi konusunda geliştirdikleri düşünceler arasında büyük paralellikler vardır. Osmanlı’nın, dünya tarihinin oldukça önemli bir kesitinde, Doğu-Batı ilişkilerini yönlendiren bir dünya devleti olduğunu, XIX. yüzyıla kadar Batı yayılmacılığının önündeki tek engel olarak Osmanlı dünya siyasetinin durduğunu savunmuşlardır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Akçura, Y. (1987). **Üç Tarz-ı Siyaset**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Berkes, N. (1975). **Türk Düşüncesinde Batı Sorunu**. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Berkes, N. (1973). **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Divitçioğlu, S. (1966). **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler**. İstanbul: Elif Yayınları.

Eğribel, E., Özcan, U. (Yay. Haz.) (2010). **Türk Sosyologları ve Eserleri I-II, Sosyoloji Yıllığı 20**. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.

Eğribel, E., Özcan, U. (Yay. Haz.) (2009). **Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I-II, Sosyoloji Yıllığı 18**. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.

Erişçi, L. (1942). “Türkiye’de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası”, **Sosyoloji Dergisi**. Sayı: 1.

Gökalp, Z. (1976). **Türkçülüğün Esasları**. Haz. M. Kaplan, Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.

Gökalp, Z. (1976). **Türkleşmek, İslamlaşmak, Müslümanlaşmak**. Yay. Haz. İ. Kutluk, Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.

Göle, N. (2000). **Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine**. İstanbul: Metis Yayınları.

Kaçmazoğlu, H. B. (2001). **Türk Sosyoloji Tarihine Giriş: Ön Koşullar**. Cilt: I, İstanbul: Birey Yayınevi.

Kaçmazoğlu, H. B. (2003). **Türk Sosyoloji Tarihi II**. Ankara: Anı Yayınları.

Kayalı, K. (2005). **Düşüncenin Coğrafyası I**. Ankara: Deniz Kitabevi.

Kayalı, K. (2001). **Türk Düşünce Dünyasının Bunaltımı**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kızılcıkelik, S. (2000). **Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı**. Ankara: Anı Yayınları.

Kongar, E. (ed.) (1993). **Türk Toplumbilimcileri**. Cilt: I-II, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Küçükömer, İ. (2001). **Batılaşma: Düzenin Yabancılaşması**. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Mardin, Ş. (1994). **Bediüzzaman Said Nursi Olayı**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). **Türkiye’de Din ve Siyaset**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Prens Sabahattin (1999). **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar**. Çevriyazı: F. Unan, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Sezer, B. (1989). “Türk Sosyologları ve Eserleri -I”, **Sosyoloji Dergisi**. İstanbul: 3. Dizi - 1. Sayı.

Sezer, B. (1988). **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**. İstanbul: Sümer Kitabevi.

Tanyol, C. (1960). **Sosyal Ahlak: Laik Ahlak Giriş**. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Turhan, M. (1959). **Garblılaşmanın Neresindeyiz?**. İstanbul.

Ülgener, F. S. (1981). **Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**. İstanbul: Der Yayınevi.

Ülken, H. Z. (2008). **Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları**. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.

Ülken, H. Z. (1992). **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**. İstanbul: Ülken Yayınevi.